

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

PROF. DR. H. T. COLENBRANDER

WILLEM I

KONING DER NEDERLANDEN

University of Virginia Library
DJ241 .C67 1931 D.2
ALD Willem I, koning der Nederland
YX 000 351 975

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Nederlandsche Historische Bibliotheek

ONDER LEIDING VAN PROF. DR. H. BRUGMANS.

I. DE BATAAFSCHE REPUBLIEK,
door Prof. Dr. H. T. COLENBRANDER.

II. PRINSES WILHELMINA,
GEMALIN VAN PRINS WILLEM V,
door JOHANNA W. A. NABER.

III. HET LEVEN VAN VONDEL,
door Dr. P. LEENDERTZ Jr.

IV. OPKOMST EN BLOEI VAN AMSTERDAM,
door Prof. Dr. H. BRUGMANS.

V. SCHIMMELPENNINCK EN KONING LODEWIJK,
door Prof. Dr. H. T. COLENBRANDER.

VI. DE REGEERING VAN KAREL V
IN DE NOORDELIJKE NEDERLANDEN,
door Prof. Dr. J. S. THEISSEN.

VII. INLIJVING EN OPSTAND,
door Prof. Dr. H. T. COLENBRANDER.

VIII. BETJE WOLFF EN AAGJE DEKEN,
door JOHANNA W. A. NABER.

IX. JOHAN DE WITT, (Tweede Druk),
door Dr. N. JAPIKSE.

X. HET LEVEN VAN PRINS WILLEM II,
door Mr. Dr. J. EYSTEN.

XI. WILLEM DE EERSTE, PRINS VAN ORANJE,
door Prof. Dr. P. J. BLOK. Ie Deel.

XII. WILLEM DE EERSTE, PRINS VAN ORANJE,
door Prof. Dr. P. J. BLOK. IIe Deel.

XIII. FREDERIK HENDRIK, PRINS VAN ORANJE,
door Prof. Dr. P. J. BLOK.

XIV. GESCHIEDENIS VAN AMSTERDAM,
HET NIEUWE AMSTERDAM VAN 1795 TOT OP DEN TEGENWOORDIGEN TIJD,
door Prof. Dr. H. BRUGMANS.

XV. VESTIGING VAN HET KONINKRIJK (1813—1815), door Prof. Dr. H. T. COLENBRANDER.

XVI. GESCHIEDENIS VAN NEDERLANDSCH-INDIË, door Dr. F. W. STAPEL.

XVII. PRINS WILLEM III, DE STADHOUDER-KONING, door Dr. N. JAPIKSE. Ie Deel.

XVIII. KONING WILLEM I,
door Prof. Dr. H. T. COLENBRANDER. Ie Deel.

XIX. PRINS WILLEM III, DE STADHOUDER-KONING, door Dr. N. JAPIKSE. IIe Deel.

Digitized by Google

NEDERLANDSCHE HISTORISCHE BIBLIOTHEEK

UITGEGEVEN ONDER LEIDING

VAN

PROF. DR. H. BRUGMANS

XX

WILLEM I

KONING DER NEDERLANDEN

DOOR

PROF. DR. H. T. COLENBRANDER

TWEEDE DEEL

1815 — 1830

UITGEGEVEN TE AMSTERDAM DOOR J. M. MEULENHOFF

IN HET JAAR MCMXXXV

Digitized by Google

Digitized by Google

Koning Willem I.

Naar een in 1818 door Willem Bartel van der Kooi geschilderd portret in het Koninklijk Paleis te Amsterdam.
Eigendom van H. Majesteit de Koningin.

Digitized by Google

WILLEM I
KONING DER NEDERLANDEN

DOOR

PROF. DR. H. T. COLENBRANDER

GEÏLLUSTREERD ONDER TOEZICHT VAN

MR. N. BEETS
OUD-ONDERDIRECTEUR VAN 'S RIJKS PRENTENKABINET TE AMSTERDAM

TWEEDE DEEL

1815—1830

UITGEGEVEN TE AMSTERDAM DOOR J. M. MEULENHOFF
IN HET JAAR MCMXXXV

Digitized by Google

DJ

Van dit werk werden de eerste vijftien exemplaren gedrukt op zwaar Engelsch plaatpapier (kunstdruk), genummerd van 1 tot en met 15.

Digitized by Google

VOORBERICHT.

Het deel dat men heeft opgeslagen toont Willem I in veelomvattend bedrijf. Krachtens eigen wensch en streven, die door een Europeesche opdracht bevestigd zijn, heeft hij twee door de geschiedenis van elkander vervreemde landen „innig en volledig" te vereenigen. Hij acht er zich toe gewassen. Tot en met 1827 lijkt het hem, of de last zijn loon zal hebben. Dan komt in het Zuiden de unie van katholieken en liberalen tot stand, die het voorspook is van België's nationalen opstand, en 's Konings nederlaag.

H. T. COLENBRANDER.

LEIDEN, Mei 1934.

Digitized by Google

Digitized by Google

EERSTE HOOFDSTUK.

KONING EN MINISTERS.

Het rijk der Nederlanden, door den wil der mogendheden ontstaan, en zich aan wederspannigen opleggend, had zijn bestaansrecht te bewijzen. Spontane medewerking der bevolkingen van Noord en Zuid tot het staatsdoel bestond niet en kon niet bestaan: de vereeniging was niet haar werk, maar haar lot. Een zoodanige staat moest in wezen absolutistisch worden geregeerd. Willem I heeft dit onmiddellijk gevoeld en slechts kommiezen naast zich geduld. Die anders wilden, moesten vallen: Hogendorp, Röell, Falck.

Nauwelijks was Waterloo gewonnen en de grondwet herzien, of de naijver tusschen Koning en „Raadpensionaris", tijdelijk door de omstandigheden buiten werking gesteld, herleefde. Gedurende de vergaderingen der tweede grondwetcommissie had zich de Koning aanvankelijk te Brussel bevonden; later kwam hij naar den Haag, en de Zuidelijke leden waren zeer verbaasd, toen hun bleek dat Hogendorp den Koning niet aanstonds gesproken had [1]). Hij had zich voorgesteld de dubbele Staten-Generaal tot aanneming der grondwet te zullen presideeren, maar de Koning begreep het anders [2]). Voor oningewijden werd de feitelijke breuk aan het oog onttrokken door de eerbewijzen van 16 September 1815 (verleening, op

[1]) Hog. V, 129.
[2]) Ibid., 123.

Digitized by Google

zijn wenk [1]), van den graventitel; benoeming tot minister van staat zonder portefeuille met zitting in den kabinetsraad, behoud van het vice-voorzitterschap van den Raad van State, benoeming tot lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal), maar het publiek wist niet, dat de Koning hem bij deze gelegenheid in de Eerste Kamer op stal had willen zetten, en dat dit alleen door Hogendorp's weigering [2]) voorkomen was.

In April 1815 had hij, lichamelijk lijdende, na een incident dat hij als een bewijs van 's Konings wantrouwen opvatte [3]), laten doorschemeren dat hij, na afloop van het werk der grondwetsherziening, behoefte gevoelen zou aan een *otium cum dignitate*. Aan de dignitas ontbrak nu niets, aan het otium alles. De Koning zou gaarne gezien hebben dat hij zijn nieuwe positie inderdaad als zoodanig beschouwde, maar hij zelf wilde den kruisweg weder op. Zijn lichaam was niet sterk en ongesteldheid maakte hem dikwijls voor bureauwerk ongeschikt, maar voor een goed deel was dit het gevolg van ergernis. Zijne gezondheid was zoo, dat zij hem te allen tijde een toonbare reden tot ontslagaanvrage aan de hand gaf, maar om zijn gezondheid *alleen* zou hij die nimmer hebben ingezonden [4]). Zoo vervalt hij in een onophoudelijk, alleronverkwikkelijkst bulletineeren over zijne gezondheid, en de Koning in een gedurig informeeren naar die gezondheid, beide met onuitgesproken bedoeling. Hoeveel waardiger ware een afscheidstooneel geweest waar man gestaan had tegenover man, dan de reden in 1816 opgegeven, „dat hij geen half uur agtereen werken kon" [5]), hij die aanstonds daarna zijn „Geheime Aanteekeningen" over 1813—'15 schreef, die in de *Brieven en Gedenkschriften*, en zijne „Aanteekeningen op de begrooting van 1817", die in de *Bijdragen* vellen druks beslaan!

Dit was inderdaad „het op de gezondheid werpen", zooals zijn eigen bekentenis luidt. De waarheid was, dat hij in het ministerie gevangen zat, en weder vrij man wilde worden. „In het ministerie stierf ik in mijn schoenen; in de Staten-Generaal ben ik herleefd" [6]).

De ontgoocheling was er al van 30 November 1813 af: de blikken koker [7]). In Mei '14, toen hij voor de eerste maal den Vorst had tegengesproken

[1]) Van 9 Sept. 1815 (Hog. VI, 172).
[2]) Hog. I, 7; VI, 370.
[3]) Deel I, 332.
[4]) *Bijdragen* I, 5.
[5]) Hog. V, 147.
[6]) Ibid., 156.
[7]) Deel I, 151.

Digitized by Google

in den Raad van State, en daarop „geen goed onthaal" genoot [1]), had hij zijn eerste aanvraag om ontslag geredigeerd, tevens zijn beste, immers oprechtste: „alzoo ik de verandering heb waargenomen die in het hart van U. K. H. is voorgevallen" [2]). Zoo voelde Gijsbert Karel het, maar zoo is het toch eigenlijk niet geweest. Nimmer had de Koning hoog genoeg gestaan om een Gijsbert Karel beneden zich te zien in eene sfeer waar hij hem vrijheid kon laten zonder gevaar voor zichzelven. Om ongehinderd te blijven, ontweek hij den man die zich zijn eersten minister en in een post geplaatst waande waarin hij alle „groote zaken" voor zich opeischen mocht [3]). Van den eersten dag af werden ministers benoemd en ontslagen buiten hem om, belangrijke wetten ontworpen buiten hem om. Willem I wilde geen eersten minister dan zichzelf; het bleek zoo te zeggen na drie weken, en de mindere goden lieten Hogendorp gevoelen dat zij het begrepen hadden. Het was hem alras een pijnlijke zekerheid dat Falck en van Nagell meer geraadpleegd werden dan hij zelf.

Anton Reinhard Falck.

Naar een door Fr. A. Kinson geschilderd portret in het bezit van Jhr. A. R. Falck te Leiden.

[1]) Ibid., 227.
[2]) Hog. V, 444; vgl. aldaar 103 en 147.
[3]) Hog. V, 274.

Digitized by Google

Deze twee zijn door van der Duyn bepaaldelijk beschuldigd, den Koning van Gijsbert Karel te hebben vervreemd [1]). Alsof daartoe nog iemand noodig was buiten Gijsbert Karel zelf! Zij merkten de vervreemding op en deden er hun voordeel mede. Falck, die de hooge manieren van Gijsbert Karel slecht verdroeg, heeft voor de kleine zijden van diens karakter een scherp oog gehad. Zijn crediet steeg naarmate dat van den ander daalde. In Februari '17 roemt hij in het „innig en onbeperkt vertrouwen" des Konings; „ik ben in te velerlei dingen van aanbelang gebruikt om ooit onder deze regeering het slachtoffer te kunnen zijn van iets anders dan van eigen onvoorzichtigheden of van nalatigheid in mijne plichtsbetrachting" [2]). De toon waarop hij zich in denzelfden brief uitlaat over Hogendorp's aanstaande „overplanting" naar de Eerste Kamer, doet hooren dat hij hem die van harte gunt. Maar ook de hooge kwaliteiten van Gijsbert Karel zijn hem niet verborgen gebleven [3]), en na zijn dood heeft hij hem herdacht in uitdrukkingen die hemzelven eeren [4]).

Van Nagell, niet zonder grond, beschuldigde Gijsbert Karel van hinderlijke inmenging in de zaken van diens vroeger departement [5]). „M. de Nagell", schrijft de Engelsche zaakgelastigde Chad, „did not conceal from me that the pretensions of M. de Hogendorp to the part of prime minister and leader of the Lower House rendered him extremely obnoxious to his colleagues" [6]). Wanneer, in de kamerzitting van 24 Dec. 1819, Gijsbert Karel naar eigen indruk een van de groote oogenblikken van zijn bestaan beleeft: zijne rede tot verwerping der tienjarige begrooting, blijft de ooggetuige van Nagell onbewogen: „Gijsbert Karel was waarlijk buitengewoon koddig; hij *zat* [7]), als Lusignan in Zaïre, en trachtte Talma na te spreken" [8]).

De op den oningevulden datum na geheel gereed liggende aanvraag om ontslag bleef dan van Mei 1814 af om afzending vragen, maar hij dwong zich nog, hare stem niet te hooren: het land kon hem niet missen; den Vorst toch achtte hij tot de zoo duidelijk verlangde alleenheerschappij

[1]) *Notice*, 101. — Gijsbert Karel zelf over Falck: Hog. V, 44—45, 70, 94, 105; — over van Nagell: ibid. 68—69, 80.

[2]) *Brieven*, 227 (aan D. J. van Lennep).

[3]) *Brieven*, 238.

[4]) Ibid., 348.

[5]) Hog. VI, 377.

[6]) Chad aan Castlereagh, 12 Juli 1816 (*Ged.* VIII[1], 38).

[7]) Hij sprak zijn rede zittend uit. In Voltaire's *Zaïre*, tweede bedrijf, derde tooneel, zegt, „en s'asseyant", de oude Lusignan: „Mes maux m'ont affaibli plus encor que mes ans".

[8]) Aan Falck, 29 Dec. 1819 (*Ged.* VIII[2], 223).

Digitized by Google

„niet gewassen" [1]). Als hij besloten heeft om aan te blijven, roept hij in goed vertrouwen Falck er bij en betoogt hem „dat het den Prins zeer nadeelig zou geweest zijn, indien hij zijnen post nedergelegd had" [2]).

De latente breuk is opengebarsten naar aanleiding eener zaak die Gijsbert Karel boven alle aan het hart lag: den vrijen handel.

Men brenge zich te binnen hoe hij Nederlands toekomst zag. Het oude Nederland moest niet in België ondergaan, maar het tot zich heffen:

Il faut que les Pays-Bas demeurent puissance maritime et protestante... Ils le resteront aussi longtemps que le centre du pouvoir et de l'autorité se trouvera dans les provinces de Hollande, de Zélande et de Frise, qui ont été le berceau de la République des Provinces-Unies. ...C'est là que la maison d'Orange est adorée; c'est là que se trouvent une population, une industrie, qui bientôt y ramèneront l'antique opulence. On peut accorder aux Belges tout ce qui ne portera pas d'atteinte aux principes que nous avons établis, mais on ne doit leur rien accorder de plus, si on désire de conserver son propre ouvrage... [3]).

De koophandel herleeft, had het strooibiljet van 17 November '13 uitgeroepen. Het was een hoop, niet een feit. En nu kwam Appelius' voorstel omtrent de heffing der indirecte belastingen: aan den oorsprong, niet bij den uitslag, naar zijn overtuiging de nog altijd gehoopte verwezenlijking van het heuglijk feit verhinderen.

Nog bestonden, onder afzonderlijke directie, de oude convooien en licenten; daarnaast zou nu, onder andere directie, een nieuw leger ambtenaren toezicht moeten houden op den in-, uit- en doorvoer van accijnsplichtige goederen. De handel werd dus aan een *dubbel* toezicht, met al de belemmering die daarvan het gevolg wezen moest, onderworpen. Tegelijk zou Wichers de convooien en licenten herzien om de middelen te vinden die het jonge rijk voor defensie en schulddelging behoefde; ook, om ontwikkelingsmogelijkheden te scheppen voor de Belgische industrie. Wij moesten, zeide de Koning, geen natie van kruiers blijven, maar met fabrieksproducten tegen Engeland dingen [4]).

Tot de voordrachten van Appelius en van Wichers was besloten geheel

[1]) Hog. V, 66.
[2]) Ibid., 103.
[3]) Uit eene „mémoire sur la réunion de tous les Pays-Bas", in Mei 1814 den Vorst en Falck naar Parijs nagezonden (Hog. V, 498).
[4]) Hog. V, 146.

Digitized by Google

buiten Gijsbert Karel om. Niettemin werd van hem verwacht, dat hij ze door den Raad van State en de Tweede Kamer zou sleepen.

Hij nam zich het tegendeel voor, en schreef er een uitgebreid advies tegen, dat tot grondslag strekken zou van al wat hij over de reeds gereedgemaakte of nog te verwachten wetsontwerpen zou te zeggen hebben. Alles werd er in overhoop gehaald: de nationale schuld, de vereeniging met België, de financiën, de algemeene welvaart, de publieke geest [1]). Onder dagteekening van 17 April 1816 zond hij het den Koning toe; tegelijk liet hij het, in het Nederlandsch en in Fransche vertaling, ter perse leggen ter uitdeeling aan staatsraden en kamerleden. Als theoretisch staathuishoudkundig betoog is het, als al Hogendorp's staathuishoudkundige geschriften, oppervlakkig; maar de bestrijding der wetsvoorstellen van 1816 als onpractisch en omslachtig is geslaagd; — een paar jaren na de invoering reeds bleken zij inderdaad niet te handhaven.

De Koning nam van het stuk kennis en verzocht, het „nog niet" uit te deelen. Gijsbert Karel wachtte daarop eenige weken, en deelde toen uit. Aanstonds stuitte hem de Koning door te verlangen dat Gijsbert Karel de uitdeeling staakte, indien hij prijs stelde op de voortduring van zijn vice-presidentschap van den Raad van State [2]). Als motief wordt opgegeven niet de verdedigde vrijhandelstheorie, maar de scherpte der aanvallen op de Belgen: „de Zuid-Nederlanders zullen er geen aanleiding in vinden tot de bevestiging van het wederkeerig vertrouwen, dat in de omstandigheden van het nieuwe rijk vooral nood doet." Om het niet den schijn te doen hebben alsof hij aan de Belgen werd opgeofferd, vroeg Hogendorp niet onmiddellijk zijn ontslag. Hij deed het ruim twee maanden later, en wierp het uitsluitend op zijn gezondheid (27 Augustus 1816).

Het jammerlijk spel van wederzijdsche onoprechtheid werd toen nog eenigen tijd voortgezet. De Koning wilde zich niet naar Hogendorp schikken, maar hij wilde hem ook niet in de oppositie hebben. Hij zweeg zoo lang mogelijk, en antwoordde eindelijk mondeling, met het verzoek, dat Gijsbert Karel zijn aanvraag nog zes maanden in beraad zou houden. „Zes weken", was het antwoord. Zijn oude vriendin, de Prinses-Moeder, trachtte nog hem van zijn voornemen terug te brengen: „le Roi y perdrait trop" [3]).

---

[1]) Hoofdstukken I, III en IV zijn te vinden in de *Bijdragen;* II en V in Hog. VI, 342 vv.; het geheel is herdrukt in 1831 en in Thorbecke's uitgave der *Bijdragen*.

[2]) 13 Juni 1816 (Hog. VI, 362).

[3]) 31 Aug. 1816 (Hog. VI, 371).

Digitized by Google

Iets later moet het bezoek van van der Duyn gevallen zijn, waarvan deze in zijn aanteekeningen gewaagt; hij had van den Koning in opdracht, een laatste poging te wagen om Hogendorp van besluit te doen veranderen. „L'homme ferme et décidé persista en disant, dans son langage un peu sentencieux: „Le voile est déchiré et l'illusion détruite"" [1]). 27 October 1816 eindelijk, terwijl de Koning te Brussel was, schreef Gijsbert Karel hem een brief in zulke dringende termen dat langer uitstel onmogelijk werd [2]). 7 November werd het ontslag in vleiende bewoordingen verleend, gegrond, gelijk het was aangevraagd, op verzwakte gezondheid, met behoud van titel en rang van minister van staat, „Ons reserveerende om hem als zoodanig, en voor zooverre zijne gezondheid het zal veroorloven, tot onzen kabinetsraad of andere raadsvergaderingen te doen roepen", en onder verleening van een jaarlijksch pensioen van *f* 10.000. Het venijn kwam achteraan; bij brief van 8 November betuigde hem de Koning zijn vertrouwen, dat eene benoeming in de Eerste Kamer hem niet onaangenaam zou zijn [3]). Onmiddellijk antwoordde Hogendorp, dat hij die verheffing niet aannam [4]).

De bedoeling, het schandaal der breuk onder rozen te bedekken, blijkt ook uit het kort na het ontslag afgekomen graaflijk diploma: de Koning bleek hem het jaartal 1813 in het wapen te hebben geschreven, gedekt met de koninklijke kroon [5]).

Een heftige aanval van podagra verhinderde Gijsbert Karel in den winter van 1816—'17 naar Brussel te gaan voor de kamerzitting; van zijn aanteekeningen op de begrooting van '17, die hij zorg droeg onder zijn medeleden te doen circuleeren, heeft de Koning eerst in October '17 kennis gedragen [6]). Nog scheen dus de schijn voor het publiek te kunnen worden bewaard, en bij besluit van 30 Juni '17 werd Gijsbert Karel, niettegenstaande zijn tweemaal herhaalde uitdrukkelijke weigering (Sept. '15 en Nov. '16), in de Eerste Kamer — die in het geheim vergaderde — opgeborgen. Juist waren toen de Staten van Holland te Haarlem vergaderd; zij ontvingen aanschrijving, in Hogendorp's plaats een ander lid der Tweede Kamer te verkiezen. Hij had nog maar juist den tijd, aan den gouverneur van Tets

[1]) *Notice*, 104.
[2]) Hog. VI, 365.
[3]) Hog. VI, 369.
[4]) Ibid., 370.
[5]) Hog. V, 156; VI, 304.
[6]) Hog. V, 151.

Digitized by Google

te schrijven dat zijne plaats niet openviel, want dat hij voor de Eerste Kamer bedankte: „Ik zit in de Tweede Kamer tot in 1819 volgens de Grondwet, en mijn regt daarop kan door niets verkracht worden. Indien er de minste twijfeling hieromtrent konde ontstaan, zoo verzoek ik mij zulks te melden, opdat ik mij in persoon naar Haarlem begeve en bij de Staten gehoord worde" [1]). Zijn zoon Willem moest ijlings met dit briefje op weg [2]). De Staten deden geen verkiezing, en hij bleef lid.

Intusschen waren de wetten waartegen Hogendorp's advies gericht was geweest, er buiten zijn tegenwoordigheid doorgegaan. Tegen het tarief hadden zich in de dertig leden verklaard; meer dan Hogendorp verwacht had [3]). De zaak was door de regeering als een proefneming voorgesteld; hij gaf de hoop niet op, bij mislukking der proef zijn stelsel ingang te doen vinden. Wat hem ook meeviel, was de deelneming die zijn ontslag in Holland opwekte. „Uw openlijk aftreden zal het signaal worden dat de Hollandsche partij geen hoop meer heeft", schreef Kemper 's daags vóór het besluit van 7 November [4]). „Si le décret avait été signé le 17 de ce mois il aurait fait époque", schreef Lampsins toen het er was [5]). „La médiocrité ne fera pas que l'époque de novembre 1813 disparaisse de l'histoire", schreef Hugo van Zuylen van Nyevelt uit zijn diplomatieken post te Madrid; „la postérité vous érigera la statue, devant laquelle aujourd'hui trop de monde aurait à rougir" [6]). En het geval wilde dat tegelijk met zijn ontslag, van der Palm's *Gedenkschrift* verscheen. Nog was Gijsbert Karel geen gebroken man; hij gunde zich een oogenblik van rust, om daarna in het open veld te verschijnen, „frais et alerte" [7]).

Geen half jaar na Gijsbert Karel verdween Röell, die in de dagen dat Hogendorp's ontslag hangende was, ook al over het zijne dacht: „le ministre de l'intérieur ne va pas", schrijft van der Duyn 13 Oct. 1816; „c'est comme les pendules à orgues qui lorsqu'elles ne sont pas remontées à temps, laissent échapper des sons mourants et languissants [8])". — „M. Röell", schrijft

[1]) 5 Juli 1817 (Hog. VI, 405).
[2]) Hog. V, 171.
[3]) Ibid., 151.
[4]) Hog. VI, 375.
[5]) Ibid., 376.
[6]) Ibid., 378.
[7]) Aan van Kinsbergen, 29 Nov. 1816 (Hog. VI, 379).
[8]) Aan van der Capellen (*Ged.* VIII[3], 326).

Digitized by Google

Binder 30 Nov. '16, „est obligé d'organiser les deux pays d'après les idées d'amalgame et d'unité pour lesquelles (selon l'aveu qu'il m'en a fait itérativement) il ne penche aucunement" [1]).

Reeds van te voren tegen het denkbeeld van innige vereeniging ingenomen [2]), had Röell wellicht beter gedaan eene portefeuille als die van binnenlandsche zaken in het geheel niet te aanvaarden. Wat hij in zijn ambt ondervond was niet geschikt zijne bezwaren te doen verminderen. Moeilijkheden als er in het Zuiden Statencollegiën te installeeren zijn; in dat van Oost-Vlaanderen willen van de 88 benoemden maar 54 aanstonds den eed afleggen [3]). Moeilijkheden als die collegiën eindelijk geïnstalleerd zijn: die van Namen en Luik zijn niet te weerhouden, vraagstukken van algemeene politiek te bespreken die buiten hare bevoegdheid liggen [4]). Moeilijkheden met de taal: de gouverneur van Zuid-Brabant, de Mercy-Argenteau, zegt schamper dat hij er geen „bureau hollandais" op na houdt en wenscht dat men hem in het Fransch schrijve:

> La langue flamande n'ayant jamais été adoptée par le gouvernement autrichien dans aucun département administratif de ces provinces, et les deux langues étant en usage au conseil de Brabant au choix des plaideurs, l'idiome national a été tellement négligé par les personnes qui voulaient parcourir la carrière des emplois, qu'il serait si non impossible, au moins extrêmement difficile de trouver des gens capables qui pussent traiter les affaires dans cet idiome. Cette difficulté se fait même sentir parmi les employés subalternes, et il est rare d'en trouver qui, quoique nés dans le Brabant, connaissent la langue flamande [5]).

Is het zóó erg? vraagt Röell; van de tien lieden gelijk zij te Brussel op straat loopen verstaat, naar ik mij overtuigd heb, de grootste helft geen Fransch. Een Nederlandsch gouvernement behoeft zich niet te houden aan het voorbeeld van regeeringen die zelf de landstaal niet machtig waren. Ik begrijp dat alles niet op eens kan en zend u daarom voortaan naast mijn origineelen een vertaling toe; de origineelen blijven Nederlandsch terwille van mijn klappers en registratuur [6]). — Ook de Staten van Antwerpen

[1]) *Ged.* VIII[1], 150.
[2]) Deel I, 315.
[3]) De Coninck aan Röell, 17 Mei 1816 (*Ged.* VIII[3], 45).
[4]) D'Omalius aan Röell, 6 Juni 1816 (*Ged.* VIII[3], 48); — de Liedekerke aan Röell, 31 Juli 1816 (ibid., 52).
[5]) 25 Oct. 1815 (*Ged.* VIII[3], 37).
[6]) 1 Nov. 1815 (*Ged.* VIII[3], 38).

Digitized by Google

wenschen hun door de regeering toegezonden stukken in het Fransch te ontvangen. Dit gaat te ver, antwoordt Röell den gouverneur; wil voorkomen dat zij het officieel verzoeken, want ik zou het Z. M. voorleggen en ben zeker van weigerend antwoord [1]).

De mislukking van het gewas van 1816 veroorzaakte in het najaar een abnormale hoogte der graanprijzen. Het heele Zuiden drong op een uitvoerverbod aan dat volgens Röell aan een invoerverbod gelijk kwam: de groothandel zou eene markt mijden die geen uitvoer meer had, en bij staking van den invoer de duurte toenemen. Om eenig genoegen te geven werkte hij er toe mede dat uitvoer over de landgrens verboden werd; het hielp niet en de duurte nam zoodanig toe dat in den zomer van 1817 ernstige ongeregeldheden in het Zuiden voorvielen; eerst een voordeelige oogst deed in dat jaar een normalen toestand terugkeeren.

Het viel Röell uit de hand dat de kabinetsraad niet meer beteekende [2]) en de Koning, in plaats van overleg te plegen, zijn wil beduiden liet door tusschenkomst van Falck [3]). Maar wat de deur dicht deed was een in Januari '17 uitbrekend en Röell betuigd ongenoegen des Konings over gesprekken waarin hij zich met vreemde gezanten en Belgische magnaten begeven had.

De Oostenrijksche gezant Binder, een sterk reactionnaire geest, keurde niets in het Koninkrijk der Nederlanden goed en toornde met name tegen het amalgama. Ten onrechte kreeg Röell den indruk dat hij dit laatste in opdracht van Metternich deed; het bracht hem op het denkbeeld dat er nog iets tegen de innige vereeniging te doen zou zijn: „den band op de gevoeglijkste wijze los te maken, en ieder van de beide deelen des Rijks, behoudens de voortduring van het gezag der Nassausche dynastie, onder een afzonderlijk bestuur te brengen". Phull, de Rus, en Hatzfeldt, de Pruis, verzekerde Binder, dachten er juist zoo over; maar van Nagell wilde er niet van hooren. Of hij, Röell, er den Koning over spreken wilde? Niet voordat ik weet wat Lord Clancarty er van zegt, antwoordde Röell. De Engelsche gezant was toen te Frankfort; hij keerde 19 Jan. '17 te Brussel terug. Röell sprak hem aan, maar Clancarty „achtte het voorbarig nu reeds een beslissend oordeel te vellen". Intusschen was Röell tot een maaltijd bij graaf d' Oultremont, lid der Eerste Kamer, genoodigd, waar Binder,

[1]) Aan Keverberg, 30 Juli 1816 (*Ged.* VII², 60).
[2]) Falck, 127.
[3]) *Ged.* VIII³, 62—63.

Digitized by Google

Phull, Hatzfeldt en verschillende Zuidelijke leden der Staten-Generaal aanwezig waren en die belegd scheen om Röell los te doen komen. De vriend van den Prins van Oranje, de markies de Trazegnies, „die wel zelve geen grooten invloed had, maar door anderen niet zelden werd vooruitgezet om hunne denkwijze kenbaar te maken", sprak bij deze gelegenheid van de scheiding „als van eene zaak, welke de algemeene goedkeuring zoude wegdragen, en voor welke zij zich zelfs aanzienlijke opofferingen, al ware het ook het dragen van de helft der schuld, getroosten zouden" [1]). Of de Koning nu door Clancarty of een ander is ingelicht vindt men niet aangeteekend, maar zeker moet het schrikbeeld eener deeling van zijn gezag met zijn onbetrouwbaren zoon voor 's Konings geest zijn opgerezen, en er had eene explicatie met Röell in zoodanige termen plaats dat deze aan Falck, „als door de nabijheid zijner betrekkingen tot den Koning het meest in de gelegenheid om daarvan te bekwamer tijd opening te geven" [2]), mededeeling deed van zijn wensch tot ontslag, „gegrond op den veragterden staat mijner gezondheid". De tweede! Het ontslag kwam 19 Febr. 1817 af, met benoeming tot minister van staat zonder zitting in den kabinetsraad, tot kanselier der orde van den Nederlandschen Leeuw en lid der Eerste Kamer.

Van nu af is het ministerie van binnenlandsche zaken met Belgen bezet gebleven: de Coninck, van Gobbelschroy, de la Coste; in den gedachtengang van het amalgama een wijze maatregel, want in de binnenlandsche administratie van het Noorden liep alles vanzelf, terwijl in het Zuiden veel te bouwen en op te kweeken viel, 't geen het best onder opzicht van een landgenoot gebeuren kon. De Coninck's benoeming maakte het gouverneurschap van Oost-Vlaanderen open waarin Keverberg werd geplaatst, die in Antwerpen werd opgevolgd door het kamerlid Pycke. — Zuid-Holland kreeg dit jaar, na het overlijden van van Leyden van Westbarendrecht, van der Duyn tot gouverneur.

19 Februari 1818 wordt, door Wichers' ontslag, de dubbele administratie der indirecte middelen opgeheven en Appelius benoemd tot directeur-generaal van in- en uitgaande rechten en accijnzen; 21 Dec. '20 krijgt hij er de directe belastingen bij, waarna zijn departement dat „der ontvangsten" heet; het wordt 30 Maart '24 vereenigd met het ministerie van financiën.

[1]) *Ged.* VIII³, 67.
[2]) *Ged.* V, 578.

Digitized by Google

22 Februari 1818 sneuvelt de prinselijke, 1 October van dat jaar zijn opvolger, de burgerlijke minister van oorlog Piepers; een Belg (generaal d'Aubremé) wordt dan aan het hoofd van het departement gesteld, als commissaris-generaal [1]).

Een belangrijk mouvement heeft plaats 19 Maart 1818. Het politiedepartement voor het Zuiden (de Thiennes) wordt opgeheven; het is in de opsporing van verdachte uitgewekenen zeer nalatig gebleken, naar algemeen gevoelen door conniventie van den man aan wien de Thiennes alles overliet: den Franschman Drault. Op straat gezet, wordt deze uit nood gouvernementeel en eerlang ondergebracht bij het *Journal de Bruxelles*. De politie komt ook in het Zuiden onder de procureurs-generaal: A. F. G. van der Fosse (Brussel), O. Leclercq (Luik). De Thiennes blijft minister van staat. — De Mercy-Argenteau treedt af; hij wordt van een zeer slechten geest geacht, leeft met zijn herinneringen in den Franschen tijd en is nauw verbonden aan den Prins van Oranje. Met hem verdwijnt zijn factotum Jannest, een geboren Franschman, die evenals Drault uitgewekenen in de hand werkte. Gouverneur van Zuid-Brabant wordt nu de graaf van Aerschot. — Repelaer treedt af als directeur-generaal van onderwijs en hervormden eeredienst; hij wordt minister van staat. Goldberg treedt af als directeur-generaal van koophandel en koloniën. Falck treedt af als secretaris van staat, en wordt opgevolgd door de Mey van Streefkerk, onder den lageren titel van staatsraad, belast met de secretarie van staat. Falck wordt benoemd tot minister van onderwijs, nijverheid (voor hem aan binnenlandsche zaken onttrokken) en koloniën; van Pallandt, de postmeester-generaal, vereenigt dit ambt met de directie-generaal van hervormden eeredienst.

Waaraan Falck gesneuveld is? Aan het te groote zelfbehagen, dat wij hem hoorden uitspreken in zijn brief aan D. J. van Lennep [2]). Hoe bruikbaar hij ook was, de Koning verlangde machinaler hulp, zooals hij ze vond in den secretaris van zijn privé-kabinet, de Mey, een rusteloos werker en voortreffelijk redacteur van 's Konings denkbeelden (de Koning zelf stelde slecht), en die zich nimmer tot de pretensie verhief, invloed te willen oefenen op den inhoud dier denkbeelden zelve. Naarmate de orga-

[1]) Zie over de persoonswisselingen aan oorlog uitvoeriger ons tweede hoofdstuk.
[2]) Hiervóór, bl. 14.

Digitized by Google

nisatie van het koninkrijk vorderde had Falck zich gevleid dat de overstelpende drukte van werkzaamheden, waaraan hij sedert November 1813 elk uur van elken dag de handen vol had, luwen zou; maar dit was niet het geval. „Instellingen pas beproefd werden al onderworpen aan herziening en hervorming" [1]), met het gevolg dat onder de zich ophoopende stukken „kleinigheden" de meerderheid gingen uitmaken en Falck er zijn smaak in verloor. De Koning bemerkte dit en het kostte Falck moeite in Augustus 1817 eene beschikking te ontgaan waarbij de directiën-generaal van Wichers, Appelius en Goldberg zouden zijn opgeheven en hij, Falck, met den ministerstitel, de administratie der in- en uitgaande rechten en accijnzen benevens die van koophandel en koloniën zou hebben moeten aanvaarden (een nog veel meer omvattende combinatie dus dan die, een half jaar later Appelius beschoren); — hij had in een dergelijk departement niet den minsten lust [2]). Er was nog een bijzondere oorzaak voor zijn mindere belangstelling in zijn ambtswerk gedurende het jaar 1817: de veertigjarige secretaris van staat was verliefd geworden. Op de vier-en-twintigjarige Rose Amour Caroline Ghislaine de Roisin, een bekoorlijk en geestig kind van ouden maar armen Doornikschen adel, op aanbeveling van Karel August van Saksen-Weimar, die in Maart 1814 bij haar ouders te Rongy was ingekwartierd geweest, met ingang van 1 Mei 1815 aan het hof van de Koningin der Nederlanden verbonden, en die in het begin van 1817 Falck's opmerkzaamheid trok.

Er is een vermakelijke instructie van het meisje bewaard, hoe hij zich bij het vragen om hare hand te gedragen heeft:

Parlez beaucoup à ma mère; si vous aviez besoin de conseils pour réussir à me rendre heureuse, c'est d'elle qu'il faudrait les demander... Vous verrez sans doute aussi la sœur de ma mère, la chanoinesse; parlez-lui beaucoup de moi et de ma tendresse pour elle. Elle fait des vers charmans... *Il faut* trouver jolie la petite ménagerie de maman et regarder les faisans; il faut caresser ma chèvre...

Antwoord (Rongy, 9 Juli 1817):

Rassurez-vous. Votre ami n'a pas été pris en grippe... Il me reste à ménager un tête à tête avec votre tante... Vos instructions étaient fort exactes, au nom près de la chèvre, dont l'ignorance m'a couvert de confusion... [3]).

[1]) Falck, 204.
[2]) Ibid., 404 vv.
[3]) Ibid., 763.

Digitized by Google

Het zal dan wel de chanoinesse zijn geweest, die den pretendent beduidde dat om de goedkeuring der familie tot het huwelijk met een ketter te verkrijgen, onderwerping aan wat bij dispensatie *in optima forma* ten aanzien van de opvoeding der kinderen door Rome mocht worden bepaald, onvermijdelijk was. Niettegenstaande alle moeite die de gezant Reinhold zich voor een dispensatie in mildere bewoordingen gaf, werd deze (2 Nov. 1817) slechts verleend „dummodo cautum sit educationi liberorum [1]) in religione catholica, et ipsa oratrix moneatur de obligatione quam habet curandi pro viribus conversionem sui conjugis". Als t'avond of morgen een knaapje kwam, zou dat „om inlijving in 't Christendom naar Pater Lem [2]) moeten gedragen worden" [3]), en de blaam der Noordelijken getrotseerd.

Na te hebben overwogen „dat men in alle religiën tot zaligheid geraken kan", mocht Falck in December '17 de bruid huwen, „coram parocho et testibus, servata forma S. Concilii Tridentini, extra tamen ecclesiam et absque benedictione":

De bisschop van Doornik, belast met het ontvangen mijner gelofte omtrent de godsdienstige opvoeding der eventueele kinderen, kweet zich van dezen plicht met de bescheidenheid van een wellevend man... Om de schroomvalligen, zoo veel van mij afhing, tegemoet te komen, maakte ik dikwijls van de inderdaad gelukkige omstandigheid gewag dat te Rongy onder den rook van het kasteel eene protestantsche gemeente bestond die juist door Repelaer van een eigen leeraar en herder was voorzien geworden, waaraan ik onverwachts het voorrecht had te danken gehad van onmiddellijk na de trouwing op het raadhuis mijn huwelijk door een Dominé (Berkhoff) vroeger dan door den pastoor te hooren inzegenen. *Inzegenen*, dit is, blijkens den tekst der dispensatie, onnauwkeurig; of de geestelijke, le chanoine de Dam, moest, om zijn bloedverwantschap met de bruid, wat meer gedaan hebben dan hij mogt. Bij den op- en hertogt hadden wij een trein bestaande uit een aantal douaniers zoo te paard als te voet en een schat van koddebeiers uit den omtrek, met vlaggen en trommen. 's Avonds hadden eenigen zang en dans met de filles du village, terwijl anderen voetzoekers en kruissterren afstaken, zoodat er juist het tegenovergestelde plaats had van die plegtige stilte in welke Kinker ik weet niet waarom geliefde te onderstellen dat mijn huwelijk voltrokken was geworden. Waar is het, dat hij, voor den aanhef van zijn epitha-

[1]) Niet „filiarum" zooals Falck verlangd had.
[2]) R.K. priester in den Haag.
[3]) Falck, 201.

Digitized by Google

lamium, vernuftig van die onderstelling partij getrokken heeft [1]), en niet minder gelukkig is zijne beschrijving van de twistharpij die taal-, kerk- en staatsgeschil ten aanval opvloekt; doch zijne voorspellingen voor de toekomst daarentegen zijn falikant uitgekomen. Ik bedoel hier niet zoo zeer de ***heldenteelt*** en de ***keurgeslachten***, maar vooral de ***barnsteenkracht*** en het ***middlend punt der beide polen***, en den regel die aan eene huiselijke gebeurtenis eene politieke toekomst toekende: „Zoo worde uwe echt ook d'echt die 't Zuid en Noorden..." [2]).

Van der Duyn schrijft uit Brussel, 14 Juli 1817, aan van der Capellen:

J'ai à vous annoncer un mariage qui vous étonnera beaucoup... Vous vous rappelez Mlle de Roisin, dame d'honneur de la reine, belle, gaie, aimable, un peu forte, Belge, même un peu Française, non pas par les sentiments mais par les goûts, l'éducation, la manière de voir, et d'une noblesse très ancienne, un des beaux noms de ces provinces, et très attachée à ce mérite, sans aucune fortune. Eh bien elle épouse qui? un Hollandais un peu allemand [3]), un grand homme, un philosophe, un de vos amis, eh bien... M. Falck, oui, M. Falck qui est amoureux fou et aimé de même; M. Falck qui a deux cent ans de noblesse à ce que sa future me disait hier, qui a peu de fortune aussi mais un beau poste et un crédit immense... Vous devinez sans que je vous les rapporte les propos, les jugements, les critiques des salons de Bruxelles. Des dames qui peut-être auraient accepté de même, se récrient: „la religion, un avocat, la noblesse, le climat humide, l'ennui de la Hollande — ah que M. Falck est heureux". — „Mais Madame", dit une autre, „elle a 30 ans" [4]). — Somme toute cela occupe beaucoup et voilà la première race croisée qui va s'établir publiquement entre le nord et le sud [5]).

Nauwelijks gehuwd, vond Falck den 8sten Maart 1818 op zijn werktafel ten paleize een „eigenhandig schriftuurtje" des Konings nedergelegd, waarin hem de verwijdering uit het ambt, door hem sinds 1813 bekleed, beteekend was [6]). Had het maar een ambassade mogen wezen! dacht Falck; — intusschen moest hij erkennen dat het voor hem geschapen belangrijk departement — om het hem te kunnen bezorgen waren twee directeuren-

[1]) „Het in plegtige stilte voltrokken huwelijk van ....., (zooveel mogelijk) even stil in halfschuwe vijfvoetige iamben over- en nagedacht door zijnen stillen vriend en gerucht-schuwenden medebr. in het zwijgende Heiligdom van Dodona". — Onder gewijzigden titel opgenomen in het tweede deel der *Gedichten* van Mr. J. Kinker (1820), bl. 99.

[2]) Falck, 202.

[3]) Toespeling op Falck's studiën te Göttingen en ingenomenheid met Kant.

[4]) In werkelijkheid 24.

[5]) *Ged.* VIII[222], 336.

[6]) Falck, 408.

Digitized by Google

generaal geslacht en één ministerie van een afdeeling beroofd — hem beter aanstond dan dat, in Augustus '17 voor hem bijeengeflanst. Reeds als staatssecretaris had hij zich, in de lijn zijner werkzaamheid onder Lodewijk Napoleon, voor marine en koloniën bijzonder geïnteresseerd — o.a. voor de deelneming van een Nederlandsch eskader aan de expeditie van Lord Exmouth tegen Algiers, en voor de uitzending van bestuurspersoneel voor Oost-Indië — en ook onderwijs lag niet buiten zijn belangstelling.

Voor den Koning beteekende de verandering, behalve de aanschaffing van een handzamer meubel tot het dagelijksch werk, een buiging naar rechts. Niet minder dan over de politie van de Thiennes en de Mercy hadden zich de gezanten steeds over Falck beklaagd, die hun gold als de incarnatie van het liberalisme. In hunne wat overdreven maar in den grond niet onjuiste voorstelling is er in den kabinetsraad eerst van eene groepeering Falck-van Maanen sprake geweest die tegenover Hogendorp-van Nagell stond, vervolgens van eene combinatie Falck-van Nagell tegen Hogendorp, ten slotte van eene combinatie van Nagell-van Maanen tegen Falck. Van Maanen, de man van alle régimes sedert 1795, zorgt altijd, den Koning op zijde te blijven.

Wat den niet op verzoek verwijderden Repelaer betreft, deze vervangt (doch slechts voor een korte poos) in Juni 1819 den hertog van Ursel aan waterstaat; eene administratie die 31 Dec. 1819 wordt toegevoegd aan binnenlandsche zaken.

Den 22sten Mei 1819 werd Hogendorp, wegens zijne gedragingen als kamerlid, ontslagen als minister van staat.

Van die gedragingen heeft hij een monument willen nalaten in zijn *Bijdragen tot de Huishouding van Staat*. Tracht de nazaat daar kennis van te nemen, de voor kamerreden geheel verouderde vorm, de onbesnoeide breedheid, stooten af. Gijsbert Karel redigeerde zijn „adviezen" nog zooals hij het in de besognes van Holland vóór 1795 had geleerd: stukken op de rustige lectuur berekend van wie ze „overnamen". De Belgen spraken al heel anders in de Kamer; van de Noorderlingen vóór '48 maar een heel enkele. Niet de lengte van zijn betoogen alleen, ook zijn stijve vormen van optreden in het publiek, zijn „air de vouloir endoctriner sans cesse", zijn „débit lent et sentencieux" [1]), stelden het geduld der hoorders op een zware proef.

[1]) Van der Duyn, *Notice*, 99 en 104.

Digitized by Google

Hij werd ook niet gedragen door de sympathie van een belangstellend publiek dat hem zou hebben kunnen doen gevoelen wanneer hij het wit getroffen had en wanneer er naast geschoten. De vrijmoedigheid van zijn openbaar optreden tegen den Koning (want niemand nam de ministers in aanmerking) ontstemde en ontstelde. In een aantal zaken sprak hij met de Belgen: zoo in alles wat het verijdelen van parlementair toezicht op het beheer der financiën betrof. Omgekeerd was niemand onstuimiger tegen de Belgen te velde getrokken dan hij; het hoofdstuk „publieke geest" uit zijn groote advies van April 1816 had zijn Zuidelijke medeleden diep gegriefd, liberalen zoowel als clericalen. Aan beiden de bisschoppen en de „theoristen" had hij Franschgezindheid verweten: de Broglie hing aan de Bourbons, de liberalen in de Belgische steden aan de moederclub te Parijs. Zoodra kwamen vrije zee en Holland's handel niet in het spel, of hij was de eerste om de hoop op aansterking der jonge Belgische industrie den bodem in te slaan. Wat hem van de Belgen verwijderd hield was juist wat hen alleen vereenigde: hun anti-hollandschheid en hun nijverheidsbelangen. Trad hij tegen hen op, hij vond ze allen tegen zich, en Holland rekende hem in zulk geval zijn optreden niet als buitengemeene verdienste aan: het werd niet anders verwacht. Ging hij met de Belgen mede, men verguisde hem in het Noorden.

Het is er verre van dat Gijsbert Karel van 1817 tot 1825 door de kracht van zijn oppositie de geschiedenis van het koninkrijk beheerscht heeft. Hij was niet eenmaal leider, om de goede reden dat er nog geen oppositie in modern-technischen zin te leiden viel. Evenmin was er eene regeeringspartij. Er was een koning van buitengemeene vasthoudendheid maar beperkt genie, rusteloos werkende aan een moeilijke taak in het geloof dat hij en hij alleen ze kan en zal vervullen. „Voor hem was de natie het levenlooze voorwerp, waarop hij datgene beproefde, wat naar zijne oprechte overtuiging voor haar het nuttigst was" [1]). De Koning, en hij alleen, is dan ook het middelpunt, tot zich vormt wat sterker is dan hij: de Unie tusschen katholieken en liberalen, m.a.w. de kiem eener Belgische natie.

In 1814 was België voor een nationaal bestaan nog niet rijp. Wederopstanding van het hertogdom Brabant, het graafschap Vlaanderen, het bisdom Luik, behoorde tot de onmogelijkheden, en niet alleen omdat

[1]) De Beaufort, *Geschiedk. Opstellen* II, 160.

Digitized by Google

Europa, op de grens van Frankrijk, zulke formatiën niet meer gebruiken kon: ook omdat er reeds te veel Belgen waren die ze niet terugwenschten. De industrieelen niet en ook eigenlijk de massa niet: die hing aan Onze Lieve Vrouw en de processiën eerder dan aan de voorrechten der vier steden van Brabant of van het vrije van Brugge. Eenstemmig zijn in de grondwetcommissie van 1815 de Belgische leden in de beslissing, dat in het Zuiden de departementen behouden moeten blijven en alleen, zooveel mogelijk, de oude namen terug krijgen [1]). Alleen Raepsaet wenscht het anders, maar zwijgt, omdat er niets aan te doen is [2]). Het is een Noordnederlander, van Lynden van Hoevelaken, die de door de Belgische leden voorgestelde verdooping van het departement der Beide Nethen in provincie Antwerpen, van dat der Nedermaas in provincie Maastricht, als „ongevoeglijk en nieuw" verwerpt (hij proponeert voor de Nedermaas Oppergelderland [3]); de Koning beslist voor Limburg [4])). Was dus de „oude voet" voor de Belgen in 1814 geen oplossing meer, voor een zelfstandig, samengebald bestaan in Europa zouden zij evenmin geschikt zijn bevonden. Hunne reactie op het napoleontisch absolutisme had van die der onderworpen Duitschers of Hollanders sterk verschild. Zij waren er, voor een kleiner deel, sterk door aangetrokken, ja opgezogen; voor een grooter, er de gedweeë, niet in hun hart gewonnen, maar door druk ontmoedigde en ontzenuwde onderdanen van geworden. Wat zij aanvankelijk aan woede hadden opgekropt, was in de hopelooze beweging van 1798—'99 uitgeraasd. 1814 beduidde voor achterlijk, plattelandsch België een verlichting, een feit uit de materieele orde van zaken. Voor progressief, industrieel België, dat de Fransche markt verloor, beteekende het een nederlaag. Van nationale opstanding, op het oogenblik dat men de bondgenooten tegemoet had moeten treden, geen spoor. In de volksvertegenwoordiging tijdens Willem I voor het eerst kreeg België, als geheel, stem in een raad waarin die stem wat gold. Voor de Spaansche en Oostenrijksche landsheeren waren de Zuidelijke Nederlanden slechts een verwijderd aanhangsel hunner monarchie geweest; met hun plaatsvervanger te Brussel had gewest voor gewest, niet een eenheid gehandeld. In de vertegenwoordigende lichamen van het Fransche

[1]) *Ontstaan* II, 192 vv.
[2]) Ibid., 204.
[3]) Ibid., 201.
[4]) Ibid., 502.

Digitized by Google

Keizerrijk hadden de afgevaardigden van de Leie of van de Ourthe in een verloren hoek gezeten. Tegen Holland over gesteld, kon België zich als geheel voelen, ja had het zich vanouds gemakkelijk één gevoeld, in 1598 toen het vervulling gelegen achtte in eene regeering van Albertus en Isabella, in 1632 toen het zich niet wilde laten „bevrijden" door Frederik Hendrik, in 1706 en volgende jaren toen het gekromd lag onder het bewind der commissarissen van de Republiek, na 1715 toen het zich aan de Hollandsche garnizoenen ergerde, in 1781 toen het Jozef II toejuichte die ze wegzond. Thans, in de beschamende positie van „accroissement de territoire", met een Holland vereenigd waartegen zijn aangroeiende kracht zich met den dag meer bestand voelde, moest België eindigen met eene natie te worden. De staatkunde van Willem I: de twee elementen waarin de Belgische samenleving zoo zichtbaar verdeeld was, tegen elkander uit te spelen, kon slechts het proces verhaasten. Er moest een oogenblik komen waarop beide hem in de kaart zagen.

Eerder nog dan de zedelijke grens tegen Holland, had zich die tegen Frankrijk afgeteekend. In 1302 had de Guldensporenslag aan Frankrijks drang naar den Rijn een waarschuwend teeken gesteld. In 1558 was Egmond de volksheld der Nederlanden, om St. Quintijn en Grevelingen. De Fransche troepen kwam men in 1635 evenmin als de Staatsche tegemoet. Werd na 1668 de verdediging van de grens der Nederlanden tegen Frankrijk als een eerste plicht van vereenigd Europa beschouwd, zij hield daarmede niet onmiddellijk op, tevens volkszaak te zijn. Maar naarmate het belang der coalitiën, niet dat van het bedreigde volk zelf, bij dat verweer bewegende kracht werd, was het antagonisme tusschen Zuidnederlanders en Franschen verslapt. Welk onderscheid maakte het ten slotte voor Europa's kampplaats uit, of zij door Fransche dan door verbonden legers werd platgetreden?

Toen na 1715 de Fransche staatkundige bedreiging grootelijks afliet, werd België daarom geenszins door het groote verbond ontkluisterd. De militaire barrière evenwel hield de achttiende-eeuwsche Fransche beschaving, tot export als geen andere geschikt, niet tegen. Reeds in den lateren Oostenrijkschen tijd maakt Brussel volmaakt den indruk eener succursaal van Parijs. Als Sir James Harris, op weg naar de Republiek, zich in 1784 daar ophoudt, hoort hij er met instemming gewagen van een vage kans die men hebben zou, door Jozef II aan Frankrijk verruild te worden tegen Lotharingen en den Elzas. Zij geven hier meer, schrijft hij, om vrede met

Digitized by Google

Frankrijk dan om opening van de Schelde [1]). De vereeniging met Frankrijk volgde tien jaren later, en had op de onderscheiden lagen der bevolking zeer verschillend gewerkt.

Onder de herstelde regeering der Bourbons, naarmate die clericaler tint verkreeg, kon het officieele Frankrijk slechts één der partijen in België aantrekken. In 1830, toen Frankrijk weer onder de driekleur stond, was ditzelfde het geval, alleen was de aangetrokken partij nu de andere. Doch zij was in het eigen land toen met de clericalen in nauwe unie gegaan, en had op redelijke verlangens van die zijde, benevens op den wil der mogendheden, te letten. De Belgische onafhankelijkheid te vestigen is nog juist mogelijk geweest; dat het Waalsche liberalen zijn geweest die er den stempel op hebben gedrukt, merkt men nog heden.

Heeft Holland dan, van 1815 tot 1830, geen kans gehad? Was er geen 1576 geweest; was het denkbeeld eener toenadering tot het Noorden niet uit het België van 1789 zelf opgekomen? Zeker, 1576 was er geweest, een aanlichten zonder doorbreken; en 1789 een noodsprong [2]). Holland had op zijn best moeten zijn, om België tusschen '15 en '30 eenigermate tot zich te kunnen trekken. Het is niet in conditie geweest; wij zijn onder Willem I op een laagtepunt van onze historie.

Het Holland der groote traditie had de stormen niet verduurd, en een nieuw wilde nog niet opgroeien. Intusschen leefde men in een wereld van schijn. In het jaar waarin het de eenige volkplanting die het bezat aan den ouden belager zijner glorie overdroeg (onvrijwillig, maar zonder dat het er een traan om liet), zag Holland zich, ten opzichte van België, eene taak boven zijn toenmalige krachten opgelegd. Met al hun krijgsgeluk en veldheerschap, met de hulp van Hendrik IV en Richelieu er bij, was het Maurits en Frederik Hendrik niet gegeven geweest, meer dan een strook van luttel uren breedte van de katholieke Nederlanden af te scheuren en tot een versterkt bruggehoofd aan gene zijde der rivieren in te richten. Langen tijd waren die generaliteitslanden niets gebleven dan een militaire grens: in 1795 was de bevolking daar nog amper met die der oude

[1]) „The inhabitants of Brussels of every denomination expect and fear a war. Their leanings are all french, and they think their interests so blended with those of France, that they would be very sorry to purchase the advantages which would arise to them from the free navigation of the Scheldt at the risk of a rupture with that country. They listen even with a degree of pleasure to the idea that they shall be exchanged for Lorraine and Alsatia" (Sir James Harris aan Lord Carmarthen, 7 Dec. 1874; P. R. O., Londen).

[2]) Deel I, 22.

Digitized by Google

geunieerde provinciën tot ééne natie samengegroeid. Nu kreeg een volk met zóó weinig territoriale aantrekkingskracht als het Hollandsche — was niet alle energie, in de dagen van zijn bloei, *te water gelaten*? waren zelfs de paar landprovinciën waaraan men verbonden was een Pieter de la Court niet reeds te veel? — nu kreeg dit ingeschrompeld, eenzelvig geworden volk, zóó singulier geworden dat van zijn uitdrukkingsvormen de taalverwante Vlaming weinig meer begreep, van Europa de opdracht zich het gansche Zuiden, dat in bevolking sterker was, in geloof, zeden en herinneringen, en goeddeels in taal, van het Noorden geheel verschilde, te assimileeren, zoo het niet verkoos er in onder te gaan. Van omvang en karakter dier taak maakte Holland zich toen geen begrip. Zelf „braaf en liberaal", vertrouwt men dat de Zuiderbroeders het ook voor een deel zullen blijken, en voor zoover zij het niet zijn, zich neer zullen moeten zetten in de school van braafheid en liberaliteit, die men voor hen openstellen gaat. Een liberaliteit die een sterke voorkeur voor de middelen van het despotisme aan den dag legt, en een braafheid die trekken van schijnheiligheid vertoont. Het Holland, in één woord, van Siegenbeek en van der Palm, „de aloude zetel van godsdienst en burgerdeugd, van vrijheid en volksgeluk", waar 's konings troon „op deugd gegrondvest" is, „het bestuur geen blinddoek behoeft" [1]) — het zag toch al niet scherp — en waar de aansprekers en de trekschuiten thuishooren, de goudsche pijpen en de natte voeten.

Om op Gijsbert Karel terug te komen. Zijn verdienste is geweest dat hij in deze wereld van eenvormige opgeblazenheid en klinkklank eigen karakter vertoont, eigen geluid doet hooren.

Karakter! zoo wij daarnaar vragen, worden wij gemeenlijk op Bilderdijk en zijne school gewezen. Zeker; bij den grooten zonderling, bij Da Costa, bij Groen, woelt het dieper dan bij Gijsbert Karel, die niet verhelpen kan, dat hij zijn voedsel trekt uit de verlichting der achttiende eeuw. Zijn eigen zoons, in Leiden Bilderdijk's scholieren geworden, voelen den scheidsmuur; hun en den vader is die een pijnigend leed [2]). De *Bezwaren tegen den Geest der Eeuw* zijn eene dagteekening en Hogendorp's *Bijdragen* zijn het niet. 's Mans verdienste is, in een valen, declamatorischen tijd, zin te hebben getoond voor de reëele staatkundige en economische belangen van zijn volk. Hij heeft in zijn kamerlidmaatschap de opdracht gevoeld, te waken

[1]) Van der Palm op het Costerfeest van 1823.

[2]) Zie de briefwisseling uitgegeven in *Ged.* VIII³, 406 vv. en IX², 923 vv.

Digitized by Google

ondanks al, over rechten die de regeering miskent en de natie vergeet. Schier alleen heeft hij, onder algemeene onverschilligheid, aan het nageslacht het voorbeeld gesteld van parlementaire plichtsbetrachting. „Ik heb het talent, dat mij verleend was, niet begraven" [1]).

Nauwelijks was de aanslag tot overplanting in de Eerste Kamer verijdeld, of Gijsbert Karel begaf zich in 1817 op reis, om de Zuidelijke ge-

De Trekschuit.

Naar een aquatint door C. C. Fuchs in het Rijksprentenkabinet te Amsterdam.

westen beter te leeren kennen. Zou men niet meenen dat menig Hollander zich in die dagen geprikkeld moest hebben gevoeld tot een bezoek aan het Vlaamsche land? Maar neen; van de periodieke verhuizing van een paar dozijn bureau-ambtenaren, staatsraden en kamerleden naar Brussel afgezien, behoorde buurbezoek toen tot de groote zeldzaamheden. (Nog veel minder, mag men er bij zeggen, kwamen de Belgen rondkijken in het

[1]) *Bijdragen*. Slot van het „Algemeen Overzigt".

Digitized by Google

Noorden). Gijsbert Karel leefde op toen hij, verlost van het bureauwerk dat hem zoo eindeloos verveeld had, als eigen meester rondzien mocht om zijn denkbeelden aan de werkelijkheid te toetsen. „Tout rayonnant" kwam hij van Maanen (de regeering bevond zich toen ook in het Zuiden) te Brussel een bezoek brengen. „Onze collega", schrijft van Maanen aan Röell, „heeft dit land in veel evidentie doorgereisd, en overal de autoriteiten *ontvangen*" [1]). Uit den heelen toon van den brief spreekt afgunst. Gijsbert Karel teekent omtrent ditzelfde bezoek aan:

Van Maanen zeide tot mij met veel hartelijkheid [2]): „je weet dat wij ministers maar commiezen zijn." De Thiennes zeide evenzoo: „il y a une défiance générale; la réserve est à l'ordre du jour." Die beiden zijn met al hun ongenoegen evenwel in hunne posten gebleven, en gaan dagelijks voort met slangen te slikken... [3]).

De clericale storm had zich gelegd in België; het waren de rustige dagen der eedsaflegging „in den geest van Monseigneur de Méan" [4]). De Broglie was uitgeweken; de aanstootelijke wijze, waarop aan het tegen hem gewezen vonnis openbaarheid was gegeven [5]), werd door Gijsbert Karel scherp afgekeurd [6]). Van zijn kant wilde hij nu ook tot de bevrediging medewerken, en liet bij de publicatie van zijn advies van 1816 in het eerste deel der *Bijdragen* het hoofdstuk over den publieken geest weg. In zijn oordeel over Belgische aangelegenheden treedt, langzaam maar gestadig, verheldering in. Gelijk hij ten aanzien der herschepping van den Nederlandschen staat stap voor stap van de denkbeelden zijner jeugd tot de *Schets* van 1812 gekomen was, begon hij nu ook, met bij de verwerping van de grondwet in 1815 ten heftigste tegen de Belgen uit te varen. Voer de grondwet niet in, is dan zijn advies, dan voor de provinciën waar de meerderheid voor de aanneming geweest is, en laat in de overige een provisioneel bestuur voortduren, tot zij zich onderwerpen [7]). In zijn advies van April 1816 toornt hij nog heftig tegen de „dweeperij"; moet uit dit advies tot eene

[1]) 20 Aug. 1817 (*Ged.* VIII³, 370).
[2]) „M. van Maanen est un véritable tartuffe..." (Raepsaet in *Ontstaan* II, p. XXXII).
[3]) Hog. V, 173.
[4]) Deel I, 370.
[5]) Men had het te Gent aangeplakt op een schavot tusschen twee tot openbare teprontstelling verwezen boeven (de Gerlache I, 352).
[6]) Hog. V, 167.
[7]) Aan den Koning, 19 Aug. 1815 (Hog. VI, 168).

Digitized by Google

practijk geconcludeerd worden, het kan er geene zijn dan die van een bepaalde vijandschap tegen het clericalisme. Ook is hij aanvankelijk van oneprechtheid tegenover de katholieken niet vrij. Wanneer de door hem in stemming gebrachte waarborgartikelen voor protestanten en katholieken in de grondwetcommissie geen meerderheid gevonden hebben [1]), troost hij zich met de gedachte dat het zoo misschien beter is: „nu is er beter kans dat de Roomschen Protestantsch worden" [2]). Meer inzicht toont een oordeel, na de rondreis van 1817 uitgesproken betreffende de onderscheiden lagere scholen, die in België worden opgericht: door de geestelijkheid, door de regeering, en door vrije leeken.

De regeering moet, meent hij, zonder eigen ideaal op te geven, de mededingers laten begaan: de vrije en vreedzame ontwikkeling toch van onderscheiden levensbeginsels naast elkander beduidt een grooter triumf over onverdraagzaamheid dan ooit met staatsdwang zal worden bereikt:

> Er komen drieërlei scholen op, om het volk zedelijk te vormen. Deze scholen hebben een onderlingen naijver, daar zij gedeeltelijk de geboorte aan verschuldigd zijn, en die gaande blijft. In eene van de drie soorten komt slegts de geestelijkheid te voorschijn, en uit schaamte zal zij het daar niet te grof maken. Hoe veel verschilt dit van den ouden eisch, dat alle opvoeding en onderwijs der jeugd, altoos in het openbaar, aan de geestelijkheid behoort opgedragen te zijn! Zulk eene stelling heb ik nog hooren voorstaan in de commissie tot de herziening der Grondwet door den heer Raepsaet [3]), die egter niet heeft kunnen beletten, dat het anders beslist is geworden in de Grondwet, en nu anders ingevoerd wordt door de praktijk. Ik prijs ongemeen de Regeering, dat zij de vromen en de philosophen beide laat begaan, terwijl zij haren eigen weg wandelt. Alle dwang, alle vervolging zoude hier het doel missen... [4]).

In later jaren heeft hij, op dit beginsel voortbouwende, het sluiten der kleine seminariën en de oprichting van het collegium philosophicum scherp veroordeeld [5]). Hij stond er zoo goed als alleen mede, in Holland.

Tegelijk met Gijsbert Karel reisde ook de Koning in het Zuiden. Gijsbert Karel ontweek hem [6]); een audiëntie in den Haag, na de thuiskomst (Oct.

[1]) Deel I, 342.
[2]) Hog. V, 119.
[3]) *Ontstaan* II, 354.
[4]) Hog. V, 169.
[5]) Hog. VI, 280, 441; VII, 85.
[6]) Hog. V, 171.

Digitized by Google

'17) was hoogst pijnlijk. „Hij liet de deuren open en gaf mij geen stoel, tot merkelijke verwondering van de antichambre" [1]). Gijsbert Karel wilde van zijn reiservaringen ophalen en begon ongemerkt al weder adviezen te geven, maar de Koning deed hem voelen, „dat zoo iets niet meer te pas kwam". Het eenig bescheid uit 's Konings mond luidde: „ik begrijp niet waar je de kragten gehaald hebt". De Prinses-Moeder bracht beide mannen nog eenmaal bijeen, in den zomer van 1818 op het Loo; Gijsbert Karel geeft zijn indruk van de daar ondervonden bejegening in de woorden: „bitse valschheid" [2]). De Prins van Oranje, die in alles 's vaders tegenbeeld wilde zijn, begon hem in het oog loopend te onderscheiden.

Financieele voorstellen der regeering vormden wederom in 1818—'19 de hoofdschotel op de parlementaire tafel. Zij strekten deels om het financieel beheer voor de Staten-Generaal tot een gesloten boek te maken, deels waren het verzwaringen of uitbreidingen van het tarief van 3 Oct. 1816 en van de wetten op de indirecte belastingen van dat jaar. In 1819 stelde de regeering voor, ook van de koffie en suiker accijns te heffen, en wel, naar het stelsel der wetten van 1816, bij den oorsprong. Dit geschiedde op een oogenblik, dat Amsterdam met schrik waarnam, hoe het aantal in zijn haven binnengevallen schepen van 1817 op '18 met 50 % verminderd was [3]). Hoe groot de ontevredenheid der Hollanders ook was, op den uitslag eener stemming had Hogendorp geen hoop; gemakkelijk zou de regeering eenige gehoorzamen vinden, om met de Zuidelijken de aanneming mogelijk te maken. Hij hield er echter eene groote redevoering tegen:

Wij hebben de Duitsche linnens bij het inkomen belast, die met de Vlaamsche mede de groote markt van Amsterdam voorzagen. Deze leverde de linnens aan de markt van Curaçao, welke die door geheel Amerika verspreidde. Maar de inkomende regten op de Duitsche linnens hebben deze den weg naar Hamburg doen inslaan. Daar is thans de groote markt, die te Amsterdam verdwenen is, want men vindt er allerlei linnens, gelijk op aanzienlijke markten het geval moet zijn. Dáár voorziet zich dan ook de koopman van Curaçao, die allerlei sorteeringen moet hebben, en een brief uit dat eiland aan een Amsterdamsch huis zegt met zoovele woorden: „Zend ons geene linnens meer van uwe plaats, maar van Hamburg". Dus moeten de Vlamingen hunne linnens naar Hamburg zenden, en de

[1]) Ibid. 166, 172.
[2]) Ibid. V, 175.
[3]) *Bijdragen* IV, 235.

Digitized by Google

zware transportkosten betalen, waartoe zij zelve aanleiding hebben gegeven. Wij hebben, om hun toe te geven, een ongerijmd regt opgelegd, en dus het kwaad zelve voortgebragt waarvan wij het hulpmiddel zoeken...

Wij zullen de voorwerpen van weelde, dat is te zeggen: de gegoede gebruikers, belasten. Daartoe kiezen wij suiker en koffij. Wij plaatsen dan de belastingen met al hare bezwaren bij de inkomst der vreemde goederen in het rijk. Maar in het

Congres van de makelaars in koffie in de Brakke Grond te Amsterdam, onder voorzitterschap van Sam. Voûte.

Naar een anonymen steendruk van 19 Sept. 1820 in het Rijksprentenkabinet te Amsterdam.

koningrijk wordt slechts het kleinste gedeelte der inkomende goederen gesleten; al het andere ondergaat verschillende bereidingen, en wordt weder uitgevoerd. Hier is koophandel en fabrijk, en alles, in gevaar van verloren te gaan, en in handen onzer naburen te vallen. Het geldt hier geene waarde van *f* 13 à 1400.000, gelijk voor de potasch [1]), maar *f* 80 of 100.000.000 in suiker en koffij, want dit is de waarde dier goederen, welke in één jaar wordt ingevoerd. Van dit groote

[1]) Een der andere belastingobjecten.

Digitized by Google

kapitaal maakt men in het koningrijk sorteeringen van koffij voor alle landen, die bij ons hunnen voorraad opdoen; men raffineert tot dat einde suiker in een groote menigte raffinaderijen, over de geheele oppervlakte des koningrijks verspreid. Een aanzienlijk gedeelte der bevolking leeft van de bereidingen... Ondertusschen belasten wij koffij en suiker aan den oorsprong; wij putten uit die bron nog eer zij vloeien kan... Dat men niet zegge, dat mijne vrees te dien aanzien zal weggenomen worden door nieuwe redactiën dezer conceptwetten... Men zal toch de heffingen bij den oorsprong, de restitutiën, of ontlastingen, de inventarissen, de gedurige nazoekingen niet opgeven, of men zal andere belemmeringen in de plaats van deze stellen... Gaarne beken ik, dat ik voor het oogenblik geene hoop voede, om eene enkele belasting te weren, maar mijn bedrijf is niet voor het oogenblik...

Edel Mogende Heeren! De heer directeur-generaal (Appelius) heeft voorgegeven, dat het gevaarlijk zou zijn, te zeggen, dat, zoo men door eene uitsluitende belasting op den oorsprong de nijverheid in koophandel en fabrijken deed vlugten en verstikte, een groot gedeelte des volks werk en bestaan zou verliezen. Ik merk aan, dat het niet gevaarlijk is, zulks te zeggen, maar te doen [1]).

Nauwelijks waren de wetten met kleine meerderheid aangenomen, of Hogendorp werd, bij besluit van 22 Mei 1819, titel en rang van minister van staat (niet het pensioen) ontnomen [2]). Aan een ovatie die hem Rotterdam op de terugreis uit Brussel wilde brengen, onttrok hij zich, door over Utrecht te reizen. De maand daarop trad hij af als lid der Tweede Kamer. De Koning gebood van der Duyn, die dit jaar de Staten van Holland voorzat, zijn herkiezing te verhinderen. Zulk een gebod lieten zich toen, in het algemeen, de gouverneurs welgevallen. Maar van der Duyn weigerde [3]), en de Staten herkozen. De Prinses-Moeder, die hem in November 1816 nog haren troost beschikt had [4]), wenschte hem nu met zijn herkiezing wel geluk, maar, voegde zij er bij, omdat hij nu gelegenheid kreeg, door een ander optreden den pijnlijken indruk van zijn verzet weg te nemen; hij had het karakter des Konings miskend, die zich niet dwingen liet [5]). Gijsbert Karel antwoordde, dat hij meende, Koning en land dienst te hebben gedaan [6]). 17 November 1819 bezocht hem de Prins van Oranje, opdat hij

---

[1]) *Bijdragen* IV, 200—'01, 206, 246.
[2]) Hog. VI, 407.
[3]) *Notice*, 22. De gebeurtenis wordt daar verkeerdelijk in 1818 geplaatst.
[4]) Briefjes van 11, 18 en 23 Nov. 1816 (Hog. VI, 372—'73).
[5]) 15 Juli 1819 (Hog. VI, 408).
[6]) 29 Juli 1819 (ibid., 409).

Digitized by Google

dien dag niet alleen zou zijn; „ik behoor niet tot degenen die dat vergeten"[1]). De maand daarop legde hij zelfs met Gijsbert Karel een soort geregelde conferentie over 's lands zaken aan, over financiën en rechterlijke organisatie, toen beide aan de orde. „Maar juist op dien tijd is de eed van geheimhouding in den Raad van State (waar de Prins toen vrij druk kwam) vernieuwd geworden, hetwelk denkelijk de draad van deze gesprekken heeft afgebroken" [2]).

In December 1819 kwam in behandeling de eerste tienjarige begrooting. De regeering had het geringe recht der Kamer illusoir gemaakt, door op de tienjarige begrooting in allerlei behoeften te voorzien waartoe, naar den geest der grondwet, de jaarlijksche bestemd was. Hogendorp sprak [3]):

Verliezen wij het jaarlijksche budget, dan verliezen wij alles... Geeft den vorsten al de magt, sluit de vertegenwoordigers des volks buiten; welhaast zult gij de gevolgen zien, die een onbepaalde magt altijd onder de menschen te weeg brengt: zij maakt den vorst slecht, den onderdaan laaghartig... Geheel mijn leven heb ik onveranderlijk doorgebragt onder de leuze van: Oranje Boven. Ik zal tegen deze conceptwetten stemmen, onder de leuze van: *Oranje Boven!* [4]).

Met overgroote meerderheid werd de tienjarige begrooting verworpen; zij werd in Maart 1820 aangenomen, nadat een aantal posten naar de jaarlijksche begrooting waren overgebracht.

Op denzelfden 24 December waarop Hogendorp bovenstaande rede hield, had de hard bestookte regeering zich bereid verklaard, eene herziening der geldende belastingwetten te overwegen.

Onmiddellijk stond Hogendorp weder op:

De directeur-generaal heeft ons gezegd, dat hij zich niet langer wil vasthouden aan een uitsluitend beginsel... Ik beschouw dit besluit als den eersten stap tot herstel onzer nationale welvaart... Ik ontwaar een vooruitzigt, dat dierbaar is aan mijn hart: uit dit nieuwe stelsel kan eene innerlijke vereeniging geboren worden tusschen de twee groote deelen van het koningrijk. Waartoe nog langer van zuidelijken spreken en van noordelijken, terwijl wij één volk zijn? (*Betuiging van instemming door een groot aantal leden*). Ik zie reeds dat het vertrouwen zich onder

[1]) Hog. V, 177.
[2]) Ibid., 179; vgl. VII, 102.
[3]) In de door van Nagell geridiculiseerde rede; hiervóór, blz. 14.
[4]) *Bijdragen* IV, 299 vv.

Digitized by Google

ons vestigt. Laat ons, vereenigd, datzelfde vertrouwen betoonen aan de regeering; laat zij ons hetzelve evenzeer op hare beurt bewijzen; dan zullen wij hier, in den boezem der volksvertegenwoordiging, de grondvesten leggen van eene betere toekomst [1]).

Over de opbrengst van haar nieuwe belastingen diep teleurgesteld, won de regeering heimelijk het advies in van den financier der Bataafsche Republiek, die sedert '13 buiten alle bewind geleefd had: Gogel. Onder voorzitterschap van Röell werd eene staatscommissie benoemd, die tot taak had door Gogel aan te geven denkbeelden te overwegen. Gogel keurde de koffie- en suikerbelasting, die nagenoeg niets opbracht en den handel verwoestte, hooglijk af [2]), en verwierp alle heffing aan den oorsprong:

Honderd lasten vrije goederen in een schip geladen, met twee ellendige ankertjes wijn, worden door de eindelooze bepalingen en formaliteiten in hunne vaart belemmerd en opgehouden... Dat men den handel in Nederland slechts als eene niet noemenswaardige beuzeling zoude beschouwen, wil ik nog niet gelooven... In vroeger dagen wierd er meer gehuiverd om één enkel artikel met één half ten honderd te bezwaren, dan thans om er ***honderd*** door zware rechten uit te sluiten... Voorheen was oud Nederland de stapel en marktplaats van de geheele wereld... Had men niet moeten verwachten dat men door het loslaten van alle banden, bij de verandering van 1813, den Nederlandschen handel spoedig eene groote hoogte zou hebben doen bereiken? Het ware toen het oogenblik geweest om den ouden luister te herkrijgen... [3]).

Woorden die hartelijk voor oud-Nederland gemeend zijn, maar van weinig inzicht getuigen: alsof luister iets is dat men uit de kast haalt, wanneer men er behoefte aan voelt!

Intusschen, ware dit advies in 1820, in plaats van in 1844, publiek geworden, hoe zou Hogendorp er zich op beroepen hebben! Lang niet in alles volgde de regeering Gogel's inzichten, maar ter vervanging van sommige door hem afgekeurde indirecte belastingen stelde zij er andere voor, waaronder het in België verafschuwde, door het Noorden teruggewenschte gemaal.

Hogendorp was te Parijs, toen deze ontwerpen de Staten-Generaal bereikten. Onmiddellijk schoot hij toe, en hielp ze aannemen (Juni 1821);

[1]) *Bijdragen* IV, 304.
[2]) *Mem. en Corr.*, 58.
[3]) Ibid., 56 vv.

Digitized by Google

maar de „innerlijke vereeniging" was er geenszins uit geboren: de aanneming geschiedde Noord tegen Zuid (55 tegen 51). Dadelijk bij het bericht der indiening had hij den Koning een brief van instemming geschreven [1]), en te Brussel aangekomen werd hij ten paleize ontboden en een paar dagen later aan 's Konings tafel genoodigd. Na de aanneming der wetten had hij, eer hij zijn oorspronkelijk reisplan vervolgde en naar Wiesbaden vertrok, eene afscheidsaudiëntie, waarop zijn zoon Willem hem vergezelde. Deze schrijft er van:

De ontvangst was vrij koel en kort; een groote twee uur wachtens, door de menigte van personen: Eerste Kamer, Staatsraden enz. die rang boven mijn vader hebben en vóór hem ingelaten zijn. Waartoe deze terugkeer van mijn vader gediend heeft, na al de onaangenaamheden die nu vier vijf jaren èn hem èn de zijnen zijn aangedaan? Een diné aan het Hof, waarbij men pralen wilde met zijne toestemming tot de nieuwe projectwetten, maakte toch wel niets goed... [2]).

Voor den jongen criticus had de kortstondige toenadering toch wel eenig gevolg: de plaats van referendaris tweede klasse bij den Raad van State, waar hij al geruimen tijd vruchteloos naar dong [3]), werd hem kort daarop gegeven.

Gijsbert Karel had groote gedachten van dien oudsten zoon; „ik had hem een koninklijke loopbaan bestemd", zeide hij eens aan Tydeman [4]). Toen later bevordering bij den Raad uitbleef, is hij naar Indië gegaan als secretaris van Du Bus. Zijn vader wou niets voor hem vragen. „Ik laat de schande van likkers boven hem te stellen aan degenen die haar op zich nemen" [5]).

De Koning had naar een beter middel omgezien om tekorten te dekken, doch zijn regeerwijze niet veranderd. Acht kamerheeren, die in de Eerste Kamer tegen de wetten gestemd hadden, ontvingen bevel, niet meer ten hove te verschijnen; blijk van ongenade, door België beantwoord met de verkiezing van de Celles en de Stassart. — Maatregelen, om de Staten-Generaal van het toezicht op de financiën uit te sluiten, gingen onverminderd haren gang. Geen initiatief der regeering heeft Hogendorp's goed-

[1]) Hog. VI, 422.
[2]) Ibid., 424.
[3]) Ibid., 428.
[4]) Byvanck, *Jeugd van Da Costa*, I, 245.
[5]) Aan van Assen, 2 Juli 1828 (Hog. VII, 82).

Digitized by Google

keuring meer mogen verwerven: noch Amortisatie Syndicaat [1]), noch tarief van 1822 [2]), noch Handelmaatschappij [3]), noch Collegium Philosophicum [4]). De verwerping der tienjarige begrooting in 1819 bleef de eenige belangrijke beslissing waarbij Hollanders en Belgen eendrachtig samenwerkten. Hogendorp kwam alleen te staan in de vergadering; hij was er machteloos [5]). Zijn gezondheid werd gedurig slechter. Hij verkneep zich; het moest een einde nemen. Hij had den Koning ontslag kunnen vragen: Z. M. had dat zoo ingevoerd voor leden der Tweede Kamer, maar Gijsbert Karel betwistte de wettigheid daarvan [6]). Hij zat dus zijn tijd uit, maar liet zich in 1825 niet herkiezen. Geen kleine verandering kan meer helpen, luidt het slotwoord der *Bijdragen*, alleen een nieuw gebouw:

Daartoe moeten Koning en Staten-Generaal het eens worden op andere beginselen. Hoezeer ik de mogelijkheid van zulk eene verandering inzie, zoo begrijp ik niettemin, dat er bij mijne gevorderde levensjaren geen kans is, dat ik het gelukkig tijdstip beleven zal... [7]).

Aan zijn zoon Willem, 18 Mei 1825:

Wij geven onze regten, het eene voor, het andere na, zoetsappig over... Ik kwel er tegenwoordig mijn geest niet veel mede [8]).

Hij kwelde er zijn geest wèl mede:

Op een verkeerd bestuur kan een groote verwarring volgen, en in de verlegenheid daaruit geboren, kan men goeden raad zoeken bij den ouderdom en de ondervinding, en kan men wederom redding verwachten van de zijde, vanwaar zij eenmaal is opgedaagd geweest [9]).

Van de twee mannen, op wie in November '13 Nederlands toekomst rustte, was één hiermede tot ijdele zelfaanbidding teruggezonken. De ander was in rustelooze werkzaamheid; de ministerieele departementen schikt en herschikt hij naar zijn behoefte van het oogenblik.

[1]) *Bijdragen* VII, 77 vv.; IX, 143 vv.; Hog. VI, 435.
[2]) *Bijdragen* VI, 366; Hog. VI, 453. — Oordeel van Gogel: *Mem. en Corr.*, 316 vv.
[3]) *Bijdragen* X, 275; Hog. VI, 446.
[4]) Hog. VI, 440.
[5]) Ibid., 384.
[6]) Ibid., 425.
[7]) *Bijdragen* I, 25.
[8]) Hog. VII, 55.
[9]) Hog. VI, 384.

Digitized by Google

Six, de minister van financiën, was niet geneigd de wending van 1821 mede te maken, die Hogendorp een oogenblik voor het aanbreken van een nieuwe toekomst gehouden had. Zeer tegen zijn zin [1]) moest toen Elout er aan gelooven (1 Mei 1821); Elout die veel geschikter voor koloniën zou zijn geweest, maar dezen post eerst verkrijgen kon bij Falck's benoeming tot ambassadeur te Londen (30 Maart 1824). Appelius, wiens directie-generaal bij Elout's benoeming niet zelfstandig gelaten, maar aan diens departement verbonden was, werd nu zijn opvolger; Elout nam uit Falck's nalatenschap koloniën en nijverheid over, maar onderwijs ging naar binnenlandsche zaken (onder van Ewijck als administrateur). In buitenlandsche zaken werd bij van Nagell's aftreden (1 Jan. 1824) aanvankelijk door een interim van den gezant te Rome, Reinhold, voorzien; 16 Mei 1824 volgde de benoeming van een nieuwen minister, van Reede. — 25 April 1825 krijgt Elout marine bij zijn departement, maar verliest nijverheid aan binnenlandsche zaken.

23 Juni 1825 moet de Coninck aan binnenlandsche zaken opstaan voor een nieuw man die 's Konings welgevallen verworven heeft: de gewezen kabinetssecretaris van van der Capellen te Brussel, later verbonden aan 's Konings eigen kabinet, de Belg van Gobbelschroy, een versatiele figuur wiens invloed, niet bestendig in dezelfde richting uitgeoefend, maar met 's Konings oogenblikkelijke opvatting in harmonie willende blijven, zoo lang hij daarin slagen mag opmerkelijk is geweest. Zijn departement is belangrijk, daar het naast binnenlandsche zaken ook waterstaat, onderwijs en nijverheid omvat.

De Coninck volgt van Reede op aan buitenlandsche zaken, doch ruimt 1 Dec. 1825, wegens verzwakte gezondheid, de plaats voor den gezant te St.-Petersburg, Verstolk van Soelen, die, met van Maanen, Willem I uitzitten zal.

D'Aubremé wordt 15 Juni 1826 als commissaris-generaal van oorlog vervangen door Prins Frederik, te voren grootmeester der artillerie. Wanneer in December 1829 Elout aftreedt komt Prins Frederik aan het hoofd van beide militaire departementen onder den titel van Admiraal en Kolonel-Generaal; onder zich heeft hij dan directeuren-generaal van oorlog (de Eerens) en van marine (Wolterbeek).

Het aftreden van Goubau als directeur-generaal van R. K. Eeredienst

[1]) Elout aan den Koning, 23 April 1821 (*Ged.* VIII², 271).

Digitized by Google

(10 Juli 1826) en de toewijzing ook dezer administratie aan van Gobbelschroy houdt verband met eene koerswending in 's Koning's kerkelijke politiek; het weder zelfstandig maken van den R. K. Eeredienst onder de Pelichy (4 Dec. 1829) vertegenwoordigt een nieuwe wending.

Bij Appelius' dood treedt de gouverneur van Noord-Holland, van Tets, als minister van financiën op (April 1828).

Mollerus, sedert Hogendorp's aftreden in 1816 onafgebroken vice-president van den Raad van State, draagt daar sinds 19 September 1823 nog een titel bij: president van den Ministerraad. De Kabinetsraad nl. is te niet geloopen [1]): de Koning wenscht nog slechts schriftelijke adviezen van individueele ministers. In sommige gevallen (ontwerpen van wet, en alle zoodanige besluiten, reglementen en verordeningen die de algemeene administratie betreffen) vereenvoudigde het de zaak, de opinie van verschillende ministers in één geschreven stuk te kunnen aantreffen; daartoe werd bij besluit van 19 September 1823 de ministerraad ingesteld onder voorzitterschap van den vice-president van den Raad van State en met een der referendarissen van den Raad van State tot secretaris. „De deliberatiën van den Raad der Ministers leiden tot geene beslissing bij meerderheid, maar de slotsom der overwegingen, zoowel van de meerderheid als van de minderheid der leden, alsmede de vóór en tegen aangevoerde motieven, worden door den Minister wien het in overweging geweest zijnde stuk meer bepaaldelijk betreft, in zijne voordragt over hetzelve aan Ons bekend gemaakt" [2]). Van de Engelsche practijk blijft dus deze geheele instelling mijlen ver verwijderd. — Bij Mollerus' overlijden volgt de Prins van Oranje hem als vice-president van den Raad van State en president van den Ministerraad op (21 Mei 1829).

Wegens verzet tegen de staatkunde die tot de koninklijke boodschap van 11 December 1829 leidt, wordt van Gobbelschroy, wien reeds de R. K. Eeredienst ontnomen is, ook van binnenlandsche zaken ontheven. Tegelijk treedt, wegens zijn niet medegaan met 's Konings koloniale politiek, Elout af, en van Gobbelschroy verkrijgt nu een departement dat nijverheid, waterstaat en koloniën omvat (1 Jan. 1830). Zijn opvolger aan binnenlandsche zaken wordt de gouverneur van Antwerpen, de la Coste.

Met de gouverneurs der provinciën is veel geschuifeld. Eén schiet in 1825

---

[1]) Deel I, 218.

[2]) Art. 13 van het besluit (Dooyeweerd, *Ministerraad*, 400).

Digitized by Google

op naar Buitenzorg: du Bus de Ghisignies (in 1821 gouverneur van Antwerpen, in 1824 van Zuid-Brabant). — Tweemaal zijn Hollanders in België benoemd (van Doorn in Oost-Vlaanderen, 1826; Sandberg in Luik, 1828), éénmaal een Belg in het Noorden (Florent van Ertborn, gouverneur van Utrecht, 1828).

De veel verschoven nijverheidsafdeeling blijft, voor en na, onder een hoofdambtenaar die er zijn stempel op weet te drukken: Netscher.

Voor het overige: het geheel is meer fabriek geweest, dan regeering; één man meent alles in beweging te kunnen zetten en houden; het is de Koning, en hij vat zijn taak als het beheer van een reusachtig patrimonium op; — zijn wezenlijke belangstelling is bij de geldelijke uitkomst van zijn beheer; aan materieelen vooruitgang hangt zijn hart. De toekomst van het rijk heeft hij willen grondvesten op de welvaart der onderdanen, en om die te bevorderen heeft hij saldi noodig. Komen die niet vanzelf, zijn ongeduld wil ze te voorschijn tooveren. Wie Willem I geheel wil kennen moet hem vooral waarnemen als financier.

Evenwel, de beschikking over het veelbelovend domein dat hij in zelfstandigheid beheeren wilde was hem door vreemde meesters toevertrouwd, en aanvankelijk zien wij dezen geneigd, hem in velerlei opzicht rekenschap te vragen; eene tuteel, die hij niet dan met ongeduld verdraagt. Zoolang het groote verbond van Chaumont in wezen blijft en de Europeesche staatkunde beheerscht — dit is tot en met het congres van Verona in 1823 het geval geweest — is zijn vrijheid onvolkomen. Bij eensgezindheid der vier die zijn troon hadden opgericht kon Willem I moeilijk wederstreven. Wij hebben zijne betrekkingen tot Europa nader in oogenschouw te nemen.

Digitized by Google

TWEEDE HOOFDSTUK.

BUITENLANDSCHE BETREKKINGEN.

In de voorstelling zijner stichters was het rijk eene citadel tegen Frankrijk, en moest als zoodanig worden ingericht. Binnen de citadel mocht geenerlei Fransche invloed worden toegelaten.

Allereerst had de koning, ter beveiliging zijner Zuidergrens, Pruisische bezetting te gedoogen binnen de bondsvesting Luxemburg.

Voor het overige werd het groothertogdom, hoewel er een afzonderlijke titel voor gevoerd werd en het aan Nassausch successierecht was onderworpen, geheel als eene Nederlandsche provincie geadministreerd. Onder de vertegenwoordigers der Zuidelijke provinciën in de Staten-Generaal zou de Koning de volgzame Luxemburgers, die, voor de aanzienlijkste helft van Duitschen stam, in de hartstochten die Vlamingen en Walen bewogen weinig deelden, niet gaarne gemist hebben. Toen Falck in 1820 in 's Konings opdracht het groothertogdom te Weenen vertegenwoordigde op de conferentie die Metternich's voorstellen tegen „Umtriebe" in den Bond had te keuren (voorstellen welke Falck's instructie hem gebood te helpen keeren, als „wel tot effect zullende hebben de in Duitschland bestaande woelingen en hartstogten te drukken, maar geenszins te vernietigen") was hij tevens tot de mededeeling gemachtigd, dat de Koning, indien de verplichting, vreemd garnizoen binnen Luxemburg toe te laten, tot oorlogstijd werd beperkt, bereid was tot onderhoud der bondsvesting meer bij te dragen dan waartoe zijne hoedanigheid van bondslid hem verplichtte; Metternich, die hierin eene bezuiniging voor het Bondsbudget zag, „had

Digitized by Google

wel zin in dat idee", dat evenwel afstuitte op de besliste weigering van Pruisen [1]).

Voor het overige onthield de gewone vertegenwoordiger van den koning-groothertog ter bondsvergadering er zich zorgvuldig van partij te kiezen in zuiver Duitsche geschillen; zijne opdracht hield in, den bondsband voor Willem I zoo weinig knellend mogelijk te doen zijn.

De nadere grensbepaling tusschen Nederland en Pruisen, die de Weener congresacte voorzien had, liep niet vlug van stapel. Pruisen ergerde zich dat het nergens aan de Maas reikte en wilde alsnog van Visé tot Roermond de grens langs die rivier doen loopen (Wijk tegenover Maastricht mocht Nederlandsch blijven) [2]) en bovendien nog aan de Maas komen tusschen Swalmen en Venlo, bij Tegelen [3]). Van eene correctie had dit niets; het wierp beginselen der Weener regeling omver, en Pruisen had er ook geen compensatie-object voor aan te bieden.

Met volle goedkeuring van Engeland weigerde de Koning. Eene grensverruiming bij Aken werd Pruisen toegestaan, maar niet in de mate waarin zij verlangd was: over de mijnen van Moresnet kon men het niet eens worden, zoodat ten einde raad dit gebied neutraal verklaard werd (grenstractaat met Pruisen van 26 Juni 1816).

De zaak van den vestingbouw was door Wellington aanhangig gemaakt bij den Souvereinen Vorst als gouverneur-generaal van België, den 22sten Sept. 1814. Men kwam overeen, dat zoowel de Nederlandsche als de Britsche genie een plan tot verdediging van België zouden opmaken; deze zouden vergeleken worden en een definitief plan in gemeen overleg worden vastgesteld [4]). De honderd dagen en hun nasleep kwamen dit werk verstoren; na Waterloo vleide zich de Koning een oogenblik met de hoop, dat hem eene vestinglinie kon worden afgestaan door Frankrijk zelf [5]). De tweede vrede van Parijs sloeg deze hoop den bodem in: een aantal Fransche departementen zouden door geallieerde troepen onder Wellington bezet blijven tot Frankrijk eene oorlogsschatting van 700 millioen franken zou hebben voldaan, van welk bedrag 60 millioen aan Willem I ten behoeve van diens Zuiderfrontier werd toegewezen [6]). Desniettemin verklaarde

[1]) Falck, 420—'21.
[2]) Brockhausen aan Hardenberg, 1 Dec. 1815 (*Ged.* VIII[1], 330).
[3]) Van Nagell aan Lord Clancarty 17 Maart 1816 (*Ged.* VIII[1], 18).
[4]) *Ged.* VII, 285.
[5]) Deel I, 330.
[6]) Protocol van 3 Nov. 1815 (Lagemans I, 165).

Digitized by Google

zich Castlereagh bereid de volle som van 2 millioen pond sterling, bij conventie van 13 Augustus 1814 bepaald, tot het Zuiderfrontier te blijven bijdragen, op voorwaarde van gelijke bijdrage door Nederland zelf; de 60 millioen zouden dus niet, gelijk de Koning eerst gehoopt had, in mindering komen van zijn eigen financieele verplichting. Ook weigerde Castlereagh den vestingbouw geheel te doen uitvoeren door de Nederlandsche genie; de Britsche moest er gelijk deel aan hebben [1]). Deze laatste voorwaarde liet men echter vallen, toen in Maart 1816 de inmiddels voltooide plannen van Krayenhoff en van de Britsche genie tegen elkaar vergeleken werden. Beide bleken hierin overeen te komen dat zij den aanleg eener vestinglinie Nieuwpoort-Doornik-Ath-Bergen-Charleroi-Namen-Hoei-Luik noodzakelijk achtten, maar het Britsche plan voorzag tevens eene binnenlinie Waterloo-Halle-Oudenaarde-Dendermonde-Gent, het Nederlandsche daarentegen slechts eene inundatielijn Mechelen-Diest langs Dijle en Demer [2]). Men kwam overeen vooralsnog alleen de linie Nieuwpoort-Luik te doen aanleggen, door de Nederlandsche genie maar onder Wellington's medetoezicht [3]). Onder Krayenhoff's energieke leiding werd nu de zaak aangevat tot Wellington's groote tevredenheid: „a great deal of work has been done; it is remarkably well performed, and does the highest credit to the engineers of the Netherlands" [4]). In November '17 werd berekend dat met de voltooiing der linie (bewapening inbegrepen) 72 à 73 millioen gulden gemoeid zou zijn; men was dus aan de Engelsche bijdrage toe, en de Koning verzocht Castlereagh, deze uit te keeren [5]). Dit bleek te meer noodig, daar Wellington zijn binnenlinie niet opgaf en de kosten in totaal dus meer dan 73 millioen gulden zouden beloopen [6]). Des te grooter was de teleurstelling, toen Engeland verklaarde van de 2 millioen pond sterling een bedrag van nagenoeg 1 millioen te moeten aftrekken, verschuldigd voor:

1°. voorschot aan den Souvereinen Vorst in 1813 (£ 200.000).
2°. militaire kleeding geleverd in 1813—'15 (£ 90.000).
3°. wapenen geleverd in 1813-'15 (£ 398.000).

---

[1]) Hendrik Fagel aan van Nagell, 12 Dec. 1815 (*Ged.* VIII[1], 10).
[2]) Wellington aan den Koning, 10 Maart 1816 (*Ged.* VIII[2], 30).
[3]) De Koning aan Wellington, 9 April 1816 (*Ged.* VIII[2], 35).
[4]) Wellington aan Castlereagh, 7 Aug. 1817 (*Ged.* VIII[1], 68).
[5]) Hendrik Fagel aan Castlereagh, 21 Nov. 1817 (*Ged.* VIII[1], 75).
[6]) Wellington aan Krayenhoff, 16 Jan. 1818 (*Ged.* VIII[2], 171).

Digitized by Google

4°. twee in 1815 geleverde oorlogsfregatten (£ 74.000).
5°. hannoveraansch subsidie 1814—'16 (£ 200.000) [1]).

De Koning had begrepen alleen voor 4 en 5 te zullen worden aangesproken, en had de rest als gift beschouwd, doch Engeland verwees hem naar Lodewijk XVIII, die in 1814 bij zijn vertrek naar Frankrijk ook £ 200.000 van de Engelsche regeering had meegenomen, en deze som wèl terugbetaalde met rente. Hierop berustte de Koning in den aftrek van 1, 4 en 5, doch stelde voor, 2 en 3 nader te doen onderzoeken; het kwam hem voor dat voor gebruikte artikelen de prijs van nieuwe was berekend [2]). Castlereagh liet hierop de eischen 2 en 3 vallen, op voorwaarde dat de secundaire Waterloo-Gent-linie, waarvoor nog £ 1.200.000 werd geacht noodig te zijn, werd aangelegd op kosten van Nederland alleen [3]). Op dezen voet kwam in December 1818 de regeling tot stand.

De Noordnederlandsche staatslieden werkten tot verwezenlijking van het kostbare plan niet van harte mede. Gijsbert Karel was tegenstander [4]) en ook Röell oppert in 1822 gewichtige bedenkingen:

Dans l'ensemble des circonstances où le royaume se trouve, je puis regarder l'acquiescement comme nécessaire sous le rapport des suites que pourrait entraîner un refus d'y concourir, mais il y a loin de là à la conclusion que cette dépense soit désirable en elle-même... Dans la manière actuelle de faire la guerre, ce ne sont plus les forteresses qui garantissent; on les laisse derrière soi, et, en les faisant observer, une armée ennemie pénètre dans l'intérieur du pays, sans autre résistance que celle des corps, quelquefois très faibles, que les garnisons des forteresses ont laissé disponibles. Depuis qu'on a pris l'habitude de faire la guerre avec des masses nationales, ce sont ces masses et non les remparts des villes qui doivent constituer les vraies forteresses, et toutes les troupes qui sont détournées de ce grand but sont perdues pour le choc décisif qui se prépare. Je sais que c'est particulièrement pour suppléer au défaut d'une armée nombreuse qu'on tient à garnir de forteresses la partie la plus exposée de nos frontières, prenant pour motif que si l'on peut s'y maintenir jusqu'à l'arrivée du secours de nos alliés, il sera toujours plus facile de faire évacuer le territoire invadé que si ces points

[1]) Castlereagh aan Clancarty, 3 Febr. 1818 (*Ged.* VIII[1], 87). — Voor het voorschot vgl. deel I, 211; voor de kleeding en wapenen: *Vestiging*, 46; voor het subsidie aan Hannover deel I, 283.
[2]) Castlereagh aan Clancarty, 27 Maart 1818 (*Ged.* VIII[1], 110).
[3]) Castlereagh aan Liverpool 4 Oct. 1818 (*Ged.* VIII[1], 122).
[4]) Hog. VI, 283; VII, 58.

Digitized by Google

d'appui m'existeraient point; mais ne faut-il pas en tout cas gagner une bataille à cet effet, et n'est-il pas plus propre de concentrer toutes ses forces pour les joindre ensuite aux alliés, que d'en enfermer une grande partie dans l'enceinte des citadelles? Une bataille gagnée ou perdue a presque toujours décidé du sort de la Belgique, et si malheureusement une guerre venait à nous menacer de ce côté, je ne pense pas que l'existence des forteresses nous amènerait d'autres résultats. [1])

Een wrange nasmaak verkreeg de zaak, toen in 1826 schromelijke malversatiën der aannemers van het metselwerk van sommige der nieuwe vestingen werden ontdekt, en de niet te ontzenuwen beschuldiging van achteloosheid Krayenhoff's carrière brak. Hij ontging gerechtelijke veroordeeling doch werd buiten bewind gesteld.

Naarmate de tijd naderde dat de Fransche grensdepartementen door de verbonden legers moesten worden ontruimd, maakte Wellington zich zorg over de zijns inziens te geringe kracht van het Nederlandsche leger, waarin hij het in getal zoo belangrijke militiebestanddeel niet als volwaardig erkende. Kon de Koning de infanterie van het staande leger niet uitbreiden, dan zou hij inlegering van geallieerde troepen ook in vredestijd moeten gedoogen. „The King is very obstinate upon every subject, and particularly upon one that is connected with his army; but I am sure we must try something" [2]). — „The Netherlands are the advanced post of Europe, and ought to make great exertions to maintain a large efficient military force in time of peace. If the country cannot do that, the Powers should consider of the means of supplying the deficiency" [3]). — Castlereagh sloot zich bij deze beschouwing aan [4]). Maar de Koning weigerde met de meeste beslistheid: „il faut que mes sujets mangent et ne soient pas mangés", zeide hij tot den Engelschen gezant; van inlegering van Pruisen mocht in geen geval sprake zijn, en een staande infanterie van 50.000 man (getal door Wellington genoemd) bij wege van werving binnenslands te verkrijgen was geheel onmogelijk; hij kon niet terugkomen op de genomen beslissing, de militie tot hoofdorgaan der verdediging te maken [5]).

Hierop drong Engeland niet verder aan, en 29 Aug. 1818 kan de Koning zijn vertrouweling Robert Fagel berichten dat de bui is afgedreven:

[1]) *Ged.* VIII², 296 (uit eene niet-uitgesproken Eerste Kamer-rede).
[2]) Wellington aan Clancarty, 5 Maart 1818 (*Ged.* VIII¹, 104).
[3]) Dezelfde aan denzelfde, 19 Maart 1818 (*Ged.* VIII¹, 109).
[4]) Aan Clancarty, 27 Maart 1818 (*Ged.* VIII¹, 111).
[5]) Clancarty aan Castlereagh, 3 April 1818 (*Ged.* VIII¹, 112).

Digitized by Google

Il m'eût été impossible de prêter les mains à des mesures dont la conséquence serait que nous éprouverions tous les inconvéniens que l'occupation militaire a fait éprouver à la France, et qui obligeraient nos voisins à prendre une position hostile contre nous, tandis qu'eux et nous avons besoin de repos, et d'avoir le loisir de faire tranquillement nos petites affaires [1]).

Eindeloos zijn de verdrietelijkheden geweest die de gevolgen der royalistische reactie in Frankrijk voor Willem I opleverden.

Bij eene proclamatie gegeven te Kamerijk, 28 Juni 1815, had Lodewijk XVIII de Franschen voor de honderd dagen vergiffenis geschonken, „met uitzondering der aanstokers". 24 Juli werden 19 generaals voor krijgsraden gesteld en 38 civiele personen onder bewaking genomen, tot de Kamers over hun lot zouden hebben beslist. Een votum van 7 Jan. 1816 sprak de verbanning uit niet slechts der 38, maar van alle „régicides" bovendien. In afwachting reeds van deze wetgeving hadden velen de wijk naar Brussel genomen. Anderen voegden zich daarbij, die, hoewel niet verbannen, uit broodwinning of emplooi waren gestooten, of zich door plundering en aanranding voelden bedreigd; eene uitwijking als die der Hollandsche patriotten in 1787.

De geallieerden wenschten niet dat zich zoo dicht bij de Fransche grens een centrum van weerstand tegen het royalistisch regiem zou vormen en drongen er op aan dat de Koning deze lieden verstrooien en liefst het land uitzetten zou. Reeds in October '15 protesteert de Fransche zaakgelastigde de Caraman tegen de aanwezigheid van Fouché, Réal, Merlin de Douai en Garnier de Saintes [2]); de laatste begon onmiddellijk te Brussel een oppositieblad uit te geven, den *Surveillant* [3]). Eene maand later beramen de gezanten van Frankrijk, Oostenrijk en Rusland reeds een gezamenlijken stap bij de Nederlandsche regeering, maar stellen dien uit daar hun Engelsche en Pruisische collega's nog geene orders hebben. De Koning en Falck blijken van oordeel dat den ballingen, zoo zij zich rustig gedragen, de bescherming der Nederlandsche wet niet mag worden onthouden; van Nagell adviseert in tegengestelden zin. In December verandert de zaak: er ligt nu een besluit der vier verbonden mogendheden, dat de Fransche ballingen zich, onder bewaking, mogen ophouden in Rusland, Oostenrijk

[1]) *Ged.* VIII², 199.
[2]) Caraman aan Richelieu, 2 Oct. 1815 (*Ged.* VIII¹, 197).
[3]) Binder aan Metternich 15 Oct. 1815 (*Ged.* VIII¹, 451).

Digitized by Google

of Pruisen, niet in Italië, Zwitserland, de kleinere Duitsche Staten of Nederland. Op grond hiervan verlangt Caraman de onmiddellijke uitwijzing van Garnier, Merlin en Réal [1]). In antwoord doet van Nagell op bevel des Konings opmerken, dat de amnestiewet nog bij de Fransche Kamers in behandeling is, en dus hunne verbanning nog niet eens vaststaat [2]). Intusschen nam het getal uitgewekenen met de dag toe, naarmate de reactie in Frankrijk hatelijker vormen aannam; zij hebben te Brussel vaste vergaderplaatsen en generaal Excelmans laat zich daar uit dat Ney zal worden gewroken [3]). Wellington, gecharmeerd van de vrouw van generaal Lobau (een der negentien) die even over de Nederlandsche grens in Henegouwen verblijft, onmiddellijk bij Wellington's hoofdkwartier te Kamerijk, krijgt gedaan dat Lobau niet verontrust zal worden [4]) en scherpt den Koning in zich hiernaar te gedragen; niet de manier om hem bij te brengen, dat het besluit der bondgenooten eene wet van Perzen en Meden is! Richelieu van zijn kant, het hoofd der Fransche regeering, wien het Kamerbesluit van 7 Januari, van de regeeringsvoordracht afwijkende, hoogst onwelgevallig is, erkent tegenover Robert Fagel dat die oude régicides eigenlijk heel wat minder gevaarlijk zijn dan jonge militairen en dagbladschrijvers [5]). Uit bevelen aan de Thiennes van 22 Maart '16 blijkt inmiddels dat de Koning met goed gevolg doende is de heeren uit Brussel naar Holland en liever nog naar Amerika te loodsen [6]). Er blijken dan o.a. in Nederland te verblijven Cambacérès, David, Siéyès, Prieur, Ramel, Letourneur, Cochon, Cambon, Merlin, Réal, Pommereul, Alquier en nog meer oud-Conventieleden; ook de generaals Lobau, Vandamme, Davoust en Cunéo d'Ornano. Siéyès en Cambacérès, van ouderdom geheel gebrekkig, wil de Koning in geen geval bemoeilijkt hebben [7]).

Maar hoe meer de witte terreur in Frankrijk toenam, zoo meer werd de Nederlandsche gezant te Parijs, Robert Fagel, met klachten over de houding zijner regeering bestormd.

Hij kwam in persoon naar Brussel om zijn nood te klagen, maar vond den Koning en Falck onvermurwbaar; „S. M. m'a lavé mon bonnet, pour

[1]) Caraman aan van Nagell, 11 Dec. 1815 (*Ged.* VIII[1], 200).
[2]) Van Nagell aan Caraman, 19 Dec. 1815 (*Ged.* VIII[1], 202).
[3]) Binder aan Metternich, 23 Dec. 1815 (*Ged.* VIII[1], 462).
[4]) Richelieu aan Wellington, 11 Jan. 1816 (*Ged.* VIII[2], 19).
[5]) Robert Fagel aan den Koning, 24 Jan. 1816 (*Ged.* VIII[2], 23).
[6]) *Ged.* VIII[2], 33.
[7]) James aan Castlereagh, 26 Maart 1816 (*Ged.* VIII[1], 24).

Digitized by Google

avoir parlé trop positivement au duc de Richelieu" [1]). Van Nagell acht zich gecompromitteerd tegenover de ministers der bondgenooten, en vraagt ontslag, „buiten staat zijnde het ministerie waar te nemen in den geest, die U. M. verkiesbaar schijnt" [2]). Het is al zoover, klaagt Robert Fagel, dat men den Koning beschuldigt zich eene partij in Frankrijk te willen maken en dreigt, hem door de bondgenooten te zullen doen dwingen [3]). Réal heb ik al scheep naar Amerika, laat de Koning hem antwoorden, en Pommereul, die ziek is, mag nog slechts zijn herstel afwachten en gaat dan de grens over [4]). En ter zake der tallooze vluchtelingen die niet op de proscriptielijst staan voegt hij den Franschen gezant La Tour du Pin toe: wat doet Uwe regeering de lieden paspoort naar Brussel uit te reiken? [5]) Wellington, in den arm genomen om den Koning tot rede te brengen, is, na hem gesproken te hebben, vrijwel tot zijn inzicht bekeerd:

H. M. assured me, first, that he would not allow any French subject to remain in the southern provinces who should come without a passport, or who should come with a passport for any other place in H. M.'s dominions, or in Germany or in any other country;

secondly, that if the French government would recall to France any person now residing at Brussels under the authority of French passports, and notice should be given to General Fagel that such persons were recalled to France, the King would consider them in the same light as persons without passports;

thirdly, the King expressed himself disposed to cooperate with the French government in preventing evil-disposed persons from plotting in his dominions, and that if the French government would apprise General Fagel when any persons of that description should enter his dominions, whether with or without passports, measures should be taken to prevent them from remaining.

All this appears perfectly fair, and I entertain no doubt that the King will do as he says [6]).

De régicides niet op de proscriptielijst van 24 Juli '15, maar verbannen onder het kamervotum, wil de Koning niet verdrijven, en ook dit keurt Wellington goed:

---

[1]) Robert Fagel aan van Nagell, 30 Maart 1816 (*Ged.* VIII², 35).
[2]) Van Nagell aan den Koning, 10 April 1816 (*Ged.* VIII², 36).
[3]) Robert Fagel aan den Koning, 15 April 1816 (*Ged.* VIII², 37).
[4]) Robert Fagel aan Richelieu, 22 April 1816 (*Ged.* VIII¹, 213).
[5]) La Tour du Pin aan Richelieu, 24 April 1816 (*Ged.* VIII¹, 214).
[6]) Wellington aan Sir Charles Stuart, Britsch ambassadeur te Parijs, 24 April 1816 (*Ged.* VIII¹, 30).

Digitized by Google

I beg the Ministers of the Allied Courts to consider the following points:

First: The regicides, almost without exception, are the most harmless at the present moment of all the Frenchmen concerned in the Revolution. They are in general old and infirm, and either very rich or very poor, and in either case desirous of being allowed to live in tranquillity and obscurity.

Secondly: Very few of them, and those the most harmless, are in the dominions of the King of the Netherlands, and these are to be obliged to live in the provinces north of the rivers.

Thirdly: We must not forget the sentiments and opinions we entertained ourselves, in common with the King of France's Ministers, upon the clause of the law of the Amnisty regarding the regicides. I believe there are none of us who did not feel that the Chamber of Deputies not only adopted a measure upon that occasion which every view of the internal policy of France ought to have induced them to refrain from, but that by adopting it they dragged the King and his ministers through the dirt. The King of the Netherlands is of the same opinion, and is moreover very unwilling to submit himself to the dictates ot fhe folly of the French Chamber of Deputies...

Considering the manner in which these regicides were banished, how few of them there are remaining in Holland, and what miserable wretches they are, and that to press the matter further will be disagreeable to the King, I cannot think it desirable to do so [1]).

Tegen de personen op de lijsten van 24 Juli voorkomende had de Koning beloofd te zullen optreden, en Wellington waarschuwt hem 29 Juni '16 dat er zich nog zes hunner, waaronder de generaals Excelmans en Lamarque, te Brussel bevinden [2]). Castlereagh, minder mild gestemd dan Wellington, liet de Nederlandsche regeering door Hendrik Fagel eene schrobbeering geven [3]), waarop van Nagell opnieuw ontslag verzocht [4]), maar zich, gelijk den vorigen keer, door een gemoedelijk woord des Konings tot blijven liet bewegen. Het kwam den Koning ten goede, dat wel aanhoudend vertoogen door de bondgenooten afzonderlijk werden gedaan, maar er geen collectieve stap op volgde. Stappen van de vier bondgenooten, licht Metternich zijn gezant in, zijn niet naar den smaak der Fransche regeering, die niet den schijn wil hebben onder Europeesche voogdij te staan, en om Frankrijk niet te prikkelen verijdelt steeds Engeland onze voorstellen [5]). Frankrijk

[1]) Wellington aan Sir Charles Stuart, 9 Mei 1816 (*Ged.* VIII[1], 33).
[2]) Wellington aan den Koning, 29 Juni 1816 (*Ged.* VIII[2], 53).
[3]) Hendrik Fagel aan van Nagell, 3 Sept. 1816 (*Ged.* VIII[2], 77).
[4]) Van Nagell aan den Koning, 5 Sept. 1816 (*Ged.* VIII[2], 79).
[5]) Metternich aan Binder, 19 Maart 1817 (*Ged.* VIII[1], 514).

Digitized by Google

gaf liever zelf zijn ongenoegen te kennen, door zijn gezant La Tour du Pin bijna het geheele jaar 1817 met verlof thuis te houden.

In Juni 1817 werd ook door Engeland sterke aandrang op den Koning geoefend om aan de eischen der bondgenooten toe te geven [1]). Toen hij nu inderdaad tegen de verbannenen van 24 Juli scherper maatregelen nam, en daarvan Lobau niet uitzonderde, volgde onmiddellijk een protest van Wellington: zijn beschermeling moest met rust worden gelaten [2]). Evenmin als Lobau, liet de Koning antwoorden, konden Merlin, Defermon, Hullin en Lamarque kwaad, die zich sedert een jaar, in de Noordelijke provinciën des rijks, rustig gedragen hadden. Wellington beloofde de opmerking aan Richelieu te zullen overbrengen, die ten antwoord gaf dat Defermon en Lamarque zijnentwege konden blijven waar zij waren; Hullin en Merlin niet (Hullin vertrok eenigen tijd later naar Amerika). Zoo werd aandrang van de eene zijde gewoonlijk door concessiën van een anderen kant doorkruist. Richelieu zelf liet een wenk geven in het voordeel van een ander der geproscribeerden, Mellinet, die volgens het protocol der bondgenooten van 1815 al evenmin in Nederland had mogen worden geduld als Lobau of Lamarque [3]). Gaandeweg, naarmate de invloed der witte terreur op de Fransche regeering afneemt, bloedt de zaak der ballingen dood; voor en na worden zij, in den loop der jaren 1818 en '19, weder in Frankrijk toegelaten.

De aanwezigheid van zoovele Franschen in België heeft invloed geoefend op de ontwikkeling der Belgische pers en van de verhouding des Konings tot zijn zoon den Prins van Oranje.

Onmiddellijk na zijne uitwijking had Garnier de Saintes een blad opgericht *Le Surveillant*, dat zich na eenigen tijd vereenigde met een blaadje *Le Mercure*, geschreven door een naar Luik uitgeweken Fransch advocaat Jean Baptiste Teste, tot *Le Mercure Surveillant*, uitkomende te Luik. Andere emigrantenbladen waren *Le Nain Jaune* te Brussel van Guyet en Cauchois le Maire, voortgezet als *Le Vrai Libéral;* — *Le Journal des deux Flandres* te Gent, onder redactie van Lallemand; — *Le Constitutionnel d'Anvers* van Brissot (neef van den bekenden Girondijn). Zij bestonden van de in den kring der uitgewekenen gewilde bijtende satire op het Frankrijk

[1]) Clancarty aan Castlereagh, 27 Juni 1817 (*Ged.* VIII[1], 57).
[2]) Wellington aan van Nagell, 9 Juli 1817 (*Ged.* VIII[2], 107).
[3]) Wellington aan den Koning, 30 Aug. 1817 (*Ged.* VIII[2], 132).

Digitized by Google

der Bourbons; van aanvallen op Willem I, onder wiens vrijgevige drukperswetgeving zij het leven rekken moesten, onthielden zij zich stelselmatig. Het regende protesten van de Fransche legatie en van de op het stuk van drukpersvergrijpen zeer kitteloorige bondgenooten; eene vervolging, ingesteld tegen *Le Mercure Surveillant*, leidde slechts tot het opleggen eener lichte straf. Om beter gewapend te zijn werd bij wet van 28 Sept. 1816 (de zgn. „loi des 500 florins") beleediging van vreemde souvereinen tot een afzonderlijk delict gemaakt. De afschrikkende werking bleek te gering; de uitgewekenen hadden hunne *caisses de sustentation* die voor de opgelegde boeten goed bleven. De aandrang der mogendheden hield niet op dat de Koning zijne wet door een scherpere zou vervangen; liever dan hieraan gevolg te geven wees hij bij politiemaatregel Guyet, Cauchois le Maire, Lallemand en Brissot het land uit (16 Mei 1817). Aan het verschijnen van het Brusselsche blad maakte deze uitwijzing geen einde; een ander uitgewekene, Méhée de la Touche, nam aanstonds de redactie over, en toen ook deze uitgewezen was, weer een ander; na eenige maanden werd zelfs Cauchois le Maire weer in België gesignaleerd. Merkwaardigerwijze is er een directe filiatie aan te toonen tusschen deze uitgewekenenpers en de latere Belgische liberale oppositiepers tegen Willem I niet alleen, maar ook tot de regeeringspers die men daar tegenover stelde. Uit *Le Vrai Libéral* is tenslotte voortgekomen de door jonge Brusselaars geschreven *Courrier des Pays-Bas*, en Teste is de schakel tusschen *Le Mercure Surveillant* en het latere orgaan van Luiksche jongelieden die aan zijne voeten hebben gezeten (Teste bleef tot de Julirevolutie te Luik): de *Mathieu Laensberg* van Charles Rogier en Lebeau, vervolgd als *Le Politique de Liège*. Toen Lallemand was uitgewezen verkocht zich, door honger gedreven, een van diens medewerkers, Rioust, aan het gouvernement, dat hem in een eigen blaadje zette, *Le Véridique*. Te Brussel ontstond op overeenkomstige wijs een door de regeering bekostigd blaadje *L'Impartial;* in 1820 zijn deze beide orgaantjes vereenigd tot een *Journal de Bruxelles*, waaraan naast twee Franschen een kosmopolitisch Hollander (G. van Lennep) werkt[1]);

[1]) Mr. Gerrit van Lennep, 1774—1833, geboren te Almelo en als student aan het Amsterdamsche athenaeum onder de Amsterdamsche jacobijnen verzeild geraakt, behartigde in 1796 en 1797 hun zaken in eene missie naar Parijs en bedelde na den 22sten Januari '98 bij Pieter Vreede vruchteloos een postje bij de diplomatie af. Koning Lodewijk plaatste hem aan de Bibliotheek in den Haag; tijdens de inlijving was hij inspecteur van den boekhandel ter standplaats Groningen.

Digitized by Google

het blad staat „onder de onmiddellijke bevelen" van den gouverneur van Zuid-Brabant, later van den minister van binnenlandsche zaken. In 1827 is de naam veranderd in *Gazette des Pays-Bas*. Op de onderneming is aanhoudend eenig verlies geleden, dat door de regeering, uit de fondsen voor de *Staatscourant* bestemd, werd bijgepast. De opdracht van de verdediging zijner politiek in België aan Hollanders en Franschen is kenmerkend voor een gouvernement dat zich bewust is dat het geen wortel in den Belgischen bodem heeft. En toen de *Gazette* het tegen de Unie-bladen bleek af te leggen zou men het zoeken... bij Libry Bagnano!

In niet geringe mate heeft het bestaan van een Franschen oppositiekring te Brussel medegewerkt tot de verwijdering tusschen den Koning en zijn oudsten zoon.

De Prins van Oranje ging over de tong in Europa. Zijn krijgsdienst in Spanje, zijn verloving met Charlotte, zijn wond te Waterloo, zijn reis naar Rusland om Anna Paulowna te huwen, geliefde zuster van den Tsaar die in 1814 de Bourbons uit Frankrijk had willen weren, zuster vervolgens door Lodewijk XVIII voor den hertog van Berry versmaad, dit alles stelde hem bij de haute badauderie in eene evidentie die zijn ijdel karakter slecht verdroeg. Zooals uitgeweken Fransche officieren te Brussel hun vereenigingspunt hadden in koffiehuizen en in het théâtre du Parc, advocaten en dagbladschrijvers ten huize van mevrouw Guyet, hield voor de hoogere sociale sfeer een gewezen grande dame van het Keizerrijk receptie, mevrouw Regnault de Saint-Jean d'Angely. De Prins verscheen gaarne in haar salon; de broeder van een zijner adjudanten, Victor de Crucquembourg [1]), behoorde onder de getrouwen van mevrouw Guyet, aan wier tafel ook een excentriek en schatrijk Engelschman verkeerde, Lord Kinnaird, die er groot op ging aan de hoogstgeplaatste ontevredenen in toenmalig Europa kennis te hebben: den hertog van Orleans en den hertog van Kent.

Het is bewezen dat deze beide hooge personagiën bijdragen toezonden aan de Brusselsche *caisse de sustentation*. Aan politieke tinnegieterij was in dezen kring geen gebrek; door wien zou men de gehate Bourbons op den Franschen troon kunnen vervangen? Op den hertog van Reichstadt hield Oostenrijk de hand en zijne moeder Maria Louise verried Napoleon's gedachtenis voor de liefde tot Neipperg. Was de hertog van Orleans de ge-

[1]) De adjudant heet Henri.

Digitized by Google

schikte candidaat? Of wellicht de zwager van den Tsaar, de Prins van Oranje, die, wie weet, misschien België aanbrengen kon, en wiens protestantisme een kostelijke waarborg scheen tegen de oppermacht der calotins?

In de bedenkelijke betrekkingen, waarin aldus de Prins van Oranje geraakte, heeft hij zich niet altijd als een man van verstand gedragen. Werkelijk medegecomplotteerd heeft hij nauwelijks, maar vleierij van verdachte zijde niet krachtig afgewezen.

De verloving van den Prins met Anna Paulowna dateerde van den zomer van 1815 [1]). In het najaar, toen hij zelf uit Frankrijk naar St.-Petersburg terugkeerde, zond Alexander zijn vertrouweling generaal Czernicheff naar den Haag, om den Prins af te halen. Zij beiden en Heerdt, die het officieele huwelijksaanzoek kwam doen, vertrokken den 29sten November. Terzelfder tijd ongeveer duikt het praatje omtrent vooruitzichten van den Prins op den Franschen troon het eerst op in het Brusselsche blad *L'Oracle*. De ontvangst te Petersburg was voorkomend en de jongelieden schenen een goed paar te vormen. „Le Prince d'Orange", schrijft 3 April 1816 de Fransche gezant La Moussaye aan Richelieu, „a obtenu un succès complet. Il montre peu d'esprit, mais ses manières sont polies et galantes; sans être beau sa tournure est gracieuse et chevaleresque" [2]). Dienzelfden 3den April schrijft de Prins uit Petersburg aan Wellington een merkwaardigen brief. De Belgen, zegt hij, zijn jaloersch dat de Koning naar den Haag is teruggekeerd en van Hollanders omgeven blijft; „you know how easily that nation is gained and amused by a court, and when amused they forget to a great degree their grievances." Zou de goede oplossing niet zijn, dat hijzelf met zijn jonge gemalin bestendig te Brussel resideerde, waartoe eene opdracht van het bevel over de troepen aan de Fransche grens voorshands de aanleiding kon zijn? Wanneer Wellington en liefst ook de Britsche regeering het aanrieden zou de Koning er wel in moeten toestemmen [3]). Maar Wellington werpt koud water op dit vuur: het is 's Konings' voornemen afwisselend te Brussel en in den Haag te resideeren; aanstaanden winter zal de beurt aan Brussel zijn; de Belgen krijgen dus wat hun toekomt, en ongetwijfeld is het 's Koning's bedoeling dat het prinselijk paar het hof zoowel naar den Haag als naar Brussel zal volgen. Bleef de Prins van Oranje het heele jaar te Brussel, hij zou dit kwalijk meer kunnen ver-

[1]) Deel I, 298.
[2]) *Ged.* VIII[1], p. XXX.
[3]) *Ged.* VIII[2], 27.

Digitized by Google

anderen als hij eens koning werd, en daarmee zou Brussel de feitelijke hoofdstad zijn geworden, hetgeen om militaire redenen niet wenschelijk is. In geen geval moet de Prins er aan denken zoo iets te willen doordrijven tegen 's Konings wil [1]). „The King will never consent to it", schrijft hij tenzelven dage aan Lord Bathurst. Deze vindt voor 's Prinsen denkbeeld

Volksfeest, op 16 September 1816, ter gelegenheid van de komst van den Prins van Oranje en Anna Paulowna te 's Gravenhage.

Aquatint van P. Sluyter naar een teekening van H. P. Oosterhuis.

veel te zeggen, maar het moet vanzelf zoo komen en de Engelsche regeering kan het zeker niet voorstellen. „If his father have the infirmity of jealousy, the only way of overcoming it is by abstaining from exciting it" [2]).

Nog had de Prins St.-Petersburg niet verlaten, of Alexander wist in welk verband Fransche uitgewekenen van zijn zwagers naam gebruik maakten.

[1]) Wellington aan den Prins, 5 Mei 1816 (*Ged.* VIII[1], 31).
[2]) Lord Bathurst aan Wellington, 13 Mei 1816 (*Ged.* VIII[1], 34).

Digitized by Google

Hij wist het o.a. van zijn gezant te Parijs, Pozzo di Borgo, die den 10den Mei aan Nesselrode schreef:

V. E. sera étonnée d'apprendre que depuis trois semaines le public n'a été occupé que de guerre entre la Russie et l'Angleterre. Les plus avisés forment déjà des ligues: d'un côté, notre cour, celles de Prusse et des Pays-Bas, avec le projet de mettre le Prince d'Orange sur le trône de France; de l'autre l'Angleterre et l'Autriche. Ce sont les pamphlets de Bruxelles qui alimentent ces absurdités... [1]).

Alexander vermaande den Prins zich niets in het hoofd te halen, en het jonge paar aanvaardde 22 Juni de reis naar Holland, waar het in Augustus aankwam; in September vertrok het, met hof en ministers, naar Brussel.

Intusschen bleek Alexander gedurig meer dat de geruchten omtrent hooge vooruitzichten die zich voor zijn zwager zouden openen een taai leven hadden. Bewijzen daarvan kwamen hem op drieërlei wijze in handen: uit de correspondentie van Carnot, uit voorstellen hemzelven gedaan door een uitgewekene de Vielcastel, en uit de brieven van den Prins van Oranje zelven.

Lazare Carnot, een der geproscribeerden, bevond zich te Warschau. Zijne correspondentie werd door de Russische politie (om den vakterm te gebruiken) „geperlustreerd". Zoo was men reeds toen de Prins van Oranje nog te Petersburg was, te weten gekomen dat den 14den April uit Brussel aan Carnot was geschreven:

Il serait facile aux Puissances du Nord de renverser les Bourbons, si elles voulaient présenter à la France un jeune prince qui s'est déjà fait chérir à Bruxelles par son affabilité, sa franchise, ses principes libéraux et par le désir qu'il montre de contribuer aux progrès des lumières et de la civilisation. Nous sommes informés qu'à Paris même cette idée, qui aurait pu sembler extraordinaire avant l'alliance que le jeune prince vient de contracter, y est déjà devenue familière, et qu'elle est pour un grand nombre de personnes un sujet d'espérance et de vœux [2]).

Dergelijke toespelingen kwamen nu in de correspondentie van Carnot gedurig voor. In dezelfde hand die hem het bericht van 14 April had doen geworden werd hem b.v. den 2den Juni uit Antwerpen geschreven:

Le vœu qui paraît être le plus national est en faveur du jeune Napoléon,

[1]) *Ged.* VIII[1], XXXI.
[2]) *Ged.* VIII[1], 591.

Digitized by Google

mais le nom du Prince d'Orange acquiert aussi chaque jour des partisans, et si le grand-père du premier reste dans l'inaction et si l'on prenait l'initiative pour le second, celui-ci réunirait bientôt tous les suffrages; on sentirait bientôt l'avantage d'être gouverné par un prince dont les idées libérales sont connues... Le principal objet est d'être débarrassé des Bourbons. L'on serait heureux après cela de voir commencer une autre dynastie sous un prince constitutionnel [1]).

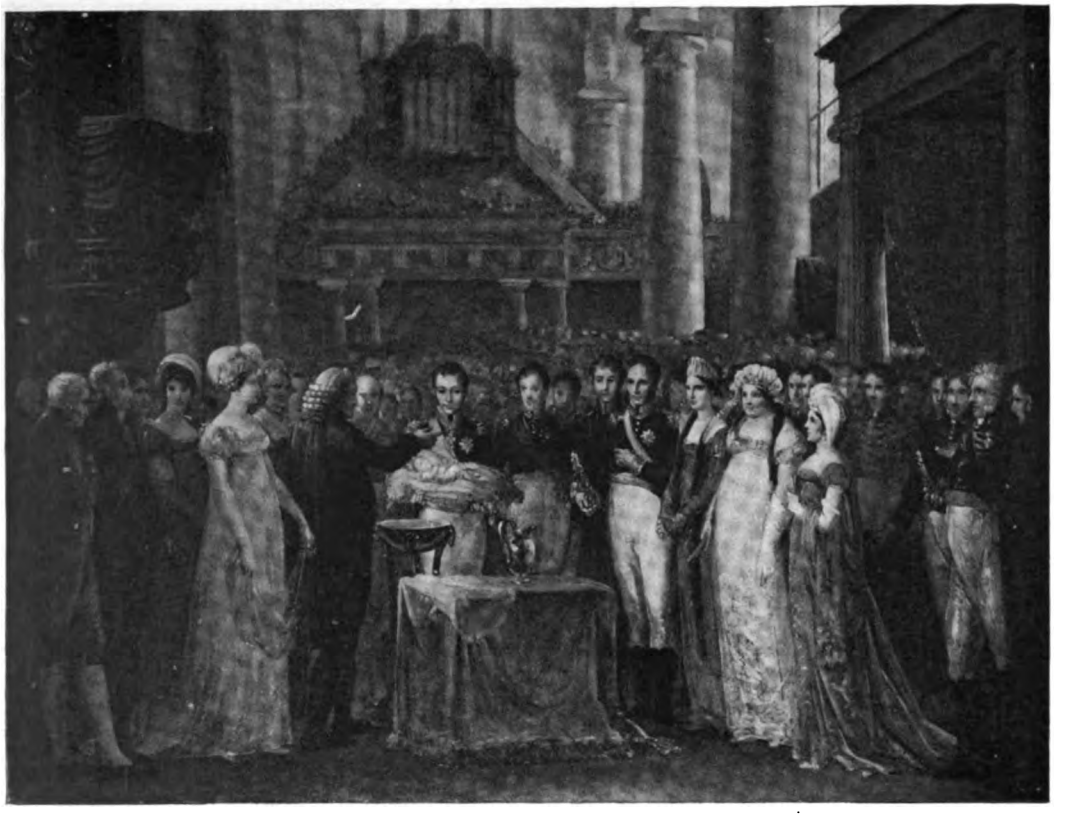
In Juli begon de *Mercure Surveillant* de candidatuur-Oranje openlijk aan te bevelen, nadat toespelingen waren voorafgegaan „à la maladie à guérir par l'eau de fleur d'orange, aux oranges à placer dans les Tuileries", en dergelijke [2]). In October meldde zich namens de Fransche uitgewekenen in België een graaf de Vielcastel te St.-Petersburg aan, die in uitvoerige memoriën de candidatuur-Oranje bepleitte en haar succes als zeker voorstelde, wanneer slechts Rusland er zich vóór verklaarde:

Au premier signal donné par l'empereur Alexandre, il aura pour auxiliaires tous les refugiés et tous les mécontens de France, c'est à dire les neuf dixièmes de la nation. Que le Prince d'Orange soit par lui nommé général de ses armées; qu'au moment opportun ce prince soit autorisé à faire une proclamation où il rappellera la Chambre des Députés qui existait sous Louis XVIII au 20 mars 1815, et celle qui depuis fut nommée sous Napoléon, afin de connaître par la réunion de ces divers élémens le véritable vœu du peuple; qu'il exprime l'intention d'accepter une constitution libérale préparée par les Chambres, et qu'il appelle le peuple à élire un chef; *il sera bientôt désigné lui-même* [3]).

Te Brussel werd in dezen tijd de Prins gedurig met Lord Kinnaird gezien [4]), en zijne brieven zelve aan Alexander toonen dat hij van wat men hem aan het oor fluistert geheel vervuld is. Hij stelt het voor of eene omwenteling in Frankrijk aanstaande is, en Engeland er in slagen zal zijne creatuur den hertog van Orleans de kroon te bezorgen, tenzij Rusland dit verhindere; zijn eigen candidatuur zou, naar hem verzekerd wordt, de sterkste kunnen zijn, daar de hertog van Orleans geen soldaat is en de militairen op hem neerzien. Aan den Russischen gezant generaal Phull heeft hij niets en hij verzoekt dat de Tsaar Czernicheff zende om hem te raden; quasi zou hij op kraambezoek kunnen komen daar Anna's bevalling over een maand verwacht wordt (13 Jan. 1817). Geen zijner brieven heeft

[1]) *Ged.* VIII[1], 593.
[2]) Neveu, zaakgelastigde van Oostenrijk, aan Metternich, 23 Juli 1816 (*Ged.* VIII[1], 486).
[3]) Falck, 395; vgl. *Ged.* VIII[1], 596.
[4]) Chad, Engelsch zaakgelastigde, aan Castlereagh, 24 Nov. 1816 (*Ged.* VIII[1], 43).

Digitized by Google

De doop van den lateren Koning Willem III, op 27 Maart 1817 in de Augustijnenkerk te Brussel.
Naar een olieverfschets van M. J. van Bree in het Oranje-Nassau-Museum te 's-Gravenhage.

Digitized by Google

een anderen inhoud meer dan de hem bekorende luchtverheveling, op den éénen na van 20 Februari waarin hij de voorspoedige geboorte meldt van een zoon, den lateren Koning Willem III. Men moet zich haasten, wordt hem gezegd, want Lord Kinnaird werkt voor Orleans met hem uit Engeland toegezonden geld (22 Jan. '17). Eerstdaags zal er opnieuw een afgezant der uitgewekenen naar Alexander vertrekken (14 Febr. '17). Orleans is naar Parijs gekomen (24 Febr.). De nieuwe afgezant zal Carnot zijn, die alle gewenschte inlichtingen zal kunnen verschaffen; het gaat er nog alleen maar om, of Engeland dan wel Rusland Frankrijk een koning zal bezorgen: „il ne vous coûterait qu'un mot pour obtenir la victoire" (5 Maart '17) [1].

Carnot bevond zich thans niet meer te Warschau, maar te Maagdenburg. Het waren twee uitgewekenen, de oud-kolonel Brice en de advocaat Teste, die met 's Prinsen brief van 5 Maart, als geloofsbrief voor Carnot ingericht en dien deze zelf den Tsaar zou overhandigen, naar Maagdenburg trokken. Eerst waren zij naar Amsterdam geweest om Lamarque met de zending te belasten, maar deze had geweigerd. Carnot vertrok ook niet maar zond den brief van den Prins met een begeleidend schrijven naar Petersburg op, informeerende of hij ontvangen zou worden; Alexander liet hem verzoeken, thuis te blijven [2].

Reeds na de ontvangst der brieven van den Prins van 13 en 22 Januari had de Tsaar hem een ernstige waarschuwing gezonden:

Il importe de rester dans les limites d'une noble et sévère impartialité. Il ne suffit pas de la professer intérieurement: il faut encore en prendre l'attitude... Personne ne croit avoir intérêt à induire en erreur, lorsque cette erreur ne peut amener aucune fausse démarche. On ne se soucie guères d'abuser ceux qu'on n'a pas l'espérance de compromettre... Les destinées de la France sont entre les mains de Dieu. Elles dépendent de l'arrêt de sa providence, que nous ne saurions ni scruter, ni prévoir. Mais il est une chose qui dépend de nous, c'est le maintien

---

[1]) *Ged.* VIII[1], 601, 605, 606, 607, 608, 611.

[2]) *Ged.* VIII[1], 624. — Blijkbaar is Vaulabelle, *Histoire des deux Restaurations* (Paris 1857) V, 62 vv. over deze gebeurtenissen indertijd vrij nauwkeurig ingelicht geweest, maar staan zij hem in 1857 in alle bijzonderheden niet meer scherp voor den geest. In hoofdzaak worden zijne mededeelingen door de *Gedenkstukken* bevestigd; — onjuist is dat de Prins te Tervueren gesprekken hield met een uitgewekene Lorois; dit zal moeten zijn Leroi, door Phull (*Ged.* VIII[1], 632) gesignaleerd als een agent van Teste; — onjuist is verder dat voor de uitvoering behalve op de Russische, ook op Nederlandsche troepen van het bezettingsleger in Frankrijk zou zijn gerekend; Nederlandsche troepen hebben van dat leger nimmer deel uitgemaakt.

Digitized by Google

des traités... Les peuples ont trop souffert et souffrent encore des grandes calamités qui ont passé sur eux. Nulle puissance n'oserait plus les reproduire... Repoussez haut à la main ces misérables intrigues indignes d'une âme comme la vôtre [1]).

De Prins antwoordt:

Tout de suite après avoir reçu votre lettre j'ai rompu tout contact sur ce point avec les refugiés français; je les avais toujours tenus sans réponse de ma part en leur disant que j'attendais votre avis; dès l'arrivée de votre lettre je leur ai fait savoir positivement que je ne voulais prendre part en aucune manière à leurs intrigues... [2]).

Intusschen was, toen hij dit schreef, al weder een nieuw feit voorgevallen dat hem in opspraak bracht.

Tot de geproscribeerden van 24 Juli 1815 behoorde de académicien Arnault, die te Brussel medewerkte aan den *Vrai Libéral*. Hij had in den afgeloopen winter voorlezing gehouden van een nieuw door hem gedichte tragedie *Germanicus*, welke voorlezing door den Prins van Oranje was bijgewoond. Den 22sten Maart ging de première van dit stuk te Parijs en gaf er aanleiding tot een luidruchtige manifestatie tegen de Bourbons. De politie greep in en onder de gearresteerden waren Victor de Crucquembourg, broeder van den adjudant van den Prins, en een kolonel Briqueville; op hen werden brieven gevonden van een uitgeweken kolonel de Chambure met verslag van gunstig onthaal genoten bij den Prins van Oranje; Richelieu gaf er kennis van aan Wellington en aan Pozzo [3]), Robert Fagel had het al eerder gehoord van den politieminister Decazes. Tegelijk liet Alexander door Nesselrode de aan den Prins gedane voorstellen ter kennis brengen van de Russische vertegenwoordigers aan de hoven van Parijs, Londen, Weenen, Berlijn en Brussel, met bevel daar mede te deelen dat de Tsaar ze hooglijk afkeurde [4]). Thans stroomden van allen kant de vermaningen op den Prins af, zich aan de compromitteerende vriendschap met samenzweerders te onttrekken:

Les véritables amis de votre auguste maison déplorent souvent, en ma présence, que des personnes de principes diamétralement opposés à ses intérêts, réussissent

[1]) Alexander aan den Prins, 3 Maart 1817 (*Ged.* VIII[1], 609).
[2]) De Prins aan Alexander, 4 April 1817 (*Ged.* VIII[1], 612).
[3]) *Ged.* VIII[1], p. XXVII noot.
[4]) Nesselrode aan Pozzo, 10 Maart '17 (*Ged.* VIII[1], p. XXXII); — aan Phull, 12 Maart '17 (ibid., 608).

Digitized by Google

à faire croire qu'elle n'apprécie pas les avantages de sa position actuelle, et qu'elle prête l'oreille à des plans d'une ambition chimérique, qui ne tendent à rien moins qu'à menacer de nouveau la tranquillité de l'Europe, et à détruire un édifice politique à l'institution duquel la confiance dans vos qualités personnelles n'a pas peu contribué [1]).

Wellington begaf zich in de tweede helft van Mei in persoon naar Brussel om den Prins de les te lezen, vooral over den geloofsbrief voor Carnot:

Le duc a dit au prince qu'il lui faudrait peut-être toute sa vie pour effacer les mauvaises impressions qui sont les conséquences d'une telle démarche; qu'il avait manqué à son devoir de fils et de sujet envers le Roi son père; qu'il avait alarmé ses amis sur la consistance de son caractère, et induit le duc lui-même en erreur non seulement en lui cachant toutes ces menées, mais en lui tenant un langage différent [2]).

Alexander van zijn zijde zond Czernicheff af, zoogezegd tot een gelukwensch met de geboorte van 's Prinsen zoon, maar inderdaad „afin de lui faire connaître, sans aucune restriction, les dangers dont il est environné" [3]). Czernicheff kwam te Brussel aan juist nadat Wellington weder vertrokken was; na hem te hebben gehoord, schrijft de Prins aan zijn zwager: „l'affaire française est entièrement terminée et j'ai la conviction intime que votre manière de voir est la seule juste" [4]).

De Koning zelf doet, in een brief aan den Tsaar, de pijnlijke geschiedenis af met de woorden: „mon fils a soumis à la décision de V. M. I. les relations que des circonstances auraient pu former, et il les a repoussées pour se conformer à Ses intentions" [5]).

Ondanks de ontvangen les bleef de Prins bij voorkeur in oppositiekringen verkeeren, omstuwd door wat men te Brussel *la vieille garde* noemde: mevrouwen de Bérenger, de Mercy, de Trazegnies, de Lalaing, Vilain XIIII en van Grimberghe, die de toongevende dames waren geweest der Brusselsche samenleving in den Franschen tijd. Mevrouw de Bérenger was weder zeer gelieerd met Mevrouw Regnault de St. Jean d'Angely en

---

[1]) Robert Fagel aan den Prins, 31 Maart 1817 (*Ged.* VIII², 100).

[2]) Pozzo aan Nesselrode 14 Juni 1817, na de eerste ontmoeting met Wellington sedert deze uit Brussel terug is (*Ged.* VIII¹, XXVII noot).

[3]) Alexander aan Czernicheff, 21 April 1817 (*Ged.* VIII¹, 615).

[4]) De Prins aan Alexander, 17 Juni 1817 (*Ged.* VIII¹, 629).

[5]) De Koning aan Alexander, 17 Juni 1817 (*Ged.* VIII¹, 628).

Digitized by Google

daardoor met het element der Fransche uitgewekenen. In den zomer van 1817 inspecteerde de Prins de legeroefeningen in de Zuidelijke provinciën en zeide van de cavalerie geen grooten dunk te hebben; hij beval aan 43 cavalerie-officieren van Belgische geboorte in dienst te nemen die tot na Waterloo in het Fransche leger gediend hadden; voor één van hen, een kolonel La Wastine, interesseerde hij zich in het bijzonder. Zij werden op zijn verzoek op wachtgeld gesteld tot zich eene gelegenheid tot plaatsing zou voordoen. Voor verscheidenen hunner (ook voor La Wastine) kwam die plaatsing spoedig af, en bleek, geheel buiten 's Prinsen bedoeling, er eene te zijn bij het koloniale leger, waartoe eene cavalerie-afdeeling toen juist in de maak was.

De Prins verbeeldde behalve legercommandant ook minister van oorlog te zijn. Meer dan een naam was zijn ministerschap niet: hij deed er het werk niet van, ja zou het niet eens hebben kunnen doen, want toen in October '17 hof en regeering weer naar den Haag verhuisden, trok hij niet mede maar bleef met zijn gemalin te Brussel. Het was van het begin af niet hij die met den Koning werkte maar de (in naam) onder hem gestelde commissaris-generaal van oorlog, van der Goltz; diens voordrachten gingen direct naar den Koning en deze besliste. Toen dan ook de Prins bij van der Goltz tegen de aanwijzing zijner vrienden voor Batavia protesteerde en, als zijn superieur, in beleedigende termen hem beval deze ongedaan te maken, verzocht van der Goltz, niet in de noodzakelijkheid te worden gebracht, dit bevel te moeten onderwerpen aan den Koning. De Prins nam niets terug, en van der Goltz legde de correspondentie aan den Koning over en bood zijn ontslag aan.

De Koning liet den vader voorgaan bij den souverein, en noodigde tot tweemaal toe zijn zoon uit tot een onderhoud, in den Haag. De Prins antwoordde niet te willen komen eer Goltz zijn ontslag had; bleef Goltz, dan verlangde hij zijn eigen ontslag èn als legerbevelhebber èn als minister van oorlog. De Koning ging zoo ver, nu zelf naar Brussel te gaan (12 November); hij was er 's ochtends van den 13den, in de hoop zijn zoon tot rede te kunnen brengen en hem, tot teeken van verzoening, mede te nemen naar den Haag voor het verjaarfeest der Koningin, op den 18den, maar hij trof er alleen zijne schoondochter aan: de Prins was weggeloopen naar Mevrouw de Trazegnies op haar buiten bij Bergen. Hij moest schriftelijk antwoord verlangen op zijn laatste schrijven, liet hij weten, en kon vóór de ontvangst van dit antwoord zijn vader niet ontmoeten. Hierop deelde

Digitized by Google

de Koning den 14den zijn zoon mede dat hij uit al zijne militaire functies ontslagen was. Den 15den verzocht de Prins de bevestiging van het ontslag te mogen ontvangen bij formeel besluit „qui en le faisant rentrer dans la classe ordinaire des sujets lui en donnait tous les droits"; na ontvangst daarvan zou hij zijn vader kunnen ontmoeten. Het formeel besluit werd hem dien eigen dag toegezonden; de Prins ontving het den 16den, en had zonder twijfel den 17den 's ochtends bij zijn vader kunnen zijn, maar liet zich tot den avond wachten; een pijnlijk gesprek had toen plaats dat in tegenwoordigheid der Prinses niet langer kon worden voortgezet; de Koning ontbood den Prins naar zijn eigen paleis over een half uur, maar ontving daar schriftelijk bericht van den Prins, dat eene zenuwoverspanning der Prinses het onmogelijk maakte haar te verlaten; een datum voor hun vertrek naar den Haag kon hij niet bepalen. De Koning vertrok hierop en was den 18den om 3 uur 's middags in den Haag, waar intusschen het avondfeest dat de Prinses-Moeder voor den verjaardag harer schoondochter gearrangeerd had, was afgezegd. Ook de verjaardag van prinses Louise, 28 November, moest zonder den Prins en de Prinses van Oranje worden gevierd.

Het leek eene zaak Holland tegen België te zullen worden. Terwijl den Haag vol zorg was, vierde Brussel feest. De Prins had de uniform uitgetrokken en liep rond in burgerkleeren. De zenuwtoestand der Prinses scheen er zich niet tegen te verzetten, dat 's Prinsen paleis den heelen dag door luidruchtige supporters werd platgeloopen. In een dansclub waarin hij zich als lid liet opnemen, zeide de Prins: „A présent que je ne suis plus que bourgeois de Bruxelles, je vous amènarai souvent ma bourgeoise" [1]). Den 19den woonde hij eene voorstelling van „Hamlet" in den schouwburg bij, waar het publiek hem een klinkende ovatie bereidde.

Toen de Prins voor de eerste maal met zijn ontslag dreigde, had hij er bijgevoegd dat hij wel wist waar hij heen zou: hij was kolonel van een regiment in het Russische leger. De Koning nam zijne voorzorgen en liet door van Nagell aan den Nederlandschen gezant te Petersburg, Verstolk van Soelen, ter mededeeling aan de Russische regeering een gedetailleerd verslag van het gebeurde toekomen. „L'Empereur", luidde Nesselrode's antwoord, „ne saurait assez déplorer les torts graves du Prince d'Orange

[1]) La Tour du Pin aan Richelieu, 10 Dec. 1817 (*Ged.* VIII[1], 244).

Digitized by Google

envers son père et son souverain". Veel scherper nog was Robert Fagel's oordeel: „En écoutant avec complaisance des gens dont l'unique but est l'agitation et le désordre, le Prince d'Orange a donné la mesure de son caractère" [1]).

De Koningin was in deze oogenblikken de eenige die iets op hem vermocht. Onder den invloed van haar vermaningen voorkwam hij een luidruchtige viering van zijn eigen verjaardag (den 6den December) te Brussel, door zich dien dag naar Tervueren te begeven, en nam eenige dagen later met zijne gemalin de reis naar Holland aan, doch niet, zooals men verwacht had, naar den Haag direct: eerst naar Soestdijk, dat hij voor een winterverblijf liet in orde brengen; pas den 17den December was hij in den Haag; dien dag bezocht hij alleen zijne moeder, den volgenden dag zijn vader. „Dès que l'enfant a été rendu à ses parents on a pu lui laver la tête de la bonne façon" [2]); den 24sten, verjaardag van den Tsaar, verscheen de Prins weder voor het eerst in den familiekring in Nederlandsche uniform: de vader had hem zooeven al zijne ambten teruggegeven; hij zou nu in den Haag blijven en tweemaal 's weeks met Goltz en den intendant-generaal Piepers werken eer dezen hun gewoon gehoor bij den Koning hadden. „Cela lui fournit les moyens", schrijft de Prinses-Moeder die deze regeling verzonnen had, „de se former aux devoirs de la charge dont jusqu'ici il ne voulait que le nom." Zij oordeelde niet zacht over haar kleinzoon:

> Dans un certain sens on lui a fait trop d'honneur, en attribuant ses démarches à des motifs graves; ces motifs n'auraient pas été à excuser, mais du moins ils auraient indiqué qu'il réfléchit et s'occupe d'affaires sérieuses. Pour moi, j'y vois beaucoup d'enfantillage: un esprit qui se croit ferme lorsqu'il n'est qu'entêté, en se laissant influencer par ceux qui le flattent et admirent jusqu'à ses travers... En Russie nous avons la certitude que tout est bien; c'est un grand point [3]).

Den 12den Januari nl. was Nesselrode's schrijven in den Haag aangekomen, en den 24sten ontvingen de Prins en de Prinses persoonlijke brieven van Alexander en de Keizerin-Moeder, waaruit hun bleek dat dezen van 's Konings wege door eene dépêche van van Nagell aan Verstolk op de hoogte waren gesteld, en hun gedrag scherp veroordeelden. De Prins eischte daarop van van Nagell afschrift dier dépêche; van Nagell vroeg de orders van

[1]) Robert Fagel aan de Prinses-Moeder, 20 Dec. 1817 (*Ged.* VIII², 167).
[2]) Prinses Louise aan Robert Fagel, 27 Dec. 1817 (*Ged.* VIII², 168).
[3]) De Prinses-Moeder aan Robert Fagel, 21 Jan. 1818 (*Ged.* VIII², 169).

Digitized by Google

den Koning, die liet antwoorden dat de Prins het stuk bij hem, Koning, kon komen lezen. „La réponse que le Roi vous a faite", schrijft daarop de Prins aan van Nagell, „paraît équivaloir à un refus direct, car je crois que toutes mes démarches jusqu'à ce jour devraient avoir assez parsuadé mon père que je ne toucherai *jamais* cette corde directement avec lui, car elle est trop délicate pour pouvoir etre entamée entre le Roi et moi sans l'intervention d'un tiers". De verzoening was dus op niets uitgeloopen: juist in deze dagen werd de breuk onheelbaar. Den 11den Februari laat de Koning van Nagell weten dat de Prins hem eene organisatie van het departement van oorlog heeft voorgeslagen, „welke uit hoofde van vele en gewigtige bezwaren niet door Z. M. kon worden aangenomen"; in een tegenvoorstel des Konings heeft de Prins niet berust, doch zijn ontslag als minister van oorlog verzocht met behoud zijner andere militaire waardigheden; een besluit in dezen geest wordt opgemaakt. Wat 's Prinsen voorslag heeft ingehouden, blijkt uit een brief des Konings aan Robert Fagel van 8 Maart:

Guillaume voulait l'impossible; il voudrait que je me démette en sa faveur de toute autorité sur l'armée. S'il s'y était bien pris il aurait pu m'y engager successivement en gagnant ma confiance, mais il voulait forcer la chose et obtenir tout à la fois. Il se refusait à se mettre en rapport direct avec moi et faisait pour condition *sine qua non* de ne pas me parler d'affaires. C'est à quoi je ne pouvais donner les mains; dans un tems où l'Europe a les yeux attachés à Guillaume et ne le regarde pas avec bienveillance, pouvais-je exposer l'état aux suites qu'aurait pu entraîner une autorité militaire outre mesure confiée à l'héritier du trône, et dont il eût pu abuser sans que j'avais plus les moyens de m'y opposer? [1])

De Prins heeft dus verlangd te werken met subalternen die onmiddellijk zijne bevelen zouden ten uitvoer leggen zonder daarop eerst 's Koning's goedvinden te vragen, en zonder dat hij gehouden zou zijn dit zelf te doen [2]). De regeling die de Koning hem voorsloeg kwam neer op eene vervanging van Goltz door Piepers, den ambtenaar die 's Konings vertrouwen had, maar toen juist hevig werd aangevallen in de Tweede Kamer. Bij besluit van 22 Februari werden de Prins als opperdirecteur van het departement en Goltz als commissaris-generaal ontslagen (Goltz werd in de Eerste Kamer geplaatst), en werd Piepers benoemd tot secretaris van staat voor

[1]) *Ged.* VIII², 179.

[2]) Eene bevestiging dezer conclusie is te vinden in twee dépêches van Hatzfeldt van 6 en 13 Jan. 1818 (*Ged.* VIII¹, 371).

Digitized by Google

oorlog, en een Belg, generaal d'Aubremé, aan het hoofd der afdeeling „personeel" gesteld met den titel van adjudant-generaal; na Piepers' ontslag op 1 October 1818 (de Koning was tot de overtuiging gekomen hem tegen de publieke opinie niet te moeten handhaven) kreeg d'Aubremé het geheele departement onder zijn beheer, als „commissaris-generaal".

Tegelijkertijd dat in den Haag den 22sten Februari de Prins voorgoed uit het ministerschap ontslagen werd, was hij verweg te Parijs voorwerp van onwelwillende bespreking.

30 Januari 1818 had Lord Kinnaird, de vriend en weldoener der Fransche uitgewekenen te Brussel, in blijkbare verlegenheid zich per brief tot een van Wellington's stafofficieren, Sir George Murray, gewend. Dien morgen was een Franschman Nicole, anders gezegd Marinet, bij hem gekomen met de vraag of Wellington, wanneer men hem een bestaand complot tegen zijn leven onthulde, geneigd zou zijn bij Decazes te bewerken, dat Guyet, Cauchois le Maire (beiden weer in België) en kolonel Brice ongehinderd naar Frankrijk terug mochten keeren? Er bevond zich een moordenaar te Parijs, die de voor eerstdaags aangekondigde komst van Wellington aldaar afwachtte om zijn slag te slaan. Zond Decazes hem een paspoort voor Parijs, dan was Marinet bereid daarheen te komen en aanwijzing van den moordenaar te doen. Wellington liet zich er niet van afhouden naar Parijs te gaan, waar inderdaad, in den nacht van 10 op 11 Februari, op zijn rijtuig (waarin hij zelf echter op dat oogenblik niet gezeten was) een schot werd gelost. Den brief van Lord Kinnaird zond hij daarna op aan Clancarty, die den 15den zijn secretaris van ambassade, Chad, naar Brussel zond om van de zaak kennis te geven aan het parket aldaar; de procureur-generaal van der Fosse stelde zich met Decazes in betrekking, die paspoort zond voor Lord Kinnaird en Marinet. Deze laatste wist te Parijs den beweerden moordenaar, Cantillon, niet aan te wijzen, maar leidde de aandacht af door de verzekering, dat de toeleg was geweest, door den moord op Wellington de baan vrij te maken voor den Prins van Oranje, „qui avait promis à la France une constitution qui ne serait octroyée, mais délibérée par la nation de la manière la plus libre et la plus étendue" [1]). In den loop van het politioneel onderzoek te Parijs werd ook Victor de Crucquembourg, de broeder van 's Prinsen adjudant, in hechtenis genomen; op Cantillon legde de

[1]) Robert Fagel aan van Nagell, 23 Febr. 1818 (*Ged.* VIII², 175).

Digitized by Google

Fransche politie eveneens de hand, maar bewijs zijner schuld werd niet gevonden.

Het Brusselsche parket zocht vruchteloos naar Guyet en Cauchois le Maire; hunne vrouwen echter werden te Parijs aangehouden en verhoord. De zaak is duister gebleven maar had tengevolge dat 's Prinsen naam in een onaangenaam verband gedurig genoemd werd. In April begaf zich de Koning met zijne beide zoons naar Brussel, voor de aangelegenheden der Belgische vrijmetselarij. Deze had indertijd onder het groot-oosten van Frankrijk gestaan maar was daarvan door de gebeurtenissen gewelddadig afgescheiden; de Prins van Oranje was daarop aan haar hoofd gekomen, en onder zijne leiding waren de loges tot loopplaatsen van ontevredenen en Fransche uitgewekenen ontaard. De Koning had daarop prins Frederik tot de Noordnederlandsche vrijmetselarij doen toetreden wier grootmeester hij werd, en hoopte thans ook de Belgische loges zich onder het groot-oosten der Nederlanden te doen scharen, hetgeen, hoewel niet zonder moeite, gelukte. In April zou prins Frederik voor de eerste maal als grootmeester te Brussel ontvangen worden; de Prins van Oranje bleef aan het hoofd eener door hem begunstigde Brusselsche loge, *L'Espérance*. De Koning had Robert Fagel naar Brussel laten komen opdat de Prins uit diens mond vernemen zou hoe er over hem in diplomatieke kringen te Parijs gesproken werd; Fagel voldeed hieraan en de Prins werd overtuigd van de wenschelijkheid, zijne reputatie te zuiveren:

He was much agitated, wept much, accused his own imprudence, and avowed feeling all the discredit of having his name coupled with that of those who had been base enough to conspire against the life of his best friend. He then went immediately to the King, and threw himself upon his father for his advice. The result is that he has written to the Duke of Wellington by R. Fagel... [1]).

Dit uit den Fagel medegegeven brief:

I have been horror struck and most painfully affected, being told that I have been named in this atrocious plot... Had I even known the slightest thing regarding this attempt without my letting you know it, I should at present not be capable to bear the weight of my existence... I can assure you not to have had any knowledge with regard to or received any communication touching France since the time of our conversation on that subject last summer [2]).

[1]) Clancarty aan Castlereagh, 17 April 1818 (*Ged.* VIII[1], 116).
[2]) De Prins van Oranje aan Wellington, 15 April 1818 (*Ged.* VIII[1], 114).

Digitized by Google

Of Wellington hem, op een plaats en tijd door dezen aan te wijzen, ontvangen wil? De tijd tot eene ontmoeting is ongunstig, antwoordt Wellington, daar hij op het punt staat naar Engeland te vertrekken:

The idea never did nor never could have entered my mind that you had any knowledge of the plot... I would as soon suspect my own son as I could Y. R. H.; but I will not conceal from Y. R. H. that this occurrence has brought your name into discussion in a way very disagreeable to your friends... Whatever the revolutionary party in France may say to Y. R. H., their first object after success in France is the destruction of the dynasty of Y. R. H.'s family in the Netherlands [1]).

Een bewijs dat aan de goede verhouding tusschen vader en zoon ook na deze Brusselsche reis nog veel ontbrak, was 's Prinsen weigering, dat zijne gemalin de verwacht wordende geboorte van een tweede kind zou afwachten in den Haag; prins Alexander werd geboren te Soestdijk. De doop had echter in den Haag plaats, op 24 Augustus, 's Konings verjaardag; aan het doopmaal dat volgde, en waartoe ook de vreemde gezanten genoodigd waren, bracht de Koning (in het Nederlandsch) een dronk op zijn zoon, schoondochter en hun jonggeborene uit, waarop de Prins, opstaande, zich tot stupefactie der aanwezigen niet tot den Koning richtte, maar (in het Fransch) de woorden uitstootte: „*Messieurs*, je suis très sensible aux vœux que vous formez pour mon fils; mon épouse y sera également très sensible; j'espère qu'il deviendra un nouveau soutien du *peuple* et qu'il aura le bras assez fort et toujours prêt à repousser toute *incursion étrangère*" [2]). De blanke ziel der diplomaten bloosde en zij sloegen de oogen neder. En hij had niet eens te diep in het glaasje gekeken, schrijft de Prinses-Moeder [3]).

Wat voor avonturiers zich onder de klasse bevonden wier hulde de Prins zich had laten aanleunen, bleek een paar maanden later toen de Brusselsche politie een complot tegen de veiligheid van den Tsaar ontdekte. Te Aken had toen het Europeesch congres plaats dat tot de vervroegde ontruiming van Frankrijk besloot; na afloop zou de Tsaar zich over Luik naar Brussel tot een bezoek aan het Nederlandsche hof begeven. Het wilde plan der samenzweerders was, zich op den weg van Luik naar Brussel van Alexanders

[1]) Wellington aan den Prins van Oranje, 18 April 1818 (*Ged.* VIII[1], 116).

[2]) De Pruisische zaakgelastigde Salviati aan Frederik Willem III, 31 Aug. 1818 (*Ged.* VIII[1], 368).

[3]) De Prinses-Moeder aan Robert Fagel, 25 Aug. 1818 (*Ged.* VIII[2], 197).

Digitized by Google

persoon meester te maken, hem naar Frankrijk te voeren, en te midden van militairen te brengen die voor de zaak van Napoleon II gewonnen heetten, waar dan de vervallenverklaring der Bourbons door Alexander zou zijn uit te spreken. Men deed den weg naar Brussel scherp bewaken en er viel niets voor, dan dat de Tsaar des te krachtiger vermaning tot zijn zwager richtte zich van alle betrekking tot Fransche uitgewekenen te onthouden. Te Aken waren nog twee denkbeelden geventileerd om na de ontruiming van de Fransche noorderdepartementen op andere wijze in de veiligheid der Nederlanden te doen voorzien: Metternich had er van gesproken een garantietractaat te sluiten tusschen de vijf groote mogendheden, den Duitschen Bond en de Nederlanden, en Hardenberg had inlegering van Pruisische troepen in Nederlandsche vestingen aanbevolen, maar geen van beide voorstellen had algemeene instemming gevonden, zoodat Engeland besloot, er den Koning in het geheel niet van te spreken: vooral niet over den voorslag van Pruisen: „it would be absolutely impossible ever to obtain the assent of this King" [1]).

Ook Wellington was te Brussel tijdens Alexanders verblijf, en voegde zijne waarschuwingen bij die van den Tsaar. Eenige maanden verliepen nu zonder dat aan de reputatie van den Prins verder ongeluk overkwam, althans niet uithoofde van betrekkingen met de oppositie in Frankrijk. Wel trokken herhaalde tournées van den Prins en de Prinses van Oranje door de Zuidelijke provinciën van het rijk de aandacht, en de verkiezing van een van 's Prinsen adjudanten, graaf Albéric Duchâtel, tot lid der Tweede Kamer door de Staten van Henegouwen. Om te voorkomen dat Duchâtel in de Tweede Kamer voor spreekbuis van den Prins zou gelden, benoemde de Koning hem na zijne verkiezing tot zijn eigen adjudant.

Een Fransche bron, echter van een zoo laten datum als 1857, doet vermoeden dat er in het najaar van 1819 nog altijd lieden waren die het waagden zich van den naam des Prinsen op een vermetele wijze te bedienen. Er was toen door de vijanden der Bourbons te Parijs een comité van actie gevormd, waarin o.a. zitting hadden Lafayette, Merlin (de zoon van Merlin de Douai) en Voyer d'Argenson; — deze laatste voerde de briefwisseling met de uitgewekenen in België. Uit de kringen van dit comité is tot den geschiedschrijver van 1857, de Vaulabelle, de volgende voorstelling van zaken overgeleverd:

---

[1]) Clancarty aan Castlereagh, 12 Nov. 1818 (*Ged.* VIII[1], 125).

Digitized by Google

Vers la fin de 1819, un jour où le comité était réuni, M. Voyer d'Argenson annonce qu'un officier supérieur belge, aide de camp du Prince d'Orange, vient d'arriver à Paris, avec mission d'offrir le secours de son général pour délivrer la France des Bourbons [1]); commandant en chef de toutes les troupes des Pays-Bas, le prince franchirait la frontière à la tête d'une partie de son armée, arborerait le drapeau tricolore, proclamerait la réunion de la Belgique à la France, et marcherait sur Paris après avoir rallié autour de lui un nombre suffisant de mécontents; mais il demandait deux choses: la présence au milieu de ses troupes, après leur entrée en France, de quelques hommes considérables, députés et généraux, qui se constitueraient en gouvernement provisoire; puis la promesse de succéder lui-même à Louis XVIII. „Consentez-vous à entendre cet officier?" ajouta M. d'Argenson en terminant. Les généraux présents hésitèrent. „Le Prince d'Orange a combattu contre la France", disaient-ils. „Oui, sans doute, mais nous n'entendrons plus parler de Saint-Louis, de Henri IV et du droit divin, il règnera par la volonté de la nation et ne nous abandonnera pas aux prêtres", répondaient d'autres membres. On décida que l'aide de camp serait entendu. Les propositions apportées par cet envoyé étaient sérieuses: il ne produisait pas seulement les preuves officielles de sa mission; chacun de ses dires se trouvait appuyé d'états, de statistiques et de plans qui furent discutés avec lui dans plusieurs conférences. Bientôt il ne reste plus à examiner que la partie politique du projet: M. de Lafayette fut chargé de ce soin, mais, soit répugnance secrète pour un changement qui, opéré surtout par l'armée, serait une sorte de révolution militaire faite au profit d'un prince étranger, soit tout autre motif, sa réponse se fit longtemps attendre. Ces retards allaient mal à l'impatience des refugiés de Bruxelles; des indiscrétions furent commises; et — par inadvertance, ont dit quelques refugiés, — par une confidence intéressée, ont affirmé un plus grand nombre, le roi Guillaume fut averti. Ce souverain pouvait difficilement consentir à laisser jouer à son armée le rôle que lui destinait son commandant en chef, et à sacrifier à la grandeur de son fils la sienne propre ainsi que la moitié de ses états; il donna au Prince d'Orange l'ordre de voyager. Peu de temps après les portes de la France se rouvraient pour les derniers proscrits, et le projet tomba dans le vide [2]).

Een voorval van 1819 wordt hier in onmiddellijk verband gebracht met eene reis van den Prins welke eerst in September 1820 is ondernomen. Bovendien is er geen enkel bewijs dat in het najaar van 1819 inderdaad een adjudant van den Prins eene opdracht van hem bij het comité van actie te Parijs vervuld heeft; het is waarschijnlijker dat iemand die zich sterk

[1]) Ook Lamartine, *Histoire de la Restauration* IV, 181 teekent op het jaar 1819 aan: „Des négociations étaient tentées entre le prince d'Orange et Lafayette".

[2]) De Vaulabelle, *Histoire des deux Restaurations* (Paris 1857) V, 62 vv.

Digitized by Google

maakte namens hem te mogen spreken aan dat comité voorstellen heeft gedaan: Victor de Crucquembourg, La Wastine of een ander. Die onbekende heeft dan tevens stukken overgelegd welke bestemd waren aan zijn „boodschap" geloofwaardigheid te verleenen, en die, blijkens de omschrijving, aan de administratie van een of meer garnizoenen in de Zuidelijke Nederlanden ontvreemd kunnen zijn geweest. Den 25sten November krijgt de Pruisische gezant in den Haag, Hatzfeldt, van een zijner bekenden te Amsterdam bericht dat daar arrestatiën geschied zijn van personen verdacht van samenzwering tegen den Koning; hij gaat om inlichting bij den minister van Maanen met wien hij bevriend is, en verneemt dat het geene samenzwering tegen de persoon des Konings betreft, maar eene geheime zaak waarvan slechts vier personen, de Koning, de Prins van Oranje, hij van Maanen en de directeur van politie te Amsterdam, Wiselius, kennis dragen, en waaromtrent hij, van Maanen, den gezant niets heeft mede te deelen. De gearresteerden, weet Hatzfeldt in een volgende dépêche uit volgens hem goede bron te berichten, zijn 28 November onder escorte naar den Haag overgebracht; het zijn generaal Stedman, gewezen commandant der vesting Namen, indertijd ontslagen onder verdenking van bevordering van smokkelarij op de Zuidelijke grens; een Hollandsch jongmensch, Adam Adriaan Boers; een jeugdig Brusselaar, Pierre Mathieu Marie Bouwens van der Boyen, gehuwd met eene Fransche vrouw, hijzelf een sujet sinds lang bij de Brusselsche en Parijsche politie ongunstig bekend; een Nassausch militair in Nederlandschen dienst, Pagenstecher, en een oud-zeeofficier, van der Meulen. De arrestatie zou zijn geschied nadat de Prins van Oranje een brief uit Parijs had ontvangen dien hij onmiddellijk aan den Koning had medegedeeld, en welks inhoud naar Amsterdam moet hebben gewezen, immers het onmiddellijk gevolg was een bevel des Konings aan Wiselius tot inhechtenisneming der individuën geweest, zonder dat het parket te Amsterdam er van mocht worden ingelicht. De toeleg zou (altijd volgens geruchten die Hatzfeldt bereiken en in tegenspraak zijn met van Maanen's verzekering aan dezen gezant) zijn geweest „de se défaire du Roi et de mettre le Prince d'Orange sur le trône". De Oostenrijksche gezant Binder weet niets van een brief uit Parijs en laat de ontdekking geschieden te Amsterdam en door den ontdekker berichten aan den Prins, die onmiddellijk het bericht aan den Koning doorgeeft; en Wiselius, in een nader te noemen brief, noemt zichzelf het middel door de Voorzienigheid gebruikt, „om de trame te doen ontdekken en stuiten". Binder, op gezag van „een hoog ambte-

Digitized by Google

naar", noemt den toeleg „un plan, follement conçu d'ailleurs, de mettre sur le trône le Prince d'Orange, sans indiquer de quelle manière ils voulaient mettre de côté le Roi"; de aangehouden personen zouden, in den afgeloopen zomer, omgang gehad hebben met den Prins van Oranje te Spa. De nadere berichten van Hatzfeldt en van Binder stemmen hierin overeen, dat van gerechtelijke vervolging wordt afgezien bij gebrek aan bewijs; men is overtuigd dat voor de rechtbank, na verdediging door een advocaat als Jonas Daniel Meyer, vrijspraak zal volgen; Stedman, Pagenstecher en van der Meulen worden op vrije voeten gesteld, maar men zal Boers en Bouwens, met hun eigen goedvinden, den een naar Suriname, den ander naar Oost-Indië zenden. In Suriname laat Boers zich later uit, dat de beschuldiging was geweest „d'avoir voulu entraîner le Prince d'Orange dans des démarches inconsidérées contre le Roi son père" [1]).

De eenige bescheiden uit de eerste hand, die tot dusver over de zaak aan het licht zijn gebracht, zijn de koninklijke besluiten van 5 en van 11 December 1819 waarbij over het lot van Boers en van Bouwens beschikt is, en een brief, door Wiselius aan Bouwens medegegeven voor zijn vriend te Batavia, Mr. Isaac Bousquet. De besluiten leeren, dat de aanhouding te plaatsen is wel veertien dagen vóór Hatzfeldt er van vernomen heeft. Zij beschikken nl. op rekesten van 14 en van 17 Nov. van Boers en van 19 Nov. van Bouwens, waarbij dezen verklaren, na „de schanddaad door hen gepleegd" geen ander verlangen te hebben dan dat de Koning over hun verder lot beschikke buiten kennis en onderzoek der ordinaris justitie, en op den 29sten Nov. van hen ingekomen schriftelijke akten, waarbij zij zich verbinden zich te zullen laten vervoeren naar een der koloniën van den Staat, en „nimmer wederom buiten Onze bewilliging eenen voet te zetten binnen de Nederlanden"; — nemen in aanmerking „dat de zonderlinge en voorbeeldelooze aard der zaak, van welker afgrijselijkheid supplianten getoond hebben geheel doordrongen te zijn, niet gedoogt dat dezelve het onderwerp worde van eenige openbare behandeling", en verstaan dat Boers naar Suriname zal vertrekken met de te Hellevoetsluis zeilree liggende brik *de Kozak*, Bouwens naar Batavia met het schip *Wilhelmina*. Bij secrete brieven van van Maanen werden de gouverneur-generaal van Ned.-Indië en de gouverneur van Suriname van de komst der sujetten ingelicht; Bouwens krijgt van Wiselius een brief voor Mr. Bousquet, ambte-

[1]) Salviati aan Frederik Willem III, 1 Nov. 1821 (*Ged.* VIII[1], 436).

Digitized by Google

naar te Batavia mede, in wiens gunst, hulp en bescherming hij „met hartelijkheid" wordt aanbevolen:

De reden, waarom hij naar Batavia vertrekt, is in zekeren zin niet vereerend voor hem, daar hij de onvoorzichtigheid heeft gehad zich door intriganten te laten inwikkelen in eene trame, die voor Nederland van de allerjammerlijkste gevolgen had kunnen zijn, zoo niet de Voorzienigheid mij, als middel in Hare hand, gebezigd had om deze te doen ontdekken en stuiten. Ik ben evenwel op de volledigste wijze (ratione officii zelfs) overtuigd geworden, dat hij niet heeft geweten wat hij deed, noch waar men hem toe gebruikte. De zaak zelve is een allergewigtigst staatsgeheim, waaromtrent hij u geene inlichting kan of mag geven. Doch daar Z. M., niet minder dan ik, van zijne onnoozelheid in het geval overtuigd, hem vergiffenis heeft geschonken, maak ik ook geene zwarigheid om hem aan te bevelen [1]).

Verband met de uitgewerkte plannen overgelegd aan het comité van actie te Parijs wordt waarschijnlijk, bij de overweging dat in de zaak de terugontbieding van naar Parijs gezonden diamanten een element is, en Boers later in Suriname uitgeeft „que la cassette, envoyée à Paris, devait leur procurer des fonds"; dat Hatzfeldt, wiens berichten zich nader aan de gebleken werkelijkheid houden dan die van Binder, de ontdekking aan een brief toeschrijft, door den Prins uit Parijs ontvangen, en dat de Prins, op een vraag van Gijsbert Karel, wat hij, Prins van Oranje, toch met de zaak te maken kan hebben, ten antwoord geeft:

Je savais que mon nom est compromis dans cette affaire et que cela ne peut que produire un mauvais effet dans le public, mais vous me connaissez assez pour me croire en vous assurant qu'ayant eu le premier connaissance des circonstances qui ont donné lieu aux arrestations, je les ai de suite communiquées au Roi en mettant l'affaire entièrement entre ses mains [2]).

Deze eenvoudige taal lijkt mij geloofwaardiger dan de opgeschroefde van Wiselius. — Salviati, zaakgelastigde van Pruisen, deelt later mede [3]), dat aan de inhechtenisneming eene plotselinge verschijning van den hertog van Richelieu in den Haag zou zijn voorafgegaan; van zulk eene Haagsche reis van Richelieu blijkt echter van elders niets hoegenaamd. — De brik de *Kozak*, met Boers aan boord, leed bij Margate schipbreuk;

[1]) Wiselius aan Bousquet, Dec. 1819 (*Ged.* VIII², 222).
[2]) De Prins van Oranje aan Hogendorp, 26 Febr. 1820 (*Ged.* VIII³, 304).
[3]) 30 Mei 1820 (*Ged.* VIII¹, 417).

Digitized by Google

Boers ontkwam naar Londen en liet zich door Hendrik Fagel, die van niets wist, paspoort geven naar Parijs; Robert Fagel meldt even later zijne aankomst aldaar, waarop de Koning last geeft dat Fagel hem in het oog zal houden. Boers was zonder geld en heeft er na eenigen tijd toch de voorkeur aan gegeven zijn bestaan verzekerd te zien in Suriname, waar hij een postje in de administratie kreeg, in April 1826 voor een hooger postje verwisseld; sedert verliest men hem uit het oog. Bouwens komt in de Indische regeeringsalmanakken van 1821—'25 voor als particulier Europeesch ingezetene der residentie Djokjakarta, in dien van 1826 als particulier Europeesch ingezetene der residentie Soerakarta (hij is m. a. w. planter geworden); blijkens een 30 Juni 1825 uit Djokja geschreven brief stak hij toen diep in de schuld. Met 1827 te beginnen maken de regeeringsalmanakken van hem geen gewag meer, maar dit bewijst alleen verval van stand en notoriëteit; niet dat hij uit het leven zou verdwenen zijn: integendeel, uit brieven van Willem van Hogendorp blijkt dat hij zich dat jaar in behoeftige omstandigheden te Batavia bevond.

In 1827 kwam in Indië aan de officier R. L. van Andringa de Kempenaer, dien Bouwens van vroeger kende of met wien hij te Batavia kennis maakte; vroeger reeds moet hij omgang hebben gehad met den resident van Djokjakarta, Nahuys van Burgst. Wij noemen daar twee lieden die jaren later in het bezit blijken te zijn van wetenschap die zij met Koning Willem II deelen maar die deze liefst bedekt; zij hebben (met name de Kempenaer) van deze omstandigheid op onbeschaamde wijze misbruik gemaakt [1]).

Den 13den Februari 1820 werd te Parijs de hertog van Berry, zoon van den graaf van Artois, vermoord. Verschillende berichten verzekeren dat deze gebeurtenis de hoop op een aanstaanden val van de regeering der Bourbons bij den Prins verlevendigde; nog altijd werd hij, evenals de hertog van Orleans, Eugène Beauharnais en de hertog van Reichstadt, als mogelijk trooncandidaat in Frankrijk gedoodverfd. De Prins trok in allerlei opzichten voor de Belgische oppositie tegen zijn vader partij; die hem niet gunstig gezind waren, stelden het voor alsof hij dit deed om zijn roep van liberaliteit in Frankrijk niet te verliezen. Duchâtel, die zijn ontslag nam als adjudant des Konings, werd door den Prins, als „écuyer", opnieuw aan zijn eigen hof verbonden; eene benoeming door den Koning ongedaan

[1]) *Historie en Leven* II, 195.

Digitized by Google

gemaakt bij besluit van 28 Juli 1820, bepalende dat de huisofficieren van leden der koninklijke familie voortaan uitsluitend door hemzelven zullen worden benoemd.

Een nieuwe Parijsche gebeurtenis, de (mislukte) militaire samenzwering van 19 Augustus 1820, bracht 's Prinsen naam nogmaals in opspraak. In het „comité directeur" dat dezen coup had voorbereid (Lafayette, Voyer d'Argenson, Manuel, Dupont de l'Eure, Tarayre e.a.) bevonden zich voorstanders van Napoleon II, van Orleans, en van de republiek; ook van den Prins van Oranje; Lafayette wilde „de constitutie van 1791" tot de leus maken, eerst de koninklijke familie oplichten, en dan de natie doen beslissen. Capefigue, in zijne *Histoire de la Restauration*, schrijft:

A Cambrai, le complot s'alliait à une conspiration orangiste; les régiments devaient se porter sur la frontière, y trouver un corps de Belges réunis et se porter sur Paris. Le Prince d'Orange était-il complice de ce dessein? quelques documents permettent de le croire [1]).

De Nederlandsche zaakgelastigde te Parijs, Fabricius (Robert Fagel was met verlof op het Loo) berichtte dat verschillende verdachten naar België uitgeweken waren; ook dat, volgens een der gearresteerden, officieren van het garnizoen te Bergen in Henegouwen beloofd hadden met hunne soldaten te deserteeren zoodra de zaak in Frankrijk gelukt ware. Robert Fagel, den 5den September op zijn post teruggekeerd, vernam van den minister van buitenlandsche zaken Pasquier, dat eenige weken geleden de Prins van Oranje zich tegenover een Franschman (die er Pasquier van had ingelicht) had laten ontvallen, hoe gemakkelijk het zou zijn in Frankrijk eene omwenteling te bewerken, wanneer drie of vier Belgische regimenten de grens over trokken en de tricolore opstaken. Den naam van den aanbrenger wilde Pasquier niet noemen, maar hij twijfelde niet of de Prins was in de affaire van 19 Augustus betrokken geweest. Welke regimenten zouden dan hebben moeten marcheeren? vroeg Fagel, maar Pasquier wist dit niet te zeggen. Hij verzocht dat in ieder geval de regimenten, thans nabij de Fransche grens in garnizoen, zouden worden weggenomen. De directeur-generaal van politie, Mounier, verzekerde Fagel dat hoewel de gemeene soldaat meest om Napoleon II riep, eenige hooger geplaatsten inderdaad voor den Prins van Oranje werkten, omdat deze, naar het heette,

[1]) Aangehaald werk (Bruxelles 1833), VII, 60.

Digitized by Google

België aanbracht. Van medeplichtigheid van den Prins zelven aan het complot was Mounier niet gebleken. Nadat Fagel een en ander ter kennis van den Koning had gebracht [1]), ontbood deze zijn zoon, en had met hem een hoog loopend gesprek, waarin hij hem ten slotte eene reis naar Warschau opdroeg om den Tsaar de verzekering zijner onschuld te geven, opdat deze de Fransche regeering daarvan overtuigen mocht. De Prins vertrok 26 September, na eerst tegenover den nieuw aangekomen Franschen gezant Durand de Mareuil den laster te Parijs tegen hem uitgebracht, met verontwaardiging te hebben teruggewezen.

Ook te Warschau blies de Prins hoog van den toren; hij schreef van daar aan Fagel een bitsen brief [2]), omdat deze had medegedeeld waarvan Pasquier hem verdacht; hij achtte zich boven blaam en lof verheven. „Qu'il me soit permis, Monseigneur", antwoordt de gezant, „de différer d'opinion avec V. A. R. sur le peu de prix à attacher au blâme ou à la louange. 25 ans d'expérience me portent à croire que quelle que soit la position où l'on se trouve, elle ne permet pas de les mépriser" [3]). De Prins keerde in November uit Warschau terug met den eisch aan zijn vader, Pasquier tot een excuus te noodzaken; de Koning droeg dit liever aan Alexander over, en bracht door zijn gezant Verstolk de zaak bij den Tsaar ter sprake. Daarop wendde zich 27 December de Russische minister van buitenlandsche zaken Capodistrias tot Richelieu met een verzoek tot eerherstel van den Prins, waaraan Pasquier bij aanschrijving aan Durand de Mareuil van 20 Jan. 1821 voldeed; de Prins verlangde dat het niet bij het afleggen eener persoonlijke verklaring door Durand aan hem zou blijven, maar dat de aanschrijving zelve der Fransche regeering aan de Nederlandsche zou worden overgelegd, en ook hieraan werd voldaan. Zijn geheele houding in het 19 Augustusgeval, zoozeer afwijkend van die bij vorige gelegenheden aangenomen, geeft den indruk dat hij thans wist niets wezenlijks te vreezen te hebben. In Februari '21 zond hij een zijner vrienden, den graaf de Mercy-Argenteau, naar Parijs, om relatiën die hij van vroeger tijd daar behouden had en wier voortzetting hij niet wenschte, af te wikkelen. In dezelfde maand gaf het Russische kabinet aan de overige kabinetten van Europa van het door Frankrijk aangeboden excuus kennis.

Ik meen wel te weten waarom Pasquier zijn zegsman aan Fagel niet

[1]) 6 Sept. 1820 (*Ged.* VIII², 245).
[2]) 12 Oct. 1820 (*Ged.* VIII², 251).
[3]) 10 Nov. 1820 (*Ged.* V²²²², 255).

Digitized by Google

noemen kon. Het is blijkbaar de spion Jullian geweest, geëngageerd om de gangen van verdachte Franschen in België na te gaan [1]). De gouverneur van Luik meldt den 8sten Augustus de aankomst (vijf dagen geleden) van Jullian te Spa, waar zich toen de Prins van Oranje ophield. Jullian, die zich steeds als een ultra had voorgedaan, zal bij den Prins geen argwaan opgewekt, en hem licht een onvoorzichtig woord ontlokt hebben.

Na 1820 komt Frankrijk meer tot rust en heeft de Prins niet meer onder verdenking gelegen, naar den troon der Bourbons te staan. Zijn leven wordt minder gejaagd; hij bemoeit zich met zijne kinderen, maar vindt geen geregelde sfeer van werkzaamheid. In het Noorden sluiten hij en de Prinses zich van nagenoeg alle verkeer af, en stellen zich schadeloos te Brussel. Uit de Belgische aristocratie (de Arenberg's, Croy's, Merode's houden zich van hem op een afstand) [2]) behooren tot zijn kring de graaf de Mercy-Argenteau, de markies de Trazegnies, graaf Albéric Duchâtel, personen die den Koning kennelijk wederstreven; de Trazegnies bedankt als kamerheer, de Mercy is ontevreden dat de Koning hem geen ambassade geeft en laat zijn kinderen opvoeden te Parijs, Duchâtel maakt moeite in de Tweede, gelijk de Trazegnies in de Eerste Kamer. Wanneer in 1820 het uit den Oostenrijkschen tijd dateerende regeeringsgebouw waarin de Staten-Generaal zijn ondergebracht en tegelijk de Prins van Oranje zijn voorloopig paleis heeft, is afgebrand, verzet zich de Koning aanvankelijk tegen een initiatief der Tweede Kamer, om voor den Prins het nieuwe paleis te bouwen dat hem al in 1815 was toegezegd; eerst later geeft hij toe. Aanvankelijk gaat zich de Prins te Brussel nog vrijwat te buiten in loge-welsprekendheid, maar wordt daarover ge-

[1]) Pierre Louis Pascal Jullian, 1769—1836, uit een familie van militairen en magistraten te Montpellier; na Varennes spion in dienst van Lodewijk XVI, onder de terreur gevangen, na Thermidor bevrijd en dan een der aanvoerders van de *jeunesse dorée;* onder het Keizerrijk voor obscure diensten gebruikt door Fouché; na diens val door Napoleon verwijderd naar Italië, waar hij tot 1814 rondzwerft. Tijdens de honderd dagen weigert Napoleon hem te ontvangen. In November 1816 door Decazes aangenomen om de Fransche uitgewekenen in België en Duitschland te bespionneeren; sedert het najaar van 1817 drie jaren achtereen te Brussel gevestigd; verzoekt in het begin van 1819 naturalisatie, die hem geweigerd wordt op ongunstig advies van den procureur-generaal te Brussel en van den gouverneur van Zuid-Brabant. Van October 1820 tot April 1821 als spion der Fransche regeering werkzaam in Spanje; vervolgens weder te Brussel. Hangt steeds den „jacobin outré" uit, hetgeen noodig is voor het succes zijner spionnage. Met 1821 te beginnen zijn zijne berichten in het officieele archief van Buitenlandsche Zaken te Parijs ingelijfd, hetgeen met die van ouderen datum niet het geval is. — Zie over hem uitvoeriger *Ged.* VIII[1], p. XV vv.

[2]) Meyendorff aan Nesselrode, 18 Nov. 1823 (*Ged.* VIII[1], 682).

Digitized by Google

kapitteld door zijn meer en meer tot reactionnaire opvattingen neigenden zwager, Tsaar Alexander. De Koning ziet gaarne dat de Prins veel op reis is mits in het buitenland: dat hij des zomers te Ems verblijft, des winters te St.-Petersburg.

Nog vier malen na de reis van 1820 heeft de Prins het Russische hof

Brand op 29 December 1820 van het paleis van den Prins van Oranje en van de Staten-Generaal te Brussel.

Naar een steendruk in 's Rijksprentenkabinet te Amsterdam.

bezocht: in het najaar van 1823, in het najaar van 1824, van Maart tot September 1825, van Januari tot den zomer van 1826 (ter complimenteering van den nieuwen Tsaar, zijn zwager Nicolaas). Na het bezoek van 1823 wordt opgemerkt dat de Prins het liberale jargon door het reactionnaire vervangen heeft; de Koning zijn vader is in zijn oogen nu afkeurenswaardig niet als conservatief maar als jacobijn. „Foncièrement bon, capable de belles actions, trop favorablement prévenu de ses mérites,

Digitized by Google

ses malheureux alentours savent profiter adroitement de ses défauts" [1]).

Beter leiding hadde wellicht een ander man van hem gemaakt; Willem I, van het begin af door wantrouwen vergiftigd, heeft die niet weten te geven.

Uit het aanvankelijk als een eenheid optredend gezelschap der bondgenooten van Chaumont wikkelt zich de individualiteit der leden geleidelijk los; het eerst en het verst die van Engeland, dat daardoor ook onmiddellijk de speelruimte voor Willem I vergroot, immers het gezag der collegialiteit die hem zijn rijk heeft opgedragen, verzwakt. Het beslissende oogenblik daarvoor is geweest de circulaire van Castlereagh aan de Britsche vertegenwoordigers bij de Europeesche hoven van 19 Januari 1821. Op het congres van Troppau had Metternich, naar aanleiding der gebeurtenissen te Napels, eene verklaring geredigeerd waarbij iedere staat, in welks gevestigde constitutie ten gevolge van oproerige bewegingen wijzigingen zouden zijn aangebracht, *ipso facto* van de Europeesche alliantie zou zijn uitgesloten. De verbondenen zouden zulke wijzigingen niet erkennen en ze desnoods met geweld te niet doen. 19 Nov. 1820 werd deze verklaring door Oostenrijk, Rusland en Pruisen geteekend (Engeland en Frankrijk onthielden zich), en bij circulaire der drie hoven van 8 December werd zij ter kennis van Europa gebracht. Castlereagh liet daarop door de Britsche gezanten alom verklaren, dat Engeland de toepassing van dergelijke beginselen te zijnen aanzien nimmer zou gedoogen. Het was van oordeel dat de maatregel de perken van internationale wetgeving te buiten ging, en in de practijk aanleiding zou moeten geven tot veelvuldige interventiën van een aard die zich met het souverein gezag van onafhankelijke staten niet verdroeg. Zelf achtte het zich op grond der bestaande tractaten tot zulk eene aanmatiging niet gerechtigd, en vreesde dat de vervanging van het vrije statenstelsel van Europa door een federatief verband er het gevolg van zoude zijn [2]). Slechts in schijn heeft de Europeesche alliantie deze verklaring nog eenige jaren overleefd.

De betrekkingen nu tot Engeland als individualiteit bleken voor Nederland geenszins dreigend, maar evenmin gemakkelijk. Willem I wenschte niet Engelands ondergeschikte te zijn, en het viel Engeland moeilijk hem niet als zoodanig te zien.

[1]) Mier aan Metternich, 10 Dec. 1821 (*Ged.* VIII[1], 555).

[2]) Capefigue, *Histoire de la Restauration* VII, 154; Treitschke, *Deutsche Geschichte* III, 75; *Cambridge Modern History* X, 28—29.

Digitized by Google

Na vestingbouw, legerinrichting, toezicht op vreemdelingen en hunne pers, zijn achtereenvolgens slavenhandel, koloniën, Rijnvaart in het diplomatiek verkeer met Engeland op den voorgrond gekomen. — Het derde additioneele artikel van den tweeden vrede van Parijs van November 1815 hield de belofte in eener conventie tot verbod van den slavenhandel, te ontwerpen door eene Europeesche conferentie welke zou bijeenkomen te Londen. In afwachting dezer conferentie had Engeland met Spanje en Portugal reeds afzonderlijke conventiën gesloten waarin nopens de uitoefening van het recht van visite tot wering van het slavenvervoer over zee de volgende bepalingen waren opgenomen: 1°. het recht is wederkeerig; 2°. het wordt alleen uitgeoefend door bepaaldelijk hiertoe in dienst gestelde oorlogschepen, wier sfeer van actie bij de conventie wordt omschreven; 3°. alle aangehouden schepen worden voor eene gemengde commissie gebracht die ten spoedigste uitspraak doet en ingeval de aanhouding ten onrechte heeft plaats gehad, schadevergoeding toekent. 3 Febr. 1818 zendt Castlereagh deze conventiën aan Clancarty toe ter voorbereiding eener gelijkluidende conventie met Nederland, dat mede niet op de Europeesche conferentie zal willen wachten:

Reliance is placed that the government of the Netherlands will at once see that without such a reciprocal concession on the part of the powers whose flags are found on the coast of Africa, the illicit slave trader must, by a fraudulent use of whatever flag may at the moment best serve to conceal his real national character, continue tot defy every attempt at detention [1]).

Van Nagell oordeelde dat de zaak geen moeite opleveren kon; Clancarty kon gerust aanstonds zijne volmacht vragen. Maar Clancarty vreesde dat de Koning zijne bereidwilligheid tot medewerking aan Engeland zou trachten te verkoopen voor eene vermindering der som van £ 962.000, denzelfden 3 Februari 1818 hem door Engeland uit anderen hoofde in rekening gebracht [2]). Te eerder vermoedde Clancarty zoodanig bescheid, daar uit den tekst der conventiën bleek dat zij èn aan Spanje èn aan Portugal feitelijk waren betaald. Hij nam zich voor, van Nederland zulk een eisch *a limine* af te wijzen. De Koning trachtte inderdaad op de £ 962.000 af te dingen, maar legde tusschen dit verzoek en de zaak van den slavenhandel geen verband; 26 Februari zendt Clancarty een project van artikelen over, om

[1]) *Ged.* VIII[1], 89.
[2]) Hiervóór, blz. 47.

Digitized by Google

bij goedkeuring gemachtigd te worden op dien voet te sluiten. Toen de volmacht ontvangen was, opperde de Koning echter tegen de rechtsmacht der gemengde commissie een hem door van Maanen gesuggereerd grondwettig bezwaar (art. 166 gw.: „de regterlijke magt wordt alleen geoefend door regtbanken, welke bij of ten gevolge dezer grondwet worden ingesteld"). Voor deze zaak de omslachtige procedure eener grondwetsherziening in gang te zetten („we are not in England", verduidelijkt Clancarty: „there the King, Lords, and Commons, are supreme") scheen niet wel doenlijk [1]); er was dus geen ander middel dan tractaat boven grondwet te laten domineeren, en later uitvoering aan het tractaat te doen verleenen bij de wet, waartoe op advies van van Nagell door den Koning wordt besloten; het tractaat [2]) wordt 4 Mei 1818 geteekend. Gedurig werden echter Nederlandsche koloniale autoriteiten bij de publieke opinie in Engeland er van beschuldigd, het tractaat, of althans den zin dien Engeland er aan gehecht wilde hebben, niet strikt na te leven. Gedeeltelijk werd dit veroorzaakt doordat een publieke opinie tegen den slavenhandel van gelijke kracht als in Engeland, in Nederlandsche koloniale milieus nog geenszins bestond; gedeeltelijk doordat men bespeurde dat ook Spanje en Portugal den zin van het tractaat niet strikt naleefden, terwijl Frankrijk zelfs het teekenen eener conventie *ad hoc* met Engeland, op die met Spanje, Portugal en Nederland gelijkende, volstrekt weigeren bleef. Nederland legde de conventie en zijn eigen daaraan uitvoering verleenende wetgeving zóó uit, dat daarbij alle vervoer van slaven van de Afrikaansche kust naar zijn W.-I. koloniën verboden werd; doch de gouverneur van Suriname bleek invoer van slaven van de Fransche Antillen en per Fransch schip toe te laten, en daar nu Frankrijk uit zijn Afrikaansche bezittingen zooveel slaven naar zijn Antillen vervoerde als het verkoos, werd de werking der conventie, tenzij zij door bijzondere instructiën aan de koloniale autoriteit gecompleteerd werd, voor Suriname verijdeld. Van Nagell verdedigt bij nota van 9 November 1820 de zienswijze, dat de conventie slechts den directen invoer uit Afrika verbiedt, maar Clancarty ontkent dit bij scherpe nota van 23 December 1820 ten stelligste. Op een spoedig antwoord aandringende, wordt hij door van Nagell verwezen naar den minister van koloniën Falck, die meent dat alleen een nieuwe conventie de zaak in het reine brengen kan, aangezien die van 1818 onvoldoende blijkt. Ik doorzie het al, meent

[1]) Clancarty aan Castlereagh, 7 April 1818 (*Ged.* VIII[1], 113).
[2]) Lagemans II, 1.

Digitized by Google

Clancarty: de onderhandeling omtrent een kolonialen ruil in Oost-Indië is in 1820 vastgeloopen, en Falck wil nu als prijs voor het weder vlot brengen daarvan een nieuwe slavenhandelconventie in uitzicht kunnen stellen [1]). Clancarty blijft op dit gansche stuk zoo strak mogelijk en doet een nieuwe nota aan van Nagell vergezeld gaan van een verzoek om gehoor bij den Koning:

It is my intention to press this matter still further, even to what may grow to a breach *between me personally* and this government, which risk, however much I sincerely hope it will not take place, as its result would hazard my situation here, yet I shall consider it my duty to incur, rather than admit a point on the clear decision of which the King and his ministers are so much interested not to be longer held in a state of suspense [2]).

En als het gehoor zonder gevolg blijft:

This will not do, and must not be allowed. I have therefore to renew my request to you to do nothing which, on the part of his government, shall be asked of you by Fagel; and however kindly, as an individual, you may treat him, I pray you that, as the representative of his master, he may not be better treated than such master deserves, till the master shall learn to deserve better [3]).

Daar Clancarty van geen nieuwe conventie hooren wil, moet het absolute verbod van slaveninvoer in instructiën worden vervat. Falck verzekert hem na eenigen tijd dat dergelijke instructiën door hem zijn afgezonden, maar Clancarty wenscht er afschrift van opdat ze kunnen worden overgelegd aan het Engelsche parlement, gelijk ook Engeland zelf te allen tijde bereid is van zijn eigen uitvoeringsmaatregelen ter zake volledige inzage te geven. Hij wenscht opnieuw gehoor bij den Koning zelven: „the King here is his own minister in every branch and department of the State, those called his *ministers* being little more than mere *chefs de bureau*, as is amply proved in this very identical case, in which all those styled ministers, including the whole Council of State, are with us, the King alone against us" [4]).

---

[1]) Clancarty aan Castlereagh, 5 Jan. 1821 (*Ged.* VIII[1], 150).

[2]) Clancarty aan Castlereagh, 27 Maart 1821 (*Ged.* VIII[1], 152).

[3]) Clancarty aan Lord Londonderry, 17 April 1821 (*Ged.* VIII[1], 153). — Sedert het overlijden van zijn vader in April '21 voert Lord Castlereagh den titel van markies van Londonderry.

[4]) Clancarty aan Londonderry, 3 Aug. 1821 (*Ged.* VIII[1], 154).

Digitized by Google

Te juister tijd komt echter Wellington de vestingen inspecteeren, en kan van diens tusschenkomst bij Z. M. worden gebruik gemaakt. De Koning toont zich geraakt over het stopzetten der koloniale onderhandeling en beklaagt zich dat blijkbaar Frankrijk doen mag wat men Nederland verbiedt; mag Nederland zelfs geen slaven vervoeren tusschen Curaçao en Suriname? Tusschen twee Engelsche koloniën zou het vervoer verboden zijn, antwoordt Wellington, maar wat tusschen twee Nederlandsche koloniën geschieden mag, maakt alleen de Nederlandsche wetgeving uit. Het tractaat verbiedt echter naar Engelsche opvatting wel degelijk het vervoer van een vreemde naar een Nederlandsche kolonie. Van de koloniale onderhandeling is hij niet op de hoogte, maar acht het mogelijk dat er inlichtingen ingewacht worden van den gouverneur-generaal van Britsch-Indië [1]). — In Januari 1822 is de zaak eindelijk zoo ver dat de instructiën worden overgelegd, met verzoek evenwel ze niet te vertoonen aan het Parlement, daar Falck in die instructiën den gouverneur van Suriname verwijst naar een particulieren brief dien hij, Falck, hem geschreven heeft, en waarvan hij geen minuut heeft gehouden [2]). Clancarty stelt nu voor dat hij zelf een dépêche zal mogen verzenden die in plaats van de instructiën aan het parlement kan worden overgelegd, en die moet inhouden dat hij, Falck, gemachtigd is namens den Koning te verklaren, dat deze den Engelschen uitleg van het tractaat aanvaardt. Hierop geen antwoord vernemende, en dus concludeerende dat de Koning bedoelde machtiging niet verleent, laat Clancarty zijne regeering over, de instructiën, gelijk zij zijn, al of niet aan het parlement over te leggen [3]).

Een geweldigen omvang verkreeg de gedachtenwisseling met Engeland over het wrak van het Engelsche koningsfregat de *Lutine*, dat, koerszettende van Yarmouth naar Hamburg met specie en staafgoud aan boord [4]), 9 Oct. 1799 opzij van Terschelling vergaan was. Voor rekening der Bataafsche regeering was in 1800 en 1801 *f* 669.240 aan waarde uit het wrak gehaald; daar dit echter meer en meer bedolven raakte, moest de berging worden gestaakt. In 1821 vestigde zich bij den opperstrandvonder van Terschel-

[1]) „Memorandum by the Duke of Wellington" etc., 12 Aug. 1821 (*Ged.* VIII[1], 155).
[2]) Clancarty aan Londonderry, 18 Jan. 1822 (*Ged.* VIII[1], 161).
[3]) Dezelfde aan denzelfde, 22 Jan. 1822 (*Ged.* VIII[1], 162).
[4]) Chad in zijne nota van 29 Juli 1822 zegt £ 2 à 300.000; Engelsche couranten van 1799 noemen het dubbele van dit bedrag, of meer; het K. B. van 14 Sept. 1821 gaat het hoogst de lucht in: „volgens veronderstelling twintig millioenen Hollandsch".

Digitized by Google

ling, Eschauzier, de meening, dat bij gebruik van beter duikmiddelen nog heel wat van de lading te bergen zou zijn; een K. B. van 14 Sept. '21 gaf tot die poging verlof tegen uitkeering aan het Rijk van 50 % der geborgen waarde. De arbeid werd ondernomen, voorloopig zonder resultaat.

De waarde, in 1799 voor een deel door het Engelsche gouvernement, voor een deel door Engelsche particulieren, aan de *Lutine* toevertrouwd, was verzekerd geweest bij Lloyd's, die de eigenaars de verzekerde bedragen had uitgekeerd. Toen in 1822 Lloyd's van de Nederlandsche poging tot berging vernam, ging het er, zonder kennisgeving aan de Nederlandsche regeering, ook zelf op uit, maar werd door de Nederlandsche kanonneerboot die het werk van Eschauzier beschermde, verhinderd, zijn poging aan te vangen. Op last zijner regeering eischte de zaakgelastigde Chad (Clancarty was met verlof) bij nota van 29 Juli 1822 de lading voor Engeland op. Bij nota van 31 Aug. 1822 weigerde van Nagell: staatsbesluiten van 1800 hadden de lading van dit in Bataafsche wateren gezonken Engelsche oorlogsvaartuig beschouwd als aan de Bataafsche Republiek vervallen; te Amiens had Engeland niet gereclameerd; 14 Sept. '21 was over dit deel van het Nederlandsch staatsdomein beschikt. Chad protesteert 3 Oct. 1822, een protest dat door Clancarty, na zijn terugkeer, in een aantal vehemente nota's wordt herhaald [1]); — van Nagell antwoordt met verzoeken om geduld te oefenen: reeds naar aanleiding van Chad's protest was men in de retroacta van 1800 en 1801 aan het snuffelen gegaan, hetgeen geruimen tijd bleek te vorderen.

13 Maart 1823 dan werd Clancarty medegedeeld, dat uit een order, in 1800 door het Uitvoerend Bewind aan een kapitein-luitenant der Bataafsche marine gegeven en 1 Mei van dat jaar door het Vertegenwoordigend Lichaam goedgekeurd, bleek dat de toenmalige regeering het wrak als prijs beschouwde. Op uitdrukkelijk verlangen des Konings (bij schrijven van 12 Maart aan hem te kennen gegeven) voegt van Nagell hieraan toe, dat wanneer zaken van vóór Amiens mogen worden opgehaald, Nederland moet toegelaten worden de waarde op te vorderen der rijkgeladen Nederlandsche schepen die Engeland, zonder oorlogsverklaring, in Engelsche havens, waar zij een toevlucht hadden gezocht, in 1795 had buitgemaakt.

Hiertegen merkt Londonderry's opvolger [2]) George Canning in een nota aan Hendrik Fagel van 11 April 1823 op:

[1]) 16 en 28 Dec. 1822; 3 Jan., 3, 25 en 27 Febr. 1823.

[2]) Lord Londonderry had in den afgeloopen winter zelfmoord gepleegd.

Digitized by Google

H. M.'s Government consider the general principle of law applicable to be as follows: „The intervention of hostilities puts the property of the enemy in such a situation that confiscation may ensue, but unless some step is taken for that purpose, unless there is some legal declaration of the forfeiture, the right of the owner revives on the return of peace." In captures at sea, the general law is: „That the bringing *infra praesidia*, and even a sentence of condemnation, is necessary to convert the property." If any positive institutions of Holland to a contrary effect existed, they ought to have been produced [1]).

18 April gelast de Koning, dat Fagel Canning antwoorde:

dat het Nederlandsche gouvernement niet kan instemmen met de gronden in zijne nota voorgedragen, ten betooge van het voortdurend regt der Engelsche belanghebbenden op het wrak, aangezien die gronden enkel ontleend zijn aan de wetgeving van Engeland, volgens welke, naar het schijnt, regterlijke vormen en eene regterlijke uitspraak in zulke zaken alles afdoen. Dat zulks, naar de staatsregeling der Nederlanden, hier te lande even weinig als in de meeste andere staten het geval is, terwijl bijzonderlijk in de zaak van de *Lutine* de hoogste administratieve en wetgevende magten der Bataafsche Republiek op den 28 April en 1 Mei 1800 dat fregat en deszelfs lading, krachtens het oorlogsregt, beschouwd en verklaard hebben als eigendom van den Staat, en geen regtbank bevoegd zoude zijn geweest om daarin verandering te maken.

Dat ook zekerlijk in de Nederlanden geene Engelsche schepen en eigendommen in vredestijd genomen of in de havens aangehouden, en naderhand zouden verbeurd verklaard zijn, zooals in Engeland met betrekking tot Nederlandsche schepen en eigendommen in 1794 en 1795 geschied is; weshalve dan ook dezerzijds, en bij het innig gevoel van het onverdiend ongeluk der belanghebbenden, nimmer kan worden toegestemd het beginsel te dezen aanzien door Engeland volgehouden.

Dat Z. M. dus geenszins uit overtuiging van eenig regt van de zijde van Engeland, maar altijd genegen om iedere gelegenheid die zich opdoet tot het bewijzen zijner vriendschappelijke gevoelens voor het Rijk van Groot-Brittanniën, waar het maar zijn kan, waar te nemen, alleen op grond van die gevoelens ten behoeve van Zijne Gr. Br. Majesteit wil afstand doen van al hetgeen bij het besluit van den 14 Sept. 1821 voor de Nederlanden is voorbehouden gebleven [2]).

14 Mei accepteert Canning, en een K.B. van 23 Mei bepaalt: 1°. afstand der 50 % aan Engeland; 2°. een Engelsch agent mag zich bij Eschauzier

[1]) *Ged.* VIII[1], p. XI.
[2]) *Ged.* VIII[1], p. XIII.

Digitized by Google

vervoegen „ten einde alle zoodanige bepalingen te maken als ter bevordering van hunne wederzijdsche belangen zullen raadzaam gevonden worden". De Engelsche agent dient zich 29 Mei aan, en beweert dat Eschauzier, die tot dusver niets geborgen heeft, de hulp van Engelsche duikers aanvaarden moet die van zulk werk ondervinding hebben. Hij vraagt hiervoor $^2/_5$ van het aan Eschauzier besproken deel; Eschauzier wil hem $^1/_4$ toestaan. Hierover nieuwe nota's van Clancarty, die ertoe leiden dat de gouverneur van Noord-Holland Eschauzier belast de $^2/_5$ toe te zeggen, op voorwaarde dat, zoo de Engelsche bergers niet slagen, alle door hen gemaakte onkosten voor hunne rekening blijven. De Engelschen hebben evenmin iets kunnen bergen als Eschauzier te voren [1]).

Bij de overneming der teruggegeven bezittingen in Oost-Indië, in 1816, had de commissie-generaal het met Fendall niet eens kunnen worden omtrent de valuatie van verschillende door de Engelschen aangelegde voorraden en opgerichte gebouwen; om eindelijk als regeering te kunnen optreden, had zij er in berust dat over dit geschil de regeeringen in Europa zouden beslissen. Er moest dus tusschen deze een onderhandeling plaats hebben, maar toen zij kon worden geopend, bleken er heel wat meer en belangrijker zaken regeling te vereischen dan de commissie-generaal in 1816 had voorzien.

Sir Thomas Stamford Raffles, die gedurende het grootste gedeelte van het Engelsche bewind als luitenant-gouverneur Java bestuurd had, was naar Indië teruggekeerd zonder voornemen zich tot het aan Engeland verbleven Benkoelen te beperken: hij was van meening dat, ook na het verdrag van 13 Augustus 1814, elke plek in den Archipel waar de Bataafsche Republiek op 1 Jan. 1803 geen garnizoen had onderhouden, even goed door Engeland als door Nederland mocht worden bezet, en achtte verder het bezit der toegangspoorten tot den Archipel, Straat Malaka en Straat Soenda, beslist noodig tot verzekering der positie die de Engelsche handel in den Archipel sedert 1784 en voornamelijk tijdens het Engelsche tusschenbewind had verkregen, en waarvan het verdrag van 13 Aug. '14 niets uitdrukkelijk had opgeofferd. Over dat bezit der toegangen heeft hij met de

[1]) De pogingen zijn hervat in 1857—'61 (geborgen waarde *f* 529.487), in 1886—'91 (*f* 11.216), in 1894—'95 (nihil), en onlangs weder (nihil). In het geheel is er dus sedert 1800 *f* 1.210.063 uitgehaald.

Digitized by Google

commissie-generaal een vinnigen strijd gevoerd, dien hij, voor zoover Straat Malaka betreft, heeft gewonnen.

De conventie van 1814 gaf Nederland het recht, het oude steunpunt der Compagnie, het sinds lang ontluisterd Malaka, weer over te nemen. Doch nauwelijks is dit in 1818 geschied, of Raffles maakt zich van een tot beheersching der zeestraat beter gelegen plek, het eiland Singapoer, meester. Dit kleine eiland, met 150 inwoners, was den sultan van Djohore onderhoorig. De laatstoverleden sultan had twee zoons gehad, waarvan de jongste (als van voornamer moeder) in 1812 door de Engelschen als opvolger was erkend.

Met hem hernieuwde nu het gouvernement te Batavia een in 1784 met den toenmaligen sultan gesloten contract; Raffles erkende daarop eensklaps den ouderen broeder en liet zich door dezen, in Februari 1819, Singapoer afstaan. Een protest van het N.-I. gouvernement bij dat van Calcutta, waaraan Raffles ondergeschikt was, had geen gevolg.

Het was lang niet de eenige moeilijkheid die hij de commissie-generaal in den weg legde. Wat indertijd door de Compagnie met inlandsche vorsten gecontracteerd was, rekende hij vervallen. Zijn gouvernement had geheel hetzelfde recht, overeenkomsten met inlandsche vorsten aan te gaan, als dat van Batavia. Het werd dus een wedloop. Raffles vreesde dat Batavia voorhad, alle oude Compagnie's contracten waarbij Engeland van den handel was uitgesloten, te hernieuwen. De Engelschen nu *waren* op dit oogenblik in het bezit van den handel en wilden zich daar niet uit laten stooten. De politiek van Raffles vond dus steun bij belanghebbenden in Britsch-Indië en in Engeland; slechts tot zekere hoogte bij het Britsch-Indische gouvernement, dat zijn scherpe methodes afkeurde en geen politieke verwikkelingen in den Archipel wenschte.

Aan een der kusten die in de richting van Straat Malaka strekten: die van West-Borneo (Sambas, Pontianak) had, toen Raffles verscheen, Batavia het reeds gewonnen; en zich zeer goed bewust, hoe gering de beteekenis van Malaka geworden was, had de commissie-generaal zelf ook voor, Singapoer te bezetten, waartoe de hernieuwing van het contract van 1784 met den sultan van Djohore-Riouw volle gelegenheid liet. Maar thans was Raffles vóór.

Andere wrijvingspunten waren Palembang, Sumatra's Westkust, de Lampongs; — en Billiton, dat Batavia als onderhoorigheid van Bangka opeischte, doch dat Raffles weigerde uit te leveren.

Digitized by Google

Palembang op Sumatra's Oost-, Padang op Sumatra's Westkust moesten beide Nederlandsch worden volgens de bepalingen van 1814. Palembang werd overgenomen door den ambtenaar Muntinghe, in 1818. Dáár had Raffles in 1812 het spel gespeeld dat hem in 1819 met Djohore gelukte: in de plaats van den sultan dien hij er vond, een broeder erkend, om van dien Bangka en Billiton afgestaan te krijgen. Muntinghe hoopte met den naijver tusschen den sultan van vóór en van na 1812 zijn voordeel te kunnen doen en stelde ze *naast* elkaar; — Raffles, dit vernemende, eischte bevestiging van den sultan van 1812 en dreigde, Padang niet te zullen ontruimen tenzij hieraan voldaan werd. Eene Engelsche expeditie rukte van uit Benkoelen het gebied van Palembang binnen en eene voorhoede er van plantte in de stad zelve de Engelsche vlag.

Muntinghe verdreef die Engelschen en zond hun handlanger, den sultan van 1812, op naar Batavia. Inderdaad weigerde nu Raffles de ontruiming van Padang. In de Lampongs vestigde hij, aan Straat Soenda, een militairen post.

Het werd Batavia duidelijk dat hij beide zeestraten wilde beheerschen en nu Java voor Engeland verloren was, Sumatra tot een Engelsch eiland wilde maken. Maar de Britsch-Indische regeering steunde hem niet ten volle.

Wat Singapoer en Billiton betreft avoueerde zij hem omdat zij zich behalve de vaart naar China ook die naar Java wilde openhouden, maar één toegang tot den Archipel rekende zij genoeg: zich met de zorgen van het bestuur over het groote eiland Sumatra belasten wilde zij niet en desavoueerde hem dus ter zake van de Lampongs, Palembang en Padang.

Groote teleurstelling deed zich in Voor-Indië op, waar krachtens de bepalingen van 1814 een groot aantal posten aan Nederland terugvielen. Zij verslonden geld en rendeerden niet. Koromandel en Soerate hadden voor ons geen beteekenis meer; het waren de oorden geweest waar de Compagnie de kleedjes vandaan haalde die zij, als eenig invoerder, in den Archipel sleet, maar thans bleek het uit Engeland aangevoerde Manchester-fabrieksproduct het Voor-Indische handwerkartikel geheel te hebben verdrongen: men zou daar alleen tegen kunnen concurreeren met een Nederlandsch fabrieksproduct. Uit Bengalen had de Compagnie amfioen en salpeter betrokken; thans waren die producten zóó vast door Engeland in de hand genomen dat wij ze toch alleen van Engelschen konden verkrijgen, of wij er in Bengalen factorijen op nahielden of niet. Er bestond dus van Neder-

Digitized by Google

landsche zijde geneigdheid de posten in Voor-Indië af te staan als wij er onze positie in den Archipel door verbeteren konden en Singapoer verwerven; — omgekeerd was Engeland wel bereid, Benkoelen en Billiton af te staan indien op andere wijze de positie van de Engelschen handel in den Archipel bevestigd werd; maar Singapoer uitleveren wilde men niet.

Vreemdelingen, die Nederland opnieuw in de rol van koloniale mogendheid zagen optreden, hadden van zijn succes geringe verwachting:

La flotte qui conduit à Batavia les troupes qui doivent en prendre possession, a mis enfin à la voile le 29 octobre. Elle a à son bord 2700 hommes et le gouverneur-général de l'île de Java. Si l'esprit commerçant des anciens Hollandais existait encore dans la nation, ce retour d'une île précieuse serait un moyen de prospérité; mais aujourd'hui on craint que le rapport ne couvrira pas les frais de l'expédition [1]).

Iets later schrijft Czernicheff:

Peut-on raisonnablement admettre que la reine des mers, si fière et jalouse de la toute-puissance qu'elle y exerce, si avide de profiter seule de tous les avantages du commerce, si prompte à réprimer le moindre effort de tout Etat désirant relever son commerce maritime, puisse jamais permettre à la Hollande de s'émanciper sur les mers? La ville d'Amsterdam ne se fait point illusion sur le peu de solidité qu'offre le système colonial... [2]).

De eerste uit Batavia ontvangen berichten schenen deze ongunstige verwachting te bevestigen:

De weigering der overgave wordt gegrond op het niet ontvangen van eenige orders daartoe hetzij uit Engeland of Bengalen. Overgroot was onze verwondering, want reeds 15 Dec. 1814 was ons officieel kennis gegeven [3]) dat Lord Buckinghamshire [4]) gezegd had „qu'on a transmis des instructions générales dont la teneur était de remettre la colonie et ses dépendances aux troupes du Prince Souverain, dès qu'elles y arriveraient". Eenige lieden verzekeren uit den mond van den gouverneur Raffles vernomen te hebben, dat er orders tot de overgave gekomen

[1]) Brockhausen aan 3 Nov. 1815 (*Ged.* VIII[1], 328).

[2]) Czernicheff aan Alexander 1 Juli 1817 (*Ged.* VIII[1], 637).

[3]) Door het departement van koophandel en koloniën, bij extract uit eene dépêche der ambassade te Londen.

[4]) President of the Board of Control.

Digitized by Google

waren, maar dat hij, Raffles, onder goedkeuring van Lord Moira besloten had, daarop zonder nadere bevelen niet te zullen afgaan... [1]).

Iets later:

Er zijn zooveel punten te verevenen en daartoe zijn zooveel ophelderingen in te winnen, zooveel verwarring te ontwikkelen, dat wij nog niet met de Britsche commissarissen hebben kunnen sluiten. Sommige belangrijke items zullen in Europa beslist moeten worden... [2]).

Geruststellend klonk het evenmin, dat Raffles, eer hij zijn nieuwe bestemming volgde, zich tegenover een Nederlandsch staatsman uitliet:

Java is dear to me on many accounts, and by many a sacred tie, and while I live I will endeavor to watch over her interests... [3]).

De eigenlijke beslissing omtrent Nederlands toekomst als koloniale mogendheid, werd gevoeld, moest nog worden genomen, en dit zou te Londen geschieden.

Raffles.

Naar een door George Francis Joseph geschilderd portret in de National Portrait Gallery te Londen.

Mijne meening is dat men bij het ministerie in Engeland het veel verder ten onzen nutte zal brengen dan hier, waar men nog niet bekomen is van het verlies van Java, vooral na die opgesmukte tafreelen [4]) van den heer Raffles...[5]).

---

[1]) Elout aan Hendrik Fagel, 5 Juni 1816 (*Ged.* VIII², 41).
[2]) Elout aan Hendrik Fagel, 6 April 1817 (*Ged.* VIII², 101).
[3]) Raffles aan G. K. van Hogendorp, 3 Nov. 1817 (*Ged.* VIII³, 281).
[4]) In de *History of Java*, 1817 verschenen.
[5]) Elout aan Hendrik Fagel 29 Maart 1818 (*Ged.* VIII², 182).

Digitized by Google

De richting, waarin de oplossing der bestaande moeilijkheden zou moeten worden gezocht, was ook geen oogenblik twijfelachtig:

Nauwlijks is de heer Raffles op de plaats zijner bestemming, of hij zoekt zijne voornemens tot uitbreiding van de Britsche bezittingen en macht op Sumatra ten uitvoer te brengen... Men zorge, dat ook in Europa de zaak met die standvastigheid worde behandeld, waarmede wij hier zullen te werk gaan. Men doe dadelijk de noodige stappen om een ruiling der Engelsche bezittingen op Sumatra tegen de onze op de vaste kust van Indië daar te stellen, men denke ook om Poeloe Pinang... [1]). Ik twijfel geenszins, of het belang van het Maleische schiereiland in onze macht te hebben is ook bij Uwe Exc. gevat [2]).

Hendrik Fagel is op het treffen eener bevredigende regeling niet zonder hoop:

Le sieur Raffles est un *busy body* et je me souviens très bien que lorsqu'il était encore gouverneur de Java, feu lord Buckinghamshire, tout en rendant justice à ses talents, me dit qu'il embrassait trop et qu'on n'était pas content de lui sous ce rapport. Je suis à peu près sûr que ni le gouvernement suprême à Calcutta, ni les autorités suprêmes *at home*, n'approuvent ce qu'il fait, et que lord Castlereagh n'en avait aucune connaissance lorsque vous lui en avez parlé [3]). Il n'a nullement été envoyé à Bencoolen pour nous inquiéter. Il avait déjà ce gouvernement quand lord Minto le prit avec lui lors de l'expédition de Java, et dès cette époque Sa Seigneurie lui a assuré la conservation de ce poste pour le temps où celui qu'il allait avoir à Java lui manquerait. J'ai lieu de croire que sur le compte qu'il a rendu ici de ce qu'il a fait denièrement par rapport à Padang, il a été renvoyé au gouvernement suprême au Bengale. Ce sera toujours un voisin incommode à Sumatra, et j'avoue que l'idée de M. Elout d'échanger nos établissements sur la côte de la presqu'île de l'Inde contre les comptoirs anglais à Sumatra me plairait bien si c'était mon affaire. Je ne sais jusqu'à quel point on la goûterait ici, mais je croirais assez qu'on serait disposé à quelques sacrifices pour se débarrasser d'établissements étrangers dans le cœur de l'empire britannique aux Indes [4]).

De nieuwe minister van koloniën, Falck, is van meening dat de ruil weinig waarde heeft als niet ook Pinang er in wordt begrepen [5]), maar

[1]) Elout aan Hendrik Fagel, 27 April 1818 (*Ged.* VIII², 190). — Poeloe Pinang is het anti-Malaka dat de Engelschen in 1786 hadden aangelegd.
[2]) Elout aan Hendrik Fagel, 10 Mei 1818 (*Ged.* VIII², 192).
[3]) Bij zijn bezoek te Brussel op de thuisreis van het Congres van Aken.
[4]) Hendrik Fagel aan van Nagell, 6 Dec. 1818 (*Ged.* VIII², p. XV).
[5]) Falck aan Hendrik Fagel, 10 Dec. 1818 (*Ged.* VIII², 203).

Digitized by Google

Fagel betwijfelt of Engeland dit ooit zal afstaan: „c'est un établissement considérable qui a coûté de grandes sommes" [1]).

Castlereagh, door Fagel aangesproken, zegt zich eerlang met de zaak te zullen bezig houden; over Raffles behoeft men zich niet ongerust te maken: die is *ultra crepidam* gegaan; maar men behoort wel te begrijpen dat voor Engeland de zaak niet alleen neerkomt op een ruil, maar op waarborgen dat de Nederlanders hun politiek van buitensluiting van vreemden handel uit den Archipel niet zullen kunnen hervatten [2]).

Het duurt tot Augustus '19 eer Castlereagh zich nader over de zaak uitlaat; hij verzoekt het Nederlandsche gouvernement, in November a.s. gemachtigden naar Londen te zenden tot eene koloniale onderhandeling; grondslag zal moeten zijn, dat de Britsche handel niet van den Archipel worde uitgesloten, en Straat Malaka zich niet uitsluitend in Nederlandsche handen bevinde [3]). Men wist nu in Engeland en in Nederland dat Singapoer in Engelsche handen was, en Falck achtte den gestelden grondslag onaannemelijk: „aan de inwilliging van dit *sine qua non*", schrijft hij aan van der Capellen, „is niet te denken":

> Lord Clancarty heeft zich niettegenstaande zijne gewone onaangenaam dringende manier met de betuiging moeten behelpen, dat ook wij niets liever dan eene al de geschilpunten omvattende schikking zien zouden; dat Fagel daartoe reeds in Januari voorstellen had gedaan, en dat de Koning plenipotentiarissen zoude zenden, zoodra de terugkomst der gewezene Kommissarissen-Generaal ons zoude hebben gesteld in het bezit van bescheiden en opgaven die dubbel noodzakelijk waren geworden bij de nieuwlings van Engelsche zijde geopperde vorderingen [4]).

Daar dus de Koning op Elout wachtte (dien hij nevens Fagel tot plenipotentiaris wilde benoemen), kon de onderhandeling eerst in 1820 worden gevoerd. Zij nam dezen gang, dat Engeland aanbood bekrachtiging der reeds op bevel uit Calcutta bewerkstelligde ontruiming van Padang en van den post aan Straat Soenda; goedkeuring der door Nederland gesloten contracten met de vorsten van West-Borneo, omdat zij geen prohibitie van den Engelschen handel bleken in te houden, die ook elders niet zal mogen worden

---

[1]) Hendrik Fagel aan Falck, 15 Dec. 1818 (*Ged.* VIII², 204).
[2]) Hendrik Fagel aan van Nagell, 1 en 12 Jan. 1819 (*Ged.* VIII², 205).
[3]) Castlereagh aan Clancarty, 13 Aug. 1819 (*Ged.* VIII², 131).
[4]) Falck aan van der Capellen, Sept. 1819 (Falck, 562).

Digitized by Google

beproefd; ruil van Billiton tegen Singapoer. — Het Nederlandsche antwoordt eischt Singapoer en biedt voor Billiton een kantoor in Bengalen; hierop wordt van Engelsche zijde de onderhandeling afgebroken.

Het duurt eenige jaren, eer men in Nederland tot de overtuiging komt dat Singapoer zal moeten worden opgegeven. Falck spreekt dit het eerst uit bij een rapport van 31 Juli 1823 [1]). De onderhandeling wordt dan in het najaar van 1823 te Londen hervat (Falck en Fagel met Canning), en leidt tot het tractaat van 17 Maart 1824, in de wandeling Sumatra-tractaat:

1. Toelating in elkanders koloniën op den voet van meestbegunstigde natie.
2. Onderdanen en schepen der eene natie betalen in de koloniën der andere niet meer dan 6 % indien die der eigen natie daar vrij, of niet meer dan het dubbele waarmede die daar belast zijn.
3. Geen contract met eenigen staat in de Oostersche zeeën aan te gaan zal de andere partij van den handel uitsluiten. Voortaan zal men elkander van zoodanige contracten mededeeling doen.
4. Vrije gemeenschap der inboorlingen van den Archipel met de havens van van beide gouvernementen.
5. Wederzijds verbindt men zich tot beteugeling van zeeroof.
6. Geen nieuw kantoor mag door partijen op een der Oostersche eilanden worden gevestigd dan op machtiging van haar gouvernement in Europa.
7. Van de toepassing van 1—4 zijn de Molukken uitgesloten tot tijd en wijle het Nederlandsche gouvernement raadzaam oordeelen zal, van den alleenhandel in specerijen af te zien.
8. Nederland staat zijn factorijen in Voor-Indië af.
9. Engeland staat Benkoelen en alle Britsche bezittingen op Sumatra af, en zal op dit eiland geen kantoren vestigen of contracten sluiten.
10. Nederland staat Malaka af en zal op het Maleische schiereiland geen kantoren vestigen of contracten sluiten.
11. Engeland ziet af van Billiton.
12. Nederland ziet af van Singapoer; Engeland zal geen andere kantoren vestigen in den Riouw-Lingga-archipel of op eenig eiland ten Zuiden van Staat Singapoer, of daar contracten sluiten.
13. De ruilobjecten worden overgegeven 1 Maart 1825.
15 [2]). Geen der landen of etablissementen bij 8—12 vermeld, zal ooit aan een derde overgedragen worden. Bij verlating gaat het recht aan de andere partij over.
16. Alle vorderingen, bij de overdracht van 1816 aan Nederland gesteld, worden finaal afgedaan met 1 millioen pond.

[1]) Falck, 558.
[2]) Art. 14 is van geen belang.

Digitized by Google

De eischen van commercieele mede-exploitatie, door Engeland, van uitsluitend territoriaal gezag, door Nederland gesteld, waren zooveel mogelijk met elkander in overeenstemming gebracht. Op de handelsvrijheid voor Engeland vormde de bepaling over de Molukken, op Nederlands territoriaal gezag de afstand van Singapoer en het Maleische schiereiland eene uitzondering. Er was eene andere uitzondering die het Engeland niet gelukt was in het tractaat zelf te doen opnemen. De letter daarvan legt aan Nederlands uitbreiding over geheel Sumatra niets in den weg, doch eene notawisseling van denzelfden 17den Maart 1824 maakt deze, tot beter bevestiging van het in Engelsche oogen allesbeheerschende bezit van Singapoer, niettemin onmogelijk.

22 April 1819 had Raffles met den sultan van Atjeh een contract gesloten „to exclude the subjects of every other European power, and likewise all Americans, from a fixed habitation or residence in his dominions"; voorts bevatte het contract bepalingen tot het weren van zeeroof. De Britsche gevolmachtigden, na de verzekering te hebben doen voorafgaan

that they record with sincere pleasure the solemn disavowal on the part of the Netherland Government of any design to aim, *either at political supremacy*, or at commercial monopoly, in the Eastern Archipelago,

erkennen dat Raffles' Atjeh-tractaat met art. 3 van het Sumatra-tractaat onbestaanbaar is, en vervolgen:

the treaty with Acheen shall, as soon as possible, be modified into a simple arrangement for the hospitable reception of British vessels and subjects in the port of Acheen. But as some of the provisions of that treaty will be conductive to the general interests of Europeans established in the Eastern seas, they trust that the Netherland government will take measures for securing the benefit of those provisions. And they express their confidence, that no measure hostile to the king of Acheen will be adopted.

De Nederlandsche gevolmachtigden antwoorden:

Le gouvernement s'appliquera à régulariser [1]) ses rapports avec Acheen de

[1]) Vreemde uitdrukking: Batavia had nog geene betrekking met Atjeh kunnen aanknoopen en er viel dus niets te regulariseeren, alleen iets (voor de toekomst) te regelen en men zou dus hebben verwacht: „à régler". Het Engelsch gebruikt voor beide begrippen „to regulate", en het Nederlandsche antwoord moet naar een Engelsch vóórschrift zijn vertaald.

Digitized by Google

manière que cet Etat, *sans rien perdre de son indépendance*, offre au navigateur et au commerçant cette constante sécurité qui semble ne pouvoir y être établie que par l'exercice modéré d'une influence européenne.

De inleiding der Britsche nota komt met het vervolg, en met den geheelen geest van het Sumatra-tractaat, niet overeen, en Fagel en Falck hadden haar niet mogen laten passeeren. Een eisch tot beteugeling van Atjehschen zeeroof te stellen aan eene mogendheid die in de Atjehsche wateren geen politiek overwicht mocht laten gelden had geen zin; en te zeggen dat een staat als Atjeh, voor welken onafhankelijkheid en zeeroof één en hetzelfde begrip zijn, bij beteugeling van zijn zeeroof niets van zijn onafhankelijkheid verliest, heeft het evenmin. De zaak is dat Engeland geen Nederlandsche vestiging aan de noordelijke invaart van Straat Malaka wilde, en er den zeeroof beteugeld wilde hebben op een koopje.

Falck had voorgesteld (maar niet kunnen verkrijgen) eene demarcatielijn, beginnende midden in Straat Malaka ter hoogte van 6% N. B. (en dus Atjeh en geheel Noord-Sumatra ten Westen, Pinang en geheel het Maleische schiereiland ten Oosten latende) en die eindigde in de Chineesche Zee aan het einde van Straat Singapoer, latende Singapoer ten Noorden en Karimon, Bintang en Riouw te Zuiden. Nederland zal zich niet inlaten met inlanders ten O. en N. dezer lijn; Engeland niet met inlanders ten W. en Z. der lijn. De (inmiddels gerepatrieerde) ambtenaar Muntinghe had geadviseerd de lijn zóóver in de Chineesche Zee door te trekken dat geheel Borneo aan de Nederlandsche zijde viel, maar hiervan had Falck niet durven reppen. Met Soeloe en Broenei hadden wij geen oude contracten; Engeland wèl (van 1756 en 1774), al waren er op het oogenblik geen Engelschen gevestigd. In 1831 is te Batavia het sluiten van een contract met Broenei in overweging geweest; nog in 1838 is er vruchteloos op aangedrongen door den assistent-resident van Sambas. In 1841 begint, met James Brooke, de Engelsche vestiging.

Door de bijgevoegde nota's ernstig ontsierd, heeft niettemin het Sumatra-tractaat ons koloniaal bezit aan samenhang en toekomstkansen reusachtig doen winnen. Het heeft de moderne ontwikkeling van ons Indisch imperium eerst mogelijk gemaakt, door ons van de ongelukkige basis „bezit van 1 Januari 1803" af te helpen. Engeland had van de vestiging van een politiek Archipelrijk naast het onze afgezien, maar zich in het onze de open deur, benevens een vrijen weg naar China, verzekerd. Het kon zich noch op

Digitized by Google

Sumatra, noch ten Zuiden van Straat Singapoer meer vestigen, en had al wat het aan gene zijde van Falck's demarcatielijn bezeten had, opgeofferd. In hoofdzaak is waar wat van Ouwerkerk de Vries na kennisneming van het tractaat betuigt: „elke mogenheid staat nu op een regelmatig gelegen vrijen en onbelemmerden grond" [1]).

In een bericht over zijne missie naar de Nederlanden in 1817 laat Czernicheff zich uit als volgt:

L'Angleterre exige en faveur de son commerce le libre transit par Rotterdam jusqu'au Rhin, pour pouvoir aisément inonder de ses fabrications la plus grande partie de l'Allemagne. Ce libre transit est un point essentiel, et une faveur que dans le tems l'inflexible Lord Clancarty a extorquée au Roi, au grand détriment du commerce hollandais [2]).

Dit beteekent niet dat er geen doorvoerrecht geheven werd, maar dat doorvoer te water naar vreemde landen ook van goederen die niet in Nederland mochten worden ingevoerd, mogelijk was. De beginselenwet van 12 Juli 1821 verbiedt echter zulken doorvoer. Clancarty vestigt hier de aandacht op bij dépêche van 8 Januari 1822:

I had always considered that that part of the act of Congress which treats of the navigation of rivers passing into or through more than one state, had for its object the entire freedom of commerce, and consequently that the prohibition of free passage to any particular species of goods in transit cannot be legally effected by any *one* of the river states... To declare that such and such articles shall be prohibited from entering the river with a view to passage into another state is to arrogate a control over the internal affairs of that state, which however admitted in similar cases prior to the act of Congress, it was one of the special objects of that great treaty to prevent in future... If Y. L. should see this matter in the same light in which I confess it strikes me, I should humbly take the liberty of recommending it to your earliest and most serious consideration [3]).

In een ter mededeeling aan de Nederlandsche regeering bestemd antwoord van 12 Februari '22 geeft Lord Londonderry hem gelijk, en vervolgt:

---

[1]) Falck, 581.
[2]) Aan Alexander, 1 Juli 1817 (*Ged.* VIII[1], 637).
[3]) Aan Londonderry (*Ged.* VIII[1], 160).

Digitized by Google

It is hoped that H. M. will reconsider this point prior to the enactment of those laws which are to give force and efficiency to his new finance system [1]).

Aan dezen eisch werd niet voldaan, waarop Lord Londonderry's opvolger Canning 25 October 1822 aan Wellington, die voor Engeland het congres van Verona bijwoont, verzoekt de zaak aan de vergaderde mogendheden voor te leggen, in het bijzonder aan de Rijnoeverstaten Frankrijk en Pruisen [2]). Wanneer Wellington hieraan voldoet, blijkt dat deze staten gedeeltelijk dezelfde, gedeeltelijk weer andere grieven tegen Nederland hebben, en wordt de discussie overgebracht op veel ruimer terrein:

The Prussian minister complains that the Netherlands insist upon vessels coming down the Rhine from Cologne not passing by Rotterdam or any of their seaports, or vessels from sea going up to Cologne. The French minister considers any prohibition of transit as contrary to the treaty of Vienna... The examination which I have made of the subject gives me strong doubts that the government of the Netherlands, or any government situated on the Rhine or any other river, has a right, under the treaty of Vienna, to levy any transit duty on goods passing through their territories by such river. I observe that neither the late Lord Londonderry nor Lord Clancarty entertained such doubts, nor does the Prussian minister. But I conclude that the two former meant as long as the règlement [3]) is not agreed to. The latter certainly contends that the powers on the river have a right to transit duties. The levy of transit duties, however, is evidently contrary to the principle of the treaty; they are not noticed in the treaty, and cannot be considered as *douanes;* and very little consideration of the subject will show that on the Rhine, for instance, a very moderate transit duty levied by each power may amount to a prohibition. We will take, for the instance, Rhine wine from Frankfort coming to England. This article would pay a transit duty to the Grand Duke of Darmstadt, the Duke of Nassau, the King of Prussia, and the King of the Netherlands; and, if it come from the Rhine a little higher up, it might pay to the Grand Duke of Baden and the King of Bavaria, and possibly to France. I doubt the powers on the river having the right to agree among themselves to levy a transit duty, even by the new règlement, as all the powers of Europe are parties to, and interested in the execution of this treaty... [4]).

Na overleg met zijn Fransche en Pruisische collega's stelt Wellington 27 November het congres voor, en het congres neemt aan:

[1]) *Ged.* VIII[1], 163.
[2]) *Ged.* VIII[1], 164.
[3]) Het Rijnvaartreglement ter uitvoering van de bepalingen van Weenen.
[4]) Wellington aan Canning, 12 Nov. 1822 (*Ged.* VIII[1], 166).

Digitized by Google

that an effort may be made by the ministers of the five courts at the court of Bruxelles to induce H. M. the King of the Netherlands to adopt measures in relation to the navigation on the Rhine, in concert with other powers bordering on that river, which may have the effect of carrying into execution the treaty of Vienna on this subject.

Een zonderling verzoek aan den Koning der Nederlanden: de leiding te nemen tot regelingen die beantwoorden moesten aan een nog niet geproduceerd reglement, krachtens de bepalingen van Weenen te ontwerpen door eene commissie der Rijnoeverstaten vergaderende te Mainz. De eerste gezant te Brussel die zijn instructiën ontving, was de Oostenrijker, de tweede Clancarty, de derde Salviati; Frankrijk en aanvankelijk ook Rusland lieten de zaak loopen. Zoodra Clancarty zijne order ontvangen had, gaf hij er van Nagell vertrouwelijk kennis van, in de hoop dat de bedreiging met officieele nota's misschien genoeg zou zijn de zaak onmiddellijk te doen schikken. De Koning was ten hoogste verbolgen en deed Falck een heftig antwoord opstellen dat, door van Nagell onderteekend, als vertrouwelijke nota aan Clancarty overhandigd werd. Clancarty las het den Oostenrijker voor, waardoor wij den inhoud kennen:

Il y était dit que le Roi avait été très peiné d'apprendre que c'est le gouvernement anglais qui avait suscité contre Lui ces réclamations; que d'après les relations intimes qui existaient entre les deux cours, la chose aurait pu s'arranger confidentiellement, au contentement réciproque des *deux* gouvernements; que l'ambassadeur aurait pu prévenir le gouvernement des Pays-Bas, lors de la discussion dans les deux chambres du nouveau tarif, des réclamations que sa mise en exécution pourrait lui attirer de la part du gouvernement anglais [1]); que le Roi comme souverain du royaume des Pays-Bas, de concert avec les Etats Généraux, était le maître d'y introduire toute loi financière qu'il Lui paraîtrait la plus avantageuse au pays; que si le Roi *se décidait* de se conformer aux stipulations du Congrès de Vienne sur la navigation du Rhin, ce ne serait qu'en autant qu'on Lui assurerait des avantages qui compenseraient ses pertes par la mise en exécution des dites stipulations; que les puissances devraient d'abord engager la Prusse à soucrire aux propositions équitables que le Roi lui avait fait soumettre à Mayence, et qu'alors il ne trouverait aucune difficulté de se conformer aux stipulations du Congrès de Vienne sur la libre navigation du Rhin [2]).

[1]) Dit is niet billijk: zie blz. 100 hiervóór over Londonderry's dépêche van 12 Febr. 1822.

[2]) Mier aan Metternich, 3 Maart 1823 (*Ged.* VIII[1], 564).

Digitized by Google

Clancarty stond er op dat men dit stuk intrekken zou; hij verkoos niet het aan zijne regeering over te leggen; men had nu de gezamenlijke nota der drie gezanten maar af te wachten. Toen hij dit zeide had hij echter geen kennis van de instructies aan den Pruis, die met de zijne, welke hem gelastten zich over het doorvoerverbod te beklagen, volstrekt niet overeenkwamen: zij beklaagden zich alleen over de Nederlandsche opvatting van het *jusqu'à la mer*. Er moesten dus drie verschillende nota's worden ingediend, en het was des te gemakkelijker die met een verwijzing naar Mainz te beantwoorden.

Intusschen werd het beklag, dat Clancarty niet had willen aannemen, uitgebracht aan Canning zelf bij (weder door Falck gestelde) nota van Fagel van 13 Maart 1823:

Le comte de Clancarty rejette toute la faute sur les règlemens relatifs au transit, et croit pouvoir en exiger le rapport immédiat. Supposé que ce rapport immédiat eût lieu, quel avantage en résulterait-il pour la navigation du Rhin? Les règlemens auxquels cette navigation sera soumise, et auxquels les puissances, à en juger par le protocole, prennent tant d'intérêt, ne doivent-ils pas être le sujet d'une convention séparée? ...La Prusse se refuse obstinément à abolir le droit d'étape à Cologne, quelques positifs que soient les termes de l'art. 19 [1]) qui en prescrivent la suppression. Aux termes du traité de Vienne les Pays-Bas n'ont d'autre obligation que de concourir avec zèle et bonne foi à une convention à faire pour régler la navigation du Rhin sur des bases libérales et favorables au commerce. Le gouvernement des Pays-Bas n'a jamais perdu cette obligation de vue. La preuve en est non seulement dans la part non-interrompue qu'il a prise aux négociations de Mayence, mais aussi dans les efforts qu'il n'a cessé de faire auprès du cabinet de Berlin pour parvenir à l'égard des principaux points en dispute à une manière de voir uniforme et à une prompte conclusion [2]).

Eer hij deze nota overgaf, had Fagel nog een anderen last vervuld: hij had Canning vertrouwelijk gepolst, of Clancarty niet kon worden teruggeroepen. Niet dan wanneer ik den Koning mag mededeelen, antwoordde Canning, dat hij den Koning der Nederlanden onaangenaam is, want ik zelf heb geen reden tot beklag over hem. Maar tot verlof van mededeeling aan den Koning bleek Fagel niet gemachtigd. Wellington, bespeurende wat Clancarty boven het hoofd hing, zond hem aanstonds eene waarschuwing: ik heb uwe nota's over de *Lutine*, den slavenhandel en de Rijn-

[1]) Van de annexe van Weenen.
[2]) Falck, 608.

Digitized by Google

vaart gelezen, zegt hij, „written in a style of familiar acrimony... You may be as strong, but a great deal more polite" [1]). De Koning vergeeft mij niet, antwoordt Clancarty, dat ik hem het congres van Verona op den hals heb gezet:

With what delicacy we proceeded, by previous communication and advice, to prevent the King from falling into this scrape, your Grace is aware. He has, however, for the moment forgot all this... With his ministers, I will confess, I have in my notes been harsh at times... I shall, however, be most wary in future [2]).

Het gevolg der ontvangen waarschuwing (waarvan hij geen kennis draagt), bespeurt Mier in een verminderden ijver van zijn collega in zake de Rijnvaart: „le zèle de Lord Clancarty s'est beaucoup ralenti; il paraît ne plus y attacher tant de prix, et m'a répondu en dernier lieu qu'il attendait de nouvelles instructions de M. Canning" [3]). In Augustus bevond zich Wellington te Brussel met de mondelinge boodschap namens Koning George IV aan Clancarty, dat men hoopte dat hij met Willem I op goeden voet zou trachten te blijven. Ook Fagel was toen met verlof te Brussel. De Koning bood hem het ministerie van buitenlandsche zaken aan in plaats van van Nagell, die reeds meermalen ontslag had gevraagd wegens hoogen leeftijd en verminderde vermogens [4]), en nu verklaard had in geen geval langer dan tot het einde van 1823 minister te willen blijven. Fagel, die te Londen vastgegroeid was, nam zeer ongaarne aan en kwam hierop onmiddellijk na zijn terugkeer te Londen terug. De Koning was buitengemeen verstoord op Fagel, want hij had met diens benoeming een dubbel doel willen bereiken: zich den besten minister van buitenlandsche zaken te verschaffen dien hij achtte te kunnen vinden, en ontslagen te raken van Clancarty; immers hij had Fagels opvolger slechts den rang van minister willen geven, waarna Engeland te Brussel geen ambassade had kunnen aanhouden. Dit was niet naar den zin van Canning en George IV, die èn Fagel te Londen, èn een ambassadeur te Brussel wilden houden, maar op het behoud van Clancarty niet bijzonder gesteld waren; George IV verzocht dus Clancarty, zijn ontslag te willen vragen, waaraan deze onmiddellijk voldeed (3 Oct. 1823). Tegelijk met de verleening van zijn

[1]) Wellington aan Clancarty, 11 Maart 1823 (*Ged.* VIII[1], 168).
[2]) Clancarty aan Wellington, 14 Maart 1823 (*Ged.* VIII[1], 169).
[3]) Mier aan Metternich, 24 Mei 1823 (*Ged.* VIII[1], 567).
[4]) *Ged.* VIII[2], 273.

Digitized by Google

ontslag werd een opvolger *als ambassadeur*, Lord Granville, benoemd. De Koning weet het Fagel dat zijn toeleg ten halve mislukt was, en gaf hem zijn ontslag uit den post te Londen, in te gaan na afloop der koloniale onderhandeling; Falck werd tot zijn opvolger bestemd, in den rang (gelijk thans kwalijk anders kon) van ambassadeur.

17 April 1824 herinnerde Lord Granville bij nota aan de Rijnvaart; de Koning liet antwoorden dat de zaak te Londen behandeld zou worden tusschen Falck en Canning. Hun nota-wisseling betreft niet langer het doorvoerverbod, maar de kwestie der grens van rivier tegen zee, waarin Willem I het onverzoenlijk standpunt innam dat ten slotte tot beperking van de competentie der Rijnvaartcommissie tot de rivierloopen boven Krimpen en Gorkum geleid heeft. In den loop dezer discussie veroorloofde zich Oostenrijk bij nota van 14 Februari 1826 eene uitdrukking die den Koning op deed springen:

On ne saurait concevoir comment on peut tenter d'oblitérer le principe de la libre navigation du Rhin, proclamé à la face du monde dans le premier acte de la restauration politique de l'Europe, proclamé le jour même où la Hollande a été placée sous la souveraineté de la maison d'Orange. La souveraineté des Provinces-Unies passa à l'Empire français, et par la renonciation de celui-ci, aux quatre cours alliées qui en firent cession à la maison d'Orange.

„Dit uitzinnig betoog heb ik getragt met nadruk te wederleggen", schrijft Verstolk 28 Maart 1826 bij de toezending van zijn concept-antwoord, dat vervolgens, 12 April 1826, aan de Oostenrijksche regeering is uitgebracht. De Koning, heet het daarin, dankt zijne souvereiniteit

après la Providence, au sang versé par ses ancêtres pour la patrie, à la gloire qu'elle a acquise et au bien dont elle a joui sous leurs auspices, aux rapports intimes établis dans le cours des siècles entre eux et la nation, aux anciens droits de sa maison *et à la confiance ainsi qu'au choix spontané d'un peuple libre* [1]).

Een zelfde geest van onafhankelijkheid spreekt uit de houding door Willem I aangenomen tegenover den opstand der Spaansche koloniën in Amerika [2]), en uit zijne retorsiemaatregelen tegen Frankrijk, die er niet

[1]) *Ged.* IX[1], p. XI.
[2]) Falck 390 vv.; vgl. hierachter het hoofdstuk „Koloniën".

Digitized by Google

in slagen mochten dit land van de overmatige bescherming zijner textielnijverheid te bekeeren [1]).

De Koning trachtte de mogendheden aan het denkbeeld te ontwennen, dat hij het willoos werktuig hunner beschikkingen zou kunnen zijn. Hij gevoelde zich den eersten en belangrijksten onder de vorsten van den tweeden rang in Europa. Vreemde diplomaten, als de Oostenrijksche gezantschapssecretaris Kaisersfeld in een opstel van December 1826, erkennen dat hij in menig opzicht slaagt: „la consolidation des Pays-Bas est due à l'action énergique d'un pouvoir fort qui a été employé dans l'intérêt véritable du pays et pour son bien-etre positif" [2]). De nadruk valt hier op de zorg voor de stoffelijke belangen. Laat ons zien wat te dezen aanzien bereikt werd.

[1]) Falck 257 en 428 vv.
[2]) *Ged.* IX[1], 273.

Digitized by Google

DERDE HOOFDSTUK.

FINANCIËN, VOLKSWELVAART, ARMENZORG.

Buiten den Koning, heeft het rijk der zeventien Nederlanden eigenlijk nooit eene regeering bezeten (alleen bureaux), en de regeerder vatte zijn taak als de leider eener reusachtige onderneming op. Hij geloofde in de toekomst dier onderneming mits er kapitaal in kon worden gestoken. De natie deed dat niet vrijwillig, of in te geringe mate. Hij denkt, hoopt, onderneemt voor haar, zoover het gaat met zijn eigen particuliere middelen; voor de rest zal hij haar het geld met goocheltoeren ontlokken. Zijn opperbeheer der financiën gaf hem daar de middelen toe.

„De vereeniging zal innig en volledig zijn." Deze door de mogendheden bevestigde woorden van Falck sloten het aanvangsprogram der nieuwe regeering in: tusschen de beide helften moest eenheid van douanetarieven en van belastingen terstond bewerkstelligd worden [1]).

Drie directe belastingen: grondbelasting, personeel, deuren en vensters, waren, als gehandhaafde belastingen van het Fransche Keizerrijk, aan Noord en Zuid reeds gemeen. Het dienstboden-, paarden-, pleizier- en passagegeld, in het Noorden geheven directe belastingen die aan het Zuiden onbekend waren, werden bij wet van 11 Februari 1816 afgeschaft. Tot vergoeding der schade die de schatkist bij deze afschaffing lijden zou, werden

[1]) Vgl. bij het volgende Treub, *Ontwikkeling en Verband*, 269 vv., en H. L. Groeneveld Meyer, *Tariefwetgeving* (Rotterdam 1924).

Digitized by Google

de opcenten op personeel en deuren en vensters met 40 verhoogd. Het patentrecht, dat in het Noorden van het Fransche was gaan afwijken, werd, om het ten gerieve van het Zuiden daartoe weder meer te doen naderen, bij deze wet van 11 Februari 1816 nieuw geregeld. Van de indirecte belastingen werd bij dezelfde wet het (gewezen Fransche) recht op het zegel voor de Noordelijke provinciën, waar na 1813 het zegel op handelspapier verhoogd was, tot gelijke hoogte als waartoe het in het Zuiden geheven werd, teruggebracht. De registratie-, griffie- en hypotheekrechten (Fransche belasting, in Noord en Zuid beide geheven) konden eenvoudig in wezen blijven. Het recht op de successie kon eerst bij wet van 27 December 1817 voor Noord en Zuid op eenparigen voet worden geregeld. De oude Hollandsche imposten op zout, zeep, turf, gemaal, geslacht, jenever, buitenlandsche brandewijnen, wijnen, het recht op de waag en op de rondemaat, het binnenlandsch last- en water-, pleizier- en passagegeld en het collectief zegel, in het Noorden in de plaats getreden der met ingang van 1 Januari 1814 afgeschafte „droits réunis", konden niet behouden blijven. De wet van 11 Februari 1816 bepaalt dus, dat er met ingang van 1 Juli '16 een algemeen stelsel van indirecte belastingen over het geheele rijk zal worden ingevoerd, doch de regeling vond eerst plaats bij wet van 15 September 1816, waarvan art. 1 alle indirecte belastingen in Noord en Zuid geheven, vervangt door belastingen op zout, zeep, wijnen, gedestilleerd, bieren, azijnen, turf en steenkool, benevens een binnenlandsch lastgeld en rechten op de waag en op de rondemaat. Steenkolen en bier waren voor het Noorden nieuw; — gemaal en geslacht, die aan het Zuiden onbekend waren, kwamen te vervallen.

Bij de wet van 3 October 1816 werd een algemeen tarief van in-, uit- en doorvoerrechten ingesteld, dat het midden hield tusschen de rechten van 1725, in het handeldrijvende Noorden, en de hooge beschermende rechten, in het industrieele Zuiden geheven. De heffing der invoerrechten en accijnzen had volgens de wetgeving van 1816 bij den oorsprong plaats, terwijl zij in Gogels stelsel bij den uitslag tot verbruik waren geheven.

Wanneer de gezamenlijke wetten van 1816 in werking zijn, blijkt de opbrengst der indirecte belastingen die der directe aanzienlijk te overtreffen. Daar ook de plaatselijke inkomsten grootendeels uit accijnzen bestonden, hadden in het geheel der financiën de indirecte belastingen verre het overwicht.

Digitized by Google

Bij de wetgeving van het jaar 1816 was in ruime mate aan de wenschen der Belgen tegemoet gekomen. Het gemaal, waarvan een loonsverhoogende werking werd gevreesd, was hun bespaard, het tarief van het Noorden in protectionistischen geest herzien. Hevige klachten gingen in het Noorden tegen de heffing aan den oorsprong op. Wel werden, ter verbetering van door de practijk aangetoonde gebreken, de wetten van 1816 spoedig herzien (het tarief 6 Maart 1818 en de indirecte belastingen 12 Maart 1818; vervolgens nogmaals beide 12 Mei 1819), maar de heffing bij den oorsprong bleef gehandhaafd. In de materiën waarop de accijnzen drukten, kwam bij wet van 21 Mei 1819 nog een aan het Noorden zeer onwelgevallige verandering: accijnsplichtig werden toen koffie en suiker. — Een herziening der patentwet kwam 19 Mei 1819 tot stand.

De opbrengst van het aldus verkregen geheel van belastingen viel tegen, terwijl de heffing omslachtig was en ongenoegen gaf. 23 Januari 1820 werd een staatscommissie benoemd om Gogels ingewonnen adviezen te verwerken [1]). Na haar rapport komt de „beginselenwet" van 12 Juli 1821 tot stand (die Hogendorp hielp aannemen [2])), volgens welke 's rijks belastingen zouden bestaan in 1°. de grondbelasting (op den bestaanden voet); 2°. het patentrecht (volgens de wet van 1819), en in de volgende belastingen, welke nader bij de wet zullen moeten worden geregeld: 3°. het personeel [3]); 4°. de registratie-, zegel-, griffie- en hypotheekrechten [4]); 5°. het successierecht [5]); 6°. accijnzen op zout [6]), geslacht [7]), gemaal [8]), wijn [9]), binnenlandsch gedestilleerd [10]), buitenlandsch gedestilleerd [11]), bieren en azijnen [12]), suiker [13]); 7°. het collectiefzegel (geregeld in de beginselenwet zelf); 8°. de in-, uit- en doorvoerrechten [14]); 9°. het buitenlandsch

[1]) Hiervóór, blz. 39.
[2]) Hiervóór, blz. 39—40.
[3]) Geregeld bij de wet van 28 Juni 1822.
[4]) Zegel geregeld bij wet van 31 Mei 1824, hypotheekrechten bij wet van 3 Januari 1824.
[5]) Geregeld 31 Mei 1824.
[6]) Id. 21 Augustus 1822.
[7]) Id. 2 Augustus 1822.
[8]) Id. 21 Augustus 1822.
[9]) Id. 27 Juli 1822.
[10]) Id. 26 Augustus 1822.
[11]) Id. 2 Augustus 1822.
[12]) Id. 2 Augustus 1822.
[13]) Id. 27 Juli 1822.
[14]) Id. 26 Augustus 1822.

Digitized by Google

tonnengeld van zeeschepen [1]); 10°. de tollen op 's rijks wegen en wateren [2]); 11°. het recht op gouden en zilveren werken (op den bestaanden voet). — De suiker, ergernis der Hollanders, is dus opgenomen; hun andere ergernis, de koffie, niet. Zij is ten gelieve der Belgen weder belast bij wet van 3 Juni 1830, welke nog niet ingevoerd was toen de Belgische opstand uitbrak, en daarop voor het Noorden onmiddellijk is ingetrokken. Behalve de koffie doet de beginselenwet vervallen de accijnzen op zeep [3]), brandstoffen [4]), turf [5]) en steenkolen [6]). — Het gemaal, ergernis der Belgen, is ook opgenomen; de regelingswet werd 5 Augustus 1822 in de Tweede Kamer aangenomen met 59 tegen 50 stemmen. Te voren (18 Juli) was zij er verworpen met 56 tegen 54 stemmen. De Kamer was toen geheel voltallig geweest; 3 Noordelijken hadden tegen en 2 Zuidelijken vóór gestemd. Door in een gewijzigd ontwerp de oninbare posten niet langer ten laste der gemeenten te laten won de regeering 1 Noordelijke en 4 Zuidelijke stemmen. Het geslacht was den 19den Juli 1822 aangenomen met 57 tegen 52 stemmen (2 Noordelijken tegen, 4 Zuidelijken voor).

De regeling der in-, uit- en doorvoerrechten (zegt de beginselenwet) „zal moeten uitgaan van het beginsel dat aan de eene zijde de hoogte voor den bloei der commercie geene nadeelige gevolgen hebbe, en aan de andere zijde de binnenlandsche industrie eene behoorlijke bescherming geniete"; m. a. w. zij zal noch de Hollanders, noch de Belgen te zeer in het harnas moeten jagen. Daartoe zullen, behoudens uitzonderingen, de rechten op den in- en uitvoer van goederen welke met de binnenlandsche nijverheid in verband staan hoogstens 6 %, die van alle andere hoogstens 3 % der waarde bedragen. — De wet van 26 Aug. 1822, welke het tarief zelve bevat, belast daarin niet bij name genoemde artikelen met 2 % bij invoer en 1 % bij uit- of doorvoer. Het Noorden herziet dit tarief 8 Juni 1831 en nader 19 Juni 1845 [7]).

---

[1]) Id. 26 Augustus 1822.

[2]) In het Zuiden volgens regeling van 13 Februari 1816, die 23 Januari 1828 ook op het Noorden van toepassing is verklaard.

[3]) Voor het Noorden hersteld 31 December 1831.

[4]) Id. 29 December 1832.

[5]) Id. 26 December 1833.

[6]) Id. 26 December 1833.

[7]) De invoerrechten worden daarbij in het algemeen lager gesteld; de meeste uitvoerrechten vervallen; de doorvoerrechten zijn zelden boven 1 ten duizend der waarde; het invoerrecht der niet bij name genoemde artikelen wordt tot 1% teruggebracht.

Digitized by Google

Het geheele rijksbelastingstelsel is dus, op geringe uitzonderingen na, in 1822 voltooid geweest. Men heeft het destijds schreeuwend veroordeeld om onderdeelen; het Zuiden om het gemaal nog luidruchtiger dan het Noorden om de protectie. Als geheel is het van voor de eene helft des rijks schadelijke vooringenomenheid met de belangen der andere vrij geweest. In dit opzicht treft Willem I niet de geringste blaam.

Aan de geheele wetgeving van 1816 was eene wet van 11 Nov. 1815 voorafgegaan, waarbij voorzien werd in de buitengewone uitgaven, die het oorlogsjaar 1815 had vereischt. Een bij die wet ingesteld Syndicaat der Nederlanden (dat afgescheiden bleef van de in het Noorden bij de wet van 14 Mei 1814 opgerichte Amortisatiekas) werd met de uitgifte van 40 millioen schuldbekentenissen à 5 % belast, door ieder naarmate van zijn aanslag in de directe belastingen over 1815 geheven, gedwongen te aanvaarden; men kon dien plicht echter afkoopen door onmiddellijke storting van $^1/_5$ van het bedrag in gereed geld, waartegen de schuldbekentenis in handen van het Syndicaat bleef, ter vrijwillige tegeldemaking voor 's lands rekening. Het fonds deed na eenigen tijd 84 à 88 %, zoodat zij die er zich van moesten ontdoen, gemiddeld *f* 14 kwijt waren tegen *f* 20 zoo zij hadden afgekocht. Ter voorziening in rente en aflossing kreeg het Syndicaat de beschikking over eenige „opstuivers" op verschillende belastingen. De uitgaven voor 1816 werden geraamd op 82 millioen; pessimisten in de Staten-Generaal beweerden dat de inkomsten deze hoogte stellig niet zouden bereiken. Zij kregen gelijk, want in een rapport van 4 Aug. '17 berekent Six tot en met 31 Dec. '17 een tekort van 10 millioen, en over 1818 is te verwachten een tekort van 8 millioen; bovendien zullen gedurende de jaren 1818—'20 de fortificatiën $19^1/_2$ millioen vorderen, zoodat te voorzien is in $37^1/_2$ millioen.

Voorts behoort eene regeling te worden getroffen voor oude Belgische schuld [1]) à 26 millioen en Nederlandschen achterstand à 20 millioen. Six stelt voor de oude Belgische schuld te behandelen als in 1814 de Nederlandsche: ieder houder van *f* 45 getiërceerde werkelijke rente doet eene bijstorting en krijgt daarvoor *f* 2000 werkelijke en *f* 4000 uitgestelde schuld. Aan ieder houder van *f* 100 geliquideerde pretensie van den Nederlandschen

[1]) Niet te verwarren met de bij tractaat van 11 Oct. 1815 ten laste van Nederland gebrachte Austro-Belgische (door Oostenrijk vóór 1795 op zijn Belgische inkomsten gevestigde) schuld à $31^1/_2$ millioen.

Digitized by Google

achterstand wordt uitgekeerd *f* 150 werkelijke schuld (waarde *f* 64.50) en *f* 300 uitgestelde schuld (waarde *f* 9). Er wordt dus voor beide objecten gecreëerd $45^1/_2$ millioen werkelijke en 90 millioen uitgestelde schuld; in verband daarmede moet de jaarlijksche bijdrage aan de Amortisatiekas worden verhoogd. De $37^1/_2$ millioen op dezelfde wijze te behandelen als de 46 „zoude werkelijk eene al te groote creatie van schuld vereischen"; Six stelt daarom voor, voor $37^1/_2$ millioen domeingoederen te verkoopen; het is van belang deze „onder de ingezetenen in circulatie te brengen, ten einde ook daarvan belastingen te kunnen trekken als van particuliere goederen, daar hare opbrengst aan den lande niet gelijk staat aan de ware rente harer waarde." Daar intusschen de verkoop niet dan geleidelijk kan geschieden, is het noodzakelijk een tijdelijk papier te creëeren, losbaar uit den verkoop, en dit papier gedwongen te gelde te maken. Gedwongen, want een onlangs uitgeschreven vrijwillige leening à 6 % voor den aanleg van land- en waterwegen heeft geen succes gehad. Hij wil $17^1/_2$ millioen in 1818 lichten, 10 millioen in 1819 en 10 millioen in 1820; de aflossing stellen in 15 jaren ('s jaars $2^1/_2$ millioen), en de rente op 5 % [1]).

De Koning keurt het voorstel omtrent de oude Belgische schuld goed doch acht den Nederlandschen achterstand te voordeelig behandeld: daaronder zijn pretensiën die lang niet de volle geldswaarde hebben en er behoeft slechts van eene tegemoetkoming sprake te zijn. Hij wil er niet meer voor creëeren dan 28 à 30 millioen werkelijke schuld, 17 à 18 millioen uitgestelde. De domeinoperatie wil hij sterk uitbreiden en tot groote doeleinden dienstbaar maken: opruiming der geheele uitgestelde schuld „zoodat binnen weinige jaren met het amortiseeren der werkelijke schuld een aanvang zoude kunnen worden gemaakt", vermeerdering van circuleerend papier, uitbreiding van de werkingssfeer der Nederlandsche Bank; en bij dit alles de toevlucht tot een gedwongen maatregel vermijden: „een gedwongen geldleening schijnt in tijd van vrede en zonder voorafgegane groote calamiteiten niet raadzaam." Hij wil dus geen $37^1/_2$ millioen domeinbons creëeren maar 80 millioen, 38 om als gereed geld te gebruiken en 42 tot inwisseling van 1050 millioen uitgestelde schuld tegen 4 %; daar Six de waarde der uitgestelde schuld op 3 % stelt, zullen de eigenaars dus voordeel hebben, en bovendien van het nieuwe papier 5 % genieten. De aldus in handen gekregen uitgestelde schuld wordt gebruikt om werkelijke

[1]) Six aan den Koning, 4 Aug. 1817 (*Ged.* VIII², 112).

Digitized by Google

te vernietigen. Het nieuwe fonds moet niet den naam van domeinbons, maar van amortisatiebrieven dragen. De opbrengst der domeinen is voor de rente, de verkoop voor de amortisatie van het nieuwe fonds te bestemmen; bovendien zal er gedurende 6 of 7 jaren tot beide doeleinden een bijdrage van 2 millioen 's jaars noodig zijn om de zaak te doen marcheeren, *waarvan de Koning 1 millioen 's jaars uit eigen middelen toezegt.* Aan de amortisatiebrieven geldswaarde te verzekeren door 1°. ze in alle publieke kassen als gereed geld aan te nemen, met vergoeding der verschenen interessen; 2°. ook de vervallen coupons als gereed geld aan te nemen; 3°. de brieven te laten disconteeren door de Nederlandsche Bank, die inwisselingskantoren moet openen te Amsterdam *en te Antwerpen*, „waardoor de Bank ook gelegenheid bekomen zoude meer extensie aan hare operatiën te geven en meer crediet op andere plaatsen dan Amsterdam voor haar papier te verkrijgen" [1]). — De Nederlandsche Bank, met octrooi van 25 Maart 1814, was er nog niet in geslaagd haar arbeidsveld over het Zuiden uit te breiden, ja werkte feitelijk nog slechts als een locale Amsterdamsche bank. De Koning was over het beleid dezer instelling niet tevreden; in April 1815 had zij geweigerd, gouvernementspapier te disconteeren [2]), en evenzeer, met verhooging van haar maatschappelijk kapitaal, tot vestiging eener afdeeling te Antwerpen, ten gerieve der Zuidelijke provinciën, over te gaan [3]). Haar oorspronkelijk kapitaal à 5 millioen was toen trouwens nog niet voor de helft volteekend geweest; het werd dit eerst in 1817.

Hoe komt de Koning aan de ruimte van eigen middelen, die hem in staat stelt gedurende zes of zeven jaar met één millioen 's jaars bij te dragen in de kosten eener hem aan het hart liggende staatsoperatie? Hij moet uit zijn Poolsche en Silezische goederen belangrijke inkomsten hebben getrokken, hebben overgehouden van de civiele lijst, zijn besparingen ter beurze te Amsterdam, op advies van zijn bankier Saportas, voordeelig hebben belegd, ja er vermoedelijk voordeelig mede hebben gespeculeerd; anders laat zich een rijkdom die in 1809 [4]) en vermoedelijk nog in 1813 [5]) ontbrak, niet verklaren. Willem I is in zijn jeugd gierig genoemd [6]); dit

---

[1]) De Koning aan Six, 10 Aug. 1817 (*Ged.* VIII², 117).
[2]) A. M. de Jong, *Gesch. Ned. Bank* (Amsterdam 1930), 96 en 680.
[3]) Ibid., 98—99 en 684 vv.
[4]) Over de berooidheid van 's Prinsen financiën in dat jaar zie deel I, 128.
[5]) *Vestiging* 98.
[6]) Deel I, 27.

Digitized by Google

moet luiden zuinig. Het ontwerp van 1817 is niet van een gierig man; integendeel van een man die zijn fortuin voor een doel van enorme strekking zonder bedenken inzet. Hij vereenzelvigt zijn welvaren met dat van den Staat, gelijk hij zijn wil oplegt aan den Staat. De eenheid van het rijk der Nederlanden — dat hem een landgoed is in het groot — mag geen grondwettige fictie blijven, maar moet zich doorzetten op het gebied der economie. Daaraan was waarlijk nog alles te doen. Het papier der Nederlandsche Bank heeft nooit tot bedragen van eenige beteekenis in België gecirculeerd, ja jaren lang heeft het daar disagio gedaan, daar het alleen te Amsterdam inwisselbaar was, en de zilvercirculatie in het Noorden uit versleten en besnoeide specie bestond, die, vergeleken bij den tot 1825 in België gangbaren frank, gedeprecieerd was.

Six heeft blijkbaar 's Konings voorslag met verbazing gelezen en houdt er een college tegen. „Na zooveel jaren lijden en verarming en daaruit noodzakelijk geboren wantrouwen" acht hij het plan onuitvoerlijk. In de behoefte aan betaalmiddelen wordt door het gemunt geld, de kassiersbriefjes en het in 1814 daarbij gekomen bankpapier voldoende voorzien, ja het bankpapier wil er nog niet eens in. De vermeerdering der circulatiemiddelen laat zich niet dwingen, maar moet aan de behoefte ontspruiten. Het nieuwe papier zal om voor de circulatie geschikt te zijn, à pari moeten staan, maar juist daarom als belegging niet gezocht zijn: men zal liever $2^1/_2$ percents werkelijke schuld koopen die 43, of de 5 percents schuldbekentenissen van het Syndicaat die 86 staan. De Engelsche Exchequerbills blijven alleen hare geldswaarde behouden, omdat zoodra zij onder pari vallen de Bank van Engeland daarvan inkoopt, „terwijl men vooralsnog van de Nederlandsche Bank geene hulp hoegenaamd heeft kunnen trekken, en dezelve integendeel de vestiging en het behoud van haar crediet moet danken aan de reserve uit 's Rijks kas, die bij dezelve gedeponeerd ligt." In Engeland gaat ieder die geld vast moet leggen naar de Bank *to settle in stock*, „terwijl hier de geheele schuld en al het overig rentegevend papier in eenige weinige provinciën gehouden wordt: de overige kennen dit niet en een groot gedeelte wil het niet kennen":

Dit papier zou nooit als geld onder particulieren kunnen circuleeren. Is het onder pari, zoo zal degene die ontvangen moet het als geld weigeren; is het pari of daarboven, dan zal de betaler, die met geld volstaan kan, toch nooit meer dan geld en dus niet dit papier aan zijn schuldeischer geven; bij gevolg kan dit papier nooit anders dan als object van belegging aangemerkt worden... In de Zuidelijke

Digitized by Google

provinciën wantrouwt men 's lands papier bovenmate. Met welke drift hebben de ingezetenen dier provinciën hunne recepissen van de oorlogsbelasting niet naar de algemeene markt te Amsterdam ten verkoop gezonden; hoe vele afkoopen hebben er niet plaats gehad; hoe weinige schuldbekentenissen van het Syndicaat moeten in de Zuidelijke provinciën aanwezig zijn, daar de rentebetaling te Luik en te Brussel zoo onbeduidend is?

Om 's lands papier waarlijk op prijs te houden is vereeniging van opiniën, *public spirit* noodig, „samenwerking van alle ressources", zooals in Engeland:

Wij mogen ons niet ontveinzen dat dit gelukkig tijdstip voor ons nog niet geboren is. De noodzakelijkheid om verscheidene individueele en uit elkander loopende belangen ten voordeele van een algemeen belang min of meer op te offeren, geeft ontevredenheid. De commercie meent, dat de fabrikant te veel bevoordeeld is, terwijl deze zich beklaagt, dat men de commercie te veel toegeeft.

Wat tegenwerking vermag, bewijst de val van het credietpapier in Oostenrijk, ja zelfs Engeland heeft den tijd gekend dat men voor de guinea 27 à 28 schellingen in papier moest geven. Bij het minste wolkje aan den politieken horizon zal men een débâcle hebben; de zaak is niet te wagen [1]).

De Koning komt terug. Het kassierspapier is bestemd te verdwijnen; zijn bestaan hangt van de Bank af, die, wanneer zij wil, door het houden van rekening voor particulieren er een einde aan kan maken. Amortisatiebrieven zullen tot remises in plaats van wissels kunnen dienen, en meer gewild zijn, omdat zij rente geven. Daar zij ieder oogenblik tegen specie kunnen worden ingewisseld, mag de aanneming even gedwongen zijn als van de certificaten der rentebetaling, de assignatiën der betaalmeesters, en van de muntspeciën zelve. Het Zuiden zal er wel aan willen, als het ze ieder oogenblik te Antwerpen kan realiseeren. Wanneer er ongelukken gebeuren zal het nieuwe papier het lot der bankbiljetten en van alle bestaande publieke fondsen moeten volgen, maar alle ongelukken gebeuren niet, en men mag ook op voordeelige omstandigheden hopen:

„Wanneer eenmaal het crediet gevestigd is, zullen enkele wolken hetzelve niet omverwerpen, en indien alle mogelijke ongelukken ons mogten treffen, dan zal men hierin, zooals in alles, naar gelang van zaken moeten te werk gaan." Tot een gedwongen maatregel wil de Koning, na dien van 1815, geen tweede maal overgaan. Waarom zou het Rijk, evenals de Bank en

[1]) Six aan den Koning, 15 Aug. 1817 (*Ged.* VIII², 120).

Digitized by Google

ieder huis van commercie van eenige beteekenis, zich geen crediet mogen verschaffen gelijk staande aan vier of vijfmaal het bedrag van zijn vermogen? [1])

Op verlangen des Konings werkt Six diens denkbeeld in een wetsontwerp uit, dat hij bij de inzending (5 Sept. '17) onuitvoerlijk blijft noemen. Het wordt 10 Sept. door den Koning aan Mollerus onderworpen, die het met Six nog eens zal onderzoeken; hun gezamenlijk rapport wordt 18 Sept. tegen de wet uitgebracht, door den Koning 21 Sept. bestreden, door Six en Mollerus 27 Sept. gehandhaafd, door den Koning 29 Sept. nogmaals bestreden, en eindelijk (12 Oct.) ter overweging gegeven aan eene speciale commissie: Mollerus, van Maanen, van Nagell, Röell, Six, de Coninck, Goldberg, de staatsraden van Gennep en Feltz, en de Mey. Zij bevestigt 18 Oct. het oordeel van Mollerus en Six, waarop de Koning 19 Oct. toegeeft, „niet omdat de geopperde bedenkingen mij overtuigd hebben, maar omdat zulks mij in de gegeven omstandigheden doelmatig voorkomt" [2]). Een gedwongen maatregel blijft hij afkeuren, en beveelt een vrijwillige leening van 45 millioen à 5 % op syndicaatbons, waarvan 25 millioen af te lossen uit opcenten, en 20 millioen uit verkoop van domeinen. Tot deze leening is bij de middelenwet van 9 Febr. 1818 besloten; de stukken werden bij gedeelten door de in 1814 opgerichte Amortisatiekas te gelde gemaakt.

Nauwelijks meende men hiermede schoon schip te hebben, of de Engelsche rekening van £ 962.000 [3]) verstoorde de vreugde; de Koning wist van die rekening £ 488.000 afgevoerd te krijgen, tegen belofte van een nieuwen post, door hem uit te trekken voor den vestingbouw. Hiervoor en voor het tekort over 1819 was reeds 31 Dec. 1819 creatie van nieuwe schuld noodig: 25 millioen grootboekschuld à $2^1/_2$ %; rente en aflossing te vinden uit domeinverkoop. Doch de ingevolge de wetten van 9 Febr. 1818 en 31 Dec. 1819 verkochte domeinen brachten slechts lager prijs op dan gehoopt was. Derhalve komt de Koning in Februari 1821 op het denkbeeld, „een aanzienlijker massa domeinen te verkoopen dan bereids is voorgeschreven, waaruit eene groote aanwinst voor de nationale industrie, en tegelijk een bron van inkomst voor de schatkist zoude ontstaan." Deze namelijk heeft weer noodig:

[1]) De Koning aan Six, 26 Aug. 1817 (*Ged.* VIII², 126).
[2]) De Koning aan Six, 19 Oct. 1817 (*Ged.* VIII², 158).
[3]) Hiervóór, blz. 47.

Digitized by Google

1. voor de voltooiing der groote communicatiën van het Rijk, met name het Noord-Hollandsch kanaal	13	millioen
2. voor de afwerking en bewapening van het Zuiderfrontier . .	8	„
3. tot dekking bij den finalen afloop der operatiën van de algemeene commissie van liquidatie	5	„
4. vermoedelijk bij finalen afloop der negociatiën aan Oostenrijk toekomende	1½	„
5. vermoedelijk tekort 1820	4	„
6. vermoedelijk tekort 1821	7	„
7. tot vernieuwing van afgebrande gebouwen te Brussel . . .	1½	„
	40	millioen,

doch de posten 2—7 zijn zoo ruim berekend, dat er uit deze 40 millioen tevens in vervanging der linieschepen en fregatten welke zijn verloren gegaan, of afgekeurd hebben moeten worden, kan worden voorzien. Hij ontwerpt nu eene wet, „strekkende om den verderen verkoop van domeinen te doen vervangen door het uitloten van een grootere massa domeingoederen". Het geheele furnissement der loterij kan in staatsschuld geschieden en na afloop blijft er een aanzienlijke bate voor de schatkist over. Het ontwerp stelt een Algemeen Domein- en Loterij-Bestuur (A. D. L. B.) te Brussel in, met 90 millioen kapitaal (80 uit verloot wordende domeinen en 10 uit domeinactiën à 4 %), die in 1821 eene loterij opent ter somma van 115 millioen, te furneeren in syndicaatbons, werkelijke schuld, kansbiljetten of gereed geld. De prijzen en premiën zullen bedragen 125 millioen (90 millioen domein- en 35 millioen geldprijzen). De trekkers van domeinprijzen kunnen betaling vorderen in losrenten à 2½ %; de niet in betaling aangenomen domeinen worden opnieuw verloot. De geldprijzen worden voldaan in domeinbrieven rentende 3 %, en ieder oogenblik tegen contanten verwisselbaar; met 1831 te beginnen worden zij bij gedeelten ingetrokken; de geheele 35 millioen moeten zijn ingetrokken in 1843. Het bedrag dat het A. D. L. B. aan domeinbrieven mag uitgeven, is niet tot deze 35 millioen beperkt. Het geniet alle inkomsten der niet uitgelote domeinen en der twee bestaande koninklijke loterijen, en keert den Staat, in éénS, 40 millioen uit [1]).

[1]) De Koning aan Six, Febr. 1821 (*Ged.* VIII², 264).

Digitized by Google

Six keurt af:

De bedoeling is, door de verkrijging van 's Rijks schuld eene rente van 5 % en meer te erlangen tegen afstand van domeinen berekend op den voet van 40 maal de zuivere opbrengst, en dus tegen $2^1/_2$ %, en uitgifte van papier tegen 3 %, met welke overwinst de schatkist schadeloos gesteld wordt voor het verlies van de inkomsten der domeinen... Zal het publiek $2^1/_2$ % in vaste goederen prefereeren boven 5 % en meer in 's Rijks schuld?

Het is onzeker in hoever het publiek de groote uitzichten van het ontwerp zoude begrijpen, en hoe een ruime deelneming overeenkomstig zou zijn met de particuliere fortuinen. De groote houders van 's Rijks schuld hebben meest hunne kapitalen verdeeld en ook voor een gedeelte in vaste goederen geplaatst; die zullen niet gezind zijn iets belangrijks in de negociatie te doen. De mindere houders zullen de hoogere rente die zij thans genieten, en waarvan zij leven moeten, niet willen verwisselen tegen de halve rente, voor de kans een grooten prijs te trekken. Bovendien een groot gedeelte der ingeschreven schuld is geimmobiliseerd... De domeinbank zou zwarigheid ontmoeten. Een lichaam dat zoo machtig is, en welks bedoeling zou moeten zijn met voordeel in de schuld te speculeeren tegen het publiek in, zou worden tegengewerkt... Als zij te Amsterdam werd opgericht zouden al de kassiers met kracht tegenwerken en de circulatie trachten te belemmeren. Te Antwerpen en te Brussel is de handel niet belangrijk genoeg, en heeft tot dusver mangel aan circuleerend papier zich niet doen gevoelen...

Hij wenscht de 40 millioen te vinden door creatie van nieuwe werkelijke schuld [1]).

De stukken gaan 25 Febr. naar Mollerus, die 12 April gemachtigd wordt, er ook kennis van te geven aan Röell. Daar Six zijn ontslag verzocht, moest naar een nieuwen minister van financiën worden omgezien; Z. M. verlangt hiertoe Elout en verzoekt Mollerus, dezen te bewerken. Elout zou zich verheugen door den goddelijken zegen nuttig te kunnen zijn, maar zijne huivering is groot [2]). Na een vleienden eigenhandigen brief des Konings [3]) over zijne diensten, in Indië gepresteerd, neemt Elout aan.

Intusschen is in zake de domeinbank nog geen beslissing genomen.

Ook Saportas keurt 's Konings plan af: volgens den opzet zal de bank schuld en geen geld ontvangen; van welk geld zal zij dan de inwisseling

[1]) Six aan den Koning, 23 Febr. 1821 (*Ged.* VIII², 265).
[2]) Elout aan den Koning, 23 April 1821 (*Ged.* VIII², 272).
[3]) 1 Mei 1821 (*Ged.* VIII², 274).

Digitized by Google

doen? Onmiddellijk zal zij een gedeelte harer effecten te gelde moeten maken.

Zal het kantoor te Antwerpen en verdere correspondenten alle inwisselingskantoren zijn? Zoo ja, dan moeten ze alle een voorraad van contanten hebben; zoo neen, zullen de brieven altoos ter inwisseling naar Brussel en Antwerpen dienen opgezonden te worden; is dat bestaanbaar met den geest der handeldrijvende provinciën? Eenige millioenen circuleerend papier kan niet bestaan als de handeldrijvende gedeelten der natie hetzelve verwerpen zouden. De Nederlandsche Bank en de kassiers te Amsterdam zullen zich tegen den maatregel verklaren... Als de domeinbrieven eens dat crediet bekwamen dat zij volgens het ontwerp moeten hebben, was de Nederlandsche Bank verlamd, en de kassiers te niet... Hoe bezwaarlijk zoude het zijn, de vreemden den aard van het circuleerend papier te doen begrijpen... De nadeelige stand van alle vreemde wissels tegen ons heeft bij vele vreemden reeds het idee doen geboren worden dat van onze munten *het gehalte* gealtereerd was, en dat dáárom de Nederlandsche gulden bij de vreemden zooveel verloor. Wat zoude het zijn als men vernam dat in eenige jaren 40 à 50, zelfs tot 100 millioen papier in circulatie zoude kunnen komen?... Wat zouden toch de gevolgen zijn ik zegge niet van eene mislukking, maar zelfs van een niet volmaakte reussite? Kan men het thans zoo schoon opkomend crediet van het Rijk daaraan wagen? Ik meene genoeg gezegd te hebben om tegen den maatregel te adviseeren [1]).

In eene nota aan zijn nieuwen minister acht de Koning de bedenkingen [2]) „voornamelijk toe te schrijven aan het kolossale van het geheele denkbeeld, en aan niet genoegzame kennis der voordeelen welke beoogd worden, en in een ontwerp van wet geen plaats kunnen vinden":

Daar het A. D. L. B. gerechtigd zal zijn zoodanige operatiën te doen welke in haar belang zijn en winst kunnen aanbrengen, zal hetzelve ook met veel nut gebruikt kunnen worden om alle geldtransactiën tusschen het Noorden en het Zuiden gemakkelijk te maken, om de werkelijke schuld meer aangenaam in het Zuiden te maken door het deelnemen in dezelve zonder aanzienlijke kosten gemakkelijk te maken, alsmede gelegenheid te geven aan de kapitalisten in het Zuiden om hunne leegliggende gelden te benutten, en hen daardoor af te trekken om dezelve buiten het Rijk [3]) te utiliseeren. Insgelijks zal aan alle gestichten,

[1]) Saportas aan den Koning, 20 Mei 1821 (*Ged.* VIII², 275).

[2]) In schrift zijn alleen gevonden die van Six en Saportas; die van Mollerus en Röell schijnen mondeling te zijn uitgebracht.

[3]) B.v. in Fransche fondsen, die in het Zuiden meer dan de Nederlandsche getrokken waren.

Digitized by Google

kerken, corporatiën enz. gelegenheid aangeboden worden hunne kapitalen in werkelijke schuld of domeinbrieven te plaatsen; ook aan dezelve wanneer zij kapitalen noodig hebben, deze op billijke conditiën te bezorgen, *en daardoor 's Rijks bestaan hoe langer zoo meer te vestigen op het eigenbelang* [1]), gegrond op de deelneming in schikkingen welkers behoud in verband staat met dat van het Rijk der Nederlanden...

De Amortisatiekas werkt volgens hare instelling alleen maar in het belang der renteheffers, en is aan dezelve vreemd al hetgeen in het belang van het Rijk zou kunnen gedaan worden. Dit kan en zal geschieden door het A. D. L. B.... Het Rijk kan ongemerkt gelden bekomen waartoe anders negociatiën noodig zouden zijn, die het crediet nadeel zouden toebrengen.

Voor alle operatiën der schatkist en van de Amortisatiekas zal een groot gemak ontstaan in het Zuiden eene instelling te hebben die in verscheiden opzigten evenredig is aan de Nederlandsche Bank, en daarenboven mede in de hand van den Minister, als zijnde het A. D. L. B. minder op zichzelve dan de Nederlandsche Bank, daar deze uit gelden van particulieren bestaat, en de andere met 's Rijks vermogen wordt gedoteerd. Het werken der Schatkist, Amortisatiekas, Nederlandsche Bank en A. D. L. B. op elkander kan zeer nuttig en aangenaam worden, en de Nederlandsche Bank zoude zeer onrecht hebben eenige jalousie tegen het A. D. L. B. te koesteren, daar hetzelve hare operatiën kan vermeerderen, meer cours aan hare billetten bezorgen, en daarenboven haar octrooi onbelemmerd laat, en geëtablisseerd wordt in een gedeelte van het Rijk waar dezelve niet werkt, daar dezelve zich tot Amsterdam bepaalt [2]).

Combinatie dus van het redelijk denkbeeld het Zuiden aan een nationale bankinstelling te helpen, met het verlangen, de operatiën der schatkist te onttrekken aan de kennis der Staten-Generaal.

Goldberg is vóór, met de wijziging, dat de domeinbrieven geen rente moeten dragen; men moet de houders in de gelegenheid stellen, ze gedurende 4 maanden na de trekking der loterij te verruilen voor losrenten a pari:

Het voorstel om de domeinbrieven zonder intrest uit te geven, berust op den aard van een circuleerend papier, hetwelk ophoudt een circuleerend papier te zijn zoodra het intrest draagt. Men kent in geheel Europa geen bank waarvan het circuleerend papier intrest draagt... Zijn er echter scherpe rekenaars die geen papier zonder intrest in portefeuille willen houden, kan men naar het A. D. L. B. gaan en vragen losrenten voor domeinbrieven... [3]).

[1]) Ik cursiveer.
[2]) De Koning aan Elout, 1 Juni 1821 (*Ged.* VIII², 278).
[3]) Goldberg aan den Koning, 15 Juni 1821 (*Ged.* VIII², 280).

Digitized by Google

Saportas komt met een nieuw bezwaar: de loterij zal niet in den smaak vallen van wie werkelijk domeingoederen wil koopen: „Daarbij neemt men toch in aanmerking waar gelegen, aard der goederen en zoo voorts. Men wil vrij wat meer besteden voor goed dat men beoogt, dat ons convenieert, dan dat aan het lot over te laten."

Dus zullen het de spelers zijn die er op af komen, verlokt door de kans op een goeden prijs. Zijn de conditiën voor hen voordeeliger dan een gewone koop, dan kunnen zij niet tegelijk voor de schatkist voordeeliger dan een gewone verkoop zijn:

Het komt er op aan dat de zaak in zichzelve aannemelijk zij, en deze strekking zoude ik aan de domeindirectie, zooals die verlangd wordt, niet weten te geven [1]).

De Koning spreekt de zaak met Elout door, en gelast hem 7 Nov. 1821 de noodige voordracht op te maken, waaraan de minister 13 Nov. voldoet. Hij legt over 1°. een ontwerpbesluit tot instelling van een domeinbestuur (D.B.), dat tevens de beide in het Rijk gevestigde loterijen zal beheeren; — 2°. een ontwerp van wet tot regeling der domeinloterij. Het D. B. geeft 20 millioen domeinactiën uit à 5 %, met jaarpremie gelijkstaande aan $^1/_2$ % van het gezamenlijk bedrag der actiën, welke premie, verdeeld in prijzen à *f* 500, bij loting onder de actiehouders wordt verdeeld. De domeinen worden vervreemd bij 5 loterijen, elk loopende over 15 millioen aan domeinen en 7 millioen aan geldprijzen. De inleg in iedere loterij is 20 millioen in 20.000 loten van *f* 1000, te furneeren in geld of in Staatsschuld, tegen in het ontwerp vastgestelden koers; aan elk lot wordt verzekerd een prijs van ten minste *f* 1000 in geld of domeinen. De geldprijzen worden uitbetaald in domeinpapieren aan toonder, steeds verwisselbaar, niet rentedragend. Dit papier mag door het D. B. ook worden uitgegeven tot andere doeleinden, „in een hoeveelheid geëvenredigd aan het kapitaal ter beschikking van het D. B. staande." Voor aan het D. B. overgelaten prijzen kunnen losrenten worden verkregen; de aflossing daarvan begint in 1840 (1 millioen per jaar). Aan de schatkist keert het D. B. uit *f* 2.400.000 's jaars; het wordt voorts belast met een aantal uitkeeringen in eens [2]). Het D. B. mag de inkomende gelden vruchtbaar maken en zal zich met de Nederlandsche Bank tot onderling voordeel verstaan. Het is verantwoordelijk aan den

[1]) Saportas aan Elout, 19 Juni 1823 (*Ged.* VIII², 280).
[2]) Vgl. het oorspronkelijke plan.

Digitized by Google

Koning; opening aan de Staten-Generaal geschiedt eerst na afloop der laatste loterij, en vervolgens alle vijf jaren [1]).

De Raad van State spreekt het ontwerp eerst, „eerbiedig, doch vrijmoedig" (en hij had er bij mogen voegen „aanhoudend") tegen, op de bezwaren van Saportas, die blijkbaar door Mollerus worden gedeeld (de minuut van 's Raad advies is in zijn hand), maar de afwijzende conclusie die de lezer verwacht, volgt niet:

Een waarborg tegen misbruik, waarop de Raad ten hoogsten prijs weet te stellen, wordt gevonden in U. M.'s regeering, en in de wijze keuze die U. M. zal doen bij de samenstelling van het D. B.... De Raad kan niet ontveinzen dat de bankoperatiën van het D. B. naijver en tegenwerking bij andere zig met den geldhandel geneerende ingezetenen, en vooral ook bij de Nederlandsche Bank, zouden kunnen verwekken; maar ten aanzien althans van deze laatste heeft de Minister van Financiën 's Raads commissarissen de meest geruststellende verzekering, en de hoop op medewerking van dit aanzienlijk compagnieschap, gegeven. Bij den Raad was de bedenking opgekomen, of het crediet van het D. B. in de hoedanigheid van geldhandelaars niet zoude verminderd worden door het niet verpligt zijn tot het doen eener openbare rekening, en slechts tot het geven van opening aan de Staten-Generaal in het jaar volgende op de laatste loterij, en vervolgens alle vijf jaren. Dan de Raad heeft gemeend *in de persoon van den Koning* [2]) aan wien het D. B. verantwoording zal doen, den waarborg van genoegzaam vertrouwen te vinden.

De Raad ten advise overgaande is onder benefice van zijn hiervoren opgegeven bedenkingen van gedagten, dat het middel in de geprojecteerde wet vervat zoude kunnen worden beproefd, en daartoe door U. M. het voorstel aan de Staten-Generaal gedaan [3]).

Portret van den Raad van State zonder Hogendorp! Minder plat is de Tweede Kamer, die 5 Juni 1822 de 30 Januari te voren ingediende wet, na krachtige bestrijding o. a. door Gijsbert Karel, met 75 tegen 20 stemmen verwerpt. Ware zij doorgegaan, zij zou in de Eerste Kamer bestreden zijn door Röell, die zijn advies er tegen al op schrift had [4]). Enkele dagen vóór de stemming was een ontwerp ingediend tot verwisseling

---

[1]) *Ged.* VIII², 285.
[2]) Ik cursiveer.
[3]) 4 Jan. 1822 (*Ged.* VIII², 288).
[4]) *Ged.* VIII², 293. 45 tegen 20 stemmen aldaar is een drukfout.

Digitized by Google

van syndicaatbons en uitgestelde schuld in een nieuw fonds, uit te geven door een Amortisatie-Syndicaat, waarin Amortisatiekas en Syndicaat der Nederlanden zouden worden opgelost. Het werd na de verwerping der domeinwet teruggenomen.

Drie afzonderlijke wetsontwerpen moesten nu den Koning in staat stellen zijn drieledig doel: 1°. dekking van tekorten en voorziening in buitengewone uitgaven; 2°. bankinstelling voor het Zuiden; 3°. vernietiging van uitgestelde schuld en onttrekking der financieele gestie aan de contrôle der Staten-Generaal, alsnog te bereiken. Het eerste: uitgifte van $57^1/_2$ millioen inschrijvingen op het grootboek à $2^1/_2$ % (naar den stand van dat fonds uitleverende 25 millioen) vond weinig tegenkanting. Het tweede, beoogende, uit kracht van art. 31 der grondwet, aan den Koning zooveel domeinen in vollen eigendom te doen afstaan als een zuiver inkomen van *f* 500.000 vertegenwoordigden, werd 10 Aug. 1822 met 60 tegen 21 stemmen aangenomen. Omtrent het doel waartoe de Koning deze domeinen wilde aanwenden, was aan de Kamer geen woord gezegd. Het werd uit een K. B. van 28 Augustus 1822 openbaar:

Gezien de wet van 25 dezer, waarbij, naar aanleiding van art. 31 der grondwet, aan Ons in vollen eigendom worden overgegeven zooveel domeinen als een zuiver inkomen van 5 tonnen gouds opbrengen;

En verlangende de maatregelen tot stand te brengen welke Wij, bij het voordragen dier wet, ter bevordering der algemeene welvaart, en tevens ten voordeele van 's Rijks schatkist bedoelden;

Hebben goedgevonden en verstaan, dat zich eenige ervaren personen, door Ons daartoe te committeeren en van de vereischte instructiën te voorzien, onverwijld zullen begeven naar Brussel, ten einde met deskundigen, aldaar of in de naburige steden woonachtig, in overleg te treden tot oprigting eener naamlooze maatschappij, ten doel hebbende het gerief van landbouw, fabrieken en handel, en om steeds tegen een matigen intrest gelden te verstrekken, welke tot het kweeken en uitbreiden dier gewigtige takken van volksvlijt vereischt worden.

Het kapitaal zal gevormd worden door de domeinen, aan Z. M. afgestaan, of wel hare waarde, gezamenlijk met de kapitalen door andere deelnemers bij te dragen; de rente à 5 % wordt aan de aandeelhouders uit 's Konings particuliere middelen gewaarborgd.

Eerst had de Koning een octrooi willen geven, maar op raad van de Mey, die een octrooi zonder gemeen overleg der Staten-Generaal onmogelijk

Digitized by Google

achtte [1]), werd hiervan afgezien, en de vorm der naamlooze vennootschap gekozen.

Nu gold het, medewerking van kapitalisten te verkrijgen tot het bijeenbrengen van een aanzienlijk maatschappelijk kapitaal. Op voorstel van Falck werd hiertoe een zijner relatiën, de jonge Amsterdamsche effectenman Charles Beerenbroek (met eene halfzuster van Falck gehuwd) op kondschap uitgestuurd. De taak zal niet gemakkelijk zijn, waarschuwt Beerenbroek:

> Het is noch te verwachten noch te wenschen dat de stad Amsterdam en de provincie Holland veel participanten in de nieuwe maatschappij opleveren, en men moet dezelve dus in de Noordelijke landprovinciën en in het Zuidelijk deel des rijks zoeken; en daar heerschen zware vooroordeelen van allerlei aard, Antwerpen mogelijk alleen uitgezonderd, en eene vooringenomenheid òf voor vaste goederen òf voor fabrieken, die het nieuwe plan zou kunnen tegenwerken [2]).

Een der Zuidelijken die hij opzocht was het lid der Eerste Kamer, de Antwerpsche bankier baron Osy van Zegwaard, die als grootste bezwaar noemt den publieken geest in de Zuidelijke provinciën en voornamelijk te Brussel, nog altijd afkeerig van alles wat van gouvernementswege wordt gedaan of voorgedragen. De keus van Brussel acht hij verkeerd: er zijn daar uiterst weinig kapitalisten, die eenige andere plaatsing van geld dan in vaste goederen voor aannemelijk houden. Osy zelf had te Brussel gedisconteerd met een los kapitaal van slechts een millioen franken, en bij gebrek aan vertrouwenswaardig papier was hij genoodzaakt geweest een aanzienlijk deel van die som op andere wijze uit te zetten. Een invloed als de Amsterdamsche beurs op de kapitalisten in het Noorden uitoefent is in het Zuiden nergens te vinden; de beurs van Antwerpen beheerscht alleen de beleggingen der kapitalisten van die stad zelve. Buiten Antwerpen volgt men het advies der notarissen, die de beleggingen hunner cliënten tot vaste goederen, 't zij bij koop of op hypotheek, beperken. Hooge dividenden kunnen alleen voortspruiten uit een aanzienlijke en aanhoudende circulatie van papier; en te Brussel zal de behoefte aan vermeerdering van circulatiemiddelen niet gevoeld worden. Er is maar ééne plaats waar men met de manipulatie van crediet vertrouwd is: Antwerpen, en de hoofddirectie moet

---

[1]) De Mey aan den Koning, 29 Juni 1822 (*Ged.* VIII², 318): „Toen het octrooi voor de Nederlandsche Bank is vastgesteld, berustte de wetgevende macht bij den Souvereinen Vorst alleen."

[2]) Falck, 436.

Digitized by Google

daar geplaatst worden; zoo niet, dan zal vermoedelijk Antwerpen tegenwerken. De nieuwe instelling te Brussel te vestigen, zegt Osy, is even verkeerd, als het zijn zou de Nederlandsche Bank over te brengen naar den Haag [1]).

Beschouwingen welke den Koning niet overreed hebben, die terecht van meening is geweest dat eene nationale bankinstelling voor het Zuiden in de eerste plaats verbonden zou raken aan de behoefte eener zich uitbreidende fabrieksnijverheid, en deze verbinding gemakkelijker tot stand zou brengen, wanneer zij niet voor een bijzondere Antwerpsche instelling werd aangezien. In het België van na 1830 is inderdaad Brussel het financieel centrum geworden, niet Antwerpen. Hij zette de zaak door, maar ondervond, gelijk Osy voorspeld had, nu geen medewerking van Antwerpen, en slechts geringe medewerking te Brussel.

Bij K. B. van 13 Dec. 1822 werden de statuten der „Algemeene Maatschappij ter bevordering van Volksvlijt" goedgekeurd. Het kapitaal zou 50 millioen gulden bedragen, 20 millioen aan domeinen en 30 millioen aan aandeelen van *f* 500. De Maatschappij is gerechtigd tot uitgifte van toonderbiljetten en tot het opnemen van deposito's. Zij zal het kassierschap mogen waarnemen voor het gouvernement, maar aan niemand, ook aan het gouvernement niet, voorschotten mogen geven zonder onderpand. Ook op onroerend goed mag zij geld schieten. Niettegenstaande de 5 % interest die de Koning garandeerde werden door particulieren nog geen 6000 aandeelen genomen van de 60.000 waartoe de inschrijving geopend was, en onder die 6000 inschrijvingen waren er nog geen 2000 uit België. De Koning schreef daarop persoonlijk voor 25.800 aandeelen in (12.900.000 gulden). [2]) Tot presidentschap en secretariaat vond hij geen geschikte Zuidnederlanders, althans hij nam er Hollanders toe: Repelaer werd president en Beerenbroek secretaris. De directeur Charles Morel, de onder-directeur Opdenbergh, de thesaurier Matthieu zijn Belgen. Aan initiatief en steun der Maatschappij, die van den beginne af zeer actief geweest is, dankten tal van Belgische fabrieksondernemingen ontstaan of uitbreiding. Een der dochterinstellingen was de „Maatschappij van Luxemburg", 10 Jan. 1828 opgericht onder administratie van Morel, Opdenbergh, Matthieu, Beerenbroek en den minister van Gobbelschroy, „tot nasporing in het groothertogdom Luxemburg en een gedeelte der provincie Namen, van de

[1]) Beerenbroek aan Falck 22 Aug. 1822 (Falck, 436).

[2]) J. Malou, *Notice historique sur la Société Générale* (Bruxelles 1863), p. 16.

Digitized by Google

mijnen, ertsgronden en steengroeven, voor ontginning vatbaar." De Algemeene Maatschappij heeft 1830 overleefd en is België's voornaamste industriebank gebleven. — Ter aanzuivering zijner garantieschuld heeft de Koning bij het afrekeningstractaat met België van 5 Nov. 1842 8600 aandeelen aan de Maatschappij overgelaten; zijne erfgenamen verkochten de resteerende 17.200 aandeelen in 1844 aan de Maatschappij tegen een koers van fr. 1281 [1]).

Eindelijk de maatregel tot schuldinwisseling. Bij wet van 27 Dec. 1822, in de Tweede Kamer aangenomen met 66 tegen 37 stemmen, worden Amortisatiekas en Syndicaat der Nederlanden vervangen door een nieuw in te stellen bestuur, onder den naam van Amortisatie-Syndicaat, dat belast wordt met 1°. voorziening in buitengewone uitgaven van de schatkist; 2°. voldoening van buitengewone pensioenen, lijfrenten en andere afloopende betalingen; 3°. het verschaffen der gelden, noodig tot saneering der Nederlandsche munt; 4°. het inwisselen van uitgestelde schuld, kansbiljetten en syndicaatbons; 5°. de betaling van de rente der werkelijke schuld; 6°. de toepassing der wettelijke bepalingen omtrent de amortisatie van schuld. Toewijzing van verschillende inkomsten zal het A. S. tot uitoefening dezer taak in staat stellen: het krijgt de beschikking over niet minder dan ruim 200 millioen, bestaande uit de overdracht met recht van vervreemding van alle nog overige staatsdomeinen, ter waarde van 50 à 60 millioen, machtiging tot tegeldemaking van 94 millioen nominaal werkelijke schuld (waarde tusschen de 40 en 50 millioen), en het recht, voor 116 millioen $4^1/_2$ %'s obligaties uit te geven. Inkomsten en uitgaven waren dus wel in de wet nauwkeurig omschreven, maar rekening en verantwoording aan de Staten-Generaal zou pas in 1839 geschieden en vervolgens om de 10 jaar, en aan het einde der regeering van Willem I zou blijken dat in de practijk de voorschriften der instellingswet in ruime mate waren overschreden. De Koning had het lang begeerde middel in handen gekregen tot manipulatiën met 's lands gelden buiten medeweten der Staten-Generaal. Zij hebben de uitgestelde schuld in snel tempo doen verminderen, maar zijn aan vermindering der werkelijke nooit toegekomen, natuurlijk niet in den tijd na 1830 met zijn oorlogsuitgaven, maar ook vóór dien tijd niet. De eerste maatregel waartoe de permanente commissie van het A. S. (1 Aug. 1823) besloot, was eene $4^1/_2$ % 's leening à 80 millioen met

[1]) Malou, p. 18.

Digitized by Google

daaraan verbonden loterij. De stortingen konden plaats hebben in contant geld of in syndicaatbons 1e en 2e serie. De syndicaatbons, voor zoover niet 't zij ingewisseld tegen schuldbekentenissen van het A. S., 't zij tot betaling van furnissementen in de leening van 80 millioen aangewend, zouden op 1 Maart 1824 worden afgelost. De uitgifte dezer leening stelde hooger eisch aan de beleeningscapaciteit der Nederlandsche Bank dan waaraan tot dusver had behoeven te worden voldaan, doch de kapitaalsverdubbeling van 1820 (van 5 tot 10 millioen, het bedrag waarop het kapitaal tot 1841 is blijven staan) bleek die capaciteit voldoende te hebben verhoogd. De beleening op effecten steeg in Dec. '23—Jan. '24 van 7 tot bijna 19 millioen, de discontoportefeuille op 28 Febr. 1824 tot ruim 20 millioen; het heeft tot November 1844 geduurd eer zij hooger bedrag te zien heeft gegeven. De Koning gaf de bankdirectie zijn voldoening te kennen en noemde bij deze gelegenheid de Nederlandsche Bank „zijn oudste dogter", aan welke hij steeds trouw zou blijven [1]).

Zoo aan het nageslacht de verwarring tusschen rechtspersoon en bestuursorgaan die het A. S. kenmerkt, grotesk, de innige vermenging Koning—loterijbaas, waarin Willem I optreedt, onvorstelijk voorkome, bedenke het dat Willem I de natie door middelen waarvoor zij naar zijne overtuiging toegankelijk zou blijken, heeft willen noodzaken zich geldelijk bij het landsbelang te interesseeren liever dan haar geld in vreemde fondsen te beleggen. Uit zichzelve nog weinig geneigd, in de volkshuishouding nieuwe wegen in te slaan of daartoe middelen te voteeren, moest zij verlokt worden het den Koning te laten doen voor haar en buiten haar. Het speculatie-element in het beheer der nationale schuld bestond al van de wet van 1814 af, die tot de groote conversie het $2^1/_2$ % type had gekozen, en dus eene kapitaalschuld had doen ontstaan van zooveel hooger nominale dan reëele waarde, dat zij onmogelijk a pari kon worden afgelost. De Staat zocht de schuld dus te delgen bij aankoop, had bij lage koersen belang en werd in zooverre de vijand van zijn eigen crediet, wat zich wreekte als hij emitteeren moest. Dan moesten er goochelkunsten bij, om het publiek niettemin te doen inschrijven. Niemand onderscheidde toen principieel tusschen kapitaalsuitgaven en gewonen dienst. Meer geld uitgeven in een zeker jaar, dan de middelen bedroegen, werd ongeoorloofd geacht, en in gerechtvaardigde

[1]) De Jong, *Gesch. Ned. Bank* I, 122.

Digitized by Google

kapitaalsuitgaven zag men minder de waarschijnlijkheid van toekomstig rendement dan de zekerheid van onmiddellijke „opstuivers". Er was b.v. niet de minste aanleiding om de noodzakelijke hervorming van het muntwezen uit „gewoon" te financieren; toch werd door de instelling van het A. S. gemaskeerd dat er buitengewone middelen toe noodig waren, en vertelt de considerans aan de natie, dat de wet wordt voorgesteld „nademaal Ons hartelijk verlangen is om ten opzichte van al het gemelde (hierboven sub 1—6) zoodanige middelen te bezigen welke niet alleen geene verhooging van lasten voor de ingezetenen tengevolge hebben, maar integendeel kunnen leiden tot eene vermindering in het bedrag der opcenten, welke anderszins op den tegenwoordigen voet tot den jare 1829 ten behoeve van het Syndicaat der Nederlanden moeten worden geheven."

De natie die dit slikte verdiende niet beter, dan haar in het Amortisatie-Syndicaat beschoren is geworden [1]).

Toen de Fransche jaren ten einde liepen, vertoonden de zeeprovinciën, zetel van de oude welvaart der Republiek, een droevig beeld van achteruitgang. De verwachting, dat met de onafhankelijkheid de rijkdom zou terugkeeren, verwezenlijkte zich niet. „Gaat men de burgerbuurten en achterstraten door", schrijft in 1821 Wiselius, „gebrek en armoede vertoonen zich op elken voetstap" [2]). De handelsomzet te Hamburg, klaagt de koopman Willink, overtreft dien te Amsterdam; Bremen staat met Amsterdam bijna gelijk [3]). De linnenmarkt, verzekert een ander Amsterdamsch koopman, hebben wij al aan Hamburg verloren; in de tabak wordt Bremen ons de baas; onze voorsprong in koffie en suiker bestaat nog, maar is bedreigd [4]). „Niets dan een onbeperkte vrijheid kan ons tusschen Londen

[1]) Dat de 17 Jan. 1820 voorgevallen reorganisatie der van 1772 dateerende „Kgl. Preussische Seehandlung", gelijk Mansvelt, *Handelmaatschappij* I, 33 aanneemt, den Koning in het bijzonder tot voorbeeld zou hebben gestrekt, is mij uit niets gebleken. Men ziet 's Konings plannen uit eene gedachtenwisseling met zijne ministers groeien die in 1817 aanvangt, en waarin de „Seehandlung" noch in haar ouden, noch in haar in 1820 gewijzigden vorm een enkele maal wordt genoemd. Beide de schepping van Frederik den Groote en die van Willem I vloeien natuurlijk voort uit eenzelfde, de landsvaderlijke, schatkist en „Schatulle" in één omarming koesterenden geest.

[2]) Aan van Maanen, 1 April 1821 (*Ged.* VIII², 530).

[3]) W. Willink Jr. aan Kemper, 22 Febr. 1819 (*Ged.* VIII³, 389).

[4]) H. J. Swarth, lid van het huis Insinger, aan G. K. van Hogendorp, 19 Jan. 1819 (*Ged.* VIII³, 295).

Digitized by Google

en Hamburg als marktplaats in Europa behouden", meent een ander [1]); — in plaats daarvan ziet men zich aan het Zuiden gekoppeld, dat den Koning zijn belemmerende maatregelen inblaast; „onze vereeniging met Brabant is een onheil, waarmede zoo ik vuriglijk bidde God ons zoodra mogelijk moge ophouden te kastijden" [2]). Van alle teleurstellingen kreeg het Zuiden de schuld, hoewel op een goed deel er van de vereeniging onmogelijk van invloed kon wezen. Gerrit Schimmelpenninck, in een rede in de Amsterdamsche Kamer van Koophandel, constateert „den bijna geheelen stilstand van dat op vracht varen, 't welk eertijds ons land ervaren zeelieden verschafte" [3]). Van Lennep en Dutilh, Nederlandsche kooplui te Smyrna, verwonderen zich dat de Nederlandsche vlag zich in de Levant niet meer vertoont, hoewel daar goede winsten te behalen zijn [4]).

Aanvankelijk zijn de klachten uit het Zuiden niet minder levendig dan die uit het Noorden. Men wordt met Engelsche textielgoederen overstroomd die beneden kostprijs worden aangeboden: „ils sont dans l'obligation de réaliser à tout prix les marchandises confectionnées dans le long espace de temps où ils ont été sequestrés du continent; il n'est point d'industrie qui puisse lutter contre de semblables calculs" [5]). Doch de nood van het Zuiden is er een die met een inkomend recht verholpen kan worden. De textielnijverheid daar herstelt zich zóó wel dat zij, in plaats van voor 12 millioen franken in 1818, in 1823 voor 35 millioen franken van haar producten naar Frankrijk afzet [6]); onderwijl wordt zij tevens op de gelegenheid attent, in Nederlandsch-Indië, onder de differentieele tarieven daar ingevoerd, tegen Engeland te dingen.

Op Java worden ingevoerd (overwegend aan textielgoederen, die, voor zoover Nederland betreft, uitsluitend uit de Zuidelijke provinciën afkomstig zijn), uit

	1827	1830
Nederland	*f* 3.263.677	*f* 6.305.797
Engeland	„ 2.094.825	„ 1.711.825
Andere landen	„ 1.089.092	„ 982.991 [7])

[1]) J. van Wageningen aan Kemper, 26 Febr. 1819 (*Ged.* VIII³, 391).
[2]) Dull, hoofd van J. Dull en Zoonen, aan Kemper, 24 Febr. 1819 (*Ged.* VIII³, 390).
[3]) 13 Aug. 1821 (*Ged.* VIII³, 398).
[4]) Van Zuylen aan van der Hoop, 10 Maart 1827 (*Ged.* IX², 921).
[5]) Florent van Ertborn aan de Thiennes, 30 Nov. 1816 (*Ged.* VIII³, 13).
[6]) Falck, 428.
[7]) Ibid., 651.

Digitized by Google

In 1818 bedraagt het getal uit zee binnengevallen schepen te Amsterdam 2242, te Rotterdam 1426, te Antwerpen 774. Deze cijfers, die zich in den loop der jaren wijzigen ten gunste van Antwerpen, waar in 1827 binnenvallen 831 schepen (tegen 1982 te Amsterdam), in 1828 955 en in 1829 1028 [1]), geven een voor Amsterdam te gunstigen indruk: immers daar zijn een groot aantal schepen van geringe tonnenmaat medegeteld in de vaart op Hamburg en Bremen, Skandinavië en de Oostzee in gebruik, waar Antwerpen geen deel aan heeft: zoo vallen in 1827 te Amsterdam binnen 359 schepen uit de Oostzee, 229 uit Skandinavië, 193 uit Hamburg en Bremen, doch maar 56 uit Noord-Amerika (te Antwerpen 100). Voor artikelen als graan en hout staat dus Amsterdam ver bovenaan, maar de invoer van eenige voorname buiten den Oostzeehandel vallende artikelen verdeelt zich in 1827 over de drie groote havens des rijks als volgt:

	Koffie	Suiker	Katoen	Huiden
Amsterdam .	17 millioen o. p.[2])	24 millioen o. p.	13.000 balen	13.000 stuks
Rotterdam .	13 „ „	14 „ „	20.600 „	32.500 „
Antwerpen .	47 „ „	41 „ „	23.500 „	222.000 „

Belangrijke partijen koffie en suiker werden dat jaar door Amsterdamsche kooplieden en raffinadeurs te Antwerpen aangekocht en binnendoor naar Amsterdam gebracht [3]).

In de Keulsche haven komen aan in „Zentner" van 50 K.G. uit:

	1819	1828
Amsterdam	134.938	216.346
Rotterdam	157.714	148.619
Dordrecht	128.825	80.353
Antwerpen	52.784	186.719 [4])

Terwijl dus Antwerpen de voordeelen zijner natuurlijke ligging ten volle begon te ondervinden, ontwikkelde zich tevens krachtig de Zuidnederlandsche fabrieksnijverheid, waarvan tentoonstellingen, in 1820 te Gent, in 1825 te Haarlem, in 1830 te Brussel gehouden, getuigenis aflegden. De

[1]) Falck, 416; verder *Ged.* IX², 897 en X², 431. — De opstand begint met Antwerpen een slag toe te brengen, maar de achteruitgang is spoedig ingehaald: in 1836 binnengevallen 1245, in 1837 1426 schepen (*Ged.* X², 432).

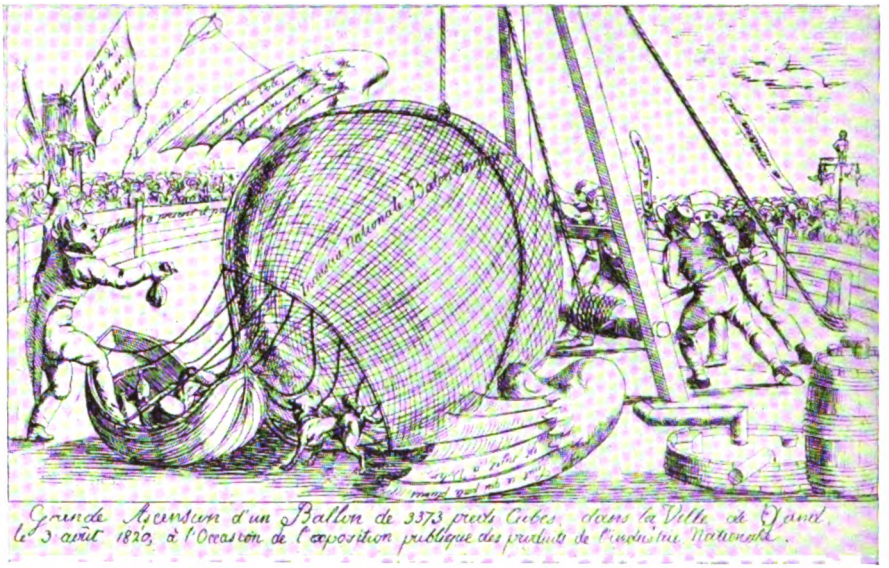
[2]) O. p.: oude ponden.

[3]) Röell aan van Tets, 5 Jan. 1828 (*Ged.* IX², 897).

[4]) Bouman, 35 noot.

Digitized by Google

Koning overtuigde zich gaarne in persoon van dezen vooruitgang op rondreizen door de Zuidelijke provinciën; zoo bezocht hij op eene tournée die van 26 Mei tot 29 Juni 1829 duurde, o.a. de zijdefabriek van Guillon en de katoenfabriek van van den Bergh te Lier, de tullefabriek van Wood bij Antwerpen, de Gentsche fabrieken, de machinefabrieken van Cockerill te Seraing en de papierfabriek van denzelfde te Andenne. Zoowel de scheepsbouw in het Noorden als de metaal- en textielnijverheid van het Zuiden

Spotprent: pogingen tot het oplaten eener Engelsche ballon, genaamd: „Industrie Nationale", op de Gentsche Tentoonstelling van 1820.

worden door premiën van rijkswege aangewakkerd [1]). Ter verbetering der communicatie van Amsterdam en Rotterdam met de open zee worden het Noordhollandsche en het Voornsche kanaal gegraven; de binnenvaart bevorderd door het Zederikskanaal, de Noord- en Zuidwillemsvaart, het kanaal door de Kempen. Zijne welvaartspolitiek heeft zich volstrekt niet

[1]) Art. 12 der beginselenwet van 12 Juli 1821: uit de opbrengst der in- en uitgaande rechten wordt jaarlijks een bedrag van *f* 1.300.000 (later teruggebracht tot 1 millioen) in een Fonds der Nijverheid gestort, bestemd tot aanmoediging van „fabrieken, trafieken, reederijen, visscherij en landbouw."

Digitized by Google

eenzijdig den bloei van het Zuiden aangetrokken. Zoo laat hij zich in 1823 uitvoerig inlichten over de bezwaren, door den Amsterdamschen handel ondervonden. Het meeste daarvan is niet voor onmiddellijk redres vatbaar. Zoo merkt de koopman Huidekoper op:

Veranderde handelsbetrekkingen worden niet dikwijls hersteld, zoolang er geen omstandigheden gebeuren welke aan de dingen eenen nieuwen loop geven... De linnenhandel, die zich te Hamburg gevestigd heeft, is de grondslag van dezelfs betrekkingen met Zuid-Amerika, hetwelk hierdoor ook van hetzelve alle benoodigdheden trekt die Duitschland oplevert, inzonderheid de ijzerwaren. Vóór den jare 1795 werden al de benoodigdheden van Duitschen oorsprong welke Spanje en Portugal voor hunne koloniën behoefden uit Duitschland herwaarts ter markt gebracht en van hier wederom aan de Spanjaarden en Portugeezen afgeleverd. Na het gemelde jaar was Duitschland, tengevolge van den oorlog waarin wij gewikkeld waren, verplicht rechtstreeksche betrekkingen met Spanje en Portugal aan te binden, en nu doen zij hetzelfde met de van het moederland afgescheurde Spaansche en Portugeesche koloniën, werwaarts zij gemeenschappelijke afzendingen doen onder het opzicht van een supercargadoor, om vervolgens retouren van daar in te nemen...

De bankier van der Hoop schrijft:

De opening der Schelde maakt, dat de schepen te Antwerpen zeer spoedig en bijna kosteloos hunne ladingen lossen kunnen, terwijl men, om te Amsterdam te komen, met allerhande onkosten, hindernissen en tijdverlies te worstelen heeft, uithoofde der noodzakelijkheid om ligters te gebruiken en tengevolge der correspondentiegelden aan den Helder, reiskosten der scheepsbevelhebbers tusschen die plaats en onze stad, sluis- en havengeld in het Nieuwediep, enz. De verspreiding der pakhuizen door de geheele uitgestrektheid van Amsterdam is een nieuwe bron van vermeerderde moeite, arbeid en kosten... De prijzen waren te Amsterdam tot nog toe doorgaans hooger, dog desniettegenstaande verkiest men (en vooral de Amerikanen) veelal de markt van Antwerpen, omdat zij aldaar spoediger en met minder kosten geholpen worden. De meerdere nabijheid van de voornaamste fabrieksplaatsen geeft aan Antwerpen een voordeel te meer. Vandaar dat de handelstak in droge huiden aldaar thans bijna geheel gevestigd is, door de nabijheid van de Luiksche en Pruisische leerlooierijen. De meerdere nabijheid van de Fransche grenzen komt haar zeer te stade voor een aantal artikelen die aldaar ter sluik worden ingevoerd. Men heeft aldaar een zeer spoedig en weinig kostbaar vervoer per as op Duitschland georganiseerd... Onze uitvoerhandel bepaalt zich tot boter, kaas, jenever, meekrap en vlas. Daarentegen bezit Antwerpen bijna alleen den uitvoer van Vlaamsche linnens, lakens en andere fabrieksgoederen...

Digitized by Google

Minder *savoir faire* is ook een reden die de Amsterdamsche kooplieden doet achterstaan; voorts hooge stedelijke belastingen alhier, hooge huis- en pakhuishuren, hooge courtagiën, hooge arbeidsloonen, hooge handelsonkosten; handhaving

Spotprent op Eduard Kann, die omstreeks 1824 de Oostenrijksche Fondsen in menigte aan de Amsterdamsche Beurs verhandelde, in het Rijksprentenkabinet te Amsterdam.

van het zamenstel der voormalige waagdragers, pakkers, schuitenvoerders, beurtschippers, die allen als van ouds hunne verdiensten berekenen. Het opslaan van 3337 kisten Havanasuiker kost te Antwerpen *f* 685.50 en alhier *f* 2704. Het is noodzakelijk het getal der makelaars te verminderen en derzelver courtagelijst

Digitized by Google

te herzien... Waartoe het kostbare gebruik der convooiloopers? in Rotterdam en Antwerpen wordt dat werk door een der kantoorbedienden verrigt.... De vereenvoudiging der koopconditiën zoude eene zeer heilzame zaak wezen, doch dezelve ligt buiten het bereik van het gouvernement. De slegte en gebrekkige staat onzer muntspeciën is een op zigzelve staand nadeel, waaronder geheel Nederland te worstelen heeft...

Ten onregte houdt men het daarvoor dat de effectenhandel aan den reëelen handel nadeelig zij. Er zoude meer dan genoeg geld zijn ook groote handelsondernemingen te doen. De reden die er van terug houdt is te zoeken in de berekening der kansen in verband met de meerdere kosten waarop ons alles te staan komt. Reederijen hebben sedert geruimen tijd niets dan nadeel voor de belanghebbenden opgeleverd... De overblijfselen van welvaart, die nog te Amsterdam bestaan, zijn toe te schrijven aan de hooge intresten die de kapitalisten van de publieke fondsen trekken, de opbrengst onzer O.- en W. I.-bezittingen en den graanhandel...

Willem de Clercq oordeelt:

Het oponthoud en de kostbaarheid door de ligging van Amsterdam veroorzaakt, werkt te meer nadeelig, nu de handel aan spoedig reizen gewoon is... Wanneer men onze verkooprekeningen met die van Antwerpen vergelijkt, is het onderscheid zeer aanmerkelijk. De hoogte der stedelijke belastingen, het gebrek aan concentratie onzer pakhuizen en de daaruit spruitende meerdere gelegenheid tot diefstallen en onnauwkeurigheid, de meerdere voordeelen aan onze waagdragers, schuitenvoerders etc. toegekend, werken allen ten nadeele. De lust tot handel, zoo noodig om over hinderpalen te zegevieren, is hier geheel verslapt. Bij ons is alles verval, te Antwerpen alles opkomst... Men zoude te Amsterdam alle denkbeelden van vorige grootheid moeten afleggen en begrijpen dat de vreemdeling wel *kan* maar niet *behoeft* ter markt te komen... Premiën kunnen wel eenige particulieren bevoordeelen, doch geenszins den algemeenen geest opwekken. Het is te minder gevaarlijk den handel aan zichzelf over te laten, dewijl naar menschelijke inzichten alle verandering verbetering worden moet... Wanneer er ondernemingen op een groote schaal moeten gedaan worden is Amsterdam daartoe nog veel meer in staat dan Antwerpen... [1]).

Voor zoover het gouvernement door aanleg van publieke werken ingrijpen kon, bleef het niet achter: Noordhollandsch kanaal, Ooster- en Westerdok, Entrepôt. Maar ook den handel zelf liet het niet alleen. Oog-

[1]) *Ged.* VIII², 327 vv.

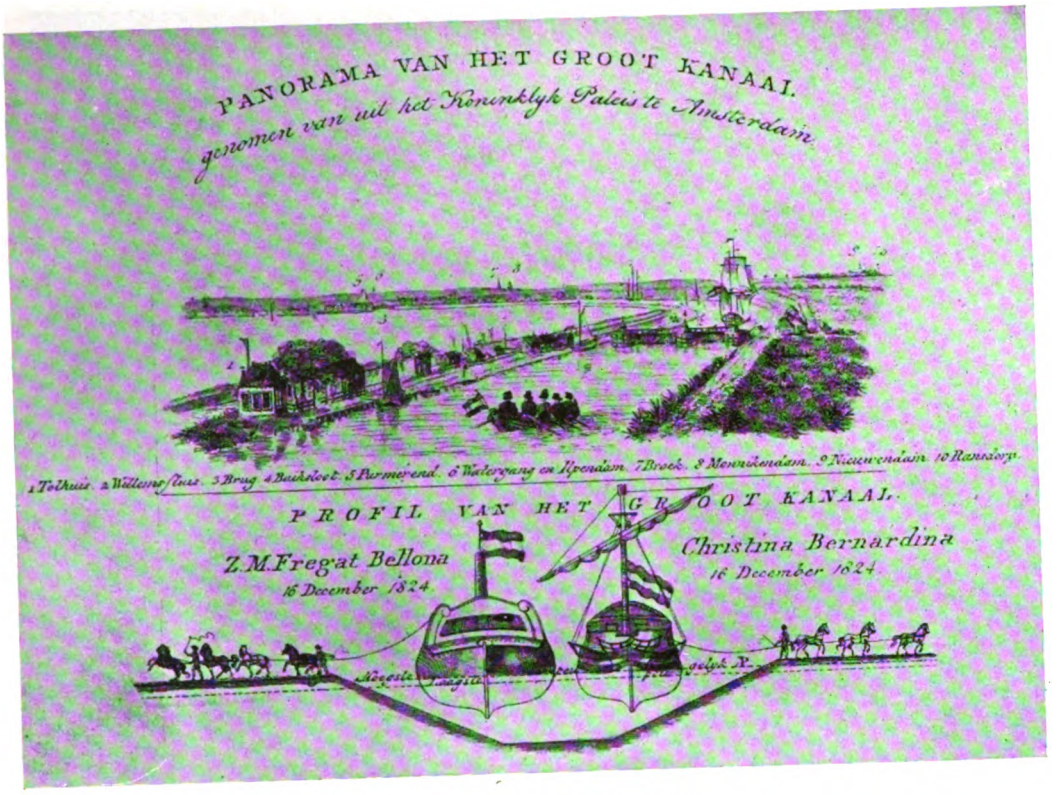
Digitized by Google

merk bij de oprichting der Nederlandsche Handelmaatschappij was geenszins uitsluitend, een orgaan te scheppen tot vervoer, opslag en veiling van Indische gouvernementsproducten; wel degelijk ook tot verlevendiging van den Nederlandschen handel in het algemeen. Falck was daar al lang op bedacht en had o. a. door gouvernementssubsidie een Brugsch reeder Delescluze in staat gesteld tot handelsreizen naar de Zwarte Zee om daar onze producten te vertoonen [1]); eene onderneming waar Hollandsche reeders niet aan hadden gewild, en die op teleurstelling uitliep. Een Antwerpenaar Wappers Melis werd door Falck gebruikt eerst om kennis te gaan nemen van de organisatie der nijverheidstentoonstelling te Parijs in 1819 ten einde die te Gent in 1820 te beter te kunnen inrichten; vervolgens om Belgische textielfabrikanten de uit Indië ontvangen stalen te gaan toonen naar welke zij voor den Indischen import zouden moeten gaan werken, en eindelijk naar Indië gezonden om daar dien import te bevorderen; hij nam zijn weg over Rio de Janeiro en zond vandaar een advies over fouten in den Nederlandschen export naar Brazilië opgemerkt, waarbij in 1816 14 Nederlandsche schepen, in 1820 nog maar 3 emplooi hadden gevonden. Het ontbreekt den Nederlandschen uitvoerhandel aan kennis van zaken, organisatie en goede vertegenwoordiging buitenslands:

Quand on voit dans ce pays des maisons de commerce anglaises, françaises, italiennes, allemandes, suisses, danoises, suédoises, et jusqu'à des russes, mais pas une seule hollandaise, on est presque tenté de tirer en doute ce qu'on a dit de l'industrie active de cette nation... On se plaint d'obstacles; sont-ils plus grands pour eux que pour les étrangers qui viennent y faire ce commerce? Pourquoi ne viennent-ils pas s'y établir?... Il s'agirait de former une maison de commerce d'au moins 6 associés principaux, qui devrait être commanditée par une maison d'Amsterdam, par une de Rotterdam et par une d'Anvers. Deux de ces associés seraient placés à Rio, deux à Bahia et deux à Pernambuco, avec deux jeunes gens à chaque endroit en qualité de commis, qui succéderaient comme associés à mesure que les six principaux retourneraient en Europe... Un des associés, à chaque endroit, ferait un tour dans l'intérieur du pays, pour y établir des relations directes... Les premiers soins de cette maison seraient portés à bien connaître la vraie description des diverses marchandises les plus voulues dans le pays, pour en envoyer des échantillons aux fabriques... En laissant rentrer de temps en temps quelques-uns des associés et des commis en Europe, la maison deviendrait pour

[1]) Falck, 256; *Ambtsbrieven* 84.

Digitized by Google

Het Noord-Hollandsch Kanaal.

Naar een steendruk in het Scheepvaart-Museum te Amsterdam.

Digitized by Google

le royaume une pépinière de négocians habiles et laborieux... Ce n'est que l'activité et les connaissances qui peuvent activer le commerce [1]).

Vervanging dus der methodes van een stapelmarkt, waarheen de lieden van zelf komen, door die van een uitvoerend fabrieksland dat zijn afzetgebieden opsporen moet. Toen in 1824 een centraal bureau voor de statistiek werd opgericht, berekende dit dat van den geheelen invoer van het rijk, 129 millioen gulden, slechts 13 millioen of iets meer dan $^1/_{10}$ weder was uitgevoerd [2]). Nog in 1786 had Cornelis van der Oudermeulen van den handel der Republiek alléén een geheel ander beeld opgehangen: de invoer was toen in hoofdzaak tot wederuitvoer bestemd [3]). Willem I heeft volkomen begrepen dat door gebeurtenissen, sedert zijne jeugd zoowel op het vasteland van Europa als daarbuiten voorgevallen, Nederlands handelspositie volkomen gewijzigd was. „Wij moeten", zeide hij aan Hogendorp, „geene natie van kruiers blijven", en tot een ander: „ja, ik wil met fabrieksgoederen tegen Engeland dingen" [4]). Dit kon slechts geschieden door invoering van door het stoomwezen mogelijk gemaakte nieuwe bedrijfs- en verkeersvormen.

In de jaren 1816, 1817 en 1818 werd ons land door Engelsche stoomschepen bezocht: de *Defiance* (kapitein Wager), de *Orwell* (een Schotsche boot, die zich in *Prins van Oranje* omdoopte), en een boot van James Watt, die hier de rivieren bevoeren en concessies trachtten te verwerven; de plaatselijke autoriteiten echter wilden de rechten der veerschippers niet aantasten. Eenigen tijd later werkte de 29 Januari 1817 op een verkocht stuk kroondomein gevestigde machinefabriek van John Cockerill te Seraing (welke men wegens haar nauwe relaties tot Willem I bijna als een koninklijk instituut kan beschouwen) [5]) aan een stoomboot die in 1821 te Rotterdam en te Amsterdam proefstoomde, maar tegenviel: de machine bleek ondoelmatig ingericht, de schepraderen verkeerd geplaatst. Nu trof het echter dat de koning een energiek zeeofficier in dienst had, die onlangs op missie

---

[1]) Wappers Melis aan Falck, Rio 1 Dec. 1820 (Falck, 531). — Vgl. Mansvelt I, 43 over de methodes van den eenigen actieven groothandelaar dien Nederland toen telde: den Rotterdammer Anthony van Hoboken.

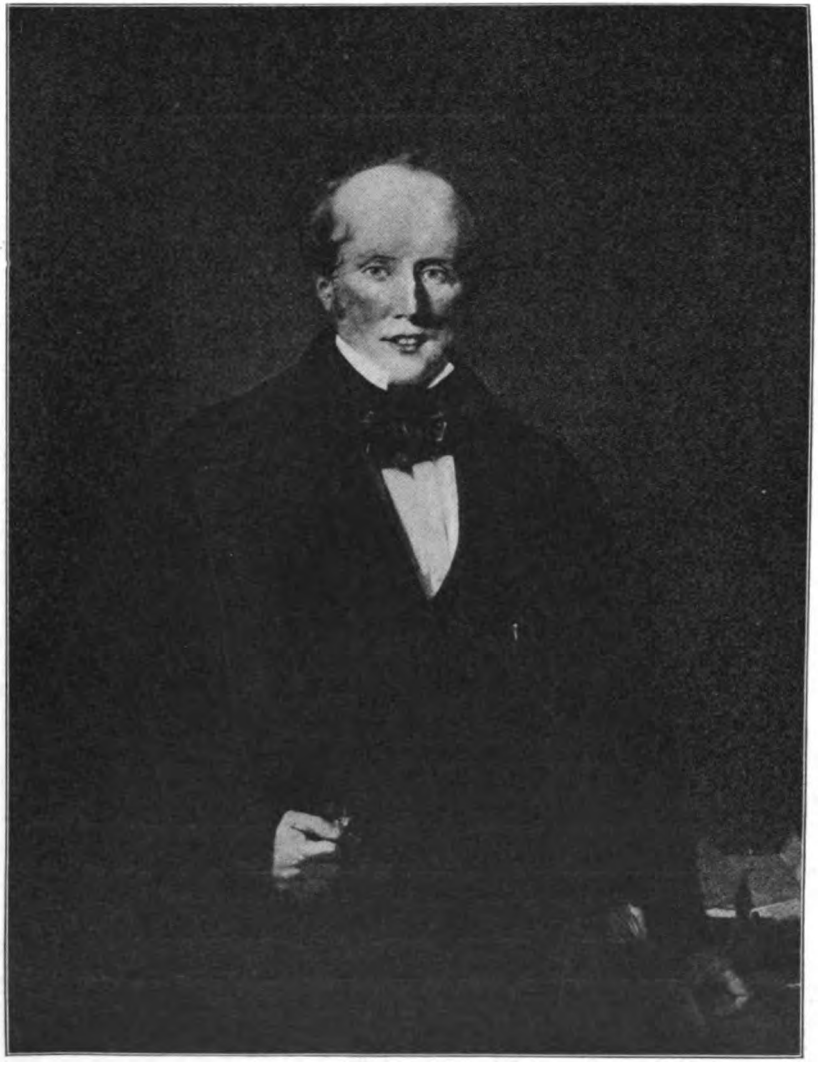
[2]) Drieling, 178.

[3]) Van der Oudermeulen bij Dirk van Hogendorp, *Stukken*, 184 vv.

[4]) Hog. V, 146.

[5]) John Cockerill helpt in 1797 de wolweverij te Verviers aan verbeterde werktuigen (Pirenne VI, 173), sticht in 1807 eene machinefabriek te Seraing (ibid., 176), die in 1817 wordt uitgebreid en in het gewezen lustverblijf der prins-bisschoppen van Luik te Seraing gevestigd (ibid. 343). Willem I werd toen voornaamste aandeelhouder der fabriek.

Digitized by Google

John Cockerill.

Naar een geschilderd portret in het bezit der Firma Cockerill te Luik.

Digitized by Google

„Continuez sans crainte vos grandes entreprises et rapelez-vous que le roi des P. B. a toujours de l'argent au service de l'industrie."

Ontmoeting van den Koning met John Cockerill.

Naar een steendruk van 1829 door Van Hemelrijck. Uit een serie: „Rencontres".

Digitized by Google

in Engeland was geweest en niets liever wilde dan zelf aan het bouwen van stoomschepen te gaan: Gerhard Moritz Roentgen [1]).

Roentgen was een geschenk van Oostfriesland aan het koninkrijk Holland waarmede het eenige jaren vereenigd was geweest. Enkele maanden na de inlijving (11 November 1807) vroeg en verkreeg de Luthersche predikant van Esens, Ludwig Roentgen, voor zijn 13-jarigen zoon toelating als élève ter zee op het instituut der marine te Fijenoord.

G. M. Roentgen.
Silhouet in het bezit van Geheimrat Dr. A. Funck te Maagdenburg. (Naar: Leven en Bedrijf van Gerhard Moritz Roentgen, door Dr. M. G. de Boer).

„Il faut appeler à Toulon les officiers de marine (hollandais) les moins affectionnés, mais habiles", had Napoleon 19 Juli 1810 aan Decrès bevolen [2]). Roentgen werd daaronder gerekend. Met 30 kameraden bevond hij zich bij het uitbreken der omwenteling van 1813 te Toulon; zij werden in een fort opgesloten. Met twee van zijn vrienden wist hij daaruit te ontsnappen; berooid maar gezond kwamen de jongelieden hier te lande aan. Roentgen kreeg eerlang dienst op een der oorlogsschepen die de commissie-generaal (Elout, van der Capellen en Buyskes) [3]) naar Indië zouden begeleiden: de *Braband*, een nog uit den vierden Engelschen oorlog dateerend, verrot schip, dat het niet verder dan Portsmouth bracht, en door een ander de *Frederik Hendrik* moest worden vervangen. Roentgen voer echter op dit nieuwe schip niet mede, daar hij de opdracht kreeg, eenige détails van scheepsbouw in Engeland te bestudeeren. In 1818 werd deze opdracht door een tweede, het ter plaatse bestudeeren van Engelsche zeevaartkundige instru-

[1]) Het vervolg naar M. G. de Boer, *Roentgen* (1923).
[2]) *Ged.* VI[1], 12.
[3]) Deel I, 314.

Digitized by Google

menten, gevolgd; hij is toen tot October 1820 in Engeland gebleven, en wist na zijn terugkeer de aandacht van den minister van staat Repelaer van Driel voor zijn daar opgedane kennis van den bouw van stoomschepen te trekken; bij K. B. van 3 Juli 1821 werd tot instelling van een stoomveerdienst Moerdijk-Dordtsche Kil besloten, en 16 Juli aan Roentgen opgedragen, daartoe onder zijn toezicht in Engeland een beter stoomvaartuig te doen bouwen dan Cockerill geleverd had; deze zou dan naar het model der uit Engeland te ontbieden *Wilhelmina* een tweede veerboot vervaardigen. Tegelijkertijd had de Koning Falck een rapport opgedragen over de vraag, of niet het geringe debiet van hun ijzer, waarover de Belgen klaagden, een gevolg was van hunne nalatigheid, „in hunne ijzersmelterijen de verbeteringen in te voeren, welke aan die in Frankrijk en meer bijzonderlijk in Engeland sedert eenigen tijd zijn toegebracht". Falck droeg, met goedvinden des Konings, de zaak aan Roentgen over, die nu geruimen tijd de Engelsche ijzertechniek bestudeerde en er 24 Augustus 1822 rapport over uitbracht. Het geheim van het succes der Engelschen blijkt te wezen, dat zij in plaats van houtskool uitgegloeide steenkool (cokes) als brandstof gebruiken, den luchttoevoer verhoogen door de blaasinrichting niet door water- maar door stoomkracht te doen bewegen, en hun hoogovens niet meer plaatsen in de buurt van een waterval, maar van een steenkoolmijn. — Nu wordt hem een inspectie der ijzer- en steenkoolmijnen en smelterijen in de Zuidelijke provinciën opgedragen, waarvan hij 7 Januari 1823 rapporteert. In Napoleon's tijd, zegt hij, werden de eigenaars der Belgische hoogovens slapende rijk, daar het Engelsche ijzer toen geweerd werd en zij in het Keizerrijk een groot afzetgebied vonden; thans kan alleen verbetering der techniek hen redden. Het ijzererts wordt nog met houtskool uitgesmolten, aan het gebruik van cokes niet gedacht; van pletmachines is geen sprake; in haar plaats vindt men door waterkracht bewogen hamers, die een groot deel van het jaar moeten stilstaan en slechts weinig capaciteit hebben. Ter verbetering kan dienen de oprichting eener technische hoogeschool en van een technisch museum, tegelijk met de practische proeven die Cockerill wil nemen indien hij daartoe voldoenden steun van het gouvernement krijgt. 20 Mei 1823 wordt Falck gemachtigd, daartoe aan Cockerill een voorschot van 3 ton (de helft der geraamde kosten) uit het fonds voor de nationale nijverheid te verleenen. Een andere ijzersmelter, Hanonnet Gendarme te Couvin in het Namensche, krijgt op rapport van Roentgen tot het invoeren van verbeteringen een voorschot van 1 ton. Nadat Roentgen

Digitized by Google

ook nog den grond had gelegd tot een overheidstoezicht op het stoomwezen in het belang der openbare veiligheid (tot stand gebracht bij K. B. van 6 Mei 1824), werd hij, op zijn verzoek, 15 December 1823 uit 's lands zeedienst ontslagen, met gelijktijdige benoeming tot adviseur voor zaken van werktuigkunde. Op bijzonder verlangen des Konings dient hij dezen, buiten het departement van marine om, van advies „over de toepassing der stoomkracht op schepen van oorlog" (21 April 1824). Veel ruimte zal voor machine en kolen verloren gaan, doch zulke schepen behooren geen campagnes te hebben en de gevechtswaarde zal moeten bestaan in het voeren van enkele zeer zware stukken. Het stuk zal het schip tot affuit hebben, en een zoodanig schip naar willekeur het gevecht kunnen aanvaarden of ontwijken; men kan het van een ram voorzien om vijandelijke oorlogsschepen in den grond te boren; het zal naar Oost-Indië kunnen stevenen, al waren de zeeën met kapers bedekt. Om de machine schootvrij te maken, dient zulk een schip van ijzer te zijn. De schepraderen dienen in het schip of in ieder geval beneden de waterlijn aangebracht. Maakt men er een 70 el lang, 10 el breed en van 5 el diepgang, met 4 machines, 3 ketels en 4 schepraderen, het zal *f* 600.000 kosten, maar in gevechtswaarde de geheele bestaande vloot overtreffen. Ook zijn mogelijk „onder water varende schuiten, bestemd om torpedo's onder of bij vijandelijke schepen te brengen; de kunst, onder water te varen, zal in de toekomst grooter rol spelen dan men nu verwacht." De Koning stelde het advies in handen van een commissie (den schout bij nacht Buyskes, de kapiteins ter zee Lantsheer en Ziervogel, den hoogleeraar Schröder en den constructeur Soetermeer) die (28 Juli 1824) bezwaren oppert („tegen de geweldige kracht van wind en zee zal de stoom wellicht niet kunnen opwerken"; pantsering zal den romp te zwaar en het schip moeilijk bestuurbaar maken), maar proefneming aanbeveelt. Een K. B. van 14 Augustus 1825 beslist, dat tot den bouw van het nieuwe schip zal worden overgegaan naar plan en raming, door Roentgen in overleg met Schröder en Soetermeer te ontwerpen.

Intusschen was Roentgen ook in plannen gemoeid die betrekking hadden op de toepassing der stoomkracht in het handelsverkeer. 24 September 1822 had hij met een aantal Rotterdammers, meestal betrokken bij het cargadoorsbedrijf [1]), concessie aangevraagd voor eene stoomvaartlijn Rot-

[1]) M. A. Dutilh, C. C. Dutilh, wed. C. Balguérie, Corn. Balguérie; verder Corn. van Vollenhoven (ontvanger van successierechten) en Jean Chrétien Baud, oud-zeeofficier en gewezen secretaris van den G.-G. van der Capellen, thans juist gerepatrieerd.

Digitized by Google

terdam-Antwerpen, in de overtuiging dat „die landen, alwaar de toepassing van het stoomwerktuig met de meeste uitgebreidheid zal geschieden, ook het snelst zullen voortschrijden op de baan van nationalen rijkdom en voorspoed." Daar stedelijke regeeringen nog niet van het nut overtuigd blijken, wenden zij zich onmiddellijk tot Zijne Majesteit „om met spoed te verkrijgen, wat langs den gewonen weg òf geheel afgeslagen, òf aan eindelooze vertraging onderworpen zal worden". Vrijwel onmiddellijk liet de koning Baud mondeling weten, „dat hij gaarne zou zien, dat adressanten, hoewel nog geen toezegging hebbende, de onvoorzichtigheid begingen van te bouwen", en 29 October werden dan ook bij Maudsley te Londen (het beste adres toentertijd) twee stoommachines besteld, die als model voor verdere werktuigen konden dienen; ook de Cockerills [1]) gaven grif toe, dat de machine die zij onlangs voor de tweede Moerdijksche veerboot hadden geleverd, nog niet bij die van Maudsley haalde. 7 Januari 1823 kwam de gunstige beschikking op het adres af. De rompen zouden binnen het rijk moeten worden vervaardigd (zij waren reeds opgedragen aan eene werf te Kapelle aan den IJsel), en, behalve voor de beide eerst in dienst te stellen stoomschepen, ook de machines. In een 27 Juli 1823 door het Provinciaal Utrechtsch Genootschap bekroonde prijsverhandeling verheft Roentgen boven de diligence, „waar men zit als in een kast, zonder versche lucht", de stoomboot als een „zich voortbewegend, goed logement." Hij acht vier toepassingen onmiddellijk uitvoerbaar: de veerboot, de sleepboot (die het werk verricht van 20 of 30 paarden), de passagiersboot op Zuiderzee en rivieren (32 P. K.), het zeilschip met hulpstoomvermogen (60 P. K.) dat op Indië kan varen. Dit alles is voor Roentgen niet slechts theorie, ook (gedeeltelijk) practijk: 10 Februari 1823 was reeds een tweede adres tot den Koning gericht, waarbij de reederij bericht een dienst op Keulen te willen openen en daaraan een sleepdienst te zullen verbinden.

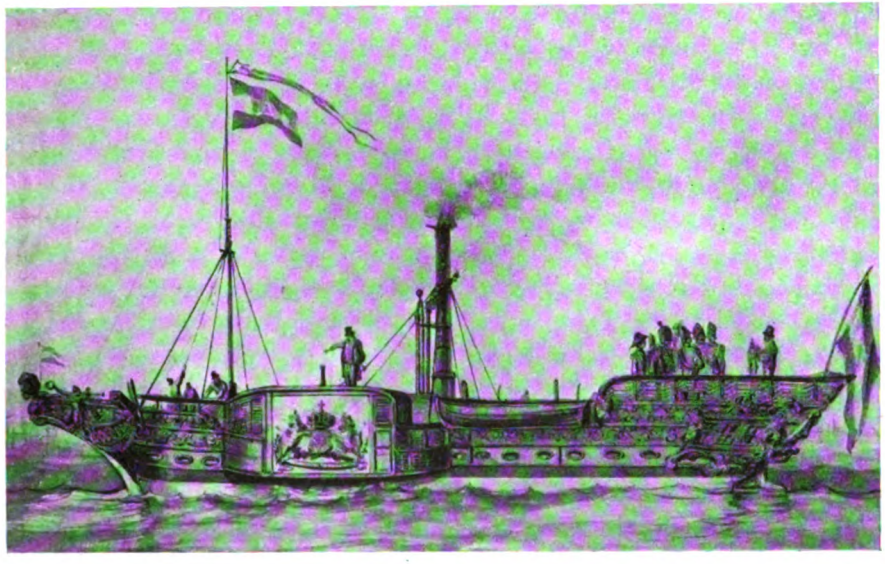
31 Mei 1823 zou het eerst gereed gekomen schip, de *Nederlander*, proefstoomen naar Antwerpen. Groote teleurstelling. De slecht verpakte pijp liet zooveel stoom ontsnappen dat de boot niet vorderde en bij Bruinisse moest omkeeren. Onmiddellijk liet de Koning, die spoedig een reis naar de zuidelijke provinciën zou ondernemen, weten, dat hij met de *Nederlander* van Vlissingen naar Antwerpen verlangde te worden gebracht. Ge-

[1]) Naast John is nu ook Charles James Cockerill leider der fabriek te Seraing.

Digitized by Google

lukkig kon het gebrek worden verholpen; een tweede proeftocht gelukte volkomen, en 16 Juni kon, naar den te kennen gegeven wensch, de *Nederlander* als koningsjacht dienst doen.

Een week later werd de geregelde dienst geopend, die goede resultaten gaf, al klaagde de directie „dat zelfs gegoede personen" — o Hollanders! of waren het Belgen? — „kaartjes namen voor het vooronder (in plaats van de kajuit) en dan voortdurend aan dek bleven, waar zij de bemanning in

Het Koninklijk Rader-Stoomjacht „Leeuw" te Rotterdam gebouwd 1826—1827.
Naar een teekening in kleuren van het Scheepvaart-Museum te Amsterdam.

den weg liepen bij het manoeuvreeren." — Een concessie-aanvraag voor diligencediensten Brussel-Antwerpen en den Haag-Rotterdam, die op de stoomboot zouden correspondeeren, was reeds ingediend; stoombootdiensten Rotterdam-Veere, Rotterdam-Nijmegen, Rotterdam-Arnhem en Rotterdam-den Bosch waren in studie genomen, en nauwelijks was (10 October) de eerste vaart op Nijmegen verricht, of er volgde een aanvraag tot concessie voor diensten Amsterdam-Harlingen, Amsterdam-de Lemmer en Amsterdam-Harderwijk.

Al wederom had, in het begin van 1823, John Cockerill een stoomboot

Digitized by Google

naar eigen plannen gebouwd, die een totale mislukking bleek: de machine verslond zooveel steenkool, dat een voordeelig gebruik was uitgesloten. Hij kwam tot het inzicht zijne belangen met die van de Rotterdammers te moeten vereenigen op dezen voet, dat Roentgen plannen tot goede werktuigen zou leveren uitsluitend aan Cockerill, en deze ze zou uitvoeren uitsluitend ten dienste der rederij van Roentgen of van de regeering. De contracten werden 8 October 1823 geteekend en tenzelven dage de statuten eener Nederlandsche Stoomboot Maatschappij (kapitaal *f* 500.000) waarin de reederij (na uittreding der Balguérie's en Dutilh's) zich omzette, bij Z. M. ingezonden; zij werden 10 November goedgekeurd. Deze N. S. B. M. zette aanstonds 3 nieuwe booten op stapel, één (naast de *Nederlander*) voor den dienst op Antwerpen bestemd, één voor dien op Nijmegen en één voor dien op Zeeland. De aflevering onderging vertraging, daar Cockerill nog niet op het leveren van goede platen voor de ketels bleek ingericht te zijn. In den herfst van 1824 evenwel kwam ook het laatste der drie nieuwe stoomschepen, de *Zeeuw*, in de vaart. Intusschen was, 29 Mei 1824, de N. S. B. M. met de opdracht van den minister van koloniën verblijd, volgens een door Roentgen ingeleverd ontwerp een 1200-tons stoomschip voor de vaart op Indië te bouwen, en was 26 Augustus tot verdubbeling van het kapitaal, tot de oprichting van een reparatiewerkplaats en tot den bouw van een stoomschip besloten dat een geregelden dienst, hetzij van Amsterdam op Hamburg, hetzij van Rotterdam op Londen zou kunnen onderhouden. Terwijl de plannen voor dit schip (de *Batavier*) werden ontworpen, voer de *Zeeuw* van 26 October tot 10 November 1824 ter reclame den Duitschen Rijn op tot Bacharach, en terug. Sulpiz Boisserée was opgetogen over „das wunderbar einherrauschende Mühlenschiff"; in 1817 had een Engelsche boot het maar tot Koblenz gebracht, en bleek zóó gebrekkig geconstrueerd, dat men ze met lijnpaarden tot die stad had moeten trekken!

Het succes der Rotterdammers wekte anderen tot navolging op: ook te Amsterdam, te Middelburg, te Antwerpen, te Nijmegen en in den Bosch werden plannen gemaakt om stoomschepen in de vaart te brengen. De *Espoir d'Anvers* (machine van den fabrikant Billiard te Gemappe) had zelfs reeds geruimen tijd vóór Roentgen den tocht Rijnopwaarts ondernomen maar was, door een groot aantal paarden getrokken, niet verder gekomen dan Keulen. Het Amsterdamsche plan ging van een Engelschman Taylor uit, die een dienst Amsterdam-Utrecht wilde openen en zijne machine bij Cockerill bestelde, maar door dezen op grond van zijn contract met

Digitized by Google

Roentgen moest worden afgewezen; hij liet toen machinedeelen uit Engeland komen en deze door Engelsche werklui te Amsterdam in elkaar zetten. Zou hij dezelfde vrijheid genieten die ten vorige jaren aan Roentgen was verleend, van met in den vreemde bestelde machines te mogen beginnen? De minister van binnenlandsche zaken meende van ja: een andere beschikking zou beteekenen, dat aan de N. S. B. M. een monopolie was verleend. Een ander Engelschman, scheepsmachinebouwer van eenige ervaring, Dixon, vertegenwoordigde een aan dat van Taylor onmiddellijk tegenovergesteld belang: op de mededeeling dat in Nederland alleen met in Nederland gebouwde machines mocht worden gevaren, was hij naar Nederland gekomen en had zich ter vervaardiging van scheepsmachines met Hanonnet Gendarme te Couvin geassocieerd. De zaak werd aan den regeeringsadviseur voor de zaken van werktuigkunde, Roentgen, verwezen, die nu in een moeilijke positie kwam. Bij rapport van 9 Juli 1824 zet hij den toestand uiteen. Er zijn nu 3 fabrikanten in Nederland die zich niet slechts op het vervaardigen van stoommachines voor fabrieken, maar ook voor stoomschepen toeleggen: Billiard die gefaald heeft (hoewel het ongeluk der *Espoir d'Anvers* minder aan de machine, dan aan den gebrekkigen bouw van het schip was te wijten), Cockerill die geheel afhankelijk is van plannen, door hem, Roentgen, verstrekt, en Dixon, die ervaring heeft en slagen kan. Bij een nader rapport van 23 September 1824 beveelt hij aan, dat het gouvernement hem 2 ton voorschot verleene tot oprichting van een etablissement te Rotterdam, „dat aan de beste Engelsche werkplaatsen gelijk staat of deze overtreft, indien niet in uitgebreidheid, dan toch in volmaaktheid der voortbrengselen"; het zou rechtens geen monopolie hebben, maar ten voorbeeld aan anderen strekken. Roentgen werd hierop bij den Koning te Brussel ontboden die iets anders verlangde: een rijksetablissement, dat sleepbooten voor de marine, de paketboot voor den dienst op Indië, en twee stoomschepen voor de koloniale marine zou kunnen bouwen om jacht te maken op zeeroovers in de Indische wateren [1]). Nieuw rapport van Roentgen, December 1824: de stoommachine kan bovendien dienstbaar gemaakt worden aan het uitmalen van „alle plassen en meren van Holland en Vriesland" en het drooghouden van alle reeds bestaande polders. Men zou het etablissement kunnen plaatsen in het pesthuis op Fijenoord.

[1]) Zij waren aangevraagd door van der Capellen bij schrijven van 5 Juni 1823, en zouden worden gebouwd volgens ontwerp door Roentgen ingeleverd 29 Jan. 1824.

Digitized by Google

Doch Roentgen moest thans ondervinden dat zijn beschermer Falck als minister van nationale nijverheid vervangen was door Elout, die meer voelde voor Amsterdam en de voormalige werf der O. I. C. op Kattenburg als plaats van vestiging voorsloeg. Cockerill, terecht verstoord dat Roentgen voorstellen had ingediend waarbij het met hem geteekend contract voorbijgezien was, trachtte van zijn zijde de oprichting van een rijksetablissement te voorkomen door 13 Maart 1825 de helft van zijn eigen etablissement aan de regeering te koop te bieden, die dan met hèm een associatie kon aangaan. De waarde van zijn etablissement (waarin twee kolenmijnen waren begrepen) begrootte hij op 1 millioen gulden; de regeering mocht van haar half millioen de 3 ton van het in 1823 genoten voorschot aftrekken; een voorschot van 1 ton, van de N. S. B. M. ontvangen, zou worden afgelost. Aan werkkapitaal zouden zoowel de regeering als Cockerill 4 ton inbrengen. Op dezen grondslag kwam de voorgeslagen vennootschap 6 Mei 1825 tot stand. Roentgen vatte den handschoen op en deed zijne vergadering van aandeelhouders 31 Augustus 1825 tot vestiging van een eigen inrichting tot scheeps- en werktuigbouw op Fijenoord besluiten.

Aan afzet zou het haar niet ontbreken: tenzelfden dage kon een contract worden afgesloten met een Keulsche groep die schepen in de vaart wilde brengen, en met baron von Cotta die er reeds twee op de Bodensee in de vaart had, en concessie bezat voor een stoomvaartdienst op den Rijn boven Mainz: de N. S. B. M. zou de vaart onderhouden tot Keulen, de Keulenaars die tot Mainz, Cotta die tot Straatsburg, en Keulenaars en Cotta zouden hun stoomschepen uitsluitend van de N. B. S. M. betrekken. Met de zoo juist voltooide stoomboot de *Rijn* werd 7 September een reclametocht tot Straatsburg ondernomen, die goed slaagde en waarbij men, op een gedeelte van het traject, Koning Frederik Willem III tot passagier had. — In 1826 werd door het departement van koloniën aan de N. B. S. M. de levering der twee jagers voor Indië, de *Orestes* en *Pylades*, opgedragen; daar het eigen etablissement te Fijenoord nog niet gereed was, moesten deze schepen gebouwd worden het eene te Lekkerkerk, het andere te Boom bij Antwerpen, en de machines en ketels besteld worden bij Cockerill. Verder had de N. S. B. M. nog op te leveren de paketboot voor de vaart naar Indië, drie schepen voor de Mainzer, twee voor de Keulsche en één voor een Gentsche maatschappij, afgezien van de schepen benoodigd voor haar eigen reeds begonnen of beoogde ondernemingen (waaronder de vaart op Hamburg of Londen), en had Roentgen te voldoen aan de opdracht tot het

Digitized by Google

ontwerpen van een pantserschip voor de marine; terwijl hij in 1827 van Netscher de vraag kreeg voorgelegd, of zijn maatschappij genegen was een stoomvaartdienst op de Vereenigde Staten te openen. De zaak groeide van Vollenhoven, in hoofdzaak aansprakelijk voor de financieele leiding, boven het hoofd; hij is als financier aan den technicus Roentgen niet gelijkwaardig geweest. Hij heeft het gezocht in het verkrijgen van voorschotten tegen lagen interest van de regeering liever dan in verdere kapitaalsuitbreiding, en werd daarin door de aandeelhouders gesteund, die „geen nieuwe aandeelen wilden plaatsen maar liever obligaties, omdat men tegen lager interest geld kon krijgen dan het vermoedelijk dividend bedragen zal."

Het eigen bedrijf was onderwijl uitgebreid door de onderneming van een goederendienst van Antwerpen op Keulen. Toen in 1828 de *Batavier* gereed kwam, was in de vaart van Amsterdam op Hamburg sinds lang door de Amsterdamsche Stoomboot Maatschappij voorzien. Na vruchtelooze pogingen om het schip aan het Fransche of aan het Russische gouvernement te verkoopen, werd er een dienst op Londen mede geopend, die weldra goed voldeed. Aan teleurstellingen was overigens geen gebrek. Evenals andere bouwers heeft het Rotterdamsche etablissement leergeld moeten betalen. Een der aan de Keulsche maatschappij te leveren schepen bleek een te groot kolenverbruik te hebben en werd niet aanvaard; Roentgen nam er de machines uit om deze in een sleepboot, de *Hercules* te plaatsen, waarbij hij op het denkbeeld kwam de in Engeland voor gewone machines reeds in practijk gebrachte uitvinding van Woolf, den in hoogedrukcylinders afgewerkten stoom niet onmiddellijk in de lucht te doen ontsnappen maar eerst nog tot aandrijving in een lagedrukcylinder te gebruiken, ook op scheepsmachines aan te wenden, waartoe, aangezien hier afwisselend vooruit- en achteruitwerken noodig zijn, de beide zuigers niet tegelijkertijd en in dezelfde richting door den uitzettenden stoom mogen worden bewogen. De zuigers werken bij Roentgen in richtingen die loodrecht op elkander staan; de stoom wordt uit de hoogedrukcylinder in een vergaderruimte („receiver") gelaten en bereikt van daar uit den lagedrukcylinder. M. a. w. Roentgen is de uitvinder van het „compound system" dat sedert bij stoomschepen, en later bij de locomotief, algemeene toepassing gevonden heeft. Hij berekende, dat, om de *Hercules* tot de vereischte trekkracht op te voeren, nu maar de helft of minder der eerst aangenomen hoeveelheid steenkool noodig was, terwijl bij behoud dier hoeveelheid de trekkracht aanzienlijk vermeerderde. Het afgekeurde schip, de *Agrippine*, werd nu tot luxeboot

Digitized by Google

ingericht, zelf zonder machine doch door de *Hercules* getrokken, en de Rotterdamsche Courant van 16 Augustus 1829 kon berichten, dat grootvorstin Helena van Rusland, die te Scheveningen een badkuur had gedaan, van Rotterdam naar Dusseldorp was overgebracht „met een fraai jacht, gesleept wordende door de stoomboot *Hercules*, beide toebehoorende aan de N. S. B. M.". Deze juichkreet werd te vroeg geslaakt: ondiepten, nauwten en krommingen maakten een geregeld gebruik van dezen sleep voor passagiersverkeer onmogelijk, en men heeft van de *Agrippine* ten slotte een lichterschip moeten maken. Andere teleurstellingen werden ondervonden met de *Atlas*, het schip tot de vaart op Indië bestemd, en met de Indische jagers.

Met de *Atlas* was van den beginne af alles tegengeloopen. Toen het schip 26 Maart 1826 te water zou worden gelaten, was het met geen drie stoombooten de helling af te krijgen. Eerst 22 September 1828 kon de proeftocht plaats hebben, tot Vlaardingen en terug; 27 Augustus 1829 werd het door de regeering overgenomen en onder bevel van den luitenant ter zee Moll gesteld, maar kon wegens zijn diepgang (4,8 M.) den Maasmond niet uit; door de *Batavier* naar Dordt gesleept, bereikte het in November met eigen middelen Hellevoetsluis. Alvorens het op zee te wagen, werd het noodig geacht, Cockerill te ontbieden om de (door hem geleverde) machines te verbeteren. 18 Juli 1830 koos het schip zee; het bleek zooveel steenkool te verbruiken, dat men het naar Nieuwediep moest dirigeeren, waar eene commissie het tot de vaart op Indië ongeschikt verklaarde; Roentgen nam nog aan het in vier maanden tijds voor *f* 25.000 (door gebruik van zijn op de *Hercules* toegepaste vinding) tot „het snelste stoomschip ter wereld" te maken, maar de tijdsomstandigheden waren al te slecht; in 1832 is het schip op last des Konings gesloopt. Niet beter liep het af met de *Orestes* en *Pylades*; deze bleken voor het doel veel te duur te worden en te veel diepgang te verkrijgen, werden door een in December 1829 benoemde commissie, die voor haar werk zeer langen tijd nam, afgekeurd, en eveneens, na den inmiddels uitgebroken Belgischen opstand, gesloopt. Dezelfde Belgische opstand bracht aan twee belangrijke diensten der N. S. B. M., Rotterdam-Antwerpen en Antwerpen-Keulen, den doodsteek toe. Na het verlies der Antwerpsche lijnen zijn Rijnvaart en dienst op Londen het hoofdbedrijf der maatschappij geworden, waaruit ten slotte drie afzonderlijke maatschappijen, eene Rijnreederij, de maatschappij voor scheeps- en werktuigbouw „Fijenoord", en eene stoomvaartmaatschappij op Londen (tegenwoordig Müller en Co.) zijn ontstaan. Tweemalen heeft de Koning

Digitized by Google

de N. S. B. M. in moeilijke omstandigheden bijgestaan: in 1836 door voor 2 ton aandeelen te nemen; na zijne abdicatie door op hare eigendommen 5 ton hypotheek te verleenen. — Aan één zijner opdrachten heeft Roentgen nooit voldaan; die van 14 Augustus 1825 tot het indienen van plan en raming tot een zeeschip met stoomvermogen voor de marine.

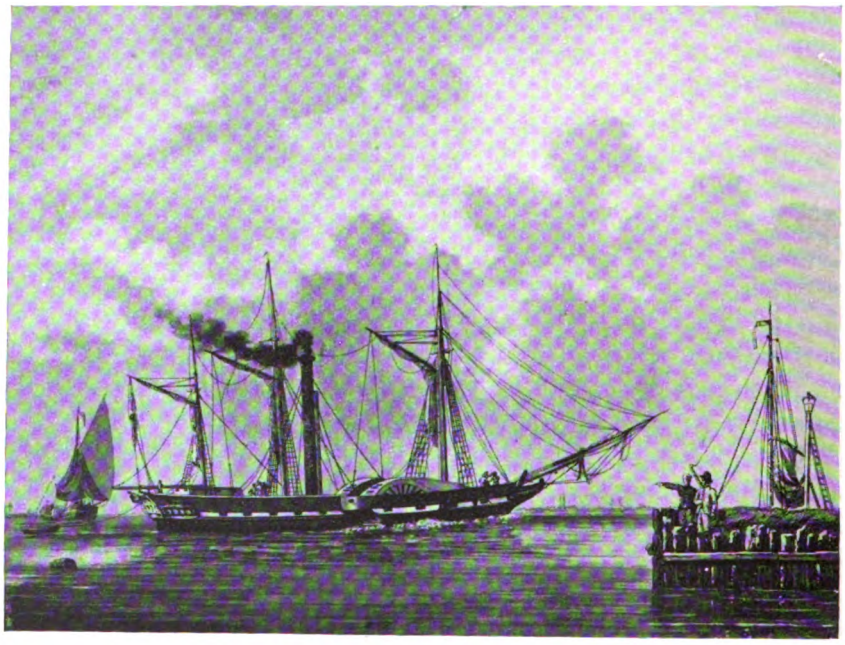

Paul van Vlissingen.
Naar een anonyme steendruk in het Rijksprentenkabinet te Amsterdam.

Concurrent van Roentgen in meer dan één opzicht is geweest de ondernemer Paul van Vlissingen, die (na het aanvankelijk optreden van Taylor) te Amsterdam de zaak der stoomvaart ter hand nam, en oprichter werd der Amsterdamsche Stoomboot Maatschappij, die eerst hare machines bij Dixon bestelde, maar later, met voorschot van het gouvernement, in de gebouwen der voormalige Compagnie's werf op Kattenburg een eigen machinefabriek oprichtte, waaruit de Nederlandsche Fabriek van Werktuigen en Spoorwegmateriaal (tegenwoordig „Werkspoor") is voortgekomen. In één opzicht zijn de Amsterdammers Roentgen ver de baas geweest: in het vroegtijdig erkennen der mogelijkheden van den spoorweg. Toen Antwerpen, dat door de tijdsomstandigheden zijn stoomvaartverbinding met den Rijn verloor, onmiddellijk een spoorwegverbinding Antwerpen-

Digitized by Google

Keulen ging propageeren (die in 1833 tot stand kwam), nam Amsterdam eveneens eene spoorwegverbinding met Keulen in studie (de denkbeelden waren van den majoor Bake, de steun kwam van Borski en Floris Adriaan van Hall). Roentgen bespotte toen dit plan op den grond: „Nederland bezit den Rijn"; het was dwaasheid, langs het bevaarbaarste stuk van de

De Curaçao.

Het eerste stoomschip met hulpzeilvermogen dat den Atlantischen Oceaan overstak. Prent van W. H. Hoogkamer naar een teekening van den Luit. ter Zee 1e klasse C. van der Hart in het Scheepvaart-Museum te Amsterdam.

bevaarbaarste rivier een spoorweg aan te leggen. Wanneer in 1837 blijkt dat Amsterdam de lijn Amsterdam-Haarlem werkelijk gaat aanleggen en zich voorstelt deze tot Rotterdam te verlengen, tracht de N. S. B. M. vóór te zijn en de verbinding Den Haag-Rotterdam in eigen hand te krijgen, hetgeen echter mislukt.

Wij zagen boven, dat in Mei 1824 aan Roentgen's maatschappij opdracht was verleend tot den bouw van eene paketboot die op Oost-Indië zou varen.

Digitized by Google

In Februari 1826 werd besloten een dergelijk vaartuig voor de vaart op West-Indië te Vlissingen te laten bouwen; dit schip, de *Suriname*, zou echter pas in 1828 gereed zijn, en de Koning had zijn redenen om achter de stoomvaartverbinding met de West vaart te zetten; in ons volgende hoofdstuk zullen wij zien, welke. Derhalve liet hij 24 October 1826 te Londen een nagenoeg afgebouwd stoomschip koopen, dat, na enkele voorzieningen te hebben ondergaan, als Z. M.'s stoompaket *Curaçao*, onder bevel van den luitenant ter zee Moll, 26 April 1827 de eerste reis naar West-Indië ondernam, elf jaar voor de transatlantische vaart van Engeland begon; in 1817 had een Amerikaansch zeilschip met hulpstoomvermogen, de *Savannah*, de reis over den Atlantischen Oceaan volbracht, en in 1824 een Fransch, de *Caroline;* de *Curaçao* was het eerste schip dat de machines nagenoeg onafgebroken liet doorwerken en zich dus kenmerkte als een stoomschip met hulpzeilvermogen. Het deed Paramaribo en Curaçao aan en was 4 Augustus 1827 te Hellevoetsluis terug. Het heeft een tweede dergelijke reis gedaan in 1828 en een derde in 1829; na den Belgischen opstand is het tot 1834 op de Schelde gestationneerd gebleven, later tot verschillende marinediensten, o. a. stationneering in de West, gebruikt; in 1846 uit den dienst genomen en 1850 voor sloop verkocht [1]).

Aan Roentgen's voorbeeld is te zien hoe Koning Willem I energieke mannen heeft weten te onderkennen en te gebruiken. Als mederegent duldde hij niemand; in uitvoerders zijner eigen denkbeelden wist hij energie te schatten. Hij heeft ze ook gewaardeerd in Johannes van den Bosch.

Terloops hebben wij hem in andere deelen der monografieënreeks, waartoe ons tegenwoordig boekdeel behoort, te vermelden gehad [2]). Een opzettelijke introductie volge thans.

Johannes van den Bosch was de in 1780 geboren zoon van een geneesheer te Herwijnen. In 1798 door het O. I. Comité als luitenant der genie aangenomen, vertrok hij via Kopenhagen naar Batavia en werd daar adjudant van de gouverneurs-generaal van Overstraten, Siberg en Wiese, en in 1804 schoonzoon van den legerbevelhebber de Sandol Roy. Den tijd die hem in dienst overschoot gebruikte hij, om, in associatie met een Chinees, met inlandsche arbeidskracht een perceel moerasgrond in de

[1]) Van Nouhuys, p. XXIII.
[2]) *Inlijving en Opstand*, 294; *Vestiging*, 32.

Digitized by Google

Bataviasche Ommelanden tot rijstvelden aan te leggen, die hij bij zijn vertrek uit Indië, na het perceel acht jaren te hebben bezeten, voor het

Johannes van den Bosch.
Steendruk van F. B. Waanders naar een door Cornelis Kruseman geschilderd portret.

achtvoud van den aankoopprijs verkocht [1]). Daendels, die aanstonds met de Sandol Roy overhoop lag en dezen uit de kolonie verwijderde, ver-

[1]) Westendorp Boerma, 3. — Naar hem ook het meerendeel van 't geen volgt.

Digitized by Google

leende ook van den Bosch, op diens verzoek, 18 Mei 1808 ontslag met den rang van kolonel. Hij werd nu uitsluitend landheer, gold bij Daendels voor suspect, en werd in November 1810 verwijderd. Het scheepje waarop hij naar Europa keerde werd in Engeland opgebracht, waar hij bijna was geinterneerd, doch door een geschikt persoonlijk schrijven aan Lord Wellesley[1]) zijn vrijheid behield. In 1813 woonde hij op een goed in de buurt van Gorkum. Hij was 20 November te Amsterdam om zich Falck aan te bieden, en kreeg, onder Krayenhoff, de leiding der werfbureaux in handen; hij bezette 29 November Utrecht, kreeg 11 December last tot insluiting van Naarden, en werd in 1815 door Willem I tot de organisatie der koloniale krijgsmacht gebruikt. Tijdens de 100 dagen was hij chef van den staf bij generaal de Constant Villars te Maastricht, en werd in 1816 bevorderd tot generaal-majoor. Tegen Daendels' zelfverheerlijking in diens *Staat der Oostindische Bezittingen* was hij in 1815 in een brochure te velde getrokken. Java, zegt hij daarin, kan slechts op één van twee manieren productief gemaakt worden: „door den Javaan iets dat hij behoeft, in ruiling te geven voor hetgeen hij overvloedig heeft of niet behoeft", òf „door hem, in den vorm van cijns of belasting, tot eenen zekeren arbeid te verpligten". Daar de Javaan zoo weinig behoeft, en de invoer van dit weinige (opium en lijnwaden) geheel in de handen der Engelschen is, dient het tweede middel te worden gekozen, dat juridisch verdedigbaar is, daar men door verovering in de rechten der inlandsche vorsten op den grond is getreden. Aan den Javaan behooren geen geldpraestatiën te worden opgelegd; men vrage hem geëquivaleerden arbeid in voor de Europeesche markt waarde hebbende cultures, en verzekere zich daartoe van de medewerking der inlandsche hoofden. Dezelfde denkbeelden keeren terug in een uitgebreider, gedeeltelijk beschrijvend werk dat van den Bosch onder den titel *De Nederlandsche Bezittingen in Azia, Amerika en Afrika* in 1818 uitgaf. Behalve tegen Daendels, is dit werk ook tegen Raffles gericht, wiens *History of Java* in 1817 is verschenen: Raffles die instellingen uit Bengalen naar Java heeft willen overplanten zonder de verhoudingen op dit eiland goed te kennen. Het is onmogelijk, de liberale economie op te dringen aan een „onkundig en werkeloos (versta: niet arbeidslustig) volk."

Lag het in de bedoeling van van den Bosch, zich door geschriften als zijn *Brief, inhoudende onpartijdige aanmerkingen* van 1815 en zijn driedeelig

[1]) *Ged.* VI[III], 1817.

Digitized by Google

werk in 1818 voor emplooi in Indië candidaat te stellen? Het is niet aan te nemen. In alle posten was zoo juist voorzien. Bij den hoogen dunk, dien de Souvereine Vorst reeds in 1814 van zijn bekwaamheid had opgevat, ware het van den Bosch niet moeilijk gevallen, zichzelven bij de koloniale armee die hij te organiseeren kreeg, in te lijven. Blijkbaar heeft hij in 1815 niet over een terugkeer naar Indië — het zou *toen* uit den aard der zaak in militaire betrekking geweest zijn — gedacht. Noch in militairen, noch in civielen dienst bestond in 1818 eenige belangrijke vacature. Van den Bosch als schrijver is niet anders te verklaren dan uit de ontwikkeling die hij sedert 1811 had doorgemaakt: niets omhanden hebbende, was hij zich gaan verdiepen in lectuur over de theorie van den landbouw, en trachtte zijn Indische ervaringen te zien in het „wijsgeerig" licht daarbij door hem verworven, en, dat hem in de beweringen van Daendels (wien hij om persoonlijke redenen niet gunstig gezind kon zijn) en van Raffles een deel humbug onderkennen deed. De volledige titel van het werk van 1818 is dan ook: „De Bezittingen (enz.), *wijsgeerig*, staathuishoudkundig en geographisch beschouwd." — Trouwens, er is voldingend bewijs dat hij juist vóór de verschijning van het driedeelige boek zich tot geheel iets anders dan eene plaatsing in Indië aanbeval.

Sire!

Een aanzienlijk getal onderdanen van Uwe Majesteit hebben zich vereenigd om een Maatschappij van Weldadigheid op te richten onder de bescherming van zijne Koninklijke Hoogheid Prins Frederik, met oogmerk om aan de talrijke klassen van behoeftige ingezetenen arbeid te verschaffen, en zulks in de eerste plaats door fabriekmatige inrichtingen ter vervaardiging van zoodanige goederen, die geheel of grootendeels uit het buitenland worden ingevoerd, het debiet daarvan te verzekeren door een vrijwillige overeenkomst der leden van de Maatschappij, om jaarlijks een zekere hoeveelheid stoffen, op deze wijze vervaardigd, tegen gezette prijzen te ontvangen;

ten tweede door het ontginnen en vruchtbaar maken van nog ongecultiveerde gronden in ons vaderland, en daarop bij wijze van colonisatie over te brengen zoodanige armen die voor dezen arbeid geschikt geoordeeld worden.

Aldus de aanhef van een verzoekschrift, in Januari 1818 door van den Bosch bij den Koning ingediend.

Er bestond na den afloop der Napoleontische oorlogen een algemeene, maar in Nederland bovendien nog een bijzondere verarming. De alge-

Digitized by Google

meene ellende overviel ons in een tijd, die voor Nederland reeds gedurende eenige decenniën door sterken economischen achteruitgang gekenmerkt was.

De Republiek was economisch zeer eenzijdig ontwikkeld geweest. In de zeeprovinciën, vol koopkrachtige consumenten in de steden, was ook het boerenbedrijf tot een hooge mate van welvaart opgerezen; in de landprovinciën (buiten de zuivel voortbrengende streken) eigenlijk niet. In den Franschen tijd, gedeeltelijk al daarvóór, was het stedelijk bedrijf te niet geloopen en daarmede de gansche welvaart der zeeprovinciën geknakt; die der landprovinciën hier en daar wat gerezen.

Van stapelmarkt waren wij vervallen tot een land waar het product der eigen volkskracht den handel moet activeeren. Die volkskracht nu was niet groot. De klacht is algemeen dat de Nederlandsche arbeidende klasse verweekelijkt is, ongeschikt tot zwaar werk. In de bedrijven die physieke kracht of bijzondere technische vaardigheid vereischen, dringen vreemdelingen binnen. Het volksvoedsel is armelijk; het jeneververbruik schrikbarend. In het onnoozele stadje Purmerend halen in 1815 niet minder dan 80 bedelaars hun kostje langs de huizen op. In Rotterdam telt men er, in 1817, 800. Het Aalmoezeniersweeshuis te Amsterdam, dat te vondeling gelegde of verlaten kinderen opneemt of uitbesteedt, in 1666, bij de oprichting, op 800 kinderen berekend, verzorgt er omstreeks 1000 van 1720 tot 1770; in 1787 wordt het getal 2000 overschreden, in 1808 het getal 4000; in 1818 bedraagt het getal 4419. In het begin der 18e eeuw worden ieder jaar zoowat 20 vondelingen opgenomen, in 1780 119, in 1790 349, in 1800 488, in 1810 735, in 1817 855. Te Amsterdam worden in 1789 81.100 menschen bedeeld, in 1805 108.324 of zeer weinig minder dan de helft der bevolking, in 1818 99.198. Te Delft is het getal in 1805 $^1/_3$, te Leiden en te Hoorn $^1/_4$, te Haarlem en te Rotterdam $^1/_6$, in den Haag $^1/_8$ der bevolking. In 1817 is het te Leiden de helft geworden: 14.000 op een bevolking van 28.000. Ook al neemt men in aanmerking dat hier dubbeltellingen bij zijn en de bedeeling dikwijls in de verstrekking van gratis brandstof, goedkoope levensmiddelen of een toeslagje op het loon bestaat, en dus lang niet alle getelde personen als volslagen werkloozen zijn aan te merken, blijven deze cijfers ontstellend.

Het eerste verslag over het armwezen van den minister van binnenlandsche zaken (1816) vermeldt dat in de Noordelijke provinciën 180 à 190.000 armen worden ondersteund; $^1/_{11}$ van de bevolking; hierbij zijn niet geteld de 22.000 verpleegden in godshuizen, en ook niet de hofjesjuffrouwen.

Digitized by Google

Le Jeune schat in 1810 het kapitaal der godshuizen en diaconieën op 84 millioen gulden met een rente van slechts 2 millioen, lang niet genoeg voor de behoefte [1]). Te Amsterdam moet de stad dan ook gedurende de jaren 1812, 1813, 1814 gemiddeld *f* 600.000 per jaar aan subsidiën bijpassen, of $^1/_4$ van de gemeente-begrooting; in 1818 is dit bedrag *f* 919.207. Leiden komt door het oploopen der stadsarmenrekening in 1816 *f* 80.000 tekort en moet in 1817 en 1818 door de regeering geholpen worden.

Kan de Bosch Kemper geen enkel Nederlandsch geschrift over het armwezen van vóór 1770 aanvoeren [2]), tegen het einde der 18de eeuw worden zij talrijk, in het begin der 19de overstelpend. In één opzicht stemmen zij alle overeen: „hoe meer aalmoezen, hoe meer bedelaars" [3]). Welke middelen dan aan te wenden? Nieuwe welvaartsbronnen te openen of de oude ruimer te doen vloeien. Willem I tracht het op allerlei wijze te doen, maar het slagen is betrekkelijk: de maatregelen kunnen eerst op langen tijd werken. Blijft over, de personen, die zich door eigen kracht niet kunnen handhaven, zóó te ondersteunen, dat die kracht niet verder vervalt, ja zoo mogelijk weer wordt opgewekt. De grens tusschen beiderlei bemoeiingen wordt niet scherp getrokken en de vermenging van industrie en armenzorg: de armenfabriek ontstaat.

Bij het verval van den handel moesten andere takken van bedrijf noodzakelijk de aandacht trekken: nijverheid en landbouw. Was in de nijverheid Engeland het groote voorbeeld, ten opzichte van den landbouw was het Duitschland, waar een streven zich voelbaar maakte, den landbouw van een traditioneel tot een rationeel bedrijf te maken. „Grundsätze der *rationellen* Landwirtschaft" noemt Albrecht Thaer zijn baanbrekend werk. De landbouw doet een sprong vooruit door toepassing van de natuurwetenschappen. De mestbereiding wordt als een wetenschappelijk vraagstuk opgevat; de landbouwchemie ontstaat. In Nederland begint tegen het einde der 18de eeuw het verschijnsel de aandacht te trekken, dat een zeer groot gedeelte van den bodem ongebruikt ligt: $^1/_3$ der geheele oppervlakte. Een bondgenoot van Jan Kops, die de ontginning van woeste gronden propageert [4]), is J. F. Serrurier, die in 1807 in zijn *Boeren Goudmijn* den Nederlandschen landbouwer in bevattelijken vorm de denkbeelden van

---

[1]) *Geschiedkundige nasporingen*, 83.
[2]) *Armoede* 368—382 (literatuurlijst).
[3]) Van de Spiegel, 44.
[4]) *Schimmelpenninck en Lodewijk*, 110 vv.

Digitized by Google

Thaer wil voordragen. Dat in 1815 de landhuishoudkunde onder de academische leervakken werd opgenomen, is reeds vermeld [1]).

Zooals nu de pauperfabriek de verbinding is van nijverheidsonderneming en armenzorg, is de bedelaarskolonie het die van landbouwonderneming en armenzorg geworden.

Naarmate indertijd de lijfstraf door opsluiting was vervangen, en, op het Engelsche voorbeeld van Hendrik VIII en Elisabeth (armenwetten van 1536 en 1601) de bedelarij gerechtelijk werd vervolgd, ontstond het vraagstuk, wat men met gevangenen eigenlijk wel moest beginnen? Deels om hun onderhoud minder kostbaar te maken, deels ook om hen door arbeid tot een geregeld leven terug te voeren, zette men hen aan het werk: zoo te Amsterdam in het rasphuis (voor mannen) en spinhuis (voor vrouwen) [2]). Ook valide bewoners van het in 1613 opgerichte aalmoezeniershuis [3]) worden aan den arbeid gezet, Ook elders ontstaan dergelijke „tucht"huizen. Ettelijke daarvan nemen ook werkloozen op die zich vrijwillig aangeven. Een eerste voor deze categorie in het bijzonder bestemd werkhuis wordt in 1664 te Middelburg opgericht.

Zit hierbij oorspronkelijk de bedoeling voor, lastige lieden onschadelijk te maken, de 18de eeuw stelt zich het ideaal, de armoede zelf op te heffen. Werkverschaffing aan behoeftigen, opvoeding van kinderen en armen, worden leuzen van den dag. Arbeid eerst zou den mensch aan zijn zedelijke bestemming doen beantwoorden.

In Basedow's „Philanthropinum" te Dessau (1774) wordt, evenals in de weeshuizen al vroeger het geval was [4]), het onderwijs met handenarbeid verbonden. Sedert geschiedt dit alom in Zuidduitschland in een groot aantal „werkscholen" (in Wurtemberg bestonden er in 1832 468 met 20.666 leerlingen) [5]). Eene nevenbedoeling, de nijverheid aan geschikte arbeiders te helpen, treedt hierbij duidelijk aan den dag. De kinderen moeten zóó worden opgevoed, schrijft de „fuldaische Finanz-Rath" Emmer-

[1]) Deel I, 247.

[2]) Beide van het eind der 16de eeuw.

[3]) Waarvan het in 1666 opgerichte aalmoezeniers-weeshuis een aftakking was (de kinderen werden toen afgescheiden).

[4]) In het bijzonder in Holland. A. H. Francke zendt iemand daarheen, eer hij zijn armenschool te Halle opricht.

[5]) W. C. Mees, 138.

Digitized by Google

mann in 1809, „dass sie nie einen Blick von Hoffnung haben, in einen anderen Zustand zu kommen" [1]).

In 1788 wordt de stad Hamburg verdeeld in 60 wijken, elk met 3 armverzorgers, die toezicht moeten houden op de in hun wijk wonende behoeftigen en hun werk verschaffen, zoowel in werkzalen als (voor geoefenden) te huis. De gewone arbeid was het spinnen van vlas, gemakkelijk aan te leeren en waarbij een product wordt vervaardigd dat gemakkelijk aftrek vindt. De bedelarij wordt verboden en het geven van aalmoezen met boete bedreigd. Onderwijs aan armenkinderen zal voor de toekomst de armoede onmogelijk moeten maken. De kosten der inrichting bleken hoog, en in 1810 werd zij wegens ongunstige tijdsomstandigheden opgeheven.

G. K. van Hogendorp was opgetogen van de inrichting van graaf van Rumford te München, bekend om haar soepkokerij en spaaroven [2]). Een groot werkhuis was daar verrezen en daarop met ingang van 1 Januari 1790 in geheel Beieren de bedelarij verboden. In de eerste week ving men 2600 bedelaars, zoodat het huis spoedig vol was. De opvoeding der kleinen nam ook hier de eereplaats in. Op 4-jarigen leeftijd begonnen de meisjes met naaien en breien; de nog kleineren moesten er amphitheatersgewijs omheen zitten en toekijken [3]). Te hooge kosten brachten de inrichting reeds in 1799 om hals.

In Nederland waren bemoeiingen van dezen aard mede niet onbekend. In 1777 richtte de doopsgezinde predikant Cornelis Ris te Hoorn eene „Vaderlandsche Maatschappij van Reederij en Koophandel" op, die schepen voor de walvischvangst uitrustte, eene behangselfabriek opende, maar tegelijk een werkhuis en armenschool. De arbeid was ook hier spinnerij en werd gedeeltelijk thuis, gedeeltelijk in de werkzaal verricht.

Afzonderlijke armenscholen worden in dezen tijd bij menigte opgericht; de stadsarmenscholen van Amsterdam tellen in 1816 4314 leerlingen. — Art. 47 der Staatsregeling van 1798 oreert: „De Maatschappij, bedoelende in alles de welvaart van al haare Leden, verschaft arbeid aan den Nijveren, onderstand aan den Onvermogenden. Moedwillige lediggangers hebben daarop geene aanspraak. De Maatschappij vordert de volstrekte weering van Bedelarij." Eene wet hierop zal binnen zes maanden tot stand komen

[1]) F. W. Emmermann, *Ueber öffentliche Armenanstalten* (Siegen 1809), 34.
[2]) Hog. VI, 7.
[3]) Methorst, 249.

Digitized by Google

(art. 48). Wetten maken bleek echter moeilijker, dan zich in „Burgerlijke en Staatkundige Grondregels" heesch te schreeuwen. Wel stelde het departement Holland op initiatief van Meerman in 1804 eene algemeene armencommissie in met de bedoeling de armenzorg op het motto dat behoeftigen door eigen arbeid in hun onderhoud moesten voorzien, te coördineeren, maar van haar werk (zij heeft tot 1807 bestaan) is, buiten het doen vertalen van geschriften over de inrichtingen te Hamburg en München, niet veel bekend. Gedurig neemt het aantal werkinrichtingen voor armen ook in Nederland toe, tot het met 112 in 1855 (die aan 13.500 personen werk trachten te verschaffen) zijn maximum bereikt heeft; daarna volgt snelle daling. — Geheel op de Hamburgsche leest geschoeid is de Haagsche armeninrichting, die van 1805 dateert: verdeeling der stad in wijken; vlasspinnerij en weverij thuis en in de werkzaal, met premies voor uitstekend, op-water-en-brood-zetting voor slecht werk. Gelijk bij alle zusterinstellingen waren de financieele uitkomsten teleurstellend.

Terzelfder tijd nu dat de werkinrichtingen in de steden het euvel der armoede niet afdoende blijken te kunnen bestrijden, ontwaakt de belangstelling voor den landbouw. Keuchenius wil stukjes heide of duin door bedeelden laten bewerken en de opbrengst in de steden uitdeelen [1]), Le Jeune armen onderbrengen in „afzonderlijk staande hutten" met een stuk of wat koeien [2]). Een Haagsch philanthroop, R. Scherenberg, bood Willem I een plan tot centralisatie van de geheele armenzorg aan, waarin hij droogmakerijen en ontginningen aanbeval [3]). Weliswaar zijn stedelijke paupers niet geschikt tot overplaatsing naar het platteland, maar hun kinderen kan men daar opvoeden [4]).

Het jaar 1817 werd, door misoogst, een noodjaar. De minister van binnenlandsche zaken rapporteert, dat in dit jaar het aantal bedeelden gestegen schijnt tot $^1/_9$ van de bevolking (in Zuid-Holland 23 %, in Drente 5 %). In het Amsterdamsche werkhuis melden zich in 1816 631 personen aan, in 1817 1222. C. Vollenhoven, oud-regent van het aalmoezeniersweeshuis te Amsterdam, vermeldt wat er van 342 in het jaar 1792 geboren vondelingen in 1814 blijkt te zijn terecht gekomen: 278 zijn overleden, 10 naar

[1]) *Nationale balans*, 29.
[2]) *Geschiedkundige nasporingen*, 167.
[3]) *Bedenkingen*, 13.
[4]) Ibid., 38.

Digitized by Google

het werkhuis overgebracht, 8 gebrekkigen worden nog in het weeshuis aangehouden, 2 bevinden zich in bordeelen, slechts 44 onderhouden zichzelf, de jongens als soldaat, de meisjes als dienstbode [1]). Le Jeune noemt de godshuizen „toe stikkens toe" overvuld [2]). Het leven van den Leidschen wever, schrijft D. J. van Lennep, bestaat in niets anders dan met loome schreden van zijn slaapstede naar het weefgetouw, van dit naar zijn slaapstede te gaan [3]). Gijsbert Karel's broeder Willem van Hogendorp zegt dat de armen geen huiselijke samenleving kennen, dan zich des nachts „in vereenigde klompen" aan elkanders lichamen te verwarmen [4]).

Het was bewustzijn van dezen toestand, die van den Bosch in 1818 tot handelen dreef. Doel is, zegt het rekest, de armen „uit de verbastering op te beuren"; eerste middel, „oprichting van fabrieken door bijzondere personen en door hun eigen middelen, waarin bij voorkeur behoeftigen als werklieden zullen worden gebruikt"; tweede middel, de kolonisatie. Verbod van bedeeling: „nimmer zal men trachten het oogmerk door liefdegiften te bereiken." Het verzoek strekt tot koninklijke goedkeuring van een bijgevoegd concept-reglement. Het rekest is alleen door van den Bosch onderteekend; een ingesloten velletje papier vermeldt de namen zijner medestanders: prins Frederik der Nederlanden, die voorzitter, Kinker die met van den Bosch zelf assessor, de hoogleeraren van Hemert [5]) en Schrant, de arts Nieuwenhuys [6]) en de advocaten Faber van Riemsdijk [7]) en van Hemert Jr. [8]) die directeuren der op te richten Maatschappij zullen worden.

De omstandigheid dat prins Frederik, die geen stap zonder 's vaders toestemming placht te doen, zich tot het voorzitterschap reeds beschikbaar had gesteld, maakt wel zeker dat de Koning van te voren van de zaak geweten, en er instemming mede betuigd heeft. Het verzoek ging nu eerst naar binnenlandsche zaken; de Coninck waarschuwt, de werkverschaffing niet bij voorkeur in industrieelen arbeid te zoeken, opdat bestaande fabrieken

---

[1]) *Iets over het Aelmoesseniers Weeshuis*, 27.
[2]) *Geschiedkundige nasporingen*, 67.
[3]) *Vaderl. Letteroefeningen* 1817 2e stuk, 58.
[4]) *Ontwerp*, 10.
[5]) Paulus van Hemert, de Kantiaan.
[6]) Geneesheer te Amsterdam; bestrijder van de hygiënische gebreken der hoofdstad en in het bijzonder van die der godshuizen.
[7]) President der algemeene armenvergadering in den Haag (het centrale college van stedelijke armenzorg); adjunct-maire in 1811 (*Inlijving en Opstand* 211).
[8]) Neef van Paulus van Hemert.

Digitized by Google

niet worden benadeeld [1]). Onder beding, dat de Maatschappij van Weldadigheid zich in het bijzonder op ontginning zal toeleggen, verleent Z. M. haar machtiging, het voorgestelde reglement ten uitvoer te leggen [2]). Het is trouwens zeker, dat bij van den Bosch zelven kolonisatie van den beginne af het eigenlijke doel is geweest. Onmiddellijk na de machtiging van 5 Maart 1818 publiceert hij een blijkbaar reeds in 1817 geschreven „Verhandeling over de belangrijke voordeelen eener algemeene armeninrigting in het Rijk der Nederlanden door het vestigen eener landbouwende kolonie in deszelfs Noordelijk gedeelte" [3]), en in de 14 Januari 1818 gedateerde voorrede van het gedrukte reglement heet de pauperfabriek slechts „hulpmiddel", voorbereiding tot het „veel uitgestrekter en algemeen nuttiger plan", de kolonisatie [4]). — 6 Maart 1818 gaat de circulaire van prins Frederik in zee, reglement en inteekenlijsten toezendende aan de gouverneurs der noordelijke provinciën, de kommandeerende luitenant-generaals, generaalmajoors en admiraals, de stedelijke besturen.

In zijne *Verhandeling* spreekt van den Bosch van „die duizenden van ongelukkigen, die ongekleed door de winterkoude verkleumen, aan het ongedierte ten prooi verstrekken en eindelijk in hunne verpeste holen door den dood worden afgelost." Zwakken, zieken en invaliden wil hij niet in zijn plan begrijpen; alleen hen, die arbeid zouden kunnen verrichten maar dien niet vinden. „Is het getal der eigenlijke slaven, op de geheele aarde, wel ooit grooter geweest dan thans nog dat dezer ongelukkigen in Europa?" Kapitaalsconcentratie heeft de strekking, de arbeidsgelegenheid te verminderen. Men ziet dit aan Engeland, „het rijkste en tevens het armste land van Europa", en aan de provincie Holland, waar men naast den grootsten rijkdom de diepste ellende aantreft.

Deze hoofdbron der armoede wordt in Nederland nog door bijzondere oorzaken gevoed: de verlegging van den handelsstroom, de gewijzigde toestand der koloniën, de zware mededinging van de machinale nijverheid der buurlanden.

Het voorgeslagen geneesmiddel is de landbouwkolonie op de heide. Een

---

[1]) De Coninck aan den Koning, 28 Febr. 1818.

[2]) De Coninck aan van den Bosch, 5 Maart 1818. — (Alles naar de officieele bescheiden en Rijksarchieven, gebruikt door Westendorp Boerma).

[3]) In de *Staatscourant* van 30 Maart 1818 aangekondigd onder de boekwerken, in de afgeloopen week bij binnenlandsche zaken ingekomen.

[4]) Westendorp Boerma, 90.

Digitized by Google

gezin van 5 personen kan er onderhouden worden van *f* 156, en een morgen goed besmeste grond levert aardappelen op ter waarde van *f* 300; reken voor alle veiligheid 2 morgen per gezin, en een goed bestaan schijnt mogelijk. Een derde morgen blijve over ter bebossching en reserve. Dat de bestaande heiboertjes een armoedig bestaan leiden, moet liggen aan de achterlijkheid der bemesting. De nieuwe methoden door Kops en Serrurier gepropageerd, zullen worden toegepast. Koemest lijkt uitgesloten daar veevoeder te duur is; men moet schapen laten grazen, varkens houden, maar bovenal de menschelijke uitwerpselen vergaderen en toebereiden in daartoe te graven putten. De kolonisten moeten goed gehuisvest zijn, om den lust tot arbeid op te wekken. Met spinnen en weven (dat, eer men ter kolonie trekt, in de werkinrichting moet zijn aangeleerd) kunnen vrouw en kinderen het noodige verdienen zoolang er nog geen oogst van den ontgonnen grond verkregen wordt.

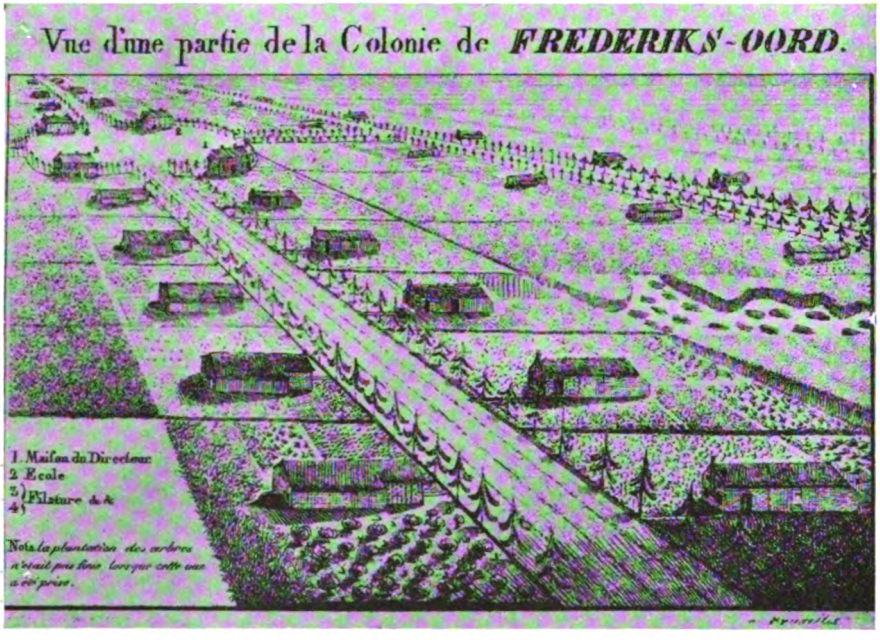
De tegenstelling rijk-arm, die de gewone maatschappij verderft, moet in de kolonie voorkomen worden. Kolonisten zullen hun hoeve dus niet in eigendom kunnen verkrijgen; zij moeten „goede arbeiders" worden, geen „groote boeren". Volwassen kinderen moeten het gezin verlaten; zij kunnen de buitenlanders vervangen, die jaarlijks in zoo grooten getale over de grenzen komen. Het sparrenbosch, op den derden morgen van iedere hoeve geplant, moge hun bij hun vertrek uit de kolonie tot uitzet strekken. — Een proef, met 100 gezinnen te nemen, vereischt een kapitaal van *f* 60.000, door inschrijving bijeen te brengen. Gronden zal men van de regeering in erfpacht krijgen, liefst in Groningen of Drente.

In Juni 1818 bedroeg het getal contribuanten bijna 15.000, in Augustus ruim 17.000. Nieuwe leden traden in het bestuur op: o. a. Kemper, en de kamerleden Sypkens en J. G. van Nes. Dit tot 13 leden uitgebreide bestuur (voorzitter: prins Frederik) heet thans „Commissie van Weldadigheid". Het dagelijksch bestuur berust bij een Permanente Commissie van 3 leden (van den Bosch, van Hemert, Faber van Riemsdijk) en ziet zich als bezoldigd secretaris den oud-unitaris van 1798, W. A. Ockerse, toegevoegd. De contribuanten kiezen (bij getrapte verkiezing) een Commissie van Toevoorzigt van 24 leden (president de Prins van Oranje, lid o. a. G. K. van Hogendorp), die elk jaar eenige leden naar de kolonie moet afvaardigen ter inspectie. In elke stad met een rechtbank van eersten aanleg komt eene subcommissie, door het stedelijk bestuur samen te stellen uit

Digitized by Google

2 regeeringsleden, 2 geestelijken, 2 burgers en een generaal (of ander hoofdofficier). In de kleine steden en dorpen benoemt de gouverneur de subcommissie (hoogstaanwezend ambtenaar, 1 of 2 geestelijken, 1 of 2 notabelen). Eenige corporatiën krijgen het recht, zelf een subcommissie te benoemen [1]). In het vervolg zal bij al deze lichamen coöptatie gelden.

De C. v. W. besloot tot een proefkolonisatie met 50 gezinnen en het

Overzicht van een gedeelte der Kolonie Frederiksoord.
Naar een anonymen steendruk in het Rijksprentenkabinet te Amsterdam.

werk kon beginnen. Van den Bosch verzekerde zich van een goed, Westerbeeksloot ten N. O. van Steenwijk, 800 morgen groot waarvan 700 morgen heide, en snel vorderde de aanleg der kolonie Frederiksoord. Begin November stonden er op regelmatige afstanden 52 hoeven en de bewoners konden ontvangen worden. Directeur was een broeder van van den Bosch (officier); de lagere beambten waren onderofficieren, met vergunning des Konings uit

[1]) O.a. de vrijmetselaars, en verschillende garnizoenen in het Zuiden (Hollandsche eilandjes in België). — Westendorp Boerma, 103.

Digitized by Google

het leger getrokken. Men had menschen uitgezocht die geschikt leken tot het buitenleven; eerst aten zij uit een centrale keuken; toen in Juli 1819 de eerste oogst uit den grond kwam, kreeg elk eigen menage. In het maandblad dat de Maatschappij sedert 1 Januari 1819 uitgeeft, *De Star*, toont zich van den Bosch vol optimisme. „Zelfs wevers en Israëlieten" bebouwen den grond naar den eisch; „om menschen tot den veldarbeid op te leiden wordt niet meer vereischt dan een oordeelkundige besturing der daartoe vereischte lichaamsoefening." Dus moet de inrichting worden uitgebreid. Men zal nu aan de bedelaars beginnen, die strenger gedisciplineerd moeten worden dan de anderen. 21 Maart 1819 vraagt daartoe de Maatschappij van de regeering het vruchtgebruik van de verlaten Ommerschans; het wordt 14 Augustus verleend. Een uitgeschreven leening van *f* 80.000 was spoedig volteekend, dank zij een gevraagde en verleende koninklijke aansporing „aan alle geconstitueerde autoriteiten", en het voorgaan der koninklijke familie zelve. 1 April 1819 was het ledental geklommen tot ruim 21.000, die aan giften en contributies reeds ruim *f* 70.000 hadden bijgedragen. Onder de afgevaardigden der Commissie van Toezicht, die de kolonie bezochten, was G. K. van Hogendorp; zij brachten een gunstig rapport uit. In November 1819 waren 50 nieuwe hoeven ter uitbreiding der kolonie Frederiksoord gereed; zij werden in December betrokken.

Er werd thans bepaald dat wanneer eene subcommissie *f* 1700 had afgedragen, zij het recht kreeg een gezin op te zenden. Met gemeente- en armbesturen werd gecontracteerd op dezen voet, dat zij voor *f* 25 's jaars per gezinslid, gedurende 16 jaar te betalen, een gezin zenden mochten. De Maatschappij leende dan *f* 1700 per gezin, en loste dit bedrag uit bijdrage plus huur der hoeve af. Gemeenten konden ook 6 weezen of vondelingen zenden met een kinderloos echtpaar als huisverzorgers tegen betaling van *f* 360 per jaar, en mochten dan nog 2 arme gezinnen, tezamen niet meer dan 12 hoofden tellende, gratis plaatsen. Zoowel de betaling der *f* 25 als die der *f* 360 per jaar verleende aan de contribueerende gemeente een eeuwigdurend gratis vestigingsrecht op de betrokken hoeve. In den loop van 1820 komt een nieuwe kolonie Willemsoord, van 100 hoeven, gereed. Van den Bosch wil de geheele vlakte tot Groningen toe met koloniën bedekken, door een kanaal Blokzijl—Steenwijk—Groningen aan elkander verbonden [1]). In het voorjaar van 1820 leent de Maatschappij 2 ton, in den

[1]) Westendorp Boerma, 113.

Digitized by Google

herfst 1 ton. Nog in 1820 wordt aan een derde kolonie begonnen: Wilhelmina's oord. Ook kwam in dit jaar aan de Ommerschans een groote kazerne gereed die 1000 personen kon bevatten, voor de bedelaars bestemd die onvrijwillig komen zouden; ook voor deze categorie werden contracten voorzien. Met dit onderdeel vlotte het niet erg; in den zomer van 1822 had de Ommerschans nog maar 79 bewoners.

De Kolonie Frederiksoord.

Aquatint van D. Sluyter naar een teekening van H. P. Oosterhuis.

Intusschen komen er klachten over den slechten geest der kolonisten. Eerst rapporteert de directeur dat de goede wil algemeen is, de geschiktheid minder; maar in Maart 1820 wordt reeds overwogen er een detachement soldaten heen te zenden om er wind onder te brengen, hetgeen van den Bosch afraadt. Dordrecht ledigt een geheel weeshuis, met bijbehoorende „verzorgers" van de ergste soort 300 koppen; „de duivel is niet in staat er orde onder te houden." Enkele van de meest ongeschikten werden teruggezonden, hetgeen onder het publiek een groot geschreeuw veroorzaakte. —

Digitized by Google

In 1821 was het getal kolonisten boven de 2000 gestegen. Een uitbreiding, verre ten achter blijvende bij hetgeen van den Bosch zich had voorgesteld. Zoo zou er van verdelging der armoede binnen de 10 jaar (die hij vroeger beloofd had) niets komen. „Dat de onderneming te gronde gaat zoo het Gouvernement niet uit den hoek komt, heb ik lang voorzien" [1]).

Hij had reeds, 2 April 1821, een concept-wet op de armenzorg, met toelichting, bij prins Frederik ingediend. Blijkens rapport van den minister van binnenlandsche zaken van 7 Juni 1820 leggen rijk en gemeenten aan het onderhoud van 190.000 valide personen jaarlijks ruim 4 millioen ten koste. Hij meent die te kunnen koloniseeren voor *f* 3.600.000 's jaars, terwijl na 16 jaar de betaling geheel zal ophouden. Bovendien moeten 30.000 te talrijke gezinnen worden ontlast door ze elk 2 kinderen af te nemen. Deze 60.000 kinderen zullen voor *f* 30 per hoofd in de koloniën worden ondergebracht. Besturen en instellingen zullen genoodzaakt worden hun beschermelingen af te staan door bedreiging van intrekking der thans genoten subsidiën. Als elk jaar 1000 gezinnen uit het Noorden en evenveel uit het Zuiden gekoloniseerd worden, zal in 12 jaar het gevaar der armoede geweken zijn. De geheele zaak kome onder leiding van een nieuw ministerieel departement, waaronder ook de gevangenissen moeten ressorteeren, die geleidelijk in fabrieken moeten worden herschapen. Slechts ouden, zwakken en zieken zullen aan de zorg van gemeentebesturen en liefdadige instellingen toevertrouwd blijven [2]).

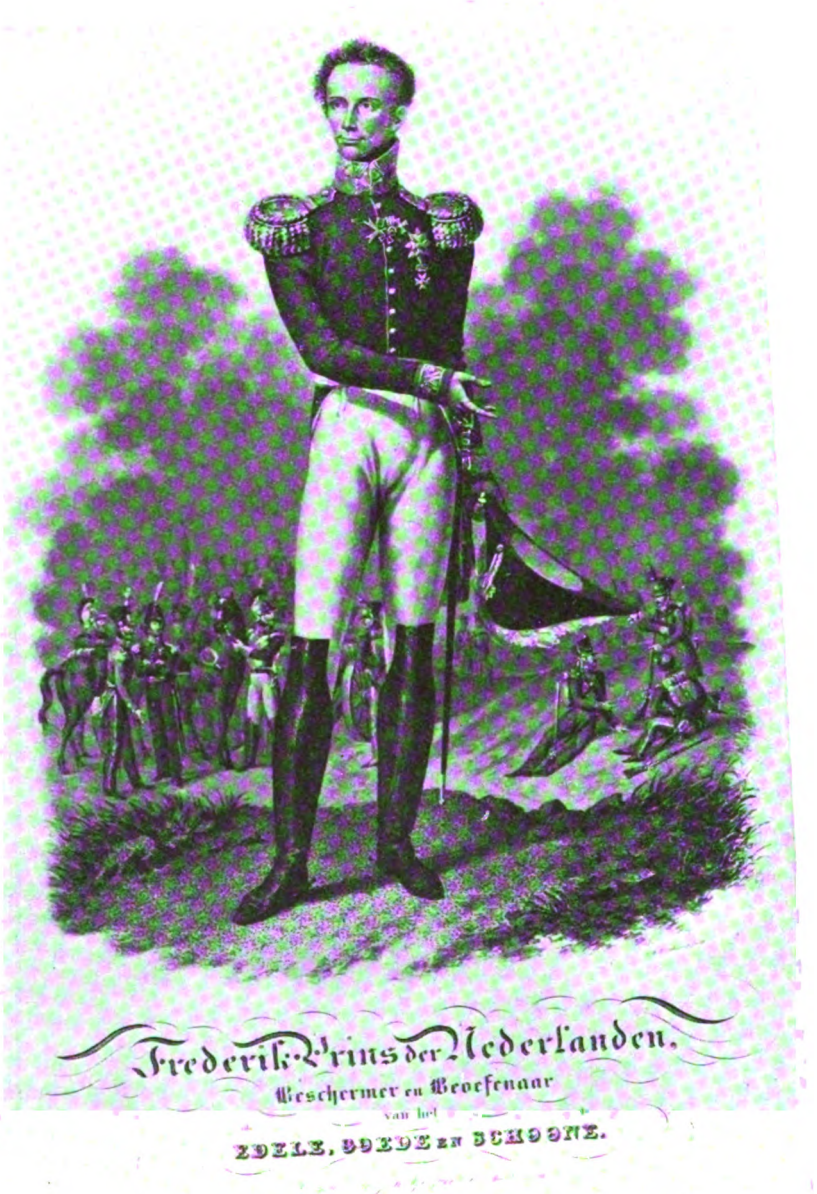
Prins Frederik achtte de zaak „onbegrijpelijk innemend" maar verlangde een commissie van onderzoek. De Coninck was van dezelfde meening, en de commissie werd 3 Januari 1822 benoemd: prins Frederik voorzitter, 12 leden waaronder van den Bosch; secretaris de jonge Willem van Hogendorp. De gevolgen worden zichtbaar in drie koninklijke besluiten:

13 Maart 1822, K. B. dat de Ommerschans verklaart tot algemeen bedelaarsgesticht voor alle bedelaars in staat om te arbeiden; contracten regelen de uitvoering (overbrenging van een getal, aanvankelijk op 500 bepaald, maar dat onder pressie van van den Bosch verhoogd wordt tot 1000 en eindelijk, 22 Januari 1823, tot 1200);

6 November 1822, K. B. dat de bedelaars verdeelt in 2 klassen: die bij vonnis worden opgezonden en die zich vrijwillig aanmelden (welke laatsten

[1]) Van den Bosch aan Ockerse, 21 Juni 1821.
[2]) Westendorp Boerma, 118.

Digitized by Google

Prins Frederik.
Naar een aquatint van W. H. Hoogkamer.

Digitized by Google

Digitized by Google

een zachtere behandeling ondergaan); — de minister van binnenlandsche zaken gemachtigd, met de M. v. W. te contracteeren voor 4000 vondelingen en weezen, 500 begeleidende gezinnen en 1500 bedelaars [1]); de bijdragen van godshuizen en gemeenten zullen dienen tot rente en aflossing eener groote leening, te sluiten door de M. v. W.; — provinciën en gemeenten mogen aan godshuizen geen hooger subsidie dan *f* 30 verstrekken voor ieder kind dat niet naar de koloniën wordt opgezonden; — de gouverneurs zullen de plaatselijke besturen aanschrijven „door alle gepaste middelen" het aantal leden der M. v. W. te vergrooten;

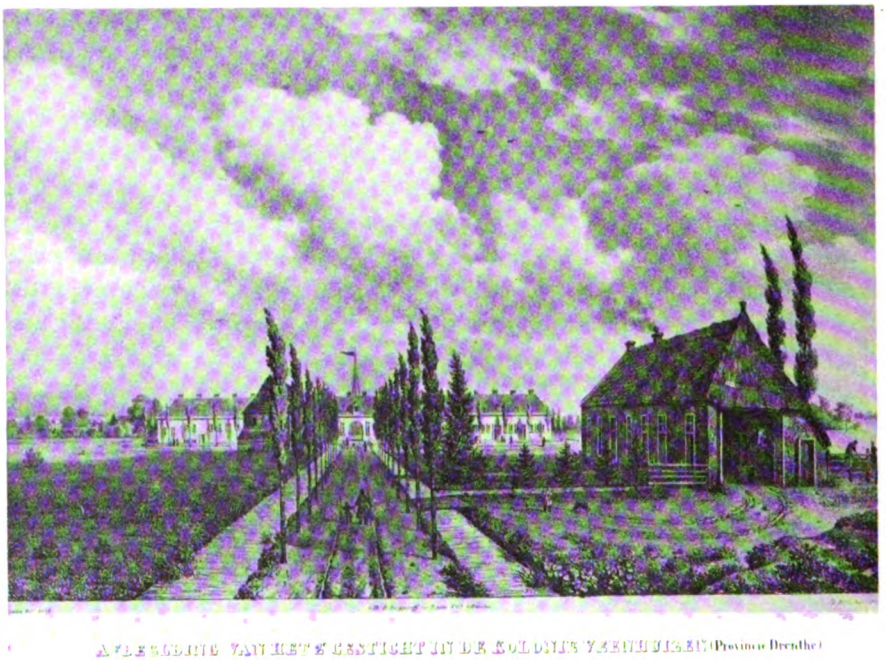
6 November 1822, K. B. houdende overeenkomstige bepalingen voor de Zuidelijke provinciën, waar intusschen ook eene M. v. W. is opgericht.

De gedroomde armenwet was dit wel niet, maar het leek er dan toch op. Doch naarmate hij het theoretisch doel dichter nadert, krijgt van den Bosch meer oog voor de bezwaren der practijk. In een brief aan de Permanente Commissie van 18 Februari 1823 uit hij allerlei verzuchtingen. De later aangekomen gezinnen zijn van een horribele qualiteit. De gemeenten schijnen „zich te willen ontdoen van het zedeloos gedeelte hunner armen." Zeker de helft blijkt ongeschikt. Zij hebben geen begrip van spaarzaamheid en kunnen geen onafhankelijke huishouding voeren, gevolg van „den liederlijken en verkwistenden aard der vrouwen." Bij gebrek aan een groote bergplaats bracht de M. v. W. de rogge en aardappelen, geteeld door de kolonisten die nog geen eigen beheer hadden, in de schuurtjes dezer lieden onder. De bewoners ontvreemdden van dezen voorraad en ruilden het gestolene buiten de kolonie tegen sterken drank en snoeperij in. Opvoeding door arbeid bleek ter zedelijke verbetering niet afdoende te zijn. En de stelregel „wie niet werkt, zal niet eten" bleek niet te handhaven. Er waren te veel ongeschikten. Het was in 1822 noodzakelijk gebleken, aan ieder een minimum-onderhoud te waarborgen, maar slabakkerij was het gevolg. Nu was wel in 1821 besloten, de slechtste elementen te verwijderen en naar de Ommerschans te brengen, maar voor *alle* luie en wederspannige kolonisten bleek zelfs daar geen plaats; de straf zou bovendien voor sommigen te hard zijn. Er was een inrichting noodig die tusschen de vrije kolonie en de strafkolonie het midden hield. Kon in deze behoefte op zulk een wijze worden voorzien, dat meteen het vraagstuk der kinderverpleging werd

[1]) Het contract is afgesloten 1 Maart 1823. De M. v. W. ontvangt voor deze 8000 individuen *f* 180.000 per jaar gedurende 16 jaren.

Digitized by Google

opgelost? Aan het meerendeel der meegezonden „huisverzorgers" konden de kinderen niet worden overgelaten, en nu er 500 echtparen tegelijk zouden uitgezocht worden, zou men vermoedelijk nog minder kieskeurig zijn. Daarom een aantal gestichten te bouwen voor 1000 kinderen elk naar het type-Ommerschans: groote gebouwen om een binnenplaats; aan den binnenkant

De Kolonie Veenhuizen

Steendruk van Al. Boëns naar een teekening van 1826, van H. v. Geelen. Rijksprentenkabinet te Amsterdam.

de kinderzalen; aan de buitenzijde, onder hetzelfde dak, maar door een tusschenmuur van de kinderen gescheiden, woningen voor een 200-tal minderwaardige huisgezinnen, en beide categorieën onder scherp toezicht van geschikte ambtenaren geplaatst en te werk gesteld op een krans van 20 rondom het gesticht aan te leggen groote hoeven (elk van 50 morgen), zooals er ook een lag om de Ommerschans. Op deze hoeven zelf uitblinkende kolonisten te plaatsen, ter belooning. In één dezer gestichten, overigens

Digitized by Google

geheel naar hetzelfde type in te richten als de andere, zouden in plaats van kinderen, bedelaars worden opgenomen.

Een overgang dus van de in het K. B. beoogde gezinsverpleging van vondelingen en weezen tot de gestichtsverpleging. De regeering heeft niet noodig geacht er haar besluit voor te wijzigen, maar van den Bosch laten begaan. Hij kocht voor *f* 66.000 de buurtschap Veenhuizen met ruim 3000 morgen land, en hier verrezen in 1823 en 1824 drie enorme gebouwen, van groote hoeven omringd. Het nieuwe bedelaarsgesticht zou in de buurt van Diever komen. Ook hieraan is begonnen, maar toen bleek dat er niet genoeg kinderen kwamen om de drie andere kazernes te vullen kon een dezer drie voor de bedelaars worden bestemd en werd de bouw bij Diever gestaakt.

De energie van van den Bosch richtte zich nu geheel op de uitvoering van dit gestichtenplan; de laatst aangelegde vrije koloniën (VI en VII) waaraan men in 1823 nog werkte, zijn nimmer geheel voltooid; een aantal reeds gebouwde hoeven bleef onbezet. Wel is nog in 1823 in de nabijheid van kolonie VII een instituut tot stand gekomen waar jongelui tot ambtenaar der M. v. W. zouden worden opgeleid.

Met harde hand werd het K. B. van 6 November 1822 door de regeering ten uitvoer gelegd. Alle gesubsidieerde instellingen waar de kinderen meer dan *f* 30 per jaar bleken te kosten, moesten de validen boven de 6 jaar opzenden. Amsterdam kreeg aanschrijving, welk getal het had te leveren [1]). Kerkelijke collecten met strekking de opzending overbodig te maken, werden verboden. De regenten van het aalmoezeniershuis te Amsterdam verzetten zich hevig en traden af. Het aalmoezeniersweeshuis kwam leeg te staan en werd tot paleis van justitie verbouwd. De kindertransporten hadden 's nachts onder politiebewaking plaats, daar men relletjes vreesde. Voor de bedelaars interesseerde zich het publiek minder. De minister van binnenlandsche zaken rapporteert in 1824, dat er sinds 1 Januari 1823 meer dan 3000 zijn gevat. Ook 600 bedelaars uit de Zuidelijke gewesten gingen naar de Ommerschans.

Overtrad van den Bosch het besluit door de kinderen in gestichten te doen verplegen, de regeering deed het van haar kant door niet op de „werk-

[1]) In het geheel zijn 1100 Amsterdamsche kinderen naar Veenhuizen overgebracht (Westendorp Boerma, 125).

Digitized by Google

vatbaarheid" der opgezondenen toe te zien. Het aalmoezeniersweeshuis te Amsterdam b.v. zond van zijn 3000 kinderen er maar 1100, het uitschot, naar Veenhuizen, en besteedde de rest uit in Amsterdam; slechts $^1/_4$ van die 1100 kinderen waren tot arbeid in staat. Van de 1800 kinderen in Mei 1826 te Veenhuizen aanwezig waren 782 tot allen arbeid onbekwaam en verdienden 585 minder dan hun kost, zoodat slechts 433 aan den eisch beantwoordden. Omtrent de bedelaars had van den Bosch reeds in 1823 gerapporteerd dat er van de 600 toen in de Ommerschans aanwezig 130 hun kost niet verdienden; in 1826 heet het, dat dit met „het grootste deel" het geval is. Het Gouvernement heeft dan op het contract in het geheel reeds 1122 invalide en 763 half valide personen opgezonden, ten gevolge waarvan de M. v. W. *f* 375.000 moet bijpassen. Vreemde arbeidskrachten moeten worden gehuurd om ten minste een gedeelte der gronden vruchtbaar te maken, en groote hoeveelheden levensmiddelen moeten buiten de kolonies worden aangekocht. De berekeningen van van den Bosch liggen tegen den grond. Alle ongeschikten terugsturen? De M. v. W. heeft daartoe het recht; maar hoe dan de reuzengebouwen te vullen die er nu eenmaal staan? En van den Bosch behield de overtuiging, dat ook de ongeschikten er goedkooper en doelmatiger verpleegd konden worden dan in de steden. Alleen, de regeering moest over de brug komen, nu niet met wettelijke bepalingen maar met geld.

De regeering vond het een verdrietige zaak. De verkeerde keus van personen lag aan de lagere autoriteiten en aan de tegenwerking van de regenten der godshuizen. In Juni 1826 kwam een nieuw contract ter vervanging van de twee van 1823 tot stand: voor de 9200 personen, daarbij omvat, zou de regeering betalen *f* 222.000 's jaars, en deze betaling zou ophouden in 1842 in plaats van in 1839. In de 9200 personen werden nu ook 178 veteranen met hun gezinnen (tezamen 653 personen) begrepen, waarvoor de regeering *f* 127.50 per gezin extra betaalde; zij werden niet tot arbeid verplicht maar zouden in dienst der M. v. W. betrekkingen aanvaarden. Een contract van 23 Juni 1827 stelt een tarief van bijbetaling vast voor geheele of gedeeltelijke invaliditeit. Van den oorspronkelijken opzet: opleiding van daartoe geschikte individuen tot een zelfstandig bestaan, kwam dus al minder en minder terecht. De M. v. W. was nu daarnaast verplegingsinstituut voor non-valeurs geworden. Zij accepteerde nu ook de ergste invaliden, met uitzondering alleen van blinden en krankzinnigen. Een K. B. van 27 Augustus 1827 verklaart Ommerschans en Veen-

Digitized by Google

huizen tot de officieele bedelaarsgestichten der Noordelijke provinciën, en heft de rijks-bedelaarswerkhuizen te Hoorn en te Veere op.

Op dit pas werd van den Bosch aan de landkolonisatie onttrokken door zijne benoeming tot commissaris-generaal voor een tijdelijke zending naar West-Indië. Hij vertrok in October 1827 en bracht vóór zijn vertrek omtrent zijne verrichtingen in de afgeloopen 9 jaren een algemeen verslag aan de M. v. W. uit. Zij bezit 7000 H.A. grond, waarvan 2700 in cultuur, nog maar de helft van wat noodig is om geheel in eigen onderhoud te kunnen voorzien. De veestapel is groot 4490 schapen, 1094 stuks rundvee en 103 paarden. Ongerekend de ambtenaren met hunne gezinnen (418 hoofden) bestaat de totale bevolking der koloniën in 6748 hoofden, waarvan 2174 op de vrije koloniën vallen (321 gezinnen voor 416 hoeven; er staan er dus 95 leeg), en 4574 op Ommerschans en Veenhuizen. Op gouvernementscontract zijn daar ruim 3400 personen aanwezig, 1600 bedelaars en 1800 weezen. De vrije kolonisten voorzien bijna geheel in hunne behoefte aan kleeding, huisraad en gereedschap. Zij oefenen tal van ambachten uit. De gezondheid is goed, vele kolonisten tevreden en gelukkig. Te Ommerschans en Veenhuizen belemmert de geringe validiteit ten zeerste de ontginning; desniettegenstaande blijft de verzorging er $^1/_3$ goedkooper dan in de stedelijke gestichten.

Het gewone bedrijf zal over het loopende jaar een tekort laten van bijna *f* 48.000, maar op het regeeringscontract (dat buiten de gewone rekening valt) zal men meer verliezen. Rente en aflossing der daarop gesloten leeningen worden door de inkomsten niet gedekt.

Wanneer in 1842 de contractueele betalingen afloopen, zal de M. v. W. met een schuld blijven zitten van meer dan 2 millioen. Het is de schuld van de regeering, die op ruim 3400 personen ruim 2000 invaliden zond. „Het lijdt geene bedenking, dat zoo deze schuld ten behoeve van het gouvernement gekontrakteerd is, ook hetzelve als de naaste beschouwd moet worden om die last te dragen" [1]).

Hiermede is de ontwikkeling der M. v. W. afgeloopen: de geschiedenis der latere jaren is er in hoofdzaak een van strijd tegen financieelen ondergang. Haar hoofdtrekken zijn de volgende:

In den zomer van 1830 besluit de M. v. W., eene leening van 1 millioen aan te gaan. Zij is nog maar voor een klein gedeelte geëmitteerd, wanneer

[1]) Westendorp Boerma, 132.

Digitized by Google

de Belgische opstand verdere geldopneming onmogelijk maakt. Prins Frederik schiet bij (nu en later met *f* 286.000), en in Mei 1831 insgelijks de Koning (met *f* 150.000). In December 1831 klopt dan de M. v. W. al wederom bij den Koning aan, die dan eene commissie van onderzoek benoemt. Zij stelt vast dat de M. v. W. op haar gewone rekening jaarlijks 2 ton tekort komt, en op de contractenrekening $2^1/_2$ ton. Bezuiniging is niet wel mogelijk, en uitbreiding der cultuur zonder van den Bosch onmogelijk. Zij adviseert tot staking van de aflossing der leeningen, aanvulling van het overige tekort door het gouvernement, en benoeming van regeeringscommissarissen. Aldus geschiedt; regeeringscommissarissen zijn Canneman en van Ewijck. Dezen constateeren in 1834 dat nog *f* 4.800.000 moet worden betaald, waarvoor dekking ten bedrage van 2 millioen aanwezig is; het tekort op het gewone bedrijf is gestegen tot $3^1/_2$ ton. Zij zijn niet in staat, maatregelen tot herstel aan te geven. Het alternatief is: faillissement, of overneming door de regeering, met alle passiva (8 Juli 1834).

Hiertegen memorie van den uit Indië teruggekeerden van den Bosch (3 December 1834): de schuld ligt bij de regeering (invaliden) en bij zijn eigen afwezigheid. De M. v. W. moet worden in staat gesteld de ontginning zóóver uit te breiden, dat zij zichzelf kan onderhouden; hiertoe zijn nog 43 hoeven, elk van 50 morgen, noodig. De regeering moet daartoe het geld verschaffen; zijne diensten in de beide Indiën, merkt hij op, zijn toch zeker wel $3^1/_2$ millioen waard [1]). Trouwens het geld kan voor een deel door Koloniën verstrekt worden; de Tweede Kamer behoeft daar niet van te weten. Tengevolge der afscheiding van België wordt het koloniale leger niet meer naar behooren aangevuld, terwijl het toezicht op de Indische cultures, in den staat waartoe zij thans gebracht zijn, menschen vordert. De koloniën moeten de oefenschool worden waar minvermogende ouders hunne kinderen kosteloos kunnen doen opleiden tot den dienst in Indië. Vondelingen en verlaten kinderen, die ten laste van de gemeenschap vallen, moeten bij voorkeur voor de tropen worden bestemd; ook valide bedelaars kunnen daarheen worden gezonden; een Europeesche kolonisatie van het binnenland van Sumatra schijnt hem voor oogen te staan; reeds lang, zegt hij, wordt dergelijke kolonisatie door Zijne Majesteit gewenscht; zij zou een der beste middelen zijn „om die landen aan ons te verzekeren en den overwegenden invloed op te wegen, welken Engeland in den Indischen

[1]) Westendorp Boerma, 183.

Digitized by Google

archipel door het koloniseeren van Nieuw-Holland verkrijgt." Ter vergoeding van alle reeds gedane of nog te praesteeren opofferingen kan de eigendom van alle bezittingen der M. v. W. aan de regeering worden overgedragen.

Het stuk muft eenigen tijd in de bureaux. Onderwijl blijkt de M. v. W., ondanks de staking der aflossingen, op den gewonen dienst reeds weer een tekort van ruim 2 ton te hebben. Eindelijk overweegt de minister van binnenlandsche zaken (9 October 1835), dat bij algemeene liquidatie de nationale eer „van eene zeer treffende zijde gekrenkt zal worden" en dat zij tot eindelooze moeilijkheden aanleiding geven zal; het dienstbaar maken aan Indische belangen is „zeer aannemelijk" en van den Bosch „onwrikbaar" overtuigd; „ondanks gewigtige bedenkingen" moet de zaak dus maar beproefd worden. Dit leidt tot een K. B. van 17 Januari 1836: Koloniën zal voorschieten *f* 1.300.000 in eens en gedurende 1836—1839 minstens *f* 300.000 per jaar; de M. v. W. mag geen geldleeningen meer sluiten zonder toestemming van de regeering, en al haar roerende en onroerende goederen worden verbonden. Vraagt de regeering haar voorschotten op en kan de M. v. W. niet betalen, dan worden haar bezittingen met lusten en lasten overgenomen. Behalve de 2 regeeringscommissarissen zullen nog 2 bijzondere ambtenaren het dagelijksch beheer controleeren [1]).

26 Augustus 1837 werd besloten, invaliden aan de katoenweverij voor den export naar Indië te zetten. Door zijn betrekkingen tot de Ned. Handelmaatschappij kon van den Bosch den afzet garandeeren. Prévinaire uit Haarlem zond een instructeur; van Hoboken, de reeder uit Rotterdam, leverde de garens. Van den Bosch mobiliseerde dus al zijn satellieten. Het aantal getouwen werd in 1839 op 400 gebracht. In 1838 levert de M. v. W. voor *f* 60.000 katoentjes aan koloniën af, in 1840 voor *f* 220.000. De arbeidskrachten zijn kinderen van 12 tot 15 jaar, die naar gelang van het seizoen 6 à 12 uur per dag werken. Dit alles in Willemsoord; in Ommerschans en Veenhuizen weeft men jutezakken ten dienste der koffiecultuur, die in Indië vroeger uit Bengalen werden betrokken.

Van den Bosch was bevriend met Roentgen, en tusschen deze twee werd de mogelijkheid besproken, de Nederlandsche textielnijverheid, met behulp van de goedkoope arbeidskrachten der M. v. W., van hare afhankelijkheid der Engelsche garenleverantie te ontslaan. In 1835 reeds lichtte

[1]) Westendorp Boerma, 186.

Digitized by Google

Roentgen, op verzoek van van den Bosch, zich in Engeland omtrent machines, bedrijfskosten enz. volledig in, en in 1836 deed van den Bosch desgelijks. 7 December 1836 doet daarop van den Bosch, almachtig bestuurder der M. v. W., aan van den Bosch, minister van koloniën, via Z. M. het voorstel *f* 500.000 af te zonderen voor de oprichting eener stoomkatoenspinnerij te Veenhuizen, en 31 Mei 1837 adviseert de minister van koloniën Z. M., het voorstel van zijn *alter ego* te aanvaarden. Jaarlijks, zegt hij, wordt voor meer dan 30 millioen Engelsch garen in Nederland in- en doorgevoerd. In Nederland heeft men verouderde spinmachines, en kan niet concurreeren. Intusschen wordt in Indië de behoefte aan lijnwaden steeds grooter. Levert Nederland die niet, dan kan het de markt van Indische producten hier te lande verliezen. „Het ontbreekt in ons land aan ondernemendheid en dus ook aan industrie. Alleen het Gouvernement kan industrie opwekken, waar die ingeslapen is. Bijna alle fatsoenlijke jongelieden, niet bij het leger of de marine geplaatst, leggen zich thans toe op de studiën en vinden, die volbragt hebbende, zelden een gepasten werkkring." Er heerscht dientengevolge „een algemeene malaise." De talrijke werkzoekenden in alle klassen, voor wie vroeger de handel de groote toevlucht was, zien zich in een nieuwen tak van nijverheid vooruitzichten geopend.

De spinnerij te Veenhuizen kan een modelfabriek worden; het arbeidsloon zal er nauwelijks $^1/_3$ bedragen van dat elders. Hij meent op dit stuk vertrouwen te verdienen, daar hij reeds eenige honderden fabrieken van verschillenden aard heeft opgericht (de suiker- en indigofabrieken op Java). De fabriek zal 272 arbeiders vorderen, waarvan slechts 25 volkomen valide behoeven te zijn. — 30 Augustus 1837 geeft de Koning zijn toestemming.

Van den Bosch voorziet thans de N. S. B. M. van geld, om Fijenoord zoodanig uit te breiden dat daar de machines vervaardigd kunnen worden. Doch allerlei moeilijkheden blijken nog te overwinnen: eerst in 1840 komt de fabriek te Veenhuizen gereed, en eerst in Juni 1841 kan men er aan den arbeid gaan. Een gasfabriek zorgt voor kunstlicht, opdat er ook 's avonds zal kunnen worden gewerkt. Het loon der kinderen bestaat in „dubbel zakgeld". Bovendien werken er 200 bedelaars. In 1846 is men echter nog niet verder, dan dat de opbrengst het arbeidsloon dekt.

Terwijl dus de spinnerij niet aan de verwachting beantwoordt, worden aanhoudend meer kinderen en invaliden aan het weven gezet. In 1843 worden er van de 828 jongens nog maar 197, van de 774 meisjes 68, op het veld gebruikt. Voor fabriekmatigen arbeid wordt in 1832 *f* 39.000 loon

Digitized by Google

uitbetaald, in 1840 *f* 145.000 (tegen *f* 143.000 voor veldarbeid). In 1840 wordt een winst van ruim 1 ton in diverse takken van nijverheid behaald. Voor dat jaar voorziet van den Bosch op den gewonen dienst een overschot van *f* 9000; tegelijk heeft hij echter voor „buitengewoon" nog *f* 100.000 noodig, die hij bij schrijven van 10 December 1839 bij binnenlandsche zaken aanvraagt. Zijn zij verleend, dan zal echter „een der moeilijkste vraagstukken in de Staathuishoudkunde, dat sedert zoovele jaren het voorwerp van onderzoek van bekwame schrijvers is geweest", geheel zijn opgelost [1]).

Tien dagen na dit schrijven viel van den Bosch als minister van koloniën. Nu kwam aan het licht, dat van den Bosch, minister, de toezeggingen aan van den Bosch, philanthroop, nooit geheel had kunnen voldoen. Van zooveel zijden was op de Indische overschotten een beroep gedaan, dat hij, op de in 1836 toegezegde *f* 1.300.000 in eens, *f* 125.000 was schuldig gebleven, en gedurende de jaren 1836—'39 ook geen *f* 300.000 per jaar had uitgekeerd. Baud, opvolger van van den Bosch als minister van koloniën, werd nu door dezen aangemaand, maar de tijd was voorbij dat men buiten de Staten-Generaal om over Indische baten beschikte. Slechts het inhalen der genoemde *f* 125.000 durfde Baud aan de Staten-Generaal voorstellen; van de andere toezegging werd gezwegen. De Staten-Generaal voteerden het bedrag, tegen belofte der instelling eener staatscommissie tot grondig onderzoek naar de zaken der M. v. W. Intusschen talmde de regeering — het waren de jaren vóór de saneeringswet van van Hall — zóó lang met de uitbetaling, dat van den Bosch uit eigen middelen met meer dan 1 ton bijspringen moest.

De Staatscommissie beoordeelde de M. v. W. uitsluitend naar haar financieele resultaten, en zeide dat de regeering, haar met gunsten reeds overladen hebbende, geenerlei verplichting aan haar had (20 December 1842), waarop de Commissie van Weldadigheid met ingang van 1 Jan. 1843 in haar geheel aftrad en in een tweetal verweerschriften het publiek van het tegendeel trachtte te overtuigen. Er verschenen eenige boosaardige en bête pamfletten (in één er van werd geïnsinueerd, dat de schuld der regeering aan de Handelmaatschappij wel ontstaan zou zijn door voorschotten van dat lichaam aan de M. v. W.). Het verstandigste woord werd gesproken door den Utrechtschen hoogleeraar Ackersdijck: de regeering

[1]) Westendorp Boerma, 195.

Digitized by Google

moest de vrije koloniën aan de M. v. W. laten, en zich haar officieele bedelaarsgestichten zelf aantrekken.

De Staten-Generaal, milder dan de Staatscommissie, voteerden nogmaals *f* 240.000 (wet van 10 Februari 1843). Het afgetreden bestuur liet zich door prins Frederik gezeggen, weder op te treden (April 1843). In Mei kwam hierop met het gouvernement een nieuw contract tot stand. De M. v. W. erkent, aan het gouvernement schuldig te zijn *f* 3.600.000 tegen 4 %. In mindering wordt gebracht de waarde van Veenhuizen en Ommerschans, die de regeering overneemt, maar weder in vruchtgebruik aan de M. v. W. afstaat, die 9200 personen [1]) verplegen zal à *f* 322.000 's jaars plus toeslag voor invaliden. Koloniën verbindt zich, al de voor het Indische leger benoodigde katoenen stoffen en $^2/_3$ van de koffiezakken van de M. v. W. te betrekken.

De bevolking der koloniën is na dit contract nog wat gestegen. In 1842 bedroeg zij 9523 zielen, waarvan 4145 (waaronder zeer vele kinderen) tot iederen arbeid ongeschikt, 2276 in den fabrieksarbeid, 2209 in den veldarbeid, 168 in ambachten en 725 in huishoudelijke diensten werkzaam. In 1843 wordt opgegeven dat (ditmaal zonder de ambtenaren en hunne gezinnen) de bevolking 10.407 zielen bedraagt [2]). Maar van den Bosch overlijdt in Januari 1844 en zijn opvolger als tweede assessor, Faber van Riemsdijk, is hem in beteekenis nooit gelijk gekomen. In 1835, '46 en '47 had men zwaar te lijden van de toen overal optredende aardappelziekte. De rentebetaling moest eenige malen worden geschorst.

In 1850 hield de regeering op, de producten der M. v. W. duurder dan die der vrije nijverheid te betalen. In 1859 zag de Staat van zijn vordering af en verstrekte bovendien *f* 3.650.000, waarvoor de houders van obligatiën tot 65 % werden voldaan. Ommerschans en Veenhuizen gingen in rijksbeheer over. In 1869 werden te Veenhuizen de weezen opgeruimd; sedert worden daar slechts bedelaars en landloopers opgenomen, uitsluitend mannen. In 1890 heeft de regeering Ommerschans verkocht.

In de vrije koloniën is in 1871 de katoenweverij afgeschaft. Bekwame arbeiders raakte men met gemak aan de Twentsche nijverheid kwijt. Door verkoop van een deel van den grond werd voor den land- en *boschbouw* (want hierop is de M. v. W. zich in het bijzonder gaan toeleggen)

[1]) 2000 weezen of vondelingen, 1950 bedelaars, 250 huisgezinnen, 4000 „bedelaars of andere personen".

[2]) In 1848 is het maximum bereikt: 11.224 zielen.

Digitized by Google

bedrijfskapitaal verworven. Het land van onbekwame kolonisten werd tot groote modelboerderijen aaneengevoegd (1864). Sedert 1869 werd op den landbouw (en vooral op de veeteelt) winst geboekt. Het geheel ontgonnen Willemsoord is geleidelijk aan de kolonisten zelven verkocht.

Vermaard is de Gerard Adriaan van Swieten-tuinbouwschool te Frederiksoord. In 1925 waren er in de geheele kolonie nog maar een 60-tal bestedelingen, van Rotterdamsche en Haagsche armbesturen. Op 18-jarigen leeftijd moeten zij de wereld in. De opleiding van stedelijke paupers tot landbouwers wordt nauwelijks meer beproefd; doel schijnt nu eerder, verarmde landarbeiders aan werk, jonge boeren aan land te helpen.

Keeren wij thans terug tot het tweede der aangehaalde besluiten van 6 November 1822 [1]).

In het Zuiden had van den Bosch den philanthropisch gestemden gouverneur van Oost-Vlaanderen, baron van Keverberg, tot medewerking opgewekt en hem een memorie toegezonden, die Keverberg, in het Fransch vertaald en met een inleiding voorzien, in 1821 te Gent uitgaf. In 1822 kwam hierop voor het Zuiden een M. v. W. tot stand, geheel gecopieerd naar die van van den Bosch. Voorzitter is ook hier prins Frederik; assessoren Keverberg en de hertog van Ursel; leden der C. v. W. o. a. de aartsbisschop de Méan en graaf de Vilain XIIII. Het ledental bedraagt in April 1823 ruim 16.000; het (tweemaandelijksch) tijdschrift heet *Le Philanthrope;* de vrije kolonie wordt gevestigd te Wortel, de strafkolonie te Merxplas; bij contract met de regeering worden daar opgenomen 1000 bedelaars. Te Wortel zijn nooit meer dan 5 à 600 „vrijen" geweest; zulk een uitschot, dat hun geen koeien blijken te kunnen worden toevertrouwd; de lieden moeten tot daglooners worden gedegradeerd. De zuidelijke M. v. W. heeft niet minder dan *f* 800.000 geleend, en ook een voorschot van *f* 80.000 van den Koning verslonden. In 1830 staakt zij haar aflossingen geheel, haar rentebetaling ten deele; in 1846 zijn hare bezittingen publiek verkocht. Merxplas bestaat, als regeeringsgesticht, nog heden ten dage.

[1]) Vgl. bij het volgende Westendorp Boerma, 265—'67.

Digitized by Google

VIERDE HOOFDSTUK.

DE KOLONIËN.

Vóór 1795 had de Republiek, als koloniale mogendheid, geleefd van oude, met den dag afbrokkelende betrekkingen, nooit door eenig initiatief tot het beproeven van nieuwe mogelijkheden afgewisseld. Hoe kunstmatig die stelling geworden was, aan hoeveel verouderde gegevens geketend waarvan slechts blindheid zich de onbepaalde verlenging voorstellen kon, blijkt reeds uit een korte lijst van economisch nieuws uit het laatst der 18de eeuw, dat het toenmalig Nederlandsch publiek jaar voor jaar als zoovele schrikmaren trof.

De kracht der O. I. C. had vanouds gelegen niet alleen in den alleeninvoer van bepaalde Indische voortbrengselen in Europa, maar evenzeer in het alleenvervoer van producten van Voor-Indië naar den Archipel. Het was met name de uitsluitende beschikking over Voor-Indische producten als opium, salpeter, „lijnwaden" (katoenen kleedjes), waardoor zij in haar contracten met inlandsche vorsten in den Archipel zich het uitsluitend inkoopsrecht van voor de Europeesche markt van belang zijnde producten bedingen kon. Dit systeem sloeg Engeland in elkander toen het zich van het territoriaal gezag in groote stukken van Voor-Indië meester maakte. Het kon b.v. bewerken dat in Bengalen niets meer aan de facteurs der Nederlandsche Compagnie geleverd werd, en zelf de in den Archipel begeerde artikelen daar gaan slijten tot lager prijzen dan onze Compagnie berekende.

Digitized by Google

2 December 1761 schrijven Heeren XVII aan de Staten-Generaal:

De salpeterinzaam (in Bengalen) blijft bij continuatie privatelijk in handen der Engelschen, en het is voor 's Compagnies ministers bijna geheel ondoenlijk eenige lijnwaden te bemagtigen. De wevers worden onder zware bedreiging verboden, en dadelijk [1]) belet, eenige lijnwaden voor de Nederlandsche Compagnie te vervaardigen; en zijn er werklieden die, desonaangezien, genegen zijn zulks te doen, de factoors van de Engelsche Compagnie nemen de stukken met geweld van de weefgetouwen af...

De particuliere Engelsche trafiquanten [2]) hebben sedert eenigen tijd tot een richtsnoer van hun gedrag gelegd, *dat het hun geoorloofd is te varen en te handelen op alle plaatsen, daar het God behaagd heeft, water te leiden.* Op fundament van dat gepraetendeerde recht hebben verscheiden van die particuliere trafiquanten een- en andermaal ondernomen de Nederlandsche Compagnie te onderkruipen, zelfs in haren alderprivatiefsten specerijhandel. De hooge Indische Regeering heeft niet verzuimd, die ongepermitteerde vaart en handel naar vermogen te beletten; dan zulks heeft aanleiding gegeven dat de commandant van zijne Groot-Brittannische Majesteits Esquader in Indiën niet heeft geschroomd bij een brief te bedreigen, dat als de Hooge Regeering eenige Engelsche schepen in hare vaart en handel zoude willen verhinderen of beletten, *hij alsdan met zijn onderhebbend Esquader Oorlogschepen* [3]) *te Batavia zoude geven een visite, die van zeer smertelijke gevolgen voor de Nederlandsche Compagnie zoude zijn...* [4])

De Nederlandsche Compagnie die klaagt, dat anderen de maximes, die zij in haar jeugd door Grotius liet verkondigen, tegen haar zelve in toepassing brengen!

1781. — De vaart van Indië op Nederland ligt stil; Duitschland gaat zich van koloniale waren te Hamburg, leveringsplaats der Engelschen, voorzien. — Uitrusting van schepen, voor Antwerpsche rekening, van Lorient naar Indië.

1782. — Aankomst te Oostende van drie rijkgeladen schepen uit China. — Inschrijving voor een Aziatische Maatschappij te Antwerpen.

1783. — Preliminairen met Engeland; de vrije vaart toegestaan in alle „Oostersche zeeën".

---

[1]) Metterdaad.

[2]) De Engelsche O. I. C., was al zoover, het vervoer harer producten aan particulieren over te laten.

[3]) Waartegen Compagnie's schepen niets vermochten, gelijk in 1759 op de Ganges was gebleken.

[4]) *Patriottentijd* III, 2.

Digitized by Google

1784. — De Keizer eischt opening van de Schelde en vrije vaart op Oost-Indië.

1785. — Geheim handelsverdrag tusschen Frankrijk en Egypte, dat tegen een matig recht doorvoer toestaat van Indische artikelen op Fransche schepen te Suez aangebracht, naar Alexandrië; afschrift van dit tractaat, door den Nederlandschen consul te Alexandrië bezorgd, met groote ontsteltenis op de najaarsvergadering van Heeren XVII gelezen.

23 October 1786. — Memorie der kamer Amsterdam aan de Staten-Generaal, zich beklagende dat de Spanjaarden, met schending van art. 5 van het Munstersche tractaat, rond de Kaap naar de Philippijnen gaan varen; tot dusver hebben zij het moeten doen van Aquapulco uit, eene vaart die heen en terug een jaar duurt, terwijl onderweg geen goede ververschingsplaats is. Verbijstering der kamer. Hoe zullen zij nu gaan varen? òf langs Timor (verversching bij de Portugeezen) en door de Molukken, in welk geval zij zich in den specerijhandel zullen mengen; òf door straat Soenda en benoorden Borneo om; dan mengen zij zich in den Chinahandel, want niemand kan hun beletten Canton aan te doen, en peper en tin (om te Canton tegen thee in te ruilen) kunnen zij onderweg tusschen straat Soenda en Canton in overvloed bekomen; òf langs de kust van Koromandel en verder door straat Malaka, en dan kladden zij in den kleedjeshandel. Spaansche schepen, de Manilla's vaarders, hadden tot nog toe de Koromandelsche kleedjes te Batavia moeten komen halen; Spanje en Spaansch-Amerika hun oostindische artikelen meest moeten betrekken van de Republiek; men stelle zich den gruwel voor dat zij ze onmiddellijk rond de Kaap kunnen ontvangen! De Compagnie zou tegen Spaansche schepen kunnen optreden, maar Spanje is Frankrijk's bondgenoot en dus de zaak teeder; verzoek aan de Staten-Generaal, te verklaren „hoe ver Compagnie's ministers daaromtrent zouden mogen gaan." — Antwoord der Staten-Generaal (die het niet meer wagen zich op Munster te beroepen): men moet aan de Kaap en in de andere havens Spanjaarden hulp en verversching ontzeggen, behalve in geval van schipbreuk of levensgevaar.

1786. — Vestiging der Engelschen op Pinang, dat onmiddellijk Malaka lamlegt.

1787. — Het Amerikaansche schip *Hydra* verkoopt in de Nederlandsche bezitting St. Eustatius Oostindische waren, te Calcutta geladen.

1792. — De Franschen openen de Schelde.

Zoo heeft ieder jaar zijn kruis; en 1795 heeft er vele.

Digitized by Google

De gemeenschap tusschen Nederland en Indië is opnieuw gestremd, maar Indië versmacht daarom niet. Zijn producten zijn van zooveel waarde dat de neutralen er gaarne op afkomen. De prijs der Javakoffie, een product waaraan men juist in 1788 op aanschrijving der XVII een groote uitbreiding had gegeven, steeg door den negeropstand op San Domingo, dat $^2/_3$ van de wereldkoffieproductie had, en waar de afscheep in 1791 plotseling ophield, tot ongekende hoogte. Desniettemin hadden de XVII in 1793 nieuwe uitbreiding der cultuur verboden; zij hadden geen geld, volk en schepen genoeg, om zich van de goede gelegenheid te bedienen. Batavia had evenwel de bevolking juist tot executie der orders van 1788 gedrild, en de oogst van een aanplant, op hoog bevel en met veel kosten geschied, kon men kwalijk uitroeien. Van 1782 tot '84 had men de koffie, in afwachting van den vrede, opgeschuurd; thans besloot de Hooge Regeering, in November '95, *het product niet uitsluitend voor Nederland te bestemmen:* men verwachtte een oogst van 150.000 pikoel en kon bij verkoop in Indië op de pikoel 8 rijksdaalders winst maken; zulk een bate mocht de Indische Regeering zich niet laten ontgaan. Men vergat voor een oogenblik dat men zetbaas eener Amsterdamsche handelsvennootschap was, en gedroeg zich als landsregeering. Het besluit werd genomen een paar dagen vóór de Bataafsche omwenteling en het uitbreken van den oorlog met Engeland te Batavia bekend werden.

Nu was er natuurlijk nog veel meer reden tot het besluit: onafhankelijk van patria kon de kolonie zich, dank zij de koffie, boven water houden. Uitsluitend door den koffieverkoop aan neutralen (Amerikanen, Pruisen, Denen) sloot de Indische rekening van 1797—'98 met een avans van 3 millioen. De koffieprijs steeg tot 17, 20, 21, 24, eindelijk 26 rijksdaalders per pikoel (1807); maanden lang lagen schepen op de reede op koffie te wachten; zij worden door de regeering gedwongen bij elken koffiekoop ook suiker te nemen, maar gooien die overboord en koopen koffie bij. De herinnering aan die gouden dagen was te Batavia nog niet uitgestorven toen later van den Bosch zijn cultuurstelsel invoerde.

De eerste na de revolutie uit Nederland gezonden gouverneur-generaal was Daendels geweest, die voor een duffe oudelappenkraam een getimmerte in de plaats stelde, dat een actief, over geheel Java te voeren Europeesch bestuur behuizen kon [1]).

[1]) *Koloniale Geschiedenis* II, 313.

Digitized by Google

De exploitatie zelve der bezitting had hij niet veranderd; integendeel door strengheid in de toepassing haar gebreken verscherpt. De gouverneur-generaal van Britsch Indië, Lord Minto, die in 1811 de Engelsche expeditie naar Java vergezelde, wist bij den inlander dankbaar gehoor te zullen vinden, toen hij bij proclamatie van 11 Sept. 1811 ontheffing van gedwongen leverantiën toezeide; de beginselen, die het Britsche bestuur in Bengalen leidden, zouden ook op Java worden toegepast. Deze belofte te vervullen kwam voor rekening van den 18 Sept. 1811 benoemden Luitenant-Gouverneur van Java en onderhoorigheden, Thomas Stamford Raffles (1781—1826). Onbemiddeld zoon van een Engelsch scheepskapitein, was deze in 1796 als klerk het East India House te Londen binnengetreden. Sinds 1805 deel uitmakende van den dienst in Indië, klom hij in 1807 tot tweeden secretaris van Pinang op, en in 1809 tot agent bij de sultans van het Maleische schiereiland. In de laatste kwaliteit had hij, door onverpoosde actie tot ondermijning van het Nederlandsche gezag in den Archipel, de expeditie van 1811 voorbereid. Het luitenant-gouverneurschap van Java, dat zijn diensten beloonde, heeft hij tot 11 Maart 1816, toen hij het aan John Fendall overgaf, bekleed. Van zijn verrichtingen op Java lichtte hij niet alleen zijn superieuren te Calcutta, maar het Britsche publiek zelve in, door in 1814 zijn *Substance of a minute on the introduction of a landrental for the island of Java* te Londen te doen drukken. Van gretige en intelligente beoefening der geschiedenis van het hem toevertrouwde gewest getuigt zijn *History of Java* van 1817, waartoe de materialen gedurende zijn ambtsvervulling waren bijeengebracht, gedeeltelijk met hulp van de twee Nederlandsche ambtenaren die een plaats in zijn raad verkregen hadden, Muntinghe en Cranssen. Raffles was een fijner besneden man dan er nog één aan de Hooge Tafel had gezeten, vol geestelijke belangstelling en tegelijk man van de daad, ja die voor zijn doel ook de bedenkelijke daad niet schuwde. Dat doel was, van het groote belang van Java, voor zijn weetgierigheid zoo evident, heel Engeland te overtuigen, zoodat het deze aanwinst nimmer loslaten zou. Zijn eigen persoon en belang zijn aan het doel op ons wrang smakende wijze verbonden geweest; maar het doel zelf was in een Engelschman volkomen honorabel, en zoo hij bij de poging om het te verwezenlijken Nederlandsche gevoeligheid nooit ontzag, wat had Nederland op Java geschapen dat men het ontzien zou?

Oogmerk van Raffles' politiek was de volstrekte afschaffing van alle gedwongen leverantiën en heerendiensten. Gelijk in Bengalen, behoort op

Digitized by Google

Java het Europeesche gouvernement zich als den eenigen landeigenaar te beschouwen. Het verhure dan onmiddellijk aan de bewerkers van den grond. Het inlandsch bestuur zal met leverantiën niets meer te maken hebben. Er zal maar één belasting zijn: de landrente, door de gebruikers onmiddellijk aan de belastinggaarders van het gouvernement te voldoen, en in het algemeen $^2/_5$ van de rijstopbrengst van het verhuurde perceel bedragende. De regenten verliezen het recht op gratis arbeidslevering of betalingen in natura: zij worden door het gouvernement in gelde bezoldigd. De druk op de bevolking zal afnemen en toch het gouvernement meer inkomsten genieten.

Zóó is Raffles' hervorming — in theorie. De practijk is onder hem zelven zeer onbevredigend. Een Europeesch ambtenarencorps van voldoende scholing, in het bezit van statistische gegevens omtrent inlandsch grondbezit en productiviteit van den bodem, ontbreekt. De invoering wordt het werk van een half dozijn ambtenaren, die onmiddellijk bij de hoofden om inlichtingen terecht moeten komen. Het eerste gevolg is geen verlichting maar verzwaring van druk: de desaman krijgt den nieuwen last te dragen zonder van den ouden ontheven te zijn.

Raffles had zich en anderen voorgesteld, dat Java volstrekt geen tekorten, integendeel een groot overschot zou opleveren. Het overschot bleef uit, hoewel de gouvernementsinkomsten onder zijn bewind wel zijn vooruitgegaan. De Engelsche O. I. C., die Java had moeten veroveren op bevel uit patria, beschouwde het als een lastpost, geloofde weinig aan Raffles' voorspellingen van 's eilands groote toekomst, en bleef onbewogen toen in 1814 de Engelsche regeering het weder aan Nederland overdroeg.

Het eerste werk der Commissie-Generaal — Elout, van der Capellen en Buyskes — toen zij 19 Augustus 1816 eindelijk in het bestuur konden optreden [1]), is geweest, te onderzoeken hoe het met de groote nieuwigheid van het Engelsche tusschenbewind, de heffing eener landrente, in werkelijkheid geschapen stond.

Spoedig bleek hun, dat te dezer zake van een vaststaande practijk nog geen sprake was. Raffles had een profetisch oogenblik gehad, toen hij in Januari 1813 naar Bengalen schreef:

Unless I felt satisfied that I might *fully* establish the new system, I might by a *partial* interference hamper and annoy the government which is permanently to rule over this island.

[1]) Deel I, 315.

Digitized by Google

Door de ruimte der hierop van Lord Minto ontvangen volmacht in den waan gebracht dat „volledige" invoering hem inderdaad mogelijk was gemaakt, had hij bij zijne de hervorming aankondigende proclamatie van 15 Oct. '13 van aanslag desa'sgewijs gesproken. Bij nader inzien van de tusschenkomst van desahoofden aanleiding tot misbruik vreezende, schreef hij bij zijn *Revenue instructions* van 11 Febr. '14 den *persoonlijken* aanslag voor. Dit had tot schromelijke willekeur geleid. De Europeesche ambtenaren, zoo zij overmoedig waren aangelegd, hadden er een slag naar geslagen; die van schroomvalliger natuur waren, om toch eenige leiding te hebben, weer bij de hoofden te biecht gekomen die zij — in theorie — er buiten moesten laten. Het gevolg was een zeer ongelijke werking der landrente, en een zeer verschillende beoordeeling harer waarde door de residenten. CC.-GG. kwamen tot het besluit, dat eerst zeer geleidelijk de aanslag kon worden verbeterd. Zij hebben hiertoe den weg willen banen door hunne landrente-ordonnantiën van 1818 en 1819, in hoofdzaak voorschrijvende:

1. aanslag desa'sgewijs „zoolang de landen niet behoorlijk zijn gemeten, geclassificeerd en gewaardeerd" (de aanslag desa'sgewijs is in de practijk geworden een aanslag districtsgewijs).

2. admodiatie. Daar het ideaal van een vast bepaalde verhouding tusschen belasting en opbrengst van den bodem als onbereikbaar moet worden opgegeven, zal de heffing rekening houden *a.* met wat de bevolking vroeger opbracht; *b.* met de conditie van den oogst; *c.* met bijzondere omstandigheden.

3. voldoening in geld of in producten, ter keuze van den belastingbetaler (de bedoeling is, den desaman, in eene maatschappij waarin het geld nog haast geen rol speelt, niet in handen van den woekeraar te laten vallen).

Een als voorloopig bedoelde regeling, die jaren lang van kracht is gebleven, en eerst in het laatste kwart der 19de eeuw door een betere is vervangen.

Een tweede vraag waarvoor CC.-GG. zich gesteld zagen was die van onveranderd behoud of wijziging der nog bestaande gouvernements-cultures. Zij hadden geen volmacht, die op te heffen waar Raffles ze nog behouden had; wèl, de toepassing te verzachten. Zij overwogen drie stelsels:

1. gedwongen aflevering door cultuurplichtigen, tegen vasten prijs (het stelsel der O. I. C.).

2. betaling van een vast plantloon aan gehuurde arbeiders.

Digitized by Google

3. verplichte aanplant, maar vrije verkoop van het product door de bevolking, na betaling eener huur van de helft of $^1/_3$ der opbrengst.

Behalve voor de Preanger Regentschappen (zetel der oude Compagnie's koffiecultuur) waar zij alles bij het oude lieten, werd in 1817 het derde stelsel aangenomen. Buiten de Preanger gelegen koffieplantages werden aan de desa's verhuurd voor 6 jaar, met regeling omtrent den verplichten aanplant. De uitkomst is een gruwelijke teleurstelling geweest. Van vrijen verkoop kwam niets terecht: de bevolking viel in handen van woekeraars. De practijk toch was deze: de tuinen werden niet verhuurd maar *opgedrongen* aan de desa's. De werkelijke huurder was het districts- of desahoofd; deze ging de transactiën met opkoopers aan, behield het grootste gedeelte van de opbrengst voor zich en keerde slechts een kleinigheid aan den planter uit.

Een derde groote ordonnantie van CC.-GG. regelt de Europeesche administratie naar Britsch model, maar minder zuinig; in de lagere rangen wordt het personeel veel talrijker. Over het personeel dat zij aantroffen, waaronder nog heel wat oud-matrozen en oud-soldaten der Compagnie waren, zijn CC.-GG. slecht te spreken. Zij nemen eenige maatregelen om studiën die tot een goeden bestuursdienst kunnen voorbereiden, aan te moedigen in Indië zelf.

Eene ordonnantie van 1820 — het gemeenschappelijk werk van CC.-GG., doch eerst na het vertrek van Elout en Buyskes door van der Capellen uitgevaardigd, regelt de bevoegdheden en bezoldiging van het inlandsch bestuurspersoneel. Opmerkelijk is daarin het ontbreken van iedere toezegging omtrent de erfelijkheid. „Erfelijkheid van regenten" klonk in de ooren der oud-Jacobijnen die onder de door CC.-GG. medegenomen ambtenaren in de meerderheid waren, als een gruwel. Den regenten zelf was het ontbreken van elke verzekering dienaangaande hoogst onaangenaam, en in 1830 is het inachtnemen der erfelijkheid hun door van den Bosch mondeling toegezegd.

De landrenteregeling van CC.-GG., minder doctrinair dan die van Raffles, paste toch nog altijd begrippen van Europeesche fiscaliteit op eene bevolking toe, die de Europeesche economie niet kende. Deze is pas in Indië ingevoerd door de particuliere westersche onderneming. Men stelde zich in Nederland in 1815 voor, dat de particuliere onderneming weldra in Indië haar intocht zou houden; het bij de uitzending der C. G. aangenomen beginsel was dat van vrije vestiging en vrij bedrijf.

Digitized by Google

Maar reeds onder CC.-GG. begint de reactie. Het eerst bij Capellen; Elout blijft de liberale theorie meer getrouw; maar Capellen voelt zich dengene die met de nieuwe geldmiddelen zal moeten rondkomen, en die nieuwe middelen laten hem in den steek. Raffles' voorspellingen omtrent de opbrengst der landrente kwamen volstrekt niet uit. In 1818 was de opbrengst $3^1/_4$ millioen gulden, en zij steeg ternauwernood in de volgende jaren (eerst in 1829 zal zij 6 millioen bedragen). Des te meer moest het gouvernement bedacht zijn op behoud der middelen die het nog uit gouvernementscultures restten, en Capellen vreesde dat zij van de ontwikkeling eener particuliere landbouwnijverheid gevaar zouden loopen. Bovendien nam hem wat hij van de toestanden op de reeds bestaande, nog uit Compagnie's tijd dateerende particuliere landerijen waarnam, tegen die instelling in. Dat particuliere onderneming niet den vorm behoeft aan te nemen van particulier landheerschap was nog niet tot het besef doorgedrongen; evenmin, dat particuliere ondernemerswinst een belastingobject kan zijn dat het gemis van inkomsten uit gouvernementscultures vergoedt. De particuliere onderneming was toekomst en de geldnood actueel. Bovendien ontbrak in Nederland de krachtige *wil* van het particuliere kapitaal, zich in Indië een arbeidsveld te openen; die wil heeft zich eerst sedert 1860 doen gelden.

Godert Alexander Gerard Philip Baron van der Capellen, Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië.

Naar een steendruk van Madou.

Digitized by Google

Sedert hij, na Elout en Buyskes' vertrek in 1819, alleen achterbleef, heeft Capellen de vrije vestiging niet meer aangemoedigd.

De cultures die den aanleg van Europeesch grootkapitaal vereischen (suiker, indigo, koffie) komen dus niet tot ontwikkeling. In 1821 wordt de vestiging van Europeanen in de Preanger Regentschappen verboden zonder verlof van den resident; elders wordt het oprichten van particuliere koffiepakhuizen in de binnenlanden verboden, uit vrees dat gouvernementskoffie die pakhuizen zal worden binnengesmokkeld. In de Vorstenlanden waar het reglement op het inlandsch bestuur van 1820 — dat alleen bezoldiging in geld, geen ambtsvelden kent — niet was ingevoerd en de inlandsche grooten in ruime mate over land beschikten, begon zich een landverhuur aan Europeanen te ontwikkelen; in 1823 wordt deze landverhuur verboden.

Een zeer werkzaam motief dat tot dit alles medewerkt is vrees voor de Engelschen. Hun overwicht wordt in den handel ten zeerste ondervonden; de Engelsche koopmansstand, die in 1811 en volgende jaren zijn intrede op Java gedaan heeft, is er nog ruim vertegenwoordigd; zij zijn het die geld verdienen in de havenplaatsen; zij zullen het zijn (wordt gevreesd), die, bij royale ontwikkelingsmogelijkheid van de particuliere cultuur, zich zullen vastzetten in de binnenlanden. Met de ontzagwekkende staatsmacht die zij achter zich hebben en die de belangen van Britsche onderdanen met kracht pleegt voor te staan, heeft men nu reeds de grootste moeilijkheden [1]); het is de vraag, of Engeland niet beoogt, als politieke macht naast Nederland in den Archipel gevestigd te blijven; wellicht, er Nederland uit te verdringen. Welken hefboom tegen het Nederlandsch gezag zou men misschien Engeland in de hand spelen, door Engelschen met de inlandsche bevolking in de binnenlanden van Java in onmiddellijke aanraking te laten komen?

Om deze vrees goed te verstaan, is het noodig, Engelands handelspositie in den Archipel nader te leeren kennen.

Onze O. I. C., moet men zich herinneren, had bestaan van de winst, behaald op den verkoop van Indische en Oostaziatische producten in Europa, van Voorindische en Oostaziatische producten in den Archipel, en van Archipelproducten in Voor-Indië en Oost-Azië; — haar verkoop van Europeesche producten in den Archipel was onbeduidend geweest. Anders

[1]) Hiervóór, bl. 90.

Digitized by Google

was het met den handel der Engelschen in 1816. Dank zij de ontwikkeling der textielnijverheid in Engeland na de uitvinding van stoomwerktuig, spinmachine en snelspoel, ware zij in de gelegenheid geweest, in Voor-Indië goedkooper katoenen kleedingstoffen aan te bieden dan de huisvlijt daar zelf vervaardigde. Ook in den Archipel hadden zij het Voorindisch product van de markt gedrongen. Zij beschikten dus over een uitvoer-artikel dat medehielp de kosten der vaart op Indië goed te maken, en konden hooger bod op Indische producten doen dan de Nederlandsche handel, die, om katoentjes in te voeren, deze eerst van Engeland moest koopen. Eigen productie van dit goed in Nederland mogelijk te maken is het doel geweest, waarnaar de Indische tariefpolitiek van Willem I heeft gestreefd.

De Engelschen hadden de invoerrechten, in Compagnie's tijd in verschillende havens tot verschillend bedrag geheven, geëgaliseerd tot 10 % der factuurwaarde van ingevoerde goederen, welke factuurwaarde, voor de berekening van het invoerrecht, werd verhoogd met 30 % zoo de goederen met Britsche, met 60 % zoo zij met vreemde schepen werden aangevoerd. Toen het zeker was dat Java aan Nederland zou worden teruggegeven, waren Nederlandsche schepen met de Britsche gelijkgesteld (1815), en vlak vóór de overdracht van het bestuur aan de Commissie-Generaal werd het invoerrecht van 10 tot 6 % verlaagd. M. a. w. de Engelschen richtten het tarief zóó in als zij hoopten dat het in den Nederlandschen tijd zou kunnen blijven: zonder verschil tusschen Engelsche en Nederlandsche schepen, en met een lagen tax.

Onmiddellijk na de overneming bleek, dat op dezen voet noch de Nederlandsche scheepvaart, noch de Nederlandsche invoer zich konden ontwikkelen. De Nederlandsche handelsvloot had sinds 1795 sterk geleden en lust om nieuwe schepen aan te bouwen ontbrak: zij zouden, bij gebrek aan uitlading, in Indië toch niet met de Engelsche hebben kunnen concurreeren. Dat kon eerst, wanneer een Nederlandsche textielindustrie zich zou hebben omhooggewerkt.

In kiem was er eene aanwezig. Toen Napoleon's continentaal stelsel het Europeesche vasteland voor den Engelschen invoer sloot, loonde het de moeite, door invoering van stoommachine en machinale weefgetouwen oude manufacturen in staat te stellen de binnenlandsche markt van het toen zoo uitgestrekte Fransche keizerrijk te veroveren. Die poging was gelukt te Gent (oude zetel der linnenweverij), te Lier en te St. Nicolaas; de daar opgerichte fabrieken verloren echter in 1814, toen Frankrijk binnen

Digitized by Google

de oude grenzen teruggebracht, zich met een ondoordringbaren tariefmuur omgaf, de Fransche markt.

Zouden zij niet ten onder gaan, dan moest haar afzetgebied niet tot het koninkrijk der Nederlanden beperkt blijven. Willem I wilde deze Zuidnederlandsche industrie, zoover het in zijne macht stond, dien nieuwen afzet verschaffen. Wanneer uitvoer naar Nederlandsch-Indië mogelijk werd, waren tegelijk de Belgische nijverheid en de Hollandsche handel gebaat. Als eene zaak die Noord en Zuid tot elkander brengen kon had deze aangelegenheid van den beginne af de volle belangstelling des Konings.

Dadelijk na 1816 beginnen dan ook in Indië de protectionistische maatregelen. In 1817 wordt de gelijkstelling van Britsche met Nederlandsche schepen opgeheven: de Britsche zullen invoerrecht betalen van de factuurwaarde + 60 %, de Nederlandsche van die + 30 %. In 1818 wordt bepaald dat *alle* schepen betalen zullen van de factuurwaarde + 30 %, doch terwijl voor Nederlandsche schepen het invoerrecht 6 % zal blijven bedragen, wordt het voor vreemde schepen verhoogd tot 12 %. In 1819 wordt het Nederlandsche product, op Nederlandsche schepen aangevoerd, geheel vrij gelaten. Onder deze bepalingen gelukte het inderdaad, Nederland $^1/_3$ van den invoer, nog niet $^1/_3$ van de scheepvaart, te doen veroveren; maar hooger scheen het Nederlandsche aandeel niet te willen rijzen. Daarom werd tot een nieuwen maatregel besloten, in het bijzonder betrekking hebbende op het belangrijk artikel der manufacturen. Bij publicatie van 14 Febr. 1824 wordt bepaald dat van katoenen en wollen goederen, gefabriceerd in vreemde landen bewesten de Kaap, 25 % zal worden geheven; worden zij in Ned.-Indië aangebracht uit vreemde landen beoosten de Kaap (de Engelsche schepen die Ned.-Indië aandeden kwamen niet uit Londen of Liverpool direct, maar van Calcutta of Singapoer) dan zal het recht 35 % bedragen.

Deze bepaling verdroeg zich slecht met den geest van het 17 Maart 1824 te Londen geteekende Sumatra-tractaat [1]), 't welk inhield dat *onderdanen en schepen* der eene natie in de koloniën der andere niet meer dan 6 % zullen betalen wanneer die der andere natie daar vrij zijn, en niet meer dan het dubbele van waarmede zij mogen belast zijn. De vóór de onderteekening gewisselde consideratiën bewezen dat Engeland hierbij niet uitsluitend aan scheepvaart- of verblijfsrechten, maar wel degelijk aan invoer-

[1]) Hiervóór, bl. 96.

Digitized by Google

rechten gedacht had; Nederland bleef volhouden dat wanneer men *goederen* bedoeld had, men dat woord zelf had moeten gebruiken. De protesten van Engelsche zijde zijn ten slotte zóó levendig geworden dat men, om voort te kunnen gaan van Engelsche wollen en katoenen goederen 25 % te heffen, het Nederlandsche product met 12½ % belasten moest (1836). Intusschen was het Nederlandsche aandeel in den invoer, dat door de maatregelen van 1817—'19 op ⅓ was gebracht, door dien van 1824 gestegen tot ruim de helft in 1827 (*f* 3.263.677 op een totaal van *f* 6.447.594), en in 1830 tot meer dan ⅔ (*f* 6.305.797 op een totaal van *f* 9.000.613) [1]).

Deze cijfers (die betrekking hebben op Java alleen, dat toen bijna het geheele tolgebied uitmaakte) verklaren zoowel de hardnekkigheid, waarmede de Nederlandsche staatslieden twaalf jaar lang de regeling van 1824 tegen Engeland verdedigd hebben, als het belang, dat er door Willem I aan gehecht is, om, nadat België verloren was gegaan, te Haarlem en in Twente een Nederlandsche textielfabricage tot ontwikkeling te brengen: immers het was het Belgische textielproduct, dat aan de vermeerdering van den Nederlandschen invoer van 1824 tot 1830 het leeuwenaandeel had gehad. Tevens doen de cijfers zien, van welk een infantiele handelsbeweging hier eigenlijk nog sprake is. In 1913 bedroeg de totale invoer binnen het N.-I. tolgebied *f* 436.683.000, in 1924 *f* 678.200.000.

De Nederlandsche koopman had niet op Indië durven reeden, niet alleen omdat hij geen uitlading had, maar ook omdat hij vreesde geen retourlading te zullen vinden. De prijzen die hij vernam dat de Engelsche handel besteedde zouden, meende hij, *zijne* rekening niet maken. Nu kwam men op een denkbeeld terug dat reeds in 1802—'03 voor oogen had gestaan aan de Staatscommissie, die toen de Bataafsche Republiek had moeten adviseeren „omtrent den voet en wijze waarop in het vervolg de handel op 's lands bezittingen in de O.-I. zou behooren gedreven te worden", en die in haar rapport van 31 Aug. 1803 had aanbevolen, specerijen, koffie, peper en amfioen als artikelen van monopolie voor den Staat te handhaven. Vervoer en verkoop dezer gereserveerde producten zouden evenwel alleen *voor rekening van* den Staat, niet door zijne ambtenaren, geschieden: „bij voorkeur, en zoolang hij oordeelt zulks te strekken tot het meeste voordeel van 's lands kas", zou de Staat met vervoer, opslag, verkoop in Indië of hier

[1]) Hiervóór, bl. 128.

Digitized by Google

te lande, aflevering en incasseering der kooppenningen eene nieuw op te richten geprivilegieerde maatschappij moeten belasten. De omstandigheden hadden niet gedoogd, na 1803 aan dit denkbeeld uitvoering te geven, en in 1815 stond het ideaal van totale handelsvrijheid aanvankelijk geheel op den voorgrond. Thans echter kwam men op het vroegere denkbeeld eenigermate terug, en wilde een groot centraal handelslichaam stichten, dat de bescherming der N.-I. regeering zou genieten. Het vervoer der gouvernementsproducten (die tot dusver in Indië werden geveild gelijk in den tijd na 1795 gebruikelijk was geworden) kon aan een zoodanige maatschappij worden verzekerd en de producten zelve aan haar geconsigneerd; men zou op die wijze de groote veilingen van koloniale producten te Amsterdam herstellen.

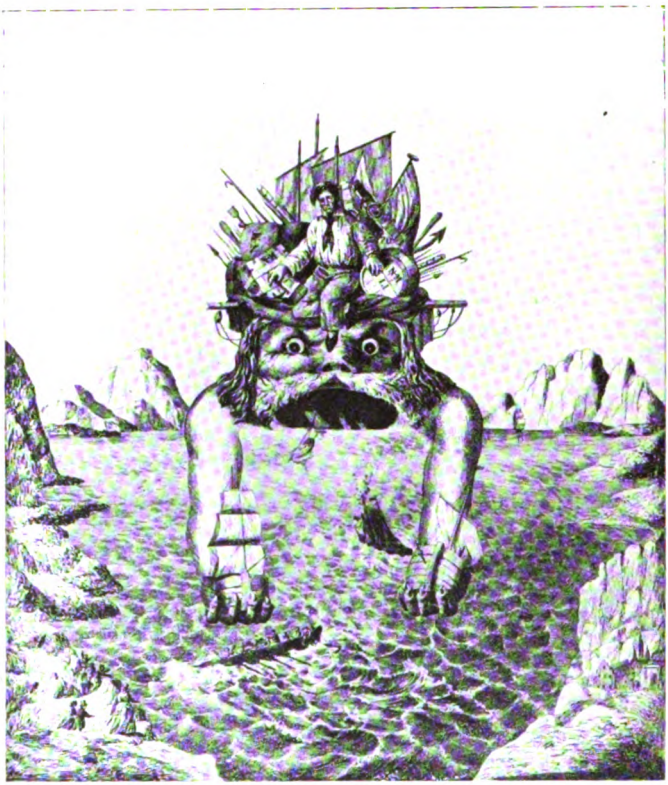
Muntinghe, toen in Nederland [1]), gaf de plannen aan [2]); de Koning was er onmiddellijk voor gewonnen. Bij besluit van 29 Maart 1824 werd de inteekening opengesteld op eene Nederlandsche Handelmaatschappij met 12 millioen gulden kapitaal, waarvan de Koning zelf 4 millioen nam; ook garandeerde hij $4^1/_2$ % dividend. Het bleek dat het particulier kapitaal, dat voor eigen onderneming was teruggeschrikt, in dezen semi-officieelen opzet vertrouwen had: er werd voor niet minder dan 69 millioen ingeschreven, waarvan aangenomen werden de 4 millioen des Konings en nog 33 millioen daarenboven. De bewering van Osy [3]), dat er in het Zuiden voor andere belegging dan in vaste goederen of fabrieken geen fondsen te vinden waren, werd gelogenstraft: aan het aangenomen kapitaal had Amsterdam voor bijna 18 millioen deel, Antwerpen voor ruim 7, Rotterdam voor ruim $5^1/_2$, Brussel voor 4 en Gent voor bijna 1 millioen. De Maatschappij, wier directie gevestigd werd te 's-Gravenhage [4]) en die agentschappen kreeg te Amsterdam, Antwerpen, Rotterdam, Brussel, Gent, Middelburg, Leiden, Dordrecht, Brugge, Oostende, Schiedam en Doornik, had voor de vaart op Indië niet het geringste privilege, alleen goede kans op het vervoer van gouvernementsproducten; ook bouwde zij zelf geen vloot, maar charterde particuliere Nederlandsche schepen.

Eerst waren de resultaten slecht, omdat het gouvernement niet over genoeg producten beschikte om alleen in het vervoer en de bemiddeling

[1]) Hiervóór, bl. 98.
[2]) Mansvelt I, 54 vv.
[3]) Hiervóór, bl. 123.
[4]) In 1831 overgebracht naar Amsterdam.

Digitized by Google

van den verkoop daarvan een kapitaal van 37 millioen te kunnen rendabel maken. Daarom werd in 1827 het kapitaal tot 24 millioen teruggebracht. De zaken verkeeren eerst wanneer na 1830 de hoeveelheid gouvernements-

De Groothandelaar.

Anonyme spotprent op de oprichting der Nederlandsche Handelmaatschappij, in het Rijksprentenkabinet te Amsterdam.

producten reusachtig toeneemt: dan wordt (in 1846) het kapitaal tot $34^1/_2$ millioen verhoogd.

In Indië was de nieuwe maatregel, die gevestigde belangen aantastte, aanvankelijk niet populair. Het eerste door de Handelmaatschappij gecharterde schip, waaraan in Nederland 12.000 pikoel gouvernementskoffie

Digitized by Google

als retourlading was toegezegd, kreeg er van Capellen maar 2000 „op grond van de omstandigheid dat de in 's lands pakhuizen beschikbare voorraad koffie reeds ten publieken verkoop was aangekondigd, en verscheiden door particuliere handelaren bevrachte schepen op lading wachtten"; beschikking die een der aanleidingen werd der groote ontstemming des Konings tegen dezen gouverneur-generaal. Later werkte het Indische gouvernement tot den bloei der Handelmaatschappij krachtig mede, hoewel de Indische kas, nu de gouvernementsproducten niet op Java konden worden geveild maar in Nederland moesten worden van de hand gezet, op het beschikbaar worden van gelden die zij anders dadelijk zou hebben ontvangen, wel twee jaar moest wachten. De Handelmaatschappij voorzag hierin door twee jaren lang de Indische kas hare geheele behoefte voor te schieten, tot een gezamenlijk bedrag van 30 millioen. Met eenige andere voorschotten er bij was de schuld van de Indische kas aan de Maatschappij in 1839 tot 39 millioen gestegen. De Maatschappij vond hare vergoeding in hooge commissieloonen, zoodat in 1835 de door den Koning voorgeschoten dividenden der eerste, magere jaren konden worden terugbetaald en sedert 's Konings hulp niet meer noodig is geweest. — Op de creditzijde der Handelmaatschappij boekt de historie het doen herleven van den Nederlandschen scheepsbouw en het scheppen eener Nederlandsche exportnijverheid van katoenen goederen.

Hoe langer hoe droeviger werd onder Capellen's landvoogdij de toestand der koloniale kas. Geen opbrengst van beteekenis der landrente, geen zich ontwikkelend particulier westersch bedrijf om er belastingobject van te maken, slechts een beperkte hoeveelheid gouvernementsproducten, een breed opgezette administratie, een krachtige bestuursvoering in de buitengewesten en dientengevolge hooge bestuursuitgaven. Een heel andere uitkomst dan de 5 millioen rijksdaalders 's jaars, die Daendels, toen hij in 1814 over de toekomst der kolonie schreef, het moederland uit Indië had voorgespiegeld. In 1824 liepen de tekorten zoo hoog, dat Capellen geen uitkomst meende te zien dan (onder voorbehoud van de goedkeuring des Konings) eene leening van 20 millioen gulden aan te gaan bij het huis Palmer en Co. te Calcutta, onder verband van „alle revenuen en inkomsten, *territoriale bezittingen*, roerende en onroerende eigendommen toebehoorende aan Z. M. den Koning der Nederlanden en Hoogstdeszelfs gouvernement in Indië." Diep vergramd, onthield de Koning zijn goedkeuring bij besluit

Digitized by Google

van 26 Juni 1825 en riep Capellen terug. Er moest, meende hij, in Indië òf met geld gesmeten zijn, òf men had de juiste middelen tot vulling der Indische kas niet weten aan te wenden. 10 Augustus 1825 benoemde hij den Belg Léonard Pierre Joseph burggraaf Du Bus de Ghisignies, gouverneur van Zuid-Brabant, tot Commissaris-Generaal om bezuinigingen in te voeren en hem over de middelen, om Indië tot welvaart te brengen, te rapporteeren; intusschen zou, bij de wet, in de voor het oogenblik onvermijdelijke financieele hulp aan Indië worden voorzien. Wat daarbij in billijkheid mocht worden overwogen was, dat het Indië dat geld noodig had, aan levenskansen voor de toekomst door het Sumatra-tractaat oneindig had gewonnen. Door Engeland's terugtreden zou Capellen's opvolger van zorgen ontheven zijn die den eersten G.-G. zeer hadden gekweld, en op de wereld, die hij te besturen kreeg, zooveel te vrijer blik kunnen slaan.

De regeeringsreglementen, waaronder tot dusver het bestuur over Indië was gevoerd, hadden slechts het karakter gedragen van instructiën voor den G.-G. Dat van 3 Jan. 1815 had in hoofdzaak het charter herhaald, in 1805 door Schimmelpenninck aan Bataafsch Indië gegeven, doch waarvan ongunstige tijdsomstandigheden de invoering destijds hadden verhinderd. In beginsel koos het partij voor de vrije cultuur; het is in Indië echter nimmer afgekondigd en niet in werking getreden. De Commissie-Generaal toch was spoedig tot de overtuiging gekomen, dat men geen R.-R. had behooren op te stellen eer men de toestanden waarop het werken moest, in bijzonderheden kende. Hoe het Java van Raffles er in werkelijkheid uitzag, wist in den Haag in 1814 niemand; de meeste voorschriften, daar opgesteld in onkunde van de toen op Java geldende bepalingen van administratief recht, bleken in de practijk onuitvoerbaar. Tot vervanging der bepalingen van het R.-R. van 1815 waren CC.-GG., door de ruimte van 's Konings opdracht, bevoegd. „Uit krachte van het gezag door den Koning in hen gevestigd en naar aanleiding van den last hun door Z. M. gegeven" publiceerden zij 22 Dec. 1818 een nieuw R. R. Behalve door de betere aansluiting bij de in Indië gevonden en in hoofdzaak door hen gehandhaafde bestuursinrichting onderscheidde het zich van dat van 1815 voornamelijk door de groote macht, gelaten aan den G.-G., die — in Rade — de vijfjaarlijksche begrooting van Ned.-Indië buiten bemoeienis des Konings vaststelt.

Na de financieele débâcle onder Capellen keurde de Koning een andere

Digitized by Google

regeling der bevoegdheid van den G.-G. noodig, doch wilde geen R. R. vaststellen, eer hij de bevinding zou hebben vernomen van Du Bus. Bij vertrouwelijke instructie van 13 Sept. 1825 verleent hij dezen de macht, „om behoudens zijne verantwoordelijkheid, al datgene te verrigten wat door Ons zelf, op de plaats zijnde, zoude kunnen worden verrigt." Du Bus stelde hierop 30 Aug. 1827 een voorloopig R. R. vast, dat voor verscheiden handelingen van den G.-G. eene voorafgaande machtiging des Konings vereischt, en dezen de vaststelling der vijfjaarlijksche begrooting opdraagt. De Koning keurde den gebruikten vorm (voorloopige vaststelling van het R. R. in Indië) af en gaf dus geen goedkeuring of bevestiging daarvan, maar een nieuw R. R. (van 16 Mei 1829, in Indië afgekondigd 19 Jan. 1830), dat evenwel in alle wezenlijke bepalingen dat van Du Bus herhaalt. Inmiddels had, bij wetten van 23 Maart 1826, 22 Dec. 1827 en 27 Dec. 1828, het moederland ter versterking der Indische kas leeningen gesloten van 20 millioen, 2.700.000 en 15 millioen gulden: te zamen *f* 37.700.000. Rente en aflossing werden ten laste van Indië gebracht.

Het vraagstuk der verhouding tusschen moederlandsche en koloniale financiën was tot dusver slechts in theorie opgelost. In toepassing van den regel uit de Fransche constitutie van het jaar III: „les colonies font partie intégrante de la République", zegt art. 129 der staatsregeling van 1798 kort en bondig: „De koloniale inkomsten worden in de nationale kas gestort." Dit leek toen het toppunt van liberaliteit, en had dezen zin: geen particuliere vennootschap in patria zal zich langer met publieke inkomsten der koloniën mogen verrijken. Doch het vervolg zou doen zien voor hoe illiberale toepassing de leer vatbaar was. — Ook de volgende staatsregelingen houden aan de leer der volstrekte eenheid vast. Art. 47 van die van 1801 zegt: „Ingeval de koloniale geldmiddelen niet voldoende zijn, worden zij uit de nationale kas gesubsidieerd, in welke aan den anderen kant ook het overschot zal worden gestort." Eveneens beschouwt art. 12 der grondwet van 1806 „de ontvangsten en uitgaven der kolonieën als uitmakende een deel der ontvangsten en uitgaven van den Staat."

De O. I. C. had, met hare bezittingen, den Staat eene schuld aangebracht van ruim 134 millioen. De overtuiging was algemeen, dat Indië, door overmaking van een jaarlijksch saldo, tegenover dezen last een bate had te stellen. De staatsregelingen zeggen dit niet met zooveel woorden, maar men nam het zich wel degelijk voor. Daendels gaat er prat op, maatregelen te hebben getroffen, die aan de nationale kas een jaarlijksch overschot van

Digitized by Google

5 millioen rijksdaalders zouden hebben verzekerd. De grondwet van 1814 laat zich over eenheid of scheiding van moederlandsche- en koloniale financiën niet uit. De Souvereine Vorst heeft het opperbestuur over de koloniën, en in de bestemming van koloniale overschotten, zoo deze voorkomen, is hij, bij ontstentenis van eenig voorschrift daaromtrent, dus vrij. Niet in het subsidieeren van Indische middelen uit de Staatskas, omdat daarover slechts mag worden beschikt met gemeen overleg der Staten-Generaal. Met de grondwet in de hand kon men dus de eenheid van moederlandsche en koloniale financiën aannemen of verwerpen. De zaak was door de practijk nog niet geprejudicieerd, want koloniale overschotten waren tot dusver niet voorgekomen. Dat er thans een feitelijke beslissing noodig was, werd niet door een koloniaal overschot veroorzaakt, maar door een koloniaal tekort. Men verwierp nu de eenheid met de meeste beslistheid en alsof het vanzelve sprak. In het systeem voortvarende, dat rente en aflossing der $37^{7}/_{10}$ millioen ten laste van Indië bracht, had men ook de oude Compagnie's schuld op rekening van Indië kunnen schrijven, maar had dan ook geen aanspraak meer moeten maken op koloniale overschotten, zoo die te eeniger tijd mochten voorkomen.

Du Bus dan had in opdracht over de middelen te rapporteeren die Indië konden in staat stellen, in rente en aflossing van koloniale leeningen te voorzien. Hij deed het bij het groote „kolonisatierapport" van 1 Mei 1827, aan de bewerking waarvan een groot aandeel genomen was door Gijsbert Karel's oudsten zoon Willem van Hogendorp, die Du Bus als secretaris vergezelde. Java, zegt dit stuk, produceert nog slechts in hoofdzaak rijst voor binnenlandsch, en koffie voor buitenlandsch verbruik. De invoer is er belangrijk gestegen en overtreft ver den uitvoer. Daar de invoer slechts gedeeltelijk in Nederlandsche handen is, kunnen de Nederlandsche handel en scheepvaart niet bloeien. De gebrekkige productie is te wijten aan de nawerking van het monopoliestelsel, dat de markt wilde dwingen door beperking van toevoer, en hooge prijzen najoeg door beperking van productie. Het grondbezit bestaat voor elken deelgerechtigde slechts in een klein stukje. De Javaan is zijn eigen daglooner, hij verbouwt wat rijst en tweede gewassen, juist genoeg voor zijn eigen bestaan en voor het opbrengen der landrente. Hij heeft kapitaal noch kennis, en geen gelegenheid die te bekomen. Redmiddel kan slechts zijn het inroepen van Europeesch kapitaal en Europeesche kennis tot verbouw van producten voor de wereldmarkt. Daartoe is noodig de uitgifte van woesten grond aan Europeanen

Digitized by Google

bij groote stukken tegelijk. Zij zal de bevolking geld doen verdienen en andere bedrijven dan den landbouw mogelijk maken.

Elout, sinds 1824 minister van koloniën, vereenigde zich met deze denkbeelden, en bood den Koning een ontwerp-besluit aan, regelende de uitgifte van woeste gronden in pacht of huur. De Koning echter, eer hij besliste, onderwierp de zaak aan een raadsman in wiens talent in zake organisatie van arbeid hij bijzonder vertrouwen was gaan stellen: van den Bosch, daareven (24 September 1828) uit West-Indië teruggekeerd, waar hij een diepen indruk had opgedaan van de productieve kracht, in georganiseerden negerarbeid gelegen. Hij sprak de vrees uit, dat bij vrijen arbeid van den niet-ijverigen Javaan de particuliere landbouwnijverheid in Ned.-Indië niet tegen de slavenkoloniën zou kunnen concurreeren. Eene proefneming met Elout's plan noemde hij niettemin wenschelijk, zoodat dan ook in het 16 Mei 1829 door den Koning vastgestelde (maar reeds eerder gereedliggende) R. R. aan de Indische regeering de bevordering wordt opgedragen van „ondernemingen van Europeanen en anderen, aan welke door het gouvernement gronden worden afgestaan in eigendom, huur of erfpacht." Nadat Elout dus gemeend had hem tot G.-G. te kunnen voordragen (11 October 1828) en hij daartoe was benoemd (16 October) ontried hij bij advies van 6 Maart 1829 de toepassing van Elout's stelsel, wijl het te geringe kans bood op dadelijk voordeel voor de Indische kas. Men diende er zeker eene proef van te nemen om ervaring op te doen, maar moest tevens iets anders bij de hand nemen dat dadelijk inkomsten verzekerde: „het oude stelsel der Compagnie of dat der gedwongen cultuur." Het gouvernement heeft zich te beschouwen als eigenaar van den grond; het moet het gebruik van gronden afstaan tegen levering van een product dat niet meer dan 66 dagen arbeid vordert en waarvan de cultuur niet meer dan $^1/_5$ van den grond behoeft te beslaan; bij de aflevering van het product kan dan eene kleine geldelijke belooning worden gegeven en de aan dezen cultuurplicht onderworpen bevolking behoort te worden vrijgesteld van de landrente. Kan — gelijk bij suiker, indigo, katoen het geval is — de afwerking van het product niet door den Javaan geschieden, dan behoort deze te worden opgedragen aan Europeesche fabrikanten, gevestigd in de nabuurschap der gronden waarop het product geteeld is, en aan welke het gouvernement den grond, voor hunne fabriek benoodigd, zal afstaan. De bate voor het gouvernement berekent hij op 15 à 20 millioen 's jaars; genoeg om de landrente te vervangen, in het Indisch tekort te voorzien, en rente en aflossing der koloniale leeningen van 1826—'28 te dragen.

Digitized by Google

Elout verzette zich, maar „noode alle politieke en commercieele beschouwingen ter zijde stellende", hechtte de Koning aan de denkbeelden van van den Bosch zijne goedkeuring, waarop Elout (1 Januari 1830) ontslag nam. Van den Bosch was in Juli 1829 naar Indië vertrokken waar hij (na oponthoud van een maand in Brazilië, om daar de thee- en suikercultuur te bestudeeren) in Januari 1830 aankwam, met een R. R. in zijn tasch dat nog met medewerking van Elout was tot stand gekomen en waarin van gedwongen arbeid geen sprake was, doch tevens met een bijzondere instructie, die hem opdroeg de productie van voor de Europeesche markt geschikte gewassen op Java op te voeren tot minstens *f* 5 per hoofd der bevolking. De tegenspraak was te schrijnend om ze niet eenigermate te bedekken; en zoo werd nu aan art. 80 van het R. R., handelende over de bevoegdheid der Indische regeering om werk in djatibosschen voor rekening van het Rijk op te dragen aan de daartoe best gelegen desa's, hetzij in dagloon, hetzij tegen geheele of gedeeltelijke kwijtschelding der landrente, een tweede lid toegevoegd:

Bepalingen van dezen aard kunnen ook gemaakt worden ter bevordering van andere werkzaamheden ten dienste van het Rijk, en van bijzondere takken van cultuur, welker uitbreiding belangrijk is voor het algemeen.

Met deze bijvoeging werd Elout's R. R. bij publicatie van 19 Jan. 1830 in Indië afgekondigd. — Twintig jaren lang heeft van den Bosch' cultuurstelsel de ontwikkeling van Ned.-Indië bij uitsluiting beheerscht; het is eerst ineengestort, toen, in de jaren zestig der negentiende eeuw, de overtuiging zich begon te vestigen, dat de vrije onderneming Java nog veel productiever zou maken dan dwangcultuur het vermocht [1]).

Groote verdienste verwierf zich van der Capellen voor de vestiging en versterking van het Nederlandsch gezag over de Buitengewesten.

Na 1784 was het toezicht der Compagnie op het peperland Bantam (waartoe de Lampongs behoorden) verslapt en vertoonden zich in de Lampongs zeeroovers van de Soeloe-eilanden, die zich in 1793 te Sepoetih, op de Oostkust der Lampongs, nestelden; een usurpator Raden Intan, die met deze zeeroovers heulde, beheerschte het binnenland. De assistent-resident Kruseman, die in 1817 met een kleine troepenmacht naar het

[1]) Voor nadere bijzonderheden zie mijne *Koloniale Geschiedenis* III, 36 vv.

Digitized by Google

gewest gezonden werd, stelde voor, Raden Intan en zijne beide broeders jaargelden aan te bieden, „mits zij zich betamelijk gedragen en hun gezag niet verder uitoefenen dan over hunne kampongs." Het gouvernement keurde dit goed. Een kleine versterking werd aangelegd te Telok Betong; daar, te Semangka en te Toelang Bawang werden ambtenaren geplaatst.

Maar in denzelfden tijd kwam Raffles te Benkoelen aan, en herinnerde dat 24 Oct. 1801 Semangka door de Engelsche O. I. C. was in bezit genomen. Hij had hierin gelijk; niet in den eisch tot ontruiming dien hij er op liet volgen, want het feit van 1801 was krachteloos geworden door den vrede van Amiens. Batavia wees den eisch af, maar inmiddels had Raffles al van den post bezit genomen. Evenwel kreeg Batavia van Calcutta gelijk, en Raffles moest de plek weer ontruimen.

Ook Palembang was een peperland en stond vanouds met de Compagnie in betrekking, die sinds 1662 in de hoofdstad een versterkt etablissement bezat. Van Malaka uit werkte na 1809 Raffles sterk op Palembang en zond den sultan geweren en munitie. 14 Sept. 1811, toen hij vernomen had van den val van Compagnie's bewind op Java, overrompelde de sultan Badar Oedin het fort en slechtte het; het personeel, 24 Europeanen en 63 Javanen, werd in zijn geheel vermoord. Daarop weigerde hij echter, de Engelschen binnen te laten.

Raffles, niet van deze weigering, maar van den moord een *casus belli* makende, zond in 1812 eene expeditie. De sultan vluchtte naar het binnenland. In zijne plaats werd gesteld zijn jongere broeder Nadjam Oedin, vermoedelijk even schuldig als de ander, maar die bereid werd bevonden Bangka en Billiton, onderhoorigheden van Palembang, aan de Engelschen af te staan. Intusschen bestookte Badar de hoofdplaats van het binnenland uit en verkreeg zulk een aanhang, dat de Engelschen vreesden, het met Nadjam niet te zullen klaren. Zij legden het dus met Badar aan. Deze wees nu zijn zoon als den schuldige aan, stelde hem ter beschikking, en zou weder als sultan worden erkend mits hij boete betaalde, het fort herbouwde, 15.000 pikoel peper 's jaars leverde, opium inkocht en den afstand van Bangka en Billiton bevestigde. Nadjam verklaarde te zullen berusten en Badar kwam weer op den troon (13 Juli 1813); Nadjam zou zijn opvolger zijn. Zoo beschikte het de Engelsche resident Robinson, maar Raffles keurde het af en zond eene expeditie die Nadjam herstelde (13 Aug. 1813); met den sterken arm werd deze nu overeind gehouden.

Digitized by Google

Het Nederlandsche gouvernement, dat de neiging heeft te bevestigen wat het aantreft, begint met Nadjam te handhaven. In November '16 komt de eerste Nederlandsche resident aan, die echter slechte ervaring met hem opdoet en hem afschildert als een wreed en onbetrouwbaar vorst. Bij besluit van 27 Oct. 1817 wordt daarop het bestuur over Palembang en Bangka opgedragen aan Muntinghe, als commissaris. Zijn instructie gelast hem

Badar te kennen te geven, dat hij wegens het gebeurde in 1811 niet *geheel* kan worden hersteld, doch wellicht zijn gezag *gedeeltelijk* zal terugbekomen; — Nadjam te doen gevoelen dat het der Regeering bekend is dat hij aan den moord van 1811 heeft deelgenomen; dat zijn bestuur niet geschikt is de rust van het land te verzekeren, en dat dit doel niet te bereiken is zonder dat hij van een groot gedeelte van zijn gezag afstand doet; — aan beide Badar en Nadjam te geven zoodanig gedeelte van het rijk, als genoegzaam is om in de kosten van hun hofhouding te voorzien; — de overige gedeelten van het rijk onder het Gouvernement te brengen en de aaneenschakeling te bewerken met de reeds in bezit genomen Lampongs.

Muntinghe was 20 April 1818 te Muntok; de faam ijlde hem vooruit; Nadjam wendde zich in het geheim tot Raffles. 4 Juni '18 kwam Muntinghe te Palembang aan; Badar en Nadjam teekenden de hun voorgelegde contracten (21 en 23 Juni); Nadjam zou den titel voeren van jongen, Badar dien van ouden sultan; alle bovenlanden werden aan het Gouvernement afgestaan. Maar 4 Juli verscheen een door Raffles afgezonden kapitein Salmond met 25 sepoys, voorhoede eener krijgsmacht van 200 man die onderweg was; hij heesch op Nadjam's kraton de Engelsche vlag. Nadjam stelde zich onder Britsche bescherming, beloofde de Nederlanders te verjagen en de kosten van Raffles' expeditie te zullen vergoeden. Terstond ontwapende Muntinghe de 25 man en zond Salmond naar Batavia op; daarop trok hij met eigen macht en hulptroepen van Badar, de Moesi langs, de 200 man tegemoet, die zich retireerden.

Zijn toeleg, Nadjam tegen Badar uit te spelen en omgekeerd, was mislukt. Nadjam was nu niet te handhaven, en Muntinghe kon niet anders doen dan het hem toegedacht grondgebied thans Badar aan te bieden. Nadjam blijft met de Engelschen in betrekking en dezen rukken ten tweeden male het Palembangsche binnen, waarop Nadjam met zijn zoons en gevolg naar Batavia wordt ingescheept (30 Oct. 1818). In December trekt Muntinghe nogmaals tegen de Engelschen op, weer met hulptroepen van Badar;

Digitized by Google

als hij tot bij de grens van Benkoelen genaderd is en daar een versterking wil aanleggen, wordt hij door handlangers van Badar aangevallen die hem den terugtocht naar Palembang zoeken af te snijden. Muntinghe slaat er

Het gevecht tegen de batterijen van Palembang op 24 Juni 1821.
Naar een teekening van den Luit. ter Zee P. le Comte, die de expeditie medemaakte, in het Scheepvaart-Museum te Amsterdam.

zich doorheen en is 20 Mei 1819 te Palembang terug. Hij laat nu versterking uit Batavia komen, en als hij over 500 man en twee korvetten beschikt, besluit hij, met Badar af te rekenen. 12 Juni 1819 begint het gevecht dat ongunstig voor Muntinghe verloopt; 15 Juni scheept hij zich in met achterlating van twee kanonnen en van het meerendeel der bagage. De overge-

Digitized by Google

bleven macht wordt te Muntok geposteerd; Muntinghe zelf gaat door naar Batavia om versterking te halen; Badar zorgt dat ook Bangka in opstand komt zoodat de macht te Muntok op het eiland zelf wordt vastgehouden, dat eerst in 1821 weer tot rust komt.

Te Batavia besloot men (30 Juli 1819) tot een nieuwe expeditie onder Wolterbeek, die in October '19 onverrichter zake terug moest keeren. Men bepaalde zich daarop tot eene blokkade der Moesi.

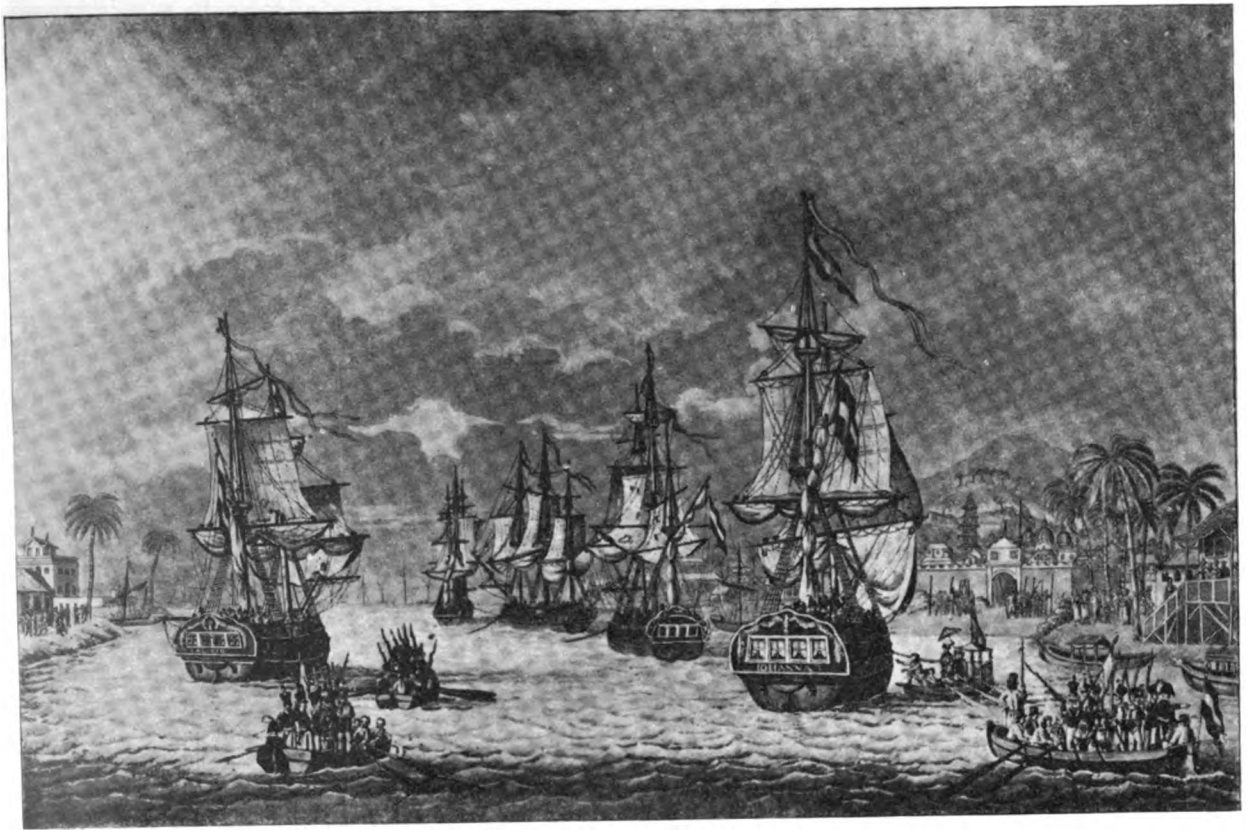
4 Augustus '19 was Badar vervallen verklaard; zoo men alsnog slaagde, wat met Palembang te doen? Moest het onder Europeesch bestuur worden gebracht? Muntinghe adviseerde van niet, en de Regeering vereenigde zich daarmede. „Eene bevolking", zeide zij, „zoo ruw en onbeschaafd als die der Palembangsche binnenlanden, kan het doelmatigst worden opgeleid tot eene betere bestemming onder haar eigen vormen van bestuur." In de practijk beteekende dit Nadjam, die 28 April 1821 eene acte teekent:

> dat hij, nadat zijn stam door de wapenen van het Gouvernement zal zijn hersteld, onder den titel van Soesoehoenan zich zal overgeven aan stille afzondering, terwijl zijn oudste zoon het bestuur zal uitoefenen als Sultan; dat het Gouvernement zal trekken de in- en uitgaande rechten en pachten, de Sultan alle inkomsten, getrokken uit voortbrengselen van den grond; dat slavenhandel en menschenroof zullen worden tegengegaan.

Hij mag nu de derde expeditie vergezellen, die, onder Hendrik Merkus de Kock, 19 Mei 1821 naar Palembang vertrekt, en 24 Juni Badar's versterking verovert. Badar komt in onderwerping en wordt naar Ternate verbannen. Nadjam's zoon neemt de titels van zijn vader over en hoopt ze als Nadjam II tot gelding te kunnen brengen.

In financieel opzicht bleek Palembang een tegenvaller. Men achtte het noodig er een land- en zeemacht aan te houden en dit vergde *f* 300.000 's jaars, waar maar *f* 80.000 aan gouvernementsinkomsten tegenover stonden. Nadjam II ontwikkelde niet het minste gezag; het binnenland bleef regeeringloos. Nog vóór het einde van 1821 wordt de resident van Cheribon, van Sevenhoven, als commissaris naar Palembang gezonden ter inspectie; hij concludeert tot direct bestuur. De ambtenaaren Reynst en Kruseman worden hem toegevoegd om de landsinkomsten op te nemen, en 9 Oct. '22 wordt, onder nadere goedkeuring der Regeering, de grondslag gelegd tot een nieuw contract, waarbij *alle* inkomsten aan het Gouvernement worden afgestaan, dat den sultan en de grooten zal pensioneeren. De grond-

Digitized by Google

Badar, de sultan van Palembang, wordt op 27 Juni 1821, na zijn overgave, aan boord gebracht van Z. M. Johanna.
Aquatint van J. A. Lutz naar H. P. Oosterhuis.

Digitized by Google

Digitized by Google

slag wordt te Batavia goedgekeurd en van Sevenhoven gemachtigd het nieuwe contract aan te gaan, dat 19 Aug. 1823 geteekend wordt en 7 Oct. '23 door de Regeering bekrachtigd. De sultan doet afstand van alle inkomsten en van de geheele souvereiniteit met alle attributen welke aan de opperste macht toekomen. Afgescheiden van het Europeesch bestuur zal blijven bestaan „eene rechtbank van geestelijke zaken onder voorzitterschap van een inlandsch prins, welke kennis zal nemen van inlandsche huwelijken, erfenissen en echtscheidingen, en van welker uitspraak hooger beroep aan den sultan zal vallen." In de publicatie waarbij van Sevenhoven aan de bevolking van de verandering kennis geeft, heet het:

Verlaat U op de hooge en krachtige bescherming des Nederlandschen Gouvernements; verbergt uwe personen en goederen niet langer voor kwade priai's, djemengs of mantri's; de tijd is voorbij, dat het volk van Palembang aan hunne willekeurige handelwijze was overgelaten.

Intusschen deed men niet genoeg om die priai's in den nieuwen toestand te doen berusten; hun toelage bedroeg slechts *f* 8 à *f* 10 's maands.

Reynst, aan wien door van Sevenhoven het bestuur was overgedragen, moet dan ook reeds in 1824 velerhande onrust constateeren. 21 Nov. '24 werd ontdekt, dat 20 soldaten van het garnizoen vergiftigd waren; tijdig verschafte geneeskundige hulp voorkwam hun dood. In den nacht daarop viel de sultan het garnizoen aan maar leed een volkomen nederlaag. Reynst vorderde dat de sultan zich zou overgeven en naar Batavia laten inschepen, maar hij ontvluchtte naar de binnenlanden. Nog eens verschijnt van Sevenhoven als commissaris (Mei 1825); de sultan wordt opgespoord, geeft zich over (9 Aug. '25) en wordt naar Batavia gebracht. Banda, later Menado is zijn verbanningsoord; daar is hij in 1844 overleden. De sultanstraditie leeft dan nog eenigermate voort in den rijksbestierder, schoonzoon van Badar, die in 1851 wordt verbannen. Nog in 1881 hebben afstammelingen der sultansfamilie eene samenzwering tegen het gouvernement op touw gezet, zij zijn toen verwijderd; in 1911 is hun terugkeer toegestaan; hun aanwezigheid in het land heeft sedert geen moeilijkheden opgeleverd.

Sumatra's Westkust had zich in 1663 onder de hoede der Compagnie begeven, op voorwaarde van bescherming tegen Atjeh. In 1714 krijgt de Compagnie, die haar hoofdvestiging te Padang had, de Engelschen tot buren (te Benkoelen); in 1751 vestigen zich de Engelschen ook te Natal

Digitized by Google

en in 1755 te Tapanoeli. In 1795 gaat Padang aan hen over; maar zij zijn er evenmin als de Compagnie in geslaagd, den Atjehschen zeeroof ter Westkust te bedwingen.

In de bovenlanden van Padang bestond nog het oude rijk Minangkabau; het had in de 16de eeuw den Islâm aangenomen, doch maatschappelijke instellingen die met den Islâm strijdig waren, gehandhaafd. Ook de eigenlijke godsdienstvoorschriften werden er slechts nageleefd. Omtrent 1800 was Mekka doordrongen van een godsdienstig réveil; drie bedevaartgangers uit Minangkabau keerden in 1803 als bekeerden naar hun land terug en verwierven er aanhang; de partij der nationale traditie dolf het onderspit. Vele leden van het vorstengeslacht kwamen om of vluchtten; drie er van stelden zich te Padang onder de bescherming van het Britsch bestuur; dit geschiedde kort voor Raffles' aankomst te Benkoelen in Maart 1818.

In Mei 1818 verscheen te Benkoelen een oorlogsschip met Nederlandsche ambtenaren en militairen aan boord, om met Raffles de overgave van Padang te regelen. Raffles verklaarde geen orders uit Bengalen ontvangen te hebben; het oorlogsschip keerde toen naar Batavia terug. Raffles meende van de aanwezigheid der drie vorstentelgen gebruik te kunnen maken om het Britsche gezag in de bovenlanden van Padang te vestigen; hij ondernam daarheen in Juli '18 een soort imperialen propagandatocht. Hij liet door een aantal hoofden een brief aan den Koning van Engeland teekenen, waarbij deze verzocht werd, Padang niet weder aan de Hollanders uit te leveren. Eene poging, om ook met de leiders der fanatieken, de Padri-partij, in aanraking te komen, mislukte hem echter geheel. Vóór hij terugkeerde plantte hij te Semawang, waar de Oembilin het meer van Singkara verlaat, de Engelsche vlag en liet er bezetting achter, die vervolgens tot 100 man, met 4 stukken geschut, werd opgevoerd. „Het is nog niet lang geleden", schrijft hij in schromelijke overdrijving naar Calcutta, „dat de vorsten van Minangkabau over heel Sumatra werden erkend [1]); indien wij hun gezag ondersteunen, kan gemakkelijk een centraal gouvernement worden gevestigd en Sumatra, onder Britschen invloed, weder groote staatkundige beteekenis verkrijgen." Maar te Calcutta werd Raffles' beleid afgekeurd. Hij ging daarheen om zich te verdedigen, maar ontving den last zich niet

[1]) In de 15de eeuw had Minangkabau niet over heel Sumatra, maar over Midden-Sumatra van Palembang tot Siak geheerscht, maar in de 16de eeuw komen Indragiri en Djambi reeds als afzonderlijke staten voor. Kort vóór de Nederlanders in Indië verschenen had Minangkabau de Westkust aan Atjeh verloren.

Digitized by Google

verder met Palembang of de Lampongs in te laten en Padang aan de Nederlanders over te geven. Dit geschiedde 22 Mei 1819, en nu was het het Nederlandsche gouvernement dat voor de Padri-kwestie kwam te staan. In Juli 1820 bieden de hoofden der adatpartij, in herhaling van een reeds ten vorigen jare gedaan maar afgewezen verzoek, op voorwaarde van bescherming tegen de Padri's, hun land in eigendom aan het gouvernement aan.

Door den burgeroorlog in de bovenlanden stond te Padang de handel nagenoeg stil; bovendien bestond de vrees, dat als men de hoofden nogmaals afwees, zij het bij de Engelschen zouden zoeken die nog te Natal zaten (Natal en Tapanoeli kwamen, als oud-Engelsch bezit, eerst in 1825 krachtens het Sumatra-tractaat in onze handen); 10 Febr. 1821 wordt dientengevolge met de hoofden het verdrag geteekend, waarbij het Minangkabausche rijk aan Nederland wordt afgestaan. Dit beteekende niet meer dan dat men het met hun ondersteuning op de Padri's mocht veroveren. Van 1821 tot 1824 leidt de officier Raaff een offensief dat met de onderwerping van een deel der bovenlanders eindigt. Maar tijdens den Javaoorlog (1825—1830) heeft het gouvernement geen soldaten te missen en moet een lijdelijke houding worden aangenomen. Van 1830 tot '32 wordt de aanval hervat, en in 1832 zijn de Padri's onderworpen; doch in 1833 breekt in de laatst onderworpen streken opstand uit. Van den Bosch richt daarop tot de bevolking het *plakaat pandjang* [1]), waarbij zij „in het volkomen bezit gelaten wordt harer politieke en huishoudelijke rechten, zoodanig dat het Gouvernement zich niet zal bemoeien met het benoemen van hoofden, noch met derzelver rechtspleging, of eenige andere huishoudelijke aangelegenheid, noch ook belastingen zal invoeren." Het wordt door de Padri's opgevat als bewijs van onmacht na geleden nederlaag. Nu moet, van 1834 tot '37, de oorlog worden uitgestreden; Cochius en Michiels brengen hem in 1837 met de inneming van Bondjol ten einde. Nu acht het gouvernement zich sterk genoeg, in de Padangsche bovenlanden de gouvernements-koffiecultuur in te voeren: het legt het plakaat-pandjang aldus uit, dat dit geen belasting in arbeid verbiedt, en de bevolking heeft er vrede mee, mits zij niet, behalve aan cultuurdiensten, ook nog aan transportdiensten worde onderworpen. Nu behoorde tot de krachtens het Sumatratractaat in 1825 overgenomen landen het eiland Nias, waarmede de Engelschen in 1810 een contract hadden gesloten. De bepaling uit dat contract welke

[1]) „Het lange plakaat".

Digitized by Google

den slavenhandel verbood, werd in het onze van 1825 overgenomen; alleen mochten menschen door het gouvernement worden medegenomen om schuld uit te dienen, na afloop waarvan zij moesten worden vrijgelaten; een soort pandelingschap m. a. w. In het begin bleef het bij een paar honderd, maar nu klom het getal tot 3000 waarvan er nooit één is teruggekeerd; zij werden nl. gebruikt om de bevolking der Padangsche beneden- en bovenlanden van transportdiensten te ontlasten.

De Mentawei-eilanden, die zich in 1803—'04 aan Engeland hadden onderworpen, werden mede in 1825 overgenomen. — De Engelsche toezegging, Raffles' Atjeh-verdrag van 1819 te zullen veranderen in „a simple commercial arrangement" [1]), werd niet nagekomen, maar in feite heeft Engeland op zijn uitsluitend recht, in 1819 verkregen, geen aanspraak meer gemaakt. — Het Sumatra-tractaat had eene splitsing van het sultanaat van Djohore-Riouw ten gevolge. De man die gebruikt was om Singapoer in handen te krijgen [2]) bleef sultan van Djohore en bondgenoot der Engelsche Compagnie; zijn broeder, onder Nederlandsch gezag, sultan van Riouw.

Ter Westkust van Borneo hadden in de 18de eeuw vreemde elementen hun intrede gedaan: zeeschuimers en Chineezen. Deze laatsten, aanvankelijk als mijnwerkers uit Broenei, waar zij reeds lang gevestigd waren, gekomen, vormden met hunne kongsi's alras een staat in den staat, ter behartiging hunner stoffelijke, spoedig ook van politieke belangen.

Daar de vestiging te Pontianak en elders voor de Compagnie geen geldelijk voordeel meer opleverde, had zij in 1791 de geheele kust ontruimd. Daarmede brak een tijd van anarchie en ellende aan; de werkelijke machthebbers waren zeeroovers aan de kust en de Chineezen in het binnenland. In de hoop op steun tegen deze vijanden zonden, zoodra hun de aankomst der Commissie-Generaal bekend was, in 1816 de sultans van Sambas en Pontianak gezantschappen naar Batavia om de oude betrekking te hernieuwen. Eerst in 1818 werd een commissaris met 600 man afgezonden om contracten te sluiten; te Pontianak verscheen ook een Britsch agent Farquhar, maar vischte achter het net. De 600 man werden in garnizoenen verdeeld, en de instructie van den commandant draagt hem op, zeeroof en wanorde krachtig tegen te gaan; maar de macht was daartoe veel te

[1]) Hiervóór, bl. 97.
[2]) Hiervóór, bl. 90.

Digitized by Google

gering. De Chineezen komen spoedig in verzet: zij willen van door het Gouvernement ingevoerde nieuwigheden als hoofdgeld, zoutmonopolie en opiumpacht niet hooren. De troepen moeten weldra naar Sambas en Pontianak worden teruggetrokken. In dien tijd vroeg Palembang alle aandacht en was er voor West-Borneo geen versterking beschikbaar; nadat Palembang in Juni 1821 is ten onder gebracht, worden troepen gezonden die in 1823 de Chineezen onderwerpen. Ook de hoofden langs de Kapoeas krijgen bezoek; o.a. die te Sintang, waar zich in 1823 voor het eerst een Europeaan vertoont.

De zeeroof blijft echter in vollen gang. De resident van Sambas sneuvelt in 1824 tegen zeeroovers bij Pontianak. De Java-oorlog doet de bemoeiingen ter Westkust van Borneo zooveel mogelijk inkrimpen en leidt tot een tijdvak van verwaarloozing.

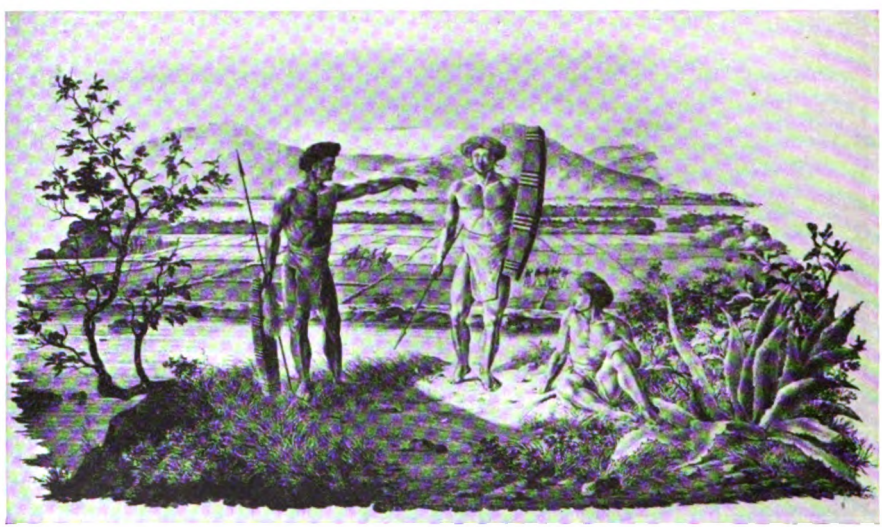
In 1827 komt een ergerlijk geval van zeeroof voor. Een Nederlandsch schip strandt op de Karimata-eilanden. De sultan van Matan eischt de lading op; wanneer hem die geweigerd wordt, laat hij den Nederlandschen post op Groot Karimata afloopen; het hoofd van den posthouder wordt, op een piek, hem toegevoerd. Daarop wordt hij in 1828 met een expeditie bezocht, vlucht naar het binnenland, en wordt vervallen verklaard. Zijn rijk wordt aan Radja Akil gegeven, een lid van het Siaksche vorstenhuis, die het gouvernement met een prauwenvloot te hulp gekomen was. Hij vestigt zijn residentie op de plek waar het in 1787 door Pontianak verwoeste Soekadana gestaan had, en noemt ze ter eere van Du Bus Nieuw-Brussel, een naam, na 1830 dadelijk in onbruik geraakt. Maar eenmaal gevestigd, blijkt Radja Akil niet beter dan zijn voorganger. Ook de Chineezen der mijndistricten hadden na 1823 spoedig hun onafhankelijkheid hernomen. Het Gouvernement stelt zich tevreden met een nominaal gezag, dat zijn uitdrukking vindt in kleine bezettingen aan de kust, en dient om eventueele aanspraken eener vreemde mogendheid te kunnen tegengaan. Men verzuimt dit systeem ook over Noord-Borneo uit te breiden, zoodat zich Engeland zonder bezwaar daar heeft kunnen vestigen.

Een contract, 1 Januari '17 met Bandjermasin gesloten en waarbij wederom (als reeds in 1787 was geschied) een gedeelte van het rijk aan het Gouvernement in vollen eigendom werd afgestaan, werd niet nageleefd; in 1825 was eene expeditie noodig. In dat jaar overleed de sultan; met den opvolger was de verhouding beter. Bij zijn optreden teekende hij een nieuw contract, waarbij het grootste deel van het rijk onder rechtstreeksch bestuur

Digitized by Google

werd geplaatst; maar in de dagen van Java-oorlog en cultuurstelsel bleef dit contract doode letter. — In 1825 werd eene Nederlandsche vestiging in Koetei toegestaan, maar van dit verlof is aanvankelijk geen gebruik gemaakt.

Sedert in 1669 de belangrijkste helft van Makassar Compagnie's gebied was geworden, bleef Boni in Zuid-Celebes het voornaamste inlandsche

Alfoersche hulptroepen in den Java-Oorlog.

Steendruk van W. Groenewoud naar een teekening van Majoor de Stuers. Uit Atlas: Mémoires sur la Guerre de Java de 1825 à 1830; in de Bibliotheek van het Koloniaal Instituut te Amsterdam.

rijk. De Compagnie had er steeds last mede gehad, evenals het Engelsche tusschenbewind. In 1816 bevond het Nederlandsch bestuur, dat Tanette en Boni gedeelten van het oude Compagnie's gebied in bezit hadden genomen. Vertoogen hielpen niet; de zaak bleef slepen tot 1824, toen Capellen naar Makasser kwam om het Bongaaisch verdrag van 1667, waarop de positie der Compagnie in Zuid-Celebes berust had, te hernieuwen. Tanette en Soepa weigerden zaakgelastigden naar den G.-G. af te vaardigen. Er werden tegen die twee rijkjes expeditiën afgezonden; die tegen Soepa mislukte en werd niet herhaald. Capellen werd zich bewust dat het gouverne-

Digitized by Google

mentsgezag op Celebes nog maar in naam bestond; men zou òf op moeten breken, òf het gezag in de oude klem herstellen.

Vier dagen na Capellen's vertrek viel Boni het gouvernementsgebied binnen. Eene expeditie onder van Geen werd uitgerust; de hoofdstad werd ingenomen, maar de vorstin kwam niet in onderwerping. 't Bleef bij een tuchtiging zonder staatkundige gevolgen; er was niets bereikt dan de zuivering van het Gouvernementsgebied. Hierop brak de Java-oorlog uit die van alle verder geweld deed afzien; de vorstin verklaarde, ieder Europeaan die haar gebied betrad, ter dood te zullen laten brengen. Na haar dood in 1835 sluit haar opvolger vrede met het gouvernement (1838).

Bij het Bongaaisch verdrag was de vorst van Boeton verplicht tot uitroeiing zijner nagelboomen, tegen toezegging van een jaargeld dat hij jaarlijks te Makasser moest komen afhalen. Capellen hief in 1824 het verbod van aanplant op en liet den vorst het jaargeld behouden; in 1828 leverde hij het Gouvernement hulptroepen in den Java-oorlog.

In Noord-Celebes werd het oude gezag over de Minahasa in 1816 weder aanvaard.

Van Madoera was de Compagnie in de 18de eeuw begonnen, troepen te betrekken voor den dienst op Ceilon, te Malaka en elders, en hield de regenten daartoe te vriend. Daendels, die veel troepen noodig had, verleende den regent van West-Madoera den sultanstitel. De regent van Soemenep kreeg van Capellen den sultanstitel wegens zijne hulp in den Java-oorlog. Na afloop van dien oorlog werd met de regenten van Madoera eene vaste regeling getroffen: zij zouden hunne barisan's, op eene voorgeschreven sterkte, steeds ter beschikking houden van het Gouvernement (1831).

Op Bali had de Compagnie slechts contracten tot slavenlevering gehad die door Raffles waren ingetrokken. Het gelukte ook Capellen niet, hier politieke betrekkingen aan te knoopen; eindelijk staat het rijkje Badoeng in 1826 de vestiging van een vertegenwoordiger van het Nederlandsch gezag toe, maar deze wordt in 1831 teruggeroepen. In 1839 sluit Huskus Koopman contracten af waarbij alle rijkjes het Nederlandsch oppergezag erkennen; het was hierbij om de afschaffing van het kliprecht [1]) te doen. In 1843 sluit hij een dergelijk contract met Lombok.

[1]) Dat schip met lading en bemanning tot eigendom verklaart van den vorst aan wiens strand het is aangespoeld.

Digitized by Google

Ambon en Banda hadden zich van 1796 tot 1802, en wederom van 1810 tot 1817, in Engelsche handen bevonden. Vrees voor het verdwijnen der mildere bepalingen betreffende de specerijhandel, die in den Engelschen tijd hadden gegolden, leidde bij het herstel van het Nederlandsch gezag over Ambon in 1817 tot een opstand; de resident van den Berg werd op Saparoea vermoord. Een in 1818 uit Java gezonden troepenmacht onder den commissaris-generaal Buyskes moest dezen opstand dempen. In 1824 bezocht Capellen Ambon; hij verhoogde den inkoopsprijs der nagelen en schafte de hongitochten af; de aanplant mocht nu overal vrij geschieden.

In 1791 was de Noord- en Westkust van Nieuw-Guinea opgenomen door den Engelschman Mac Cluer, en in 1793 volgde een Engelsche bezetting van Doreh op de Noordkust; nadat zij gedeeltelijk was afgeloopen, keerde de rest in 1795 terug. In den tijd van Du Bus dook een gerucht op dat Engeland eene vestiging ter Zuidkust overwoog. Du Bus deed toen de Nederlandsche vlag hijschen aan de Tritonbaai, waar een fort Du Bus werd opgericht (1828). Een Italiaansch reiziger die de plek in 1830 bezocht, deelt mede dat de bezetting het niet waagde de versterking te verlaten; op honderd pas van het fort begon het natuurwoud. In 1836 is zij er vandaan gehaald.

Niet minder dan voor de gezagsvertegenwoordiging in de Buitengewesten heeft Capellen zich verdienstelijk gemaakt voor de bevordering van het natuuronderzoek in den Archipel. De commissie-generaal had een geleerde medegenomen: Caspar Georg Carl Reinwardt (1773—1854), als jonkman uit het hertogdom Berg in 1787 naar Amsterdam gekomen en sedert 1810 hoogleeraar in de plantkunde aldaar. Hem werd de lange titel verleend van „directeur over de zaken van den landbouw, kunsten en wetenschappen op het eiland Java en onderhoorigheden." Hij heeft er het onderwijs en den genees- en heelkundigen dienst geschapen, 's Lands Plantentuin gesticht en aanvankelijk beheerd, en het bijeenbrengen van wetenschappelijke verzamelingen voor het moederland geleid. Het moederland stelde in 1820 eene Natuurkundige Commissie voor Ned.-Indië in, die Reinwardt's verzamelarbeid zou doen voortzetten, en tot 1850 bestaan heeft. Reinwardt zelf repatrieerde in 1822, den plantentuin onder beheer latende van Carl Ludwig Blume (1796—1862), een Brunswijker, als geneesheer naar Indië gekomen en spoedig als vaccine-inspecteur onder Reinwardt

Digitized by Google

geplaatst, die zich door hem in het beheer van den tuin had doen bijstaan. Blume's eigen beheer duurde maar tot 1826. Daar Du Bus, bezuinigend [1]), ook op den plantentuin beknibbelde, verkoos Blume de daar reeds bijeengebrachte botanische verzamelingen naar patria over te brengen om ze rustig te kunnen bewerken. De tuin te Buitenzorg werd (meer als plantenpark dan als wetenschappelijke instelling) vervolgens door een hortulanus onderhouden. Het is de particuliere landbouwonderneming geweest die, veel later, door haar prikkelende vragen een landbouwdepartement heeft doen opgroeien uit een „tuin" die in den tijd van het cultuurstelsel meer als curiositeit dan als bureau van voorlichting was beschouwd.

Caspar Georg Carl Reinwardt.
Naar een steendruk van J. C. d'Arnaud Gerkens in het Rijksprentenkabinet te Amsterdam.

De eerste geleerden, die de natuurkundige commissie van 1820 uitzond, waren Johan Coenraad van Hasselt en Heinrich Kuhl, beiden jong in Indië overleden. Drie buitenlanders zetten het verzamelwerk (ten dienste van het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie te Leiden) voort, van wie Salomon Müller de laatste is. Met diens terugkeer naar Nederland in 1837 wordt het werk tijdelijk gestaakt, om eerst in 1842

[1]) Hiervóór, bl. 192.

Digitized by Google

weer te worden opgevat door Schwaner (den bereizer van het stroomgebied van de Barito) en Junghuhn (die de kina uit Zuid-Amerika naar Java heeft overgebracht).

Een (nog gebrekkige) instelling tot opleiding van O.-I. ambtenaren heeft van 1832 tot 1843 te Solo bestaan. Daar kreeg Carel Frederik Winter(1799—1859), translateur voor de Javaansche taal gelijk vroeger zijn vader al geweest was, het Javaansch als leervak te onderwijzen. Een leerling van het instituut te Solo, Johannes Albertus Wilkens (1813—1888) werd met Winter door de Indische regeering te werk gesteld „tot samenstelling van een uitvoerig verklarend-omschrijvend Javaansch-Nederlandsch Woordenboek"; van hun werk, uit 60 foliodeelen handschrift bestaande, is eerst veel later profijt getrokken. Reeds veel eerder was de officier Roorda van Eysinga (1796—1856) met de samenstelling van een Maleisch-Nederlandsch woordenboek belast; het verscheen in 1825.

Reuvens.

Steendruk van L. Springer, naar een door Louis Moritz geschilderd portret in het Rijksprentenkabinet te Amsterdam.

In 1818 was te Leiden een Museum van Oudheden opgericht; gelijk op het verzamelen van vaderlandsche, grieksche en egyptische oudheden, legde de directeur Reuvens zich ook op de kennis der indische toe, en

Digitized by Google

stelde zich met Reinwardt in betrekking. Uit door dezen sedert 1819 overgezonden materiaal ontstond eene indische afdeeling; Reuvens' verhandeling „Over drie groote steenen beelden, in den jare 1819 uit Java naar de Nederlanden overgezonden" (1824) staat aan het begin der archaeologie van Ned.-Indië.

Het schoolwezen vond de Commissie-Generaal in 1816 in het uiterste verval.

Op Java werd toen van gouvernementswege geen onderwijs aan Europeanen gegeven. De eerste gouvernementsschool werd reeds 6 Nov. 1816 te Weltevreden geopend, en het R.R. van 1818 bevat eenige bepalingen omtrent het onderwijs, o.a. dat aan inlanders gelegenheid moet worden gegeven op de scholen voor Europeanen te worden onderwezen. In 1820 bedroeg het getal scholen 7. Toen Reinwardt in 1822 heenging, werd een inspecteur „over het middelbaar en lager onderwijs" aangesteld; het middelbaar onderwijs bleef echter in de pen. De bezuiniger Du Bus schafte de onderwijsinspectie af en droeg het schooltoezicht op aan een onbezoldigden „hoofdcommissaris van onderwijs." In 1845 waren er 24 gouvernementsscholen.

Zoo zich Capellen van voor- tot tegenstander der particuliere landbouwnijverheid bekeerd heeft, is dit in niet geringe mate een gevolg geweest der wantoestanden, die hij op de zgn. „particuliere landerijen" in den omtrek van Batavia leerde kennen. Na de verovering van Jacatra had de Compagnie landen uitgegeven aanvankelijk in leen, later in eigendom; eerst om niet, sedert 1686 om geld. Dit betrof leegliggende landen om Batavia; later werden ook landen vervreemd waar een inlandsche bevolking op gevestigd was; zoo in 1705 Seringsing en Dépok aan den Raad van Indië Chastelein; in 1745 Bogor aan van Imhoff, die er „Buitenzorg" van maakte, een goed dat door den eenen gouverneur-generaal van den anderen werd overgenomen, tot Daendels het verkocht: het paleis en de onmiddellijk daaraan palende gronden aan het gouvernement, de uitgestrekte landouwen op de hellingen van Salak en Gedeh aan particulieren. Ook voor gouvernementsrekening heeft Daendels gronden vervreemd; evenzoo Raffles. Bij een van die landverkoopen: dien van het land Soekaboemi aan den chirurgijn Andries de Wilde, in 1813, was Raffles persoonlijk betrokken. In 1814 brengt dit land 4500 pikoel koffie op de schaal; in 1817 11.000; m. a. w., er werd gedwongen cultuur toegepast evengoed als op de gouvernementsgronden, maar met scherper toezicht. Mochten dan particuliere landheeren

Digitized by Google

op denzelfden voet als vroeger het gouvernement beschikken over de diensten der opgezeten bevolking?

Aanvankelijk had zich zulk een vraag natuurlijk niet voorgedaan. De eerste particuliere landerijen bestonden uit braakliggend land; de eigenaar kon daar, met zoodanige bevolking als hij er heen vermocht te lokken, de bedingen maken die hij goedvond en zij aanvaarden wilden. Later evenwel ontmoet men gevestigd inlandsch bezitrecht. Bij den verkoop van Buitenzorg bepaalt Daendels, dat van de opgezetenen niet meer dan $^1/_5$ van het gewas mag worden gevorderd en dat zij bij voldoening daarvan in het bezit moeten worden gelaten van door hen aangelegde sawah's; — Raffles verordent, dat op de door hem verkochte landen geen heerendiensten zullen worden geëischt, en geen betalingen zullen worden verordend of inkomsten geheven dan die uit voortbrengselen van den grond of huur van huizen of gebouwen voortspruiten en bestaanbaar zijn met de gebruiken des lands.

De practijk is niet overal dezelfde geweest. Op sommige landerijen was de toestand der bevolking ongetwijfeld diep ellendig. Ongeregeldheden, die in 1816 in Krawang en Cheribon voorvielen, werden aan overmatig zware heffingen en heerendiensten op de particuliere landerijen toegeschreven. In 1819 stelde Capellen eene commissie van onderzoek in; zij kwam tot voor de landheeren ongunstige conclusiën. Capellen hield zich overtuigd, dat aan het particuliere landheerschap een einde behoorde te worden gemaakt. Door administratieve plagerijen wist hij alvast de Wilde tot terugverkoop van Soekaboemi aan den lande te noodzaken. Het zijn voor een deel humanitaire motieven, maar het is ook afgunst op den bloei der particuliere onderneming, die de regeering (in de Preanger zelf nog industrieel) bezielen. In een particulieren brief schrijft Capellen aan Falck dat bevolkingsverloop naar particuliere koffielanden, waar men hooger plantloon uitkeert dan op die van het gouvernement, en het binnensmokkelen van gouvernementskoffie naar particuliere landen, om als daar gegroeid product te worden geveild, niet zijn te stuiten [1]), en Baud schrijft dat men maar de lusthuizen der landheeren met de nederige stulpen hunner vazallen behoeft te vergelijken, om overtuigd te worden dat verrijking van den Europeaan een tegenovergestelde werking op zijn omgeving heeft [2]). In

[1]) Falck, 509.
[2]) *Kol. Gesch.* III, 160.

Digitized by Google

de lijn der denkbeelden van het kolonisatierapport neemt Du Bus tegenover het particuliere landheerschap een welwillender houding aan; nog in 1828 en '29 worden de Tjikandilanden in Bantam verkocht. Van den Bosch daarentegen verkoopt niet meer. Sedert is men in de twintigste eeuw tot Capellen's inkoopspolitiek teruggekeerd; zij kan ook geschieden bij onteigening.

Grooten invloed heeft Capellen's tegenwerking van de particuliere onderneming op het ontstaan van den Java-oorlog geoefend.

De Compagnie had in 1755 het rijk van Mataram gesplitst in een soenansrijk Soerakarta en een sultansrijk Djokjakarta, en in 1757 uit het soenansrijk weder een vorstendom Mangkoenegoro afgescheiden. Het zelfstandig bestaan dezer vorstenlanden was Capellen een doorn in het oog; wanneer hij in 1822 de hoven bezoekt, laat hij zich uit „dat het te Solo en Djokja zijn moest zooals het onder Daendels en Raffles te Bantam en te Cheribon was geworden", waar nl. Daendels den laatsten schijn van zelfstandigheid der vorsten had doen verdwijnen, en Raffles Daendels' beschikkingen bevestigd had. Ook de vorsten van Midden-Java had Daendels hooghartig bejegend en van Sepoeh, sultan van Djokja, afstand verlangd en verkregen van de Kedoe (1810). Bij de komst der Engelschen verkeerde Sepoeh in den waan zich aan de hem door Daendels opgedrongen overeenkomst te kunnen onttrekken; — Raffles liet daarop Sepoeh aanvallen (1812); hij werd naar Pinang verbannen en zijn zoon Radja op den troon geplaatst. Een broeder van Sepoeh, Notokoesoemo, werd in het sultansrijk onder den titel van Pakoe Alam erfelijk met een dergelijke zelfstandige heerschappij beleend als Mangkoenegoro in Solo, en verplicht een ruiterkorps van 100 man te onderhouden, waarvoor hij een jaarlijksche toelage zou ontvangen. Radja overleed in 1814 en werd opgevolgd door een jongeren zoon Djarot, van aanzienlijker moeder dan de oudste, Dipo Negoro. Deze had in 1812 de zijde van zijn vader tegen Sepoeh gehouden en er schijnt hem in 1814 eene toezegging te zijn gedaan dat hij Djarot opvolgen zou, maar toen deze in 1822 vergiftigd werd gevonden volgde niet hij, maar Djarot's driejarig zoontje Menol op, onder zijn voogdij en die van een oudoom van het kind, Mangkoeboemi. Het bestuur kwam aan een rijksbestierder onder toezicht van den resident. Ontstemd, trok Dipo Negoro zich terug en liet de voogdij aan Mangkoeboemi over.

Vanouds plachten in het Mataramsche rijk groote stukken land aan

Digitized by Google

prinsen van den bloede en rijksgrooten in apanage te worden gegeven met beschikking over de diensten der opgezeten bevolking. Binnen de Kedoe hadden veel van die apanages gelegen; toen nu dit gewest was afgestaan moesten binnen het nog behouden gebied nieuwe apanages worden ingeschoven en daartoe vele bezitters ontzet, hetgeen tot verwarring en ontevredenheid aanleiding gaf. In Solo, waar in 1818 het gebied van Mangkoenegoro was vergroot, zag men dergelijke gevolgen.

De apanages (met de diensten der opgezetenen) werden, sedert eenigen tijd reeds, door de gebeneficieerden in den regel verhuurd; eerst aan Chineezen, sedert 1790 ook aan Europeanen. Na het herstel van het Nederlandsche gezag was men op ruime schaal daarmede voortgegaan. De huurprijs dien de houder er voor bedong was in den regel veel hooger dan wat hij zelf uit het bezit had kunnen trekken: immers de huurder teelde producten voor de Europeesche markt, en zijn eigenbelang waarborgde scherper toezicht op de dienstprestatie der opgezetenen. Misbruiken kwamen ontegenzeglijk veel voor, en Capellen trof in 1823 al dergelijken landhuur met een volstrekt verbod. Nu moest de verhuurder den huurder schadeloos stellen. Dit veroorzaakte een algeheele ontwrichting van de financiën der verhuurders, en vermeerderde de ontevredenheid. Capellen deed hun hierop het voorstel, dat het gouvernement zelf de apanages voor 30 jaar in huur zou nemen. De grooten wantrouwden het aanbod; zij zagen er de voorbode van annexatie in. De regeering zette desondanks de zaak door, maar — toppunt van ramp — op den eersten vervaldag (1 Jan. 1825) *bleek zij niet in staat, te betalen.* Het was onverantwoordelijk van Capellen geweest, bij den stand der Indische kas een dergelijke verplichting aan te gaan.

Er waren nog andere grieven. Sinds 1745 bezat de Compagnie in het Mataramsche rijk het recht van tolheffing; zij verpachtte de tolpoorten aan Chineezen. In Capellen's tijd werd de pachtschat jaarlijks hooger opgedreven, tot schade van de bevolking. „Heeft men nimmer geweten", schrijft verontwaardigd de resident, „dat men voor een millioen gulden 's jaars het geluk en de welvaart van bijkans een millioen menschen verkoopt?" Het gouvernement wist het volkomen; in theorie was het al lang van de noodzakelijkheid der opheffing van de tolpoorten overtuigd, maar het kon de opbrengst niet missen. Het gaf nu te kennen de tolpoorten te willen afschaffen tegen eene schadeloosstelling, die in afstand der gewesten Kediri, Banjoemas en Bagelén zou moeten bestaan; bij beide hoven tegelijk werd die afstand in overweging gebracht (1824). Maar uit Banjoemas trok

Digitized by Google

de soenan zijn beste inkomsten; en tal van grooten hadden belangen in Bagelén.

In Juli 1825 werden in de buurt der gewone verblijfplaats van Dipo Negoro samenscholingen opgemerkt. Opgeroepen door den resident, verscheen hij niet. Toen werd Mangkoeboemi uitgezonden om hem te halen; Mangkoeboemi ging, maar keerde niet. Een gewapende macht zou nu beiden vatten, maar tijdig ontsnapten zij, riepen volk bijeen, en weldra was het geheele land in opstand.

De beweging neemt een godsdienstig karakter aan; de geestelijke adviseur van Dipo Negoro, kiai Madja, predikt den *djihad* (heiligen oorlog) om alle Europeanen op Java te vernietigen. De tolpoorten worden in brand gestoken, de Chineesche pachters vermoord; de kraton, het fort en de woning van Pakoe Alam te Djokja belegerd, tot generaal van Geen opdaagt met Madoereesche troepen (Sept. 1825).

Onmiddellijk had Capellen zijn luitenant-gouverneur, Hendrik Merkus de Kock, met uitgebreide volmacht naar de Vorstenlanden gezonden. Hij kwam eerst te Solo, waar hij den soenan geslingerd vond tusschen zijn haat tegen de Kompeni en de hoop op voordeel bij een te verwachten vernedering van Djokja; de Kock verstond, dit laatste gevoel te prikkelen. Mangkoenegoro en de rijksbestuurder van Solo verzochten, 100 vrijbuiterskorpsen te mogen oprichten, van 100 man elk, met opdracht, de desa's der muitelingen te verbranden en hun hoofden af te maken; voor ieder gevangen vijand wilden zij een premie ontvangen, naar den rang afwisselend van *f* 25 tot *f* 1000. De Kock verklaarde „dat een en ander weinig in zijn smaak viel" maar ging niettemin op het aanbod in, met het gevolg dat de muitelingen juist hetzelfde gingen doen als hun belagers. De opstand breidt zich uit ook buiten het Djokjasche gebied; slaat over naar Pekalongan en Semarang (1825), naar Rembang en Soerabaja (1827), maar woedt vooral lang en hevig in de Kedoe (1825—'29).

Dipo Negoro had zich door zijn volgelingen als sultan doen erkennen. Het gouvernement benoemde nieuwe voogden over den minderjarigen Menol (Nov. 1825). In Juli 1826 worden die voogden, en bijna al de aan het gouvernement trouw gebleven leden van het Djokjasche huis, door de tegenpartij overvallen en afgemaakt. Ten einde raad komt nu de Kock op het denkbeeld, den ouden (70-jarigen) Sepoeh uit de verbanning terug te roepen. Deze leent er zich toe en belooft vergoeding der oorlogskosten, maar overlijdt in het begin van 1828.

Digitized by Google

In April 1826 had de Kock den toestand zóó donker ingezien, dat hij Mangkoenegoro den zgn. *machtbrief* overhandigde. Alle landen, zoowel van Solo als van Djokja, die hij op muitelingen veroverde, mocht Mangkoenegoro onder zijn bestuur nemen; de muitelingen zelven mocht hij in onderwerping nemen op belofte van herstel in hun waardigheden, of tegen

Dipo Negoro betrekt met zijn troepen de voor hem, na zijn onderwerping, in gereedheid gebrachte kwartieren.

Steendruk van W. Groenewoud naar een teekening van Majoor de Stuers. Uit Atlas: Memoires sur la Guerre de Java de 1825 à 1830; in de Bibliotheek van het Koloniaal Instituut te Amsterdam.

andere toezeggingen. Groote gevolgen had dit niet, want Mangkoenegoro's legioen werd bij den overval van Juli 1826 vrijwel geheel in de pan gehakt.

Langzamerhand groeide de Europeesche troepenmacht aan, eerst door zooveel mogelijk alle troepen naar Java te trekken, vervolgens door aanvulling uit Nederland. Tot dusver had men wel telkens districten van muitelingen gezuiverd, maar geen manschap genoeg bezeten om er vervolgens mobiele kolonnes in te doen rondtrekken, voorzien van steunpunten en

Digitized by Google

dépôts; en zoo had men zich nergens kunnen handhaven: terwijl het eene district gezuiverd werd, liep het andere vol. De aankomst van 3000 man uit Nederland en van inlandsche troepen uit de buitengewesten stelde eindelijk in staat, tot het *bentingstelsel* over te gaan: elk gezuiverd gebied werd door bentings versterkt, die gaandeweg werden opgeschoven. Zoo werd het jaar 1827 het keerpunt van den oorlog. Er komen aanhangers van Dipo Negoro in onderwerping, wien men veelal geld geeft en die men de door Dipo Negoro verleende titels laat behouden. In November 1828 onderwerpt zich kiai Madja, die naar Menado wordt gebracht. In Maart '29 worden dezelfde kunsten op de nog overgebleven bendehoofden beproefd, maar in April '29 hervatten zij den strijd, die in hun nadeel afloopt. Nog zwerft Dipo Negoro als vluchteling rond; in Febr. 1830 stelt hij zich in onze handen. Hij wordt naar Menado gebracht; later naar Makasser, waar hij in 1855 is overleden.

Eerst blijft het leger nog te velde, maar spoedig kan het tot een observatiekorps worden ingekrompen. De sultan wordt voor de kosten van den oorlog aangesproken, die hij afdoet met afstand van Banjoemas en Bagelén; voor het verlies der inkomsten, uit die landen getrokken, wordt hij schadeloos gesteld met *f* 182.000 's jaars.

Moeilijker bleek de regeling in Solo. Du Bus had in 1827 den soenan vergrooting van gebied voorgespiegeld. Het omgekeerde heeft plaats. Madioen en Kediri moeten worden afgestaan tegen jaarlijksche vergoeding der verloren inkomsten. De soenan moet toegeven, maar neemt daarop de vlucht; hij wordt achterhaald en naar Ambon verbannen. Tot zijn opvolger wordt aangesteld een oom, die gewonnen wordt door *f* 373.000 van zijn schulden voor rekening van het gouvernement te nemen; hetzelfde geschiedt met schulden van den rijksbestierder (*f* 378.000), met schulden van Mangkoenegoro (*f* 461.000); in het geheel wordt *f* 1.800.000 tot kwijting van schulden van Solo'sche grooten betaald. De commissaris ter overneming van Madioen en Kediri, de Raad van Indië Pieter Merkus, treft daar „een graad van ellende aan zooals hij zich nimmer had kunnen voorstellen."

Nog moesten, ter inlossing van beloften tijdens den oorlog gedaan, in Djokja twee nieuwe heerschappijtjes gevormd worden: Kalibawang en Nanggoela. In 1846 en 1851 zijn deze landen den sultan teruggegeven.

De landverhuur was in 1827 weder toegestaan; de tolpoorten werden afgeschaft in 1830. Sedert den Java-oorlog hebben de vorsten uitsluitend

Digitized by Google

inkomsten van gouvernementswege getrokken: de sultan *f* 465.000, de soenan *f* 754.000 's jaars. In 1911 zijn de apanages afgeschaft; ook de inlandsche ambtenaren worden sedert, uit de rijksinkomsten, in geld betaald. Aanhoudend meer regelingen, voor het gouvernementsgebied getroffen, zijn op de Vorstenlanden toepasselijk verklaard; hare zelfstandigheid is een schijn geworden.

Met uitzondering zijner Java-politiek der latere jaren valt in Capellen's bewind veel te prijzen. Dat er groote tekorten kwamen lag aan oorzaken die hij maar voor een klein deel zou hebben kunnen opheffen. Erger dan de fouten zijner actie in den tijd der tekorten is de onthouding zijner opvolgers in den tijd der overschotten geweest; eene onthouding, indirect door de bevelen des Konings veroorzaakt. Nederlands koloniale politiek van het midden der 19de eeuw heeft aan de beloften van het begin niet beantwoord.

Eén ding begon ieder duidelijk te worden; dat Oost-Indië meer beloofde en dus ook meer aandacht en opoffering vereischte dan alle andere overzeesche bezittingen te zamen. Oost-Indië arbeidde met eigen, de West met geïmporteerde krachten, en de slaveninvoer naar de West hield op. 1 Januari 1808 was in de Britsche koloniën, en dus ook in Suriname, de wet in werking getreden die den slaveninvoer verbood, en de conventie van 1814 had den nieuwen bezitter den plicht, dien te blijven verbieden, terdege ingescherpt. In deze omstandigheden had de Goudkust haar oude belang verloren. Zij mocht dan nog gebruikt worden om een Daendels kwijt te raken met wien men in Nederland geen weg wist, of om er wat soldaten uit te trekken voor het Nederlandsch-Indische leger, werkelijke beteekenis zou de bezitting eerst weer gekregen hebben als uitgangspunt eener penetratie van West-Afrika, waaraan toen bij ons niemand dacht of denken kon. Men ondervond, een zware taak te hebben in de Oost, een taak die nauwelijks middelen en aandacht overliet voor de West, en voor Afrika in het geheel niet.

Na den val van het Spaansche gezag in Amerika verloor ook Curaçao zijn oude beteekenis. De zich onafhankelijk verklarende Midden- en Zuidamerikaansche republieken stelden onmiddellijk hare havens voor ieder open en de importeurs behoefden zich voortaan nog slechts voor een klein deel der Zuidamerikaansche kust van Curaçao als omslagplaats te bedienen. Desniettemin heeft Willem I aan een groote toekomst juist voor Curaçao geloofd. In

Digitized by Google

den roes van zelfverheffing dien de republieken bij haar verbijsterend snelle bevrijding zich aangedronken hadden kwam spoedig het denkbeeld eener interoceanische waterverbinding door Midden-Amerika op. Willem I zond toen generaal Verveer naar de republiek Guatemala om te bewerken dat het kanaal waarover men sprak, gegraven zou worden, voor Nederlandsch geld, door Nederlandsche ingenieurs, wier operatiebasis Curaçao zou zijn; men zou zich zoodoende op een gunstigen voet hebben gesteld om, na de opening van het kanaal, voor het eiland inderdaad de scheepvaartverbindingen te verkrijgen waarvoor zijne ligging ten opzichte van den kanaalmond aan de Atlantische zijde het in aanmerking brengen kon (1827). Reeds neemt de Koning het initiatief tot een groote te Amsterdam te vestigen West-Indische Maatschappij, van wier oprichting 11 April 1828 zeven Amsterdamsche kooplieden (Borski, Insinger, Willink, Hartsen, Blankenhagen, Voûte en Crommelin) kennis geven; 5 millioen is bijeen, maar men wenscht 10 millioen. Uit de statuten:

Het hoofddoel der Maatschappij is, om voor den Nederlandschen handel in het algemeen en in het bijzonder dien van Amsterdam nuttige betrekkingen met Zuid-Amerika, Mexico en de W.-I. eilanden aan te knoopen... Zij zal de welvaart van de scheepvaart en fabrieken van het Rijk, voor zooverre haar in verband met dit hoofddoel mogelijk is, trachten te bevorderen. In het bijzonder zal de voordeelige ligging van het eiland Curaçao, door de gunst des Konings thans tot eene vrijhaven verklaard, door haar niet uit het oog verloren worden, ten einde door het vestigen van eenen stapel aldaar van voor de Amerikaansche markten geschikte koopmansgoederen, te trachten die haven tot een middelpunt van handel in den Mexikaanschen zeeboezem te doen strekken.

De toelichting zegt, dat „bij den onzer natie eigen voorzigtigen geest", ondernemingen op dien afstand „van bijzondere kooplieden noch te vergen, noch te verwagten zijn", en alleen „eene vereeniging van kapitalen" helpen kan.

Niet om te verdringen hetgeen bestond, maar om zoo mogelijk te doen geboren worden wat nog niet bestaat, is het, dat de groote gunst van onzen Koning de oprigting dier Maatschappij toegestaan, en als een blijk van Hoogstdeszelfs vaderlijke en altijd beschermende goedkeuring met eene aanzienlijke deelneming vereerd heeft.

In een Amsterdamsch pamflet (*De W. I. Maatschappij behandeld in een gesprek*) worden vernomen bezwaren aldus weersproken:

Digitized by Google

Hebben die groote huizen, gelijk zij zich noemen, in de laatste jaren veel anders voor onze vaderstad gedaan dan rustig afwachten of hun ook eenige commissiën opgedragen of consignatiën toegezonden worden? hebben zij van uit onze havens eenige belangrijke expedities gedaan naar de streken, waar deze Maatschappij op zal handelen? Immers neen!... Dit nieuwe huis van negotie zal zich bepaaldelijk toeleggen op eenen handel, waarin Engeland, Hamburg en andere landen en plaatsen zich beginnen te vestigen, en waarin onze stad tot nu toe niets dat noemenswaard is gedaan heeft.

De deelneming was lang niet zoo levendig als in 1824 die in de Handelmaatschappij, en weldra deed het vervallen van het kanaalplan de onderneming geheel opgeven: de politieke toestand in Midden-Amerika was nog zóó instabiel, dat Verveer in zijne opdracht niet kon slagen.

De bevolking van Curaçao bestond in 1815 slechts voor de kleinste helft uit slaven, die van St. Eustatius voor $^2/_3$, die van Suriname voor $^9/_{10}$ [1]). Engeland schafte de slavernij in zijn koloniën af in 1833, Frankrijk in 1848; in Nederland is een voorstel tot afschaffing ingediend in 1851, doch eerst wet geworden in 1862. Wat voor en na omtrent de behandeling der slaven in Suriname aan het licht kwam was voor onze natie niet vereerend. Sedert de plantages niet meer aan ingezetenen, doch aan Amsterdamsche geldschieters behoorden, waren de toestanden er zeer verergerd. Het patriarchaal karakter van het oude slavenbewind had plaats gemaakt voor de buitensporigheden van „directeurs", vaak tot het slechtste soort Europeanen behoorende. „Hij is een zuiper en slavenbeul", erkent een administrateur in 1825 van zijn directeur, „maar waar krijg ik een die beter is?"

Het aantal suikerplantages was dalende, maar bedroeg in 1833 nog 105. De uitvoer van koffie had in 1790 haar maximum bereikt (15 millioen pond); in 1816 was daar nog maar 5 millioen pond van over. Na een periode van politieke onzekerheid en economisch verval was de demoralisatie der blanke bevolking in 1815, toen Nederland de bezitting weer overnam, algemeen. Dit blijkt o.a. uit de gevoelloosheid waarmede zij de groote verandering onderging die de Koning bij K. B. van 14 Sept. '15 in het koloniaal bestuur aanbracht. Vanouds waren de leden van den Politieken Raad door den gouverneur gekozen uit een dubbeltal, door de kolonisten aangeboden. De verkiezing van dit dubbeltal had plaats volgens een bijna algemeen

[1]) De Boschnegers en Indianen worden in Suriname niet geteld.

Digitized by Google

stemrecht. Tot 1816 had de kolonie onder dit stelsel geleefd; toen werd het besluit van '15 ingevoerd, dat aan deze vertegenwoordiging een einde maakte. De gouverneur heeft nu een hof van politie naast zich dat hij voor de eerste reis buiten voordracht benoemt en dat op sterkte wordt gehouden door benoeming uit drietallen door het college zelf opgemaakt. — De economische toestand bleef na de overname treurig. Het eenig circulatiemiddel was papieren geld. De wisselkoers op Nederland schoot de hoogte in. Een brand legde in 1821 een groot gedeelte van Paramaribo in de asch en berokkende een verlies van 16 millioen gulden. Klachten stegen tot het moederland op, en 18 Oct. 1827 werd Johannes van den Bosch [1]) uitgezonden als commissaris-generaal, met dezelfde bevoegdheid als de Koning bekleed, „ten einde ter plaatse een volledig onderzoek in te stellen en de noodige maatregelen te nemen ter verbetering van den toestand."

Dit klonk hoopgevend, maar het bleek alleen om bezuiniging te doen te zijn door vereenvoudiging der bestuursinrichting, die inderdaad in 1815 veel te weidsch was opgezet. Er waren toen drie gouvernementen ingesteld: 1. Suriname onder een gouverneur-generaal; 2. Curaçao (met Aruba en Bonaire) onder een gouverneur-generaal; 3. St. Eustatius (met Saba en St. Maarten) onder een gouverneur. Van den Bosch schafte ze af en stelde alle koloniën onder één „gouverneur-generaal der W. I. bezittingen" ter standplaats Paramaribo. De hervorming zal strekken „om te verzekeren dat de koloniën, in gewone omstandigheden en voor gewone benoodigdheden, geenerlei subsidie meer zullen behoeven, weshalve dan ook alle trekkingen op het Gouvernement in Europa zullen ophouden." De G.-G. krijgt naast zich een „Hoogen Raad der W. I. Bezittingen", uit vier hoofdambtenaren onder zijn voorzitterschap samengesteld, die alleen beraadslaagt over hetgeen de G.-G. ter tafel brengt. Alle verordeningen zijn onderworpen aan de goedkeuring des Konings (24 Juli 1828). De volstrekte uitsluiting van het planterselement werd spoedig onpractisch bevonden en bij K. B. van 9 Aug. 1832 werd de Hooge Raad vervangen door een Koloniale Raad bestaande uit den G.-G. (voorzitter), twee hoofdambtenaren en zes ingezetenen, eigenaars van plantages in de kolonie woonachtig of agenten van eigenaars, voor de eerste reis benoemd door den Koning en op tal gehouden door benoeming uit drietallen door den Raad opgemaakt. Geen onderwerpen worden in behandeling genomen dan die de G.-G.

[1]) Hiervóór, bl. 195.

Digitized by Google

heeft ter tafel gebracht. De leden verliezen het recht hun bij de regeling van 1828 gelaten, om hun van de meerderheid afwijkende meening te doen opnemen in 's Raads notulen.

Bij K. B. van 9 April 1845 is de centralisatie komen te vervallen en werden Suriname en Curaçao (dat nu alle eilanden omvatte) twee gouvernementen, elk onder een gouverneur. Het vertegenwoordigend stelsel is eerst weder ingevoerd bij wetten van 31 Mei 1865, van den minister Fransen van de Putte, doch onder bepaling dat de Surinaamsche begrooting wordt vastgesteld bij de wet indien de Koning aan die, door de Staten vastgesteld, zijne goedkeuring onthouden heeft *of indien tot aanvulling der koloniale middelen eene bijdrage gevorderd wordt uit 's Rijks schatkist.* Fransen van de Putte meende dat de toekenning van het budgetrecht den publieken geest zou opvoeden en de energie prikkelen; drie jaren zouden voldoende zijn om Suriname van subsidie te verlossen. Het is niet geschied. Noch de autocratische wetgeving van van den Bosch, noch de liberale van Fransen van de Putte heeft de economische gegevens kunnen veranderen, en zoo is de Surinaamsche grondwet van 1865 eigenlijk geschreven voor een toestand die heden ten dage nog niet bestaat.

De koloniale politiek van Willem I vormt van het geheel zijner welvaartsbemoeiingen een hoogst belangrijk onderdeel. Zij heeft zich eerst laat in eigen karakter ontplooid. Aanvankelijk nam men de politiek van Raffles over die de medewerking van een geheel ander, veel ondernemender volk dan het Nederlandsche van 1816 onderstelde. Toen hem duidelijk was geworden dat de practijk van het Engelsche stelsel, door Nederlanders toegepast, de productiviteit van Java niet waarborgde, greep hij met zijn Handelmaatschappij en cultuurstelsel in. Het is Willem I geweest die bewezen heeft dat op de aanteling van Indische producten voor de Europeesche markt ook onder de na 1816 bestaande condities door het gouvernement winst kon worden behaald. De aanschouwing hiervan heeft in een later tijdvak het Nederlandsche kapitaal tot exploitatie van Indië voor particuliere rekening moed gegeven.

Digitized by Google

VIJFDE HOOFDSTUK.

SCHOOL, KERK EN WETENSCHAP.

Is het in het Noorden vooral loomheid die de regeering bestrijden wil, in het Zuiden doet zij het de activiteit. Niet die op economisch gebied, welke zij naar vermogen aanwakkert, maar er is een geestelijke energie, op doeleinden gericht waartegen zij zich krachtens haar oorsprong en positie moet verzetten. De energie van een katholiek exclusivisme, dat de kettersche regeering eigenlijk nauwelijks duldt, en zich van Napoleon's val geheel andere gevolgen had voorgesteld dan het zich in de vereeniging met het Noorden beschoren ziet; — de tegengestelde energie van eene verwereldlijkte verfranschte klasse, die niet weder onder clericaal gezag wil komen, en aanleiding vindt, te sympathiseeren met gelijkgestemden te Parijs. Ook zij beschouwt de Hollanders als indringers, die evenwel voor het oogenblik tegen de pretensiën der geestelijkheid goed te gebruiken zijn.

Tot op zekere hoogte slechts is het dus mogelijk, de eene helft der Belgische samenleving te bestrijden met hulp der andere. De clericalen wrijven zich in de handen, wanneer de regeering Fransche papenvreters uitzet, maar dit sluit niet in dat zij Willem I de leiding van het schoolwezen en de wetgeving omtrent kerkelijke zaken in België toevertrouwen. De liberalen voelen zich opgelucht wanneer de Koning den clerus binnen de perken wijst, maar dit beteekent niet dat zij zich Nederlanders voelen of zich, als het er op aankomt, ook tegenover een weer liberaal geworden Frankrijk als Nederlanders zouden willen gedragen. Vooralsnog is Frankrijk in handen der reactie, en zij zijn tevreden als zij uit Willem I zooveel mogelijk

Digitized by Google

anticlericalisme halen en zijn „neerlandisme" van de tamme soort blijft.

Een voorzichtige politiek had den Koning moeten raden, vooral de goedroomsche gezindheid der volksmassa, met name levendig bij het vlaamschsprekende gedeelte, te ontzien. Van haar moest, in mogelijke ure des gevaars, de weerstand tegen revolutionnairen aanslag komen. Maar het was bijna onmogelijk deze staatkunde te aanvaarden, of er zich geleidelijk toe te bekeeren. Het clericale, overwegend vlaamsche gedeelte der Zuidelijken had in groote meerderheid tegen, het liberale, overwegend franskiljonsche of waalsche gedeelte in meerderheid vóór de grondwet gestemd. De houding der geestelijkheid in de eedskwestie had aan een oorlogsverklaring gelijk gestaan, en het hoogst bezwaarlijk gemaakt de te vergeven posten met goede katholieken te bezetten. De leiders der nieuwe economie in België, die een goede verhouding tot den Koning op prijs stelden omdat hij eenige vergoeding scheen te kunnen en te willen geven voor het verlies der Fransche markt, behoorden zonder uitzondering tot de liberale helft.

Intusschen, het was niet genoeg dit alles te constateeren, er diende beproefd wat eigen actie der regeering op deze verhoudingen vermocht. Wij hebben gezien dat zij in economisch opzicht met de belangen der Zuidelijken stelselmatig, in het redelijke, rekening hield. Maar er viel op zooveel ander gebied een vertrouwen te winnen, dat nog niet bestond of bestaan kòn. Het vertrouwen, dat medewerking met de regeering geen bedreiging voor het overgeleverde kerkgeloof insloot, integendeel helpen kon, eigen volksaard te ontplooien en hooger te ontwikkelen. Voor dit gedeelte zijner taak heeft Willem I raadgevers gehad van ongelijke waarde: den vlotten Falck en den bekrompen Goubau, die, van verschillend beginpunt uitgaande, een oogenblik in de politiek van het Collegium Philosophicum te zamen komen. Wanneer deze beiden van het tooneel verdwenen zijn, meent hij baat te vinden bij twee Zuidelijken van aanmerkelijke soepelheid en gaven: van Gobbelschroy en de Celles, maar zij verhinderen niet, dat de twee groepen die tot dusver gescheiden hebben gestaan, kerkelijken en liberalen, zich tegen den Koning gaan vereenigen. De twee gunstelingen verliezen dan hun crediet, en de daad van afweer en waarschuwing die noodig schijnt, zal overlegd worden met van Maanen. Het is meer in schijn dan in wezen een daad van kracht geweest; de oppositie herstelt zich spoedig, en als in Frankrijk de Juli-omwenteling uitbreekt, staat de Koning buiten innerlijk contact met de helft van zijn volk. Doch loopen wij niet verder vooruit op de gebeurtenissen waarvan wij te verhalen hebben.

Digitized by Google

Niet onmiddellijk heeft Falck het onderwijsdepartement beheerd. Eerst, weten wij al, was het in handen van Repelaer van Driel.

Er viel hier heel wat noodzakelijk werk te doen. De Fransche instellingen konden niet behouden blijven, en die van vóór 1794 mochten niet terugkeeren.

Het eerst is eene regeling van het hooger onderwijs gereed gekomen. De revolutie had de aloude hoogeschool van Leuven gesloopt. De Fransche Keizerlijke Universiteit had onder haar vele onderdeelen academiën van Brussel en van Luik geteld (die van Luik alleen uit eene „faculté des sciences" bestaande). Deze bestonden nu voort, losgeraakt uit het verband waartoe zij hadden behoord. Een K. B. van 27 September 1815 bepaalt dat er in de Zuidelijke provinciën één of meer hoogescholen zullen zijn; zoo meer dan één, dan zal éene er van gevestigd moeten zijn te Leuven. Eene commissie, te benoemen op voordracht van den gewezen commissaris-generaal van binnenlandsche zaken in België, den hertog van Ursel, zal eene regeling van het hooger onderwijs in de Zuidelijke provinciën ontwerpen, zich daarbij zooveel mogelijk richtende naar die welke in het Noorden bestaat. President was de advocaat-generaal bij het hooggerechtshof te Brussel, de la Hamaide; voorts één die de belangen van Luik vertegenwoordigde, drie hoogleeraren der Brusselsche academie, en de geleerde kanunnik de Bast, uit Gent. Zij ontraadt bij haar rapport van 18 Februari 1816 de vestiging eener faculteit van katholieke theologie alvorens zich daarover met de geestelijkheid beraden te hebben; niet dat zij zelf tegen zulk eene faculteit is: „ce serait le meilleur moyen d'améliorer de beaucoup l'instruction de nos prêtres", maar de leden moeten hun persoonlijke voorkeur het zwijgen opleggen: „nous avons dû sacrifier nos opinions particulières pour nous mettre au niveau des idées reçues par la généralité des habitans de ce pays." De herinnering aan hetgeen gebeurd is onder Jozef II, die de opleiding der geestelijken in eigen hand had zoeken te brengen, is nog te levendig: „nous devions craindre de voir toute l'instruction publique paralysée, si on voulait établir la faculté de théologie sans le concours de ceux que cela regarde spécialement." Gelijksoortig motief noopt hen te verzoeken dat alleen katholieken bij het onderwijs zullen worden aangesteld en ook de opperleiding daarvan voor het Zuiden bij een katholiek zal berusten. De meerderheid is voor één universiteit in het geheele Zuiden, die dan tot hoogen bloei kan worden gebracht; maar zoodra beslist zal worden waar dan die ééne universiteit te vestigen, loopen de

Digitized by Google

gevoelens uiteen: drie stemmen verklaren zich voor Leuven, drie voor Brussel. Moeten er meer dan ééne zijn, dan stelt de commissie voor Leuven, Luik en Brugge, maar het lid de Bast: Leuven, Luik en Gent. Indien in die steden geen universiteit gevestigd wordt, moeten Brussel, Luik, Brugge en Gent athenaea krijgen, voorts Luxemburg, en òf Doornik, òf Bergen [1]). Men vraagt en polytechnicum voor Brussel, en periodieke tentoonstellingen van voortbrengselen van nijverheid en kunst.

Het K. B. van 25 September 1816 vestigt hoogescholen te Leuven, Luik en Gent. De stedelijke collegiën blijven bestaan, 7 daarvan worden tot athenaea verheven [2]). In overeenstemming met wenschen der commissie worden aan de in het Noorden onderwezen vakken twee toegevoegd: kanoniek recht en Fransche letterkunde. Een ander denkbeeld der commissie: bezetting der leerstoelen bij wege van „concours" [3]), wordt niet overgenomen. Evenmin wordt bepaald, dat de hoogleeraren den katholieken godsdienst zullen moeten belijden, of aan het hoofd van een voor het Zuiden afzonderlijk op te richten onderwijsdepartement een katholiek zal staan.

Onder de faculteiten wordt die van godgeleerdheid opgenomen, „welke, zoodra de omstandigheden zulks zullen toelaten, zal worden opgericht tot vorming der kweekelingen voor den R. K. Eeredienst" (art. 9); in afwachting daarvan zullen de bisschoppelijke seminaria, die thans in deze behoefte voorzien, worden gesubsidieerd (art. 11). — Het episcopaat slingerde tegen het geheele besluit een banvloek: universiteiten kunnen alleen bij pauselijke bul worden gesticht; bovendien doet art. 9 de toekomstige opheffing der bisschoppelijke seminaria vreezen [4]). — Naar den vorm was dit protest, dat als pamflet in druk verspreid werd, een eerbiedig verzoekschrift aan den Koning; Goubau, in wiens handen het stuk gesteld werd, wilde er een fulminant antwoord vol kerkrechtelijke geleerdheid op geven [5]), maar op advies van den vervolgens gehoorden van Maanen liet de Koning dit na [6]).

---

[1]) Met „athénée" is bedoeld wat onder de Fransche Universiteit „lycée" heette. Er waren er geweest te Brussel, Brugge, Gent en Luik. Zij zijn iets uitgebreider dan de „collèges communaux", voortzetting der „collèges royaux" uit den Oostenrijkschen tijd, die concurreerden met de bisschoppelijke collegiën, door de revolutie opgeruimd maar die de bisschoppen thans deden herleven.

[2]) Brussel, Maastricht, Brugge, Doornik, Namen, Antwerpen, Luxemburg.

[3]) Door de bekroonden m. a. w. van een uit te schrijven prijskamp.

[4]) *Ged.* VIII², 399.

[5]) Ibid., 407.

[6]) Ibid., 419.

Digitized by Google

De universiteiten werden in het najaar van 1817 geopend. De benoeming van professoren had moeilijkheden in. Het Fransche bewind was aan den bloei der hoogere studiën in België niet bevorderlijk geweest; men wilde noch nieuwe Franschen inhalen (oude waren er nog genoeg en te veel in België blijven zitten), noch te veel Hollanders benoemen, en vestigde dus de keus voor een zeker aantal zetels op katholieke Duitschers. Katholieke Noord-Nederlanders zouden het nog beter hebben gedaan, maar er waren er niet veel die men voor een zetel in aanmerking kon brengen. In de rechten werden o. a. benoemd de Duitschers Birnbaum (Leuven), Warnkönig (Luik) en Haus (Gent); te Leuven nog een ander Duitscher in de staatswetenschappen (Dumbeck); de zetels voor Nederlandsche taal- en letterkunde moesten door Hollanders bezet worden (ten Broeke Hoekstra [1]) voor Leuven, Kinker voor Luik, de katholieke priester Schrant voor Gent); als latinist werd te Gent mede een Hollander benoemd, de Zierikzeesche rector Mahne. Van de „academiën" uit den Franschen tijd werden allen die bruikbaar leken (en, voor zoover de Brusselaars betreft, genegen waren naar een provinciestad te verhuizen) benoemd. Toen in 1797 de Leuvensche hoogeschool door de Franschen was opgeheven, waren eenige medici hunne studiën te Leiden gaan voortzetten; een daarvan, de Vlaming Kesteloot (die in den Haag was gaan practiseeren) werd thans hoogleeraar te Gent, maar zulke vondsten waren er weinig te doen. Wanneer later Thorbecke te Gent is aangesteld doceeren daar negen geboren vreemdelingen (Franschen, Duitschers, Hollanders) tegen zeven geboren Zuidnederlanders. Wat niet was, kon echter worden. De drie hoogescholen tezamen begonnen in 1817 met 679 leerlingen; in 1827 waren het er 1627.

Kon men, ten aanzien der oprichting van universiteiten, de protesten der geestelijkheid naast zich nederleggen, in een veel zwakker positie stond de regeering ten opzichte van het voorbereidend hooger onderwijs. Er bestonden weliswaar wereldlijke „collegiën", maar om de concurrentie met de bisschoppelijke collegiën of „petits séminaires" [2]) vol te houden, waren de stedelijke besturen er op gesteld, een geestelijke tot „principaal" (rector) te hebben, en zonder verlof van den bisschop mocht geen geestelijke zich

[1]) Later Visscher.

[2]) De geestelijkheid was op „kleine seminariën" gesteld, om een ruime keus van jongelieden te hebben waaruit de aanstaande geestelijken konden worden getrokken, die dan naar het groote seminarie overgingen. Tevens hield zij zoo de opleiding ook der leeken in de hand.

Digitized by Google

bij het burgerlijk onderwijs laten aanstellen. Aanleiding te over tot eindelooze wrijving en haspelarij, die natuurlijkerwijze de opeenvolgende ministers van onderwijs het bestaan der kleine seminariën deden vervloeken.

Eén voorbeeld van de complicatiën welke zich voordeden: in de stad Aalst was vanouds een jezuïetencollege gevestigd geweest, dat bij de opheffing dier orde werd omgezet in „collège royal", maar in 1794 was ontbonden. De maire, van Boterdael, weet in het gebouw (dat tot militair magazijn verlaagd was) weer eene school gevestigd te krijgen die geadministreerd wordt door den onderprefect, den maire, den vrederechter en twee leden van den gemeenteraad; men legt de hand op een bekwaam principaal, maar wanneer deze (Lesbroussart) eerlang aan het lycée te Brussel (vervolgens aan de academie aldaar) benoemd wordt, verloopt de school; men roept er schande van, dat „regenten" (leeraars) kostleerlingen hebben meegenomen naar danspartijen in de stad. In Juni 1814 beduidt de Broglie het „bureau d'administration" dat men het instituut gemakkelijk weer tot bloei zal kunnen brengen door een geestelijke van zijne keus, van Crombrugghe, tot principaal te benoemen; zoo geschiedt, en inderdaad stijgt nu het aantal kostleerlingen van beneden de 40 tot 120. De stad blijft betalen, maar van Crombrugghe stelt de middelen ter beschikking van den bisschop, die de oude leeraars doet ontslaan, en door seminaristen vervangen; het „bureau d'administration" laat zich tot zwijgen brengen, en het stedelijk collegie is in waarheid een „petit séminaire" geworden, waar zelfs heimelijk jezuïeten verblijven. Liberale burgers en ontslagen leeraren klagen hierover bij Repelaer, die de klacht ter kennis brengt van den gouverneur van Oost-Vlaanderen, de Coninck, welke haar moet bevestigen. Te Dendermonde heeft de Broglie hetzelfde beproefd. Ervaringen als deze geven aanleiding tot een K. B. van 19 Februari 1817: bij de stedelijke collegiën worden door den Koning curatoria benoemd, op wier voordracht de Koning voortaan principaal, onderprincipaal en regenten zal benoemen. Doch de gouverneur van Oost-Vlaanderen *ad interim*, de Moerloose [1]), waarschuwt dat als men te Aalst deze zaak onverhoeds aanpakt, de geestelijkheid het geheele collegie zal doen verloopen. Repelaer bepaalt er zich dan ook toe de zaak formeel in orde te brengen door op voordracht

[1]) Lid van Gedeputeerde Staten, als gouverneur fungeerende tusschen het vertrek van de Coninck en de aankomst van Keverberg.

Digitized by Google

van het 31 Juli 1817 benoemde curatorium het heele personeel van de Broglie te doen herbenoemen op ééne plaats na, in welke hij een der in 1814 weggejaagde regenten (van der Perre) herstelt. Formeel althans is nu de school te Aalst geen „petit séminaire" meer. Maar nu de werkelijkheid:

Curatoren oefenen aandrang op van der Perre uit, opdat hij, hoewel benoemd, ontslag vrage. Hij weigert. Men gooit het nu op een accoordje: hij zal zijn titel en tractement houden [1]), maar geen les geven, geen vrije tafel of aandeel in de schoolgelden genieten, en alleen op het college komen om achterlijke leerlingen bij te werken op verlof van den principaal. „C'est donc un intru qui remplit la chaire de troisième, et qui est régent de fait, tandis que le sieur van der Perre, qui l'est de droit, ne l'est cependant que de nom."

Ander voorbeeld: de maire van Soignies heeft in 1814, op verzoek van den bisschop van Doornik, het in die stad gevestigd collegie ter beschikking van den bisschop gelaten, die het als klein-seminarie gebruikt. De maire wist zeer wel dat de school, die vroeger onder geestelijke leiding gebloeid had, tot onbeduidendheid was vervallen toen zij ingelijfd was bij de Keizerlijke Universiteit; „ce fut pour éviter une semblable catastrophe qu'il se comporta de la manière qu'il a fait." Formeel is het collegie nog een openbare school, daar de commissaris-generaal van binnenlandsche zaken in België, bij beschikking van 26 Januari 1815, de door den bisschop gedane benoemingen voorloopig bevestigd heeft; hij is daartoe verlokt door de voorstelling van het stedelijke bestuur, dat de benoemingen op regelmatige wijze geschied waren. In 1818 verzoekt de stad een regeeringssubsidie ter reparatie van het schoolgebouw. Falck adviseert afwijzend: „het etablissement van Soignies kan in hoedanigheid van kollegie niet geacht worden een wettig bestaan te hebben, en schoon het gouvernement zich nog niet stellig heeft verklaard omtrent de kleine seminaria, geloof ik echter niet dat het deszelfs bedoeling kan zijn om thans, nu koninklijke kollegiën en athenaea overal geopend, en op de best mogelijke wijze georganiseerd zijn, deze seminaria te begunstigen, op welke men in het geven van onderwijs en opvoeding zoozeer ten achteren is, en zoo weinig gelijken tred houdt met de vorderingen der eeuw."

---

[1]) Bedraagt slechts 700 franken. De regenten bestonden voornamelijk van de school- en kostgelden der leerlingen.

Digitized by Google

Behalve een bisschoppelijk kollegie te Gent, bestaat er ook een te St.-Nicolaas, dat volgens de regeering in de behoefte aan vóóropleiding der seminaristen in de Gentsche diocees behoorlijk voorzien kan; het bisschoppelijk kollegie te Gent schijnt geen ander doel te hebben, dan het stedelijk kollegie daar leeg te pompen. Bij K. B. van 18 September 1818 wordt bepaald, dat jongelieden tot den geestelijken stand bestemd het onderwijs te St.-Nicolaas zullen moeten volgen, en het bisschoppelijk kollegie te Gent zal worden gesloten. De superieur de Smet tracht hieraan te ontkomen door de leerlingen in massa eene verklaring te laten teekenen dat zij zich tot den geestelijken stand bestemmen (eene verplichting voor de kerkelijke autoriteit, hen in het bisschoppelijk seminarie toe te laten, kan daaraan nooit worden ontleend), maar Falck gelast den gouverneur van Keverberg met de sluiting voort te varen.

Een andere stad waar stedelijk en bisschoppelijk kollegie naast elkander bestaan is Mechelen. De principaal van het stedelijk kollegie beklaagt zich, dat het door tegenwerking van het aartsbisdom onmogelijk blijkt, geestelijken aan dit kollegie aan te stellen, hetgeen toch wenschelijk zijn zou, om in de schatting van het publiek niet te zeer bij het bisschoppelijk kollegie achter te staan.

De Luiksche kanunnik Bellefroid, superieur van het klein-seminarie te Floreffe in de diocees van Namen, doet zijn best, den minister van onderwijs het vraagstuk van den kant der kerkelijke belangen te doen zien. Het bisschoppelijk seminarie heeft 90 à 100 leerlingen; het klein-seminarie 214. Desniettemin komt de bisschop van Namen voortdurend 20 à 30 pastoors te kort. Kan dan het klein-seminarie het vereischte getal niet gemakkelijk tot het groot-seminarie doen overgaan? Neen:

Le prêtre ne se coule pas dans un moule de fabrique, il faut longtemps pour le faire; il doit passer par le creuset de fortes épreuves. Quand il s'est présenté une année où Monseigneur a pu faire 15 prêtres, on a crié au prodige... Le grand séminaire de Namur n'est pas encore en mesure de pourvoir aux besoins de ce pauvre diocèse.

Voyons si le petit est mieux. Pour verser successivement dans le grand la somme de recrues qui réponde à celle des prêtres que celui-ci *devrait* envoyer chaque année au ministère, il faudrait lui faire au moins 25 recrues par année; et jamais encore nous ne sommes parvenus à lui en livrer 15. Comment, me dira-t-on, avec 214 élèves! Ce va être si aisé à comprendre. Le petit séminaire, pépinière du grand, ne peut remettre à celui-ci que ce qu'il a rendu susceptible de leçons

Digitized by Google

théologiques: que sa classe de rhétorique. Or, sa rhétorique n'a jamais été de force à en fournir 15.

Qu'on prenne, de grâce, une idée juste d'un petit séminaire. De quoi se compose-t-il? La grande masse, ce seront des jeunes gens de 16, 17 ans qui nous arrivent brutes, ou du labourage ou de quelque métier, quand l'approche de la conscription donne ou éveille la vocation cléricale. L'autre masse, de 12, 13, 14 ans, ou de campagne, ou de ville, pour lesquels on a trouvé des symptômes de vocation dans une première communion un peu extraordinaire, dans quelque apparence de dispositions heureuses à la foi, à la piété, mais qui n'en seront pas moins, les trois quarts, incultes et ignares. Indispensable cependant que tout cela passe par la filière des études d'humanités. Donc, il leur faut et il nous faut, pour plusieurs et pour beaucoup, qui n'ont pas même les élémens de la grammaire française, 2 classes préparatoires; il nous faut 2 classes de figure, petite et grande; il nous faut à la suite les 4 hautes classes: grammaire, syntaxe, poésie, rhétorique. Voilà 8 classes, toutes aussi indispensables l'une que l'autre. Qu'on y répertisse nos 214 élèves dans les proportions qu'indique le bon sens, et l'on sentira que la rhétorique ne peut jamais être copieuse. Combien qui nous quittent plus tôt, plus tard; combien que nous renvoyons! Combien qui, en fait de vocation, s'aperçoivent tôt ou tard que le compte des parents n'était pas le leur, nos plus que celui de la Providence! Combien à qui, après un certain temps d'examen, je suis forcé d'apprendre que leur vocation, qu'ils veulent croire bien venue d'en haut, n'est qu'apocryphe et illusoire!... Je demande si nous pouvons employer d'autres voies pour éviter à l'Eglise et à l'Etat des ministres de la religion ineptes, ignobles, maladroits et mauvais... Les vocations réelles et solides sont si rares, que s'il n'y avait point telle institution à part, chargée de cultiver soigneusement le germe de celles qui semblent éclore, l'espèce sacerdotale s'éteindrait infailliblement [1]).

Geschreven om den minister te bewegen de kleine seminaria niet aan te raken, heeft deze brief een andere uitwerking. Falck voorziet hem van de kantteekening:

Behoefte aan Roomsch-Katholieke priesters.

Weinig liefhebberij voor dien stand: *a.* uithoofde van het verminderde getal der beneficiën en onderscheidingen, vergeleken bij een vroeger tijdvak; *b.* om den geest der eeuw.

In hoeverre strekken de kleine seminariën om die behoefte gemakkelijker te vervullen?

Het grootste aantal der leerlingen begeeft zich tot andere studiën of bedrijven,

[1]) *Ged.* VIII[3], 253.

Digitized by Google

en zoodoende, zonder dat de kerk geholpen worde, wordt een aanzienlijk gedeelte der jeugd door meesters opgevoed op welker keuze en aanstelling de Regeering geenen invloed, voor welker bekwaamheid en goede gezindheid zij geenen waarborg heeft.

Geholpen zijn de bisschoppen niet met den tegenwoordigen staat van zaken. Maar kunnen zij, alle voordeelen ter zijde gesteld, eenig verkregen regt inroepen? Moeten degenen die zich aan den kerkelijken stand zullen wijden bereids door geestelijken onderwezen worden vóórdat de studie der theologie en het tijdperk der groote seminariën begint? [1])

De aartspriester van Amsterdam, Cramer, schreef terzelfder tijd aan van Ghert, secretaris-generaal van het ministerie van R. K. Eeredienst: „de kleine seminariën [2]) gaan mij bijzonder ter harte. Wij kunnen geen deftige priesters hebben zonder dat hulpmiddel. Voor priesters is de philosophie volstrekt noodzakelijk; men leert daar, en daar alleen, te studeeren; van de kleine scholen tot de theologie over te gaan, is dwaasheid." [3])

Natuurlijkerwijze moest bij de departementen van onderwijs en van R. K. eeredienst het verlangen oprijzen, deze zaak, gelijk mede die der oprichting eener faculteit van katholieke theologie, bij concordaat met den H. Stoel geregeld te zien.

Het was de tijd der concordaten: Pius VII sloot er met Beieren (5 Juni 1817), met Frankrijk (11 Juni 1817; niet geratificeerd door de Fransche kamers [4]) en dus niet in kracht getreden), met Sardinië (9 Augustus 1817), met Alexander I van Rusland voor Polen (28 Januari 1818), met Napels (16 Februari 1818); — in Maart 1818 trad hij in onderhandeling met de protestantsche Duitsche vorsten. Na de preconisatie van de Méan (28 Juli 1817) [5]) had de Koning te Rome doen mededeelen dat hij thans gereed was een concordaat te sluiten op den grondslag van dat van 1801, dat tot de Noordelijke provinciën kon worden uitgebreid [6]). De H. Stoel verwierp aanstonds deze basis en verzocht voorstellen die mondeling te Rome konden

---

[1]) *Ged.* VIII[3], 254.

[2]) Dat voor Holland was Hageveld (bij Voorhout).

[3]) *Ged.* VIII[3], 180.

[4]) Omdat daarbij de organieke artikelen van 1802 waren ingetrokken „en ce qu'ils avaient de contraire à la doctrine et aux lois de l'Eglise".

[5]) Deel I, 371.

[6]) Reinhold aan Consalvi, 27 Febr. 1818

Digitized by Google

behandeld worden evenals dit geschiedde met de voorstellen van andere staten; gemakshalve kon men bij die besprekingen de volgorde der artikelen van het concordaat van 1801 in acht nemen. Hierop liet de Koning 16 Januari 1819 weten dat hij bevel had gegeven een volledig concordaat te ontwerpen dat den H. Stoel zou worden voorgelegd. Consalvi antwoordde dat Reinhold natuurlijk ook gemachtigd behoorde te zijn, artikelen in overweging te nemen die van de zijde van Rome mochten worden voorgesteld.

Goubau diende zijn ontwerp-concordaat 31 Mei 1819 bij den Koning in met een ontwerp-instructie aan Reinhold, dezen vermanende zich niet de geringste afwijking te veroorloven. Het ontwerp[1]) halveert de diocees van Gent door een bisdom Brugge in te stellen waaronder behalve West-Vlaanderen ook Zeeland zal ressorteeren; de arrondissementen Hasselt en Maastricht der provincie Limburg komen onder Luik, Luxemburg onder Namen; in de Noordelijke provinciën worden opgericht zetels in den Bosch (voor Noord-Brabant en het arrondissement Roermond) en te Utrecht (voor al de rest der Noordelijke provinciën). Voorstelling der bisschoppen door den Koning, institutie door den paus; bevindt deze kanoniek bezwaar tegen den voorgestelde, dan stelt de Koning een ander voor.

Dekens benoemd door den bisschop, „du consentement du gouvernement"; pastoors eveneens. Bezoldiging der geheele geestelijkheid door den Koning; beurzen voor de seminaristen. De aartsbisschop van Mechelen zal priesters ordonneeren voor de koloniën, „du consentement de Sa Majesté." Alle geestelijken leggen den eed af van gehoorzaamheid en trouw „au gouvernement établi par la loi fondamentale du royaume." Zij gedenken aan het slot van het officie den Koning in het gebed met de woorden: *Domine salvum fac regem nostrum Guillielmum.* De Koning mag openbare biddagen uitschrijven. „Acquéreurs de biens ecclésiastiques aliénés" zullen met rust gelaten worden. Geen kerkelijk verzet tegen gemengde huwelijken; is daaromtrent geen andere bepaling gemaakt, dan volgen de zoons den godsdienst van den vader, de dochters dien der moeder. In gevallen niet in het concordaat voorzien, worden gevolgd „les anciennes lois, maximes, coutumes et usages des provinces belgiques."

14 Juni 1819 werd Goubau's ontwerp door den Koning aan van Nagell, van Maanen en Mollerus verzonden om advies. Zij lieten langen tijd niets van zich hooren, en moesten 12 Februari 1820 aan de opdracht worden

[1]) *Ged.* VIII[3], 119.

Digitized by Google

herinnerd. 9 Maart 1820 wordt dan hun advies ingezonden. De drie ministers zijn niet enthousiast:

Ofschoon het over het algemeen wenschelijk zijn moge, met den Paus eene schikking omtrent de zaken der R. K. Kerk te treffen, is het gewigt en de noodzakelijkheid van zoodanige schikking dezerzijds niet van dat erkend belang, dat men een ontwerp van concordaat met den H. Stoel zoude behoeven aan te bieden, waarvan de hoofdinhoud geen andere is dan het toekennen en verzekeren door U. M. van voorregten en voordeelen aan het opperhoofd der R. K. Kerk en aan de geestelijkheid hier te lande... [1])

De begrooting zal eene niet onbeduidende vermeerdering van uitgaven moeten ondergaan. Moet er van komen, dan liever geen bisschop te Utrecht, maar te Amsterdam. Napoleon mocht bisschoppen *benoemen*, Willem I zal ze *voorstellen;* men verlangt dat hij ze zal mogen *aanwijzen* („désigner"). Na een eindelooze memorie van Goubau (20 April 1820) handhaven de drie ministers hun vorig advies, daarbij nog opmerkende dat het onvoorzichtig schijnt, van de oude vrijheden der Belgische provinciën te spreken: wanneer de Paus weigert zal men in slechter conditie zijn; „met er niet van te spreken behoudt men ten minsten zijn regt" (13 Juni 1820).

Hierna bleef de zaak geruimen tijd liggen; de stukken, bij den Koning teruggekomen, werden door dezen ook nog eens in handen gesteld van Falck, die er zich almede niet mede haastte, doch 24 September 1821 de opmerking maakt:

Zal men bepalen en eens voor al toegeven dat de godgeleerde studiën der Roomschgezinden eeniglijk in de bisschoppelijke seminariën geschieden, en moet men dus eens voor al het denkbeeld laten varen van theologische faculteiten te Gent en Leuven? [2])

Het artikel omtrent de koopers van geestelijke goederen acht hij overbodig: er is geen onderscheid meer tusschen den koopprijs van voormalig geestelijk, en van ander goed. Een half millioen uitgaven per jaar meer voor een vrede met Rome acht hij geen bezwaar, „en voor de oprichting van een bisdom in het aloude sticht Utrecht pleiten dezelfde moreele consideratiën die U. M. indertijd bewogen hebben om eene hoogeschool weder te schenken aan Leuven."

---

[1]) *Ged.* VIII[3], 129.
[2]) Ibid., 148.

Digitized by Google

Intusschen vaceerde nog steeds de bisschopszetel van Luik, en sinds den dood van de Broglie (20 Juli 1821) ook die van Gent. Goubau drong er op aan, dat men, onafhankelijk van het concordaat, ter zake van de vervulling dezer vacatures met Rome eene schikking zou treffen. Op dit voorstel adviseeren 26 October 1821 van Nagell, van Maanen, Falck en Mollerus, dat blijkens ingekomen bericht van Reinhold de H. Stoel tot geen voorloopige schikking de hand wil leenen, maar de door den Koning zelf aangekondigde onderhandeling over een concordaat tegemoet ziet. Een voornaam bezwaar is door den dood van de Broglie (dien de Koning niet accepteeren kon en Rome niet verloochenen wilde) vervallen. Zij dienen 14 Januari 1822 een nieuw project van concordaat in, waarin *voorstellen* door *aanwijzen* („désigner") is vervangen, voor het Noordelijke bisdom Utrecht of Haarlem als zetel wordt genoemd[1]), en op verzoek van Falck een artikel is ingevoegd, houdende dat wanneer de Koning eene faculteit van godgeleerdheid verlangt op te richten, hij daarover met den aartsbisschop of bisschop wien het aangaat te rade zal gaan. Falck had te dezer zake 25 November 1821 eene memorie bij zijne collega's ingediend:

De uitsluitende vorming in de bisschoppelijke seminariën is onvolledig en eenzijdig want de wetenschappelijke kennis der leeraren bepaalt er zich uit den aard der zake tot het latijn en de eigentlijke godgeleerdheid. Ondertusschen zijn er een aantal andere kundigheden noodig niet alleen om de pastoors den post die hun in de burgerlijke samenleving te beurt vallen moet met waarachtig nut te doen bekleeden, maar ook om hen op dezelfde hoogte te brengen als de behoorlijk onderwezen leeken. Eene op den duur zichtbare minderheid te deze moet op minachting der theologanten, en achtervolgens op verwaarloozing van den godsdienst, op roekeloosheid van begrippen, op stellig ongeloof uitloopen.

Zullen de Roomsche geestelijken in de bedoelde kundigheden niet ten achteren blijven en tevens die mate van menschenkennis verkrijgen welke de noodwendige voorwaarde is van elke nuttige werkzaamheid, vooral in hun beroep, dan dienen zij die zich aan dit beroep toewijden deel te nemen aan het akademisch onderwijs... Men voege bij de faculteiten op de Zuidelijke universiteiten een theologische faculteit, tot welke niemand toegang hebbe tenzij den graad van kandidaat in de letteren en de philosophie bezittende. De jongelieden wonen bij de burgers, zooals de overige studenten, maar in het laatste jaar begeven zij zich in het seminarie... Men zoude hun ook onmiddellijk nadat zij den graad van kandidaat verkregen hebben hun verblijf in de seminariën kunnen aanwijzen... De grond-

[1]) Van Nagell, van Maanen en Mollerus zijn voor Haarlem, Falck voor Utrecht.

Digitized by Google

slag van alles is, dat de professoren in de godgeleerdheid tot den akademischen senaat behooren [1]).

Doch Goubau, in een rapport van 25 Februari 1822, ontraadt van de zaak in het concordaat gewag te maken opdat men later buiten pauselijke inmenging blijve; slaagt men er in geschikte bisschoppen te krijgen, dan zal het gouvernement uit eigen autoriteit zich ter zake met hen kunnen verstaan; een voorstel, waarbij de andere vier ministers zich 28 Februari nederleggen. — Reinhold dient nu het ontwerp-concordaat in (22 April 1822) maar ziet zich onmiddellijk door Consalvi afgewezen: van *désigner* kan geen sprake zijn. „Les acatholiques ne peuvent jouir du droit de patronat, que l'église ne communique qu'aux seuls catholiques." Na eene vruchtelooze wisseling van nota's volgt hierop 28 September 1822 het aanbod van den Paus, een onderhandelaar naar de Nederlanden te zenden. De Koning neemt dit aan op advies van Goubau van 25 November 1822: „l'envoi d'un plénipotentiaire romain place, en quelque sorte, la négociation entre nos mains."

De pauselijke onderhandelaar, Mgr. Nasalli, nuncius bij de Zwitsersche kantons, kwam eerst in Augustus 1823 aan, en onmiddellijk na zijne aankomst stierf paus Pius VII. Eerst nadat Leo XII zijne credentialen had vernieuwd, kon, in November 1823, de onderhandeling beginnen.

Intusschen had de Koning, 8 April 1823, naar aanleiding van eene passage uit Falck's onderwijsverslag, waarin vermeld stond dat sedert de opening van een klein-seminarie te St.-Michielsgestel een groot aantal leerlingen van latijnsche scholen in de provincie Noord-Brabant daarheen waren overgegaan, de consideratiën van Falck en Goubau verlangd omtrent de middelen die konden worden bij de hand genomen om dit euvel te keeren. Het is naar aanleiding van deze opdracht dat het woord collegium philosophicum het eerst wordt uitgesproken, en wel van de zijde van Goubau. Deze schrijft aan Falck, 15 April 1823:

Ik heb gelegenheid gehad den Koning heden te onderhouden en Hoogstdenzelven te berigten dat ik bereids met Uwe Exc. eenigen tijd geleden over dat punt had beraadslaagd, en wij eerstdaags de vrijheid zouden nemen aan de goedkeuring van Z. M. een algemeen plan te onderwerpen, om de jongelieden, welke tot den geestelijken stand worden opgeleid, te noodzaken om, alvorens in de groote seminariën te worden aangenomen, de lessen in de wijsbegeerte, talen en andere

[1]) *Ged.* VIII[3], 161.

Digitized by Google

noodzakelijke kundigheden en wetenschappen gedurende een vast te stellen tijd bij te wonen in een daartoe in de een of andere plaats op te rigten Collegium Philosophicum, ten einde hen bekwamer te maken om in de groote seminariën niet bij de woorden des meesters te zweren, opdat de duisterheid eenmaal voor het licht en de domheid voor godsdienstige beschaving en geleerdheid plaats make. Ik heb gemeend Uwe Exc. hiervan kennis te moeten geven, onder betuiging dat het mij zeer aangenaam zoude wezen, indien U H. E. G. de goedheid geliefde te hebben, deze zaak, met welker behandeling zij zich wel heeft willen belasten, zooveel mogelijk te bespoedigen [1]).

Falck haast zich evenwel niet. 6 October 1823 dient hij bij zijn collega een ontwerp-besluit in, waarbij onder kollegiën worden begrepen alle inrichtingen die tot de universiteit of een bisschoppelijk seminarie opleiden. Zij staan onder toezicht van den minister van onderwijs, en tot de oprichting moet diens machtiging zijn verkregen, welke slechts aan burgerlijke instellingen zal worden verstrekt. Alle kollegiën welke op zekeren datum na uitvaardiging van het besluit zulk een machtiging niet kunnen vertoonen, worden gesloten. Opvoedingsgestichten voor toekomstige seminaristen, op autorisatie en onder toezicht van den bisschop, zijn toegelaten, maar de vakken welke men aan de geautoriseerde kollegiën doceert, mogen daar niet worden onderwezen; de toekomstige seminaristen volgen het onderwijs der kollegiën als gewone leerlingen.

Aan het einde zijner toelichting schrijft Falck:

De vraag of de toekomstige R. K. geestelijken, evenals de Protestantsche, moeten gehouden worden eene universiteit te bezoeken, is van te grooten omvang, om zonder vrees voor verwarring gelijktijdig met het tegenwoordig onderwerp te kunnen behandeld worden. Het schijnt nuttiger om, wanneer het onderwerp rijp zal zijn, deswege een afzonderlijk voorstel te doen [2]).

Goubau zendt 23 October 1823 Falck's voorstel bij den Koning in onder mededeeling dat hij er zich mede vereenigt. De zaak door Falck buiten de voordracht gehouden vereischt zooveel spoed, dat hij verwacht dezen genegen te zullen vinden, ook daaromtrent weldra een voorstel tot Z. M. te richten. 28 October onderhoudt Goubau hierover zijn ambtgenoot in een zeer lang schrijven, waarin de brief van Cramer aan van Ghert wordt aangehaald [3]), „van welken brief veel partij zal kunnen worden getrokken."

[1]) *Ged.* III[3], 171.
[2]) *Ged.* III[3], 175.
[3]) Hiervóór, bl. 232.

Digitized by Google

Er moet aan de een of andere hoogeschool in de Zuidelijke provinciën een collegium philosophicum worden opgericht; de jongelieden die van de kollegiën komen moeten aldaar in alle of althans in eenige vakken der wijsbegeerte worden onderwezen; de hoogleeraren aan dat collegium worden door den minister van onderwijs benoemd; voor zoover tucht en geestelijke leer betreft, zullen de kweekelingen onder een regent gesteld zijn, die een R. K. priester zal moeten wezen; zij moeten niet aan verleiding worden blootgesteld of van hunne bestemming afgetrokken, hetgeen alleen mogelijk is door hen allen in een gesticht onder eene geschikte leiding en toezicht te huisvesten.

Ten aanzien van het onderwijs hetgeen in de vakken der wijsbegeerte zoude moeten worden gegeven, komt het mij voor dat de meeste dier vakken in het collegie zelf zouden moeten onderwezen, daar vele hoogleeraren op de universiteiten te weinig het vertrouwen der geestelijken en van sommige weldenkende R. K. leeken bezitten, om hen met het onderwijs te belasten voor jongelingen die den geestelijken staat willen omhelzen, gezwegen van den verkeerden indruk dien het zoude maken indien zij de lessen zouden moeten bijwonen bij Protestantsche professoren. Om deze redenen zoude het mij verreweg het verkieslijkste toeschijnen hun geene andere lessen aan de hoogescholen te doen bijwonen dan die over de natuur- en scheikunde en over de geleerde talen, met de Nederduitsche letterkunde en welsprekendheid [1]).

Hierop dienen Falck en Goubau 29 November 1823 een ontwerp-besluit tot instelling van het collegium philosophicum in, dat in alles de denkbeelden, door Goubau aan Falck bij zijn schrijven van 28 October opgegeven, belichaamt. Bij wege van memorie van toelichting wordt het schrijven van Cramer overgelegd, en voorts gezegd dat de sluiting der kleine seminariën niet voldoende is:

Indien de jongelingen van uit de kollegiën rechtstreeks naar de gewone seminariën worden gezonden, is het niet twijfelachtig of zij zouden, uitgerust met de aanvankelijke kundigheden die zij aldaar hadden opgedaan, toch weinig voordeel daarvan inoogsten, daar zij zich uitsluitend bezig moeten houden met de godgeleerdheid. Weldra zouden zij den goeden aanleg geheel verliezen, die alleen tot den stand van beschaafde mannen kan leiden, en bij niemand noodzakelijker en meer in het belang van 's lands welzijn kan wezen dan bij geestelijken, die uit den aard hunner bediening teregt volksleeraren worden genoemd, en zoo bij

[1]) *Ged.* VIII[3], 179.

Digitized by Google

uitstek geschikt zijn om den geest en de gemoederen der ingezetenen op de beste wijze te leiden [1]).

De plaats waar het collegium zal worden gevestigd is niet aangegeven, „ten einde de steden van Gent, Leuven en Luik onderling zouden wedijveren om hetzelve in hunne muren te bekomen." Ten einde „geene aanleiding te geven tot gegronde bezwaren", stellen zij voor de Méan tot curator te benoemen, „en hem in die hoedanigheid het toezigt over het Collegium Philosophicum meer bijzonder op te dragen."

Het is dus wel een zeldzame onwaarachtigheid van Falck, dat hij in zijne *Gedenkschriften* de verantwoordelijkheid voor de oprichting van het Collegium Philosophicum van zich af zoekt te schuiven, en uitsluitend op de schouders van Goubau te leggen [2]). *Hij zelf heeft het besluit geredigeerd en toegelicht:* de minuten liegen niet en zijn geheel van zijne hand.

Wanneer het waar was — en het wàs waar — dat aan de opleiding der geestelijken veel ontbrak, waarom de verantwoordelijkheid daarvoor niet aan de kerk gelaten? Zij zou er zelf al het nadeel van ondervinden, zoo zij niet dan boersche, vulgaire kerkdienaars op de geloovigen losliet. De waarheid is, dat men op een anders stoel wilde gaan zitten. Men beweerde te weten hoe een goed geestelijke, waarvan het gouvernement geen last zou krijgen, behoorde te worden opgeleid, en wilde het program hiertoe aan de kerk opleggen.

De Koning hield de beide hem voorgestelde besluiten in petto, tot men weten zou wat er terecht kwam van de onderhandeling met Nasalli. Dezen was in zijn instructie (van 22 Juli 1823) [3]) uitdrukkelijk bevolen, erkenning der kleine seminariën en verbod van onderwijs in katholieke theologie en kanoniek recht elders dan aan de groote seminariën te eischen. Wanneer hem deze eischen ontzegd worden, voegen de plenipotentiarissen des Konings (van Nagell, Goubau en Reinhold) er aan toe:

Les petits séminaires qu'on désirerait sont aujourd'hui pour la plupart des écoles d'où les jeunes gens sortent aussi ignorans et stupides qu'ils y entrent. On peut en appui citer le témoignage de l'archiprêtre de Hollande, Cramer, dont les lettres existent au département du culte catholique [4]).

[1]) *Ged.* VIII³, 181.
[2]) Falck. 225.
[3]) Terlinden I, 298.
[4]) De plenipotentiarissen aan Nasalli, overgelegd aan den Koning 8 Dec. 1823 (*Ged.* VIII³, 185).

Digitized by Google

Ook op de andere punten nadert men elkander niet. Nasalli biedt aan dat wanneer een zetel vaceert, kapittel en overig episcopaat der Nederlanden eene voordracht ter vervulling zullen opmaken. „Parmi tous les désignés, le Roi nommera *le sujet qui lui sera le plus agréable*, en informera le Pape et lui demandera pour le candidat choisi des bulles d'institution canonique, si le Saint-Père n'y voit aucun empêchement." Afgewezen; de plenipotentiarissen verlangen het artikel: „lorsque l'archevêché ou quelque évêché viendra à vaquer, le Saint-Père pourvoira à cette vacature en conférant les bulles d'institution canonique à des prêtres méritans, indigènes et *recommandés par Sa Majesté*", waarop Nasalli zich niet gelast verklaart [1]). Eerst in Mei 1824 is hij van nieuwe instructiën voorzien, welke den plenipotentiarissen nog minder aanstaan dan de vorige. Hij stelt thans als eene concessie voor, dat de Koning candidaten zal kunnen verwerpen „qui seraient mal vus de S. M., *sous le rapport civil seulement*". Het is duidelijk, dat op deze wijze de Koning niet tot zijn recht komt: „c'est selon nous l'intiative que V. M. doit avoir... Rome verra qu'à la rigueur nous pouvons nous passer d'elle et qu'il y a encore en Europe des Etats qui ne sont pas d'humeur de courber la tete" [2]). Het motief waarom de plenipotentiarissen Rome's redactie verwerpen, is volkomen gelijk aan dat, waarom Rome de hunne afwijst: *aanbeveling* („recommandation"), zegt Nasalli, is in de practijk hetzelfde als *aanwijzing* („désignation"): het eene woord gelijk het ander ontneemt aan den H. Stoel de vrijheid der keuze [3]). Met de woorden: „Le Saint-Siège ne peut admettre ni la recommandation, ni la désignation aux évêchés," breekt hij 30 Augustus 1824 de onderhandeling af [4]).

Op voorstel van van Maanen en Mollerus (Falck, thans te Londen, wordt er buiten gehouden) biedt nu nog de Koning, 21 September 1824, een voorloopige overeenkomst aan, die, op den grondslag van het concordaat van 1801, althans de onmiddellijke bezetting der leegstaande zetels in het Zuiden, en de oprichting van nieuwe in het Noorden, mogelijk maakt. Nasalli erkent de ontvangst, en vertrekt naar Rome. Daar geeft, 24 April 1825, de kardinaal-staatssecretaris bij nota aan Reinhold te kennen, dat het Rome gevaarlijk voorkomt het rijk der Nederlanden van bisschoppen te voorzien, eer het zekerheid heeft op welken voet zij hunne

[1]) Plenipotentiarissen aan den Koning, 13 Jan. 1824 (*Ged.* VIII³, 185).
[2]) Plenipotentiarissen aan den Koning, 8 Mei 1824 (*Ged.* VIII³, 189).
[3]) Terlinden I, 331.
[4]) *Ged.* VIII³, 191.

Digitized by Google

diocesen zullen vermogen te besturen. Die zekerheid kan Z. M. alsnog doen aanbieden, te Rome: Nasalli blijft gemachtigd daar onderhandelingen te voeren met dengene dien Z. M. mocht willen aanwijzen. Goubau ontwerpt eene nota ten antwoord (later door Reinhold 30 Augustus 1825 ingediend): de Koning betreurt de afwijzing van zijn aanbod; voor den Paus staat de gelegenheid open, door hernieuwde zending van een gemachtigde naar de Nederlanden op die afwijzing terug te komen. Bij inzending van het ontwerp dezer nota (7 Juni 1825) merkt Goubau den Koning op:

Si, après cela, Rome demeure opiniâtre, mon opinion sera de ne plus parler ni de concordat, ni d'établissement d'évêchés, ni d'aucun objet ecclésiastique, mais de faire les affaires par nous-mêmes, d'après le plan qe j'ai déjà plusieurs fois pris la confiance de communiquer à V. M. [1]). ...S'il s'agissait de recourir pour l'un ou l'autre point aux Etats Généraux, leur assentiment serait, pour ainsi dire, général, surtout si V. M. croyait convenable de rendre publiques et la conduite qu'Elle a tenue envers la cour de Rome, et la conduite que cette cour a tenue envers Elle.

In antwoord de volgende kabinetsbrief (9 Juni 1825):

De aandacht van Z. M. is gevallen op de wenschelijkheid dat, zoo het hof van Rome nog even onhandelbaar mogt blijven, het gouvernement alsdan zelve tot de regeling zijner zaken overga... Z. M. verlangt dat hangende de verdere beraadslagingen het ontwerp van eene zoodanige regeling door U H. E. G. worde samengesteld en Hoogstdezelve aangeboden, waardoor men eventueel daarmede dadelijk gereed zoude zijn, indien de ondervinding de noodzakelijkheid daartoe mogt aanwijzen.

Een paar dagen te voren reeds had de Koning de rapporten van Falck en Goubau van 23 October en 29 November 1823 voor den dag gehaald (die intusschen bij den Raad van State en bij de Coninck waren geweest, die ze niet bewonderd hadden) en ze, *pour acquit de conscience*, nog eens aan van Maanen toegezonden. Deze bestreed alle gemaakte opmerkingen, en onder dagteekening van 14 Juni 1825 werden de besluiten tot opheffing der kleine seminariën en oprichting van het Collegium Philosophicum uitgevaardigd.

[1]) Van een uitgewerkt plan is hier geen sprake, maar van uitlatingen als die van 8 Mei 1824 hiervóór: „Rome verra" etc.

Digitized by Google

De uitnoodiging, die Reinhold 30 Augustus 1825 den Paus overbracht, werd niet afgeslagen, maar nog veel minder aangenomen. Eerst 10 Maart 1826 werd te verstaan gegeven dat aan geene zending naar de Nederlanden te denken viel, voordat de besluiten van 14 Juni, waartegen de Paus zich onmiddellijk, bij nota van 14 Augustus 1825, verzet had, waren ingetrokken.

Was nu de noodzakelijkheid aanwezig waarvan het kabinetsschrijven aan Goubau van 9 Juni gerept had? Was hij tenminste met zijne taak gereed? Hoe zonderling het schijnen moge bij een man als Goubau, die bij de ontvangst der aanschrijving van 9 Juni van vreugde moet zijn opgesprongen, neen.

Mondeling had de Koning, naar aanleiding der suggestie in het tweede lid van Goubau's schrijven van 5 Juni vervat, dezen kort na 9 Juni opgedragen, allereerst eene memorie van rechtvaardiging van het tegenover Rome gehouden gedrag, geschikt om aan het publiek te worden medegedeeld, op te stellen. Hij voldeed hieraan 25 September 1825, doch kon niet verkrijgen dat de Koning inderdaad tot openbaarmaking overging. Er was hem iemand in den weg getreden: de nieuwe minister van binnenlandsche zaken, van Gobbelschroy.

Goubau en van Gobbelschroy, van de Belgen in 's Konings dienst de twee die het meest op den voorgrond zijn getreden, waren geene vrienden. Goubau was een achterblijver der achttiende, van Gobbelschroy geheel een man der negentiende eeuw; de een een ouderwetsch magistraat en kamergeleerde, beter tehuis in de wereld van Maria Theresia dan in die van 1825; de ander even gedelieerd als Goubau plechtig was, vriend van tooneel en tooneelkunstenaressen, met dagbladschrijvers op zijn gemak en met industrieelen; een man van veel kleine geschiktheid, aanmerkelijk zelfvertrouwen, zonder eenigen ballast van „beginselen". Als ambtenaar van het Kabinet des Konings was hij vele jaren in onmiddellijke aanraking met Z. M. geweest, die het oog op hem liet vallen nu de slap geworden de Coninck, wien het ambt van minister van binnenlandsche zaken te zwaar viel, moest worden vervangen. De Koning zocht wederom, als bij het aftreden van Röell, voor deze portefeuille een Belg. In het Noorden liep, in vergelijking tot het Zuiden, het binnenlandsch bestuur op rollen; Provinciale Staten en gemeentebesturen waren er gezeglijk en sprongen nimmer uit den band. Bovendien viel er in het Zuiden aanmerkelijk meer te organiseeren, met name op het gebied van onderwijs en van nijverheid, onder-

Digitized by Google

werpen welke onder het departement van binnenlandsche zaken ressorteerden. 19 Juni 1825 werd van Gobbelschroy tot opvolger van den naar buitenlandsche zaken verhuizenden de Coninck benoemd, tot groote ontstichting van Goubau, die zelf een kandidaat tot dien post had gehad: zijn schoonzoon, den gouverneur van Henegouwen (later van Zuid-Brabant), C. van der Fosse.

Er ware Goubau juist thans veel aan gelegen geweest, aan binnenlandsche zaken een man te hebben met wien hij goed overweg kon. Het collegium philosophicum stond te worden geopend; het zou onder het toezicht komen der onderwijsafdeeling van het departement van binnenlandsche zaken, terwijl de sluiting der kleine seminariën voor rekening kwam van de gouverneurs, die van den minister van binnenlandsche zaken hunne instructiën ontvingen.

Van Gobbelschroy begon met de zwaarte der taak, die de uitvoering der besluiten van 14 Juni hem op de schouders legde, te onderschatten. Hij vatte die taak met ijver aan, maar hij was geen fanaticus als Goubau; de kracht van het verzet, door de maatregelen des Konings opgewekt, heeft hem spoedig getroffen. Aanvankelijk komt hij dagbladschrijvers, die zich, nu het tegen „de Jezuïeten" gaat, gaarne ter beschikking stellen van het gouvernement, vriendelijk tegemoet en bezorgt hun de gunsten der regeering, maar zoodra heeft Rome niet gesproken of er is bij hem een begin van bezinning op te merken. Hij vermijdt, bij de opening van het collegium philosophicum te verschijnen en draagt die taak aan van Ewijck over; als deze weigert, gaat als regeeringsvertegenwoordiger alleen van Ghert.

Ook te Rome bestonden partijen: de *zelanti*, meest van een jongere generatie, en de prelaten van ouden stempel, die de moeilijke tijden van het begin der eeuw hadden meegemaakt, en geleerd, te geven en te nemen.

Aan de eene zijde bevriend met luidruchtige jongelieden der uitgaande wereld, als de later zoo vermaard geworden revolutionnair, het holle vat de Potter, was van Gobbelschroy ook niet zonder relatiën in de jongere priesterwereld. Reeds vroeg bracht hij den Koning onder het oog, dat er te Rome meer te bereiken zou zijn als men de onderhandeling onttrok aan den invloed van Goubau, wiens leiding het departement van buitenlandsche zaken in van Nagell's tijd, ondanks waarschuwingen van Reinhold, slaafs had gevolgd, en wiens doctrinarisme en steile vormen de langdurige onderhandeling met Nasalli volstrekt onvruchtbaar hadden gemaakt. Hij ried aan buiten Reinhold om, die nu te Rome geen goed meer doen kon, het

Digitized by Google

terrein daar te doen verkennen, waartoe een voorgenomen reis van den graaf de Celles naar Italië gelegenheid bood.

De Celles, de uiterst bekwame, eerzuchtige prefect der Zuiderzee uit

Baron de Celles in 1811.

Detail van het schilderij van Van Bree: de ontvangst van Keizer Napoleon te Amsterdam, in het Sted. Museum te Amsterdam.

de jaren der inlijving bij Frankrijk, had zich eenigen tijd in afzondering verknepen, en was in 1821 tegelijk met zijn ambtgenoot van vroeger, den veel minder beteekenenden baron de Stassart, uit pikanterie tegen de

Digitized by Google

Hollanders door de Staten van Zuid-Brabant, gelijk de Stassart uit hetzelfde motief door de Staten van Namen, in de Tweede Kamer gekozen. In de Tweede Kamer echter, sinds de groote discussiën over tarief en domeinwet tot het verleden behoorden, viel in dezen tijd weinig roem te behalen; een ambassade lokte veel meer, en de Celles was onmiddellijk te vangen. In September of begin October 1825 door van Gobbelschroy aangesproken, is hij kort daarna vertrokken [1]). Hij nam zijn weg over Parijs, waar zijne vrouw (gravin de Valence, kleindochter van Madame de Genlis) groote relatiën had, en bleef daar geruimen tijd: zijn eerste brief aan van Gobbelschroy uit Rome is van 15 Januari 1826. Hij werd te Rome gepiloteerd door een Belgisch prelaat van groote eerzucht, Charles Joseph graaf de Mercy-Argenteau (1787—1879), broeder van den gewezen gouverneur van Zuid-Brabant; — een figuur die zóó uit den voor de kennis der groote wereld van tusschen 1820 en 1830 zoo uiterst gewichtigen roman van Stendhal, *Le Rouge et le Noir*, schijnt weggeloopen. Eerst cavalerie-officier, ordonnans van Napoleon en door dezen op het slagveld van Hanau gedecoreerd, ging hij uit den tammen Nederlandschen krijgsdienst, waarin hij het tot luitenant-kolonel, adjudant des Konings gebracht had, plotseling in 1821 tot den geestelijken stand over, waarin hij een schitterende carrière beoogde en bereikte: kanunnik van Luik, aartsbisschop van Tyrus in partibus, werd hij juist in 1826 tot nuncius te München benoemd, maar door den Paus te Rome gehouden tot na den afloop van de Celles' onderhandeling in 1827.

Zonder de Celles eenige officieele volmacht te geven, had de Koning evenwel toegezegd het niet tot een openlijke breuk met Rome te zullen laten komen eer hij door van Gobbelschroy, aan wien de Celles zijne brieven richten zou, kennis zou dragen van wat deze laatste bevond.

Het gevolg was, dat toen Goubau de memorie die de breuk met Rome voor het publiek zou moeten rechtvaardigen, gereed had, de Koning, onder voorwendselen, de beschikking op dit stuk uit den treure verschoof, eerst in September, vervolgens in December 1825. Eindelijk, 15 Maart 1826, wil Goubau niet langer wachten en bezweert den Koning, zich te verklaren. Zijn val is dan reeds nabij. In Februari toch had Z. M., naar aanleiding der berichten, door de Celles bij van Gobbelschroy ingezonden,

[1]) De juiste datum is niet bekend, maar de Méan schrijft 29 October aan den nuncius te Parijs, Macchi, dat de Celles op zijn vertrek staat (Terlinden II, 16), en uit de *Handelingen* blijkt, dat hij de kamerzitting van 27 October nog heeft bijgewoond, de eerstvolgende, van 7 November, niet meer.

Digitized by Google

besloten inderdaad te beproeven wat hij door een nieuwen man te Rome zou kunnen bereiken. Na de Celles' terugkeer en diens uitvoerige rapporten aan van Gobbelschroy en aan den Koning zelven (7 Juli) komt dit besluit tot volle rijpheid. 's Konings concessiën aan Rome bestaan in het ontslag van Goubau wiens departement met dat van Gobbelschroy vereenigd wordt (10 Juli) en de terugroeping van Reinhold (15 Juli); hij hoopt er het collegium philosophicum door in veiligheid te brengen. Doch de concessie aan een hem als tegemoetkomend afgeschilderd Rome beteekent volstrekt niet, dat de Koning het denkbeeld opgeeft zich te wapenen tegen een Rome dat halsstarrig blijven mocht. Integendeel: reeds had hij (6 Mei) de eenmaal aan Goubau toegedachte taak van het ontwerpen eener zelfstandige kerkregeling opgedragen aan van Maanen. Het stuk moest gereed liggen, voor het geval ook eene aan de Celles op te dragen onderhandeling mocht afspringen.

Behalve met het opstellen der memorie van rechtvaardiging, was Goubau, bij kabinetsschrijven van 14 Juni 1825, nog met een ander werk belast geweest: de voorbereiding eener zoodanige hervorming van den R. K. Eeredienst in de Noordelijke provinciën, dat de bisschoppelijke organisatie die de Koning voor had aan zijn geheele rijk gemeen te maken, ook dáár onmiddellijk kon worden ingevoerd. Al wederom een verschil tusschen Noord en Zuid dat ging verdwijnen; het schijnt wel dat dit een der voornaamste redenen is geweest die den Koning op een concordaat, en bij mislukking daarvan op eene regeling uit eigen machtsbevoegdheid, belust maakte. De Noordelijke provinciën hadden nog het karakter behouden van land van missie, dat zij in den tijd der Republiek verkregen hadden. Goubau kreeg in last, maatregelen te ontwerpen tot het uitdrijven van alle geestelijken die tot orden behoorden welke niet toegelaten waren bij het concordaat van 1801. Een derde zaak waarmede Goubau zich had moeten bezig houden was een onderzoek naar de wijze, waarop in de Noordelijke provinciën de R.K. kerkegoederen werden beheerd. Alle rapporten door Goubau ter vervulling zijner opdrachten uitgebracht werden nu van Maanen ter hand gesteld, die 30 Mei 1826 zijn werk bij den Koning inzendt: het ontwerp eener „algemeene verordening op de organisatie van het R. K. Kerkgenootschap binnen het Koninkrijk der Nederlanden."

Het rijk is verdeeld in aartsbisdommen Mechelen en Utrecht [1]) en in

[1]) Voor Utrecht en Gelderland.

Digitized by Google

bisdommen Namen, Doornik, Gent, Luik, den Bosch [1]), Haarlem [2]) en Groningen [3]). De aartsbisschop van Mechelen is primaat der Nederlanden

Naar een steendruk van L. Springer.

en metropolitaan van Namen, Doornik, Gent en Luik, die van Utrecht metropolitaan van den Bosch, Haarlem en Groningen. De verdeeling in

[1]) Voor Noord-Brabant.
[2]) Voor Holland en Zeeland.
[3]) Voor de rest der Noordelijke provinciën.

Digitized by Google

dekanaten en kerspelen zal geschieden al of niet in overleg met den Pauselijken Stoel, naarmate deze zich gewillig zal toonen, of recalcitrant blijft. (Eenmaal aan het decreteeren, lijft van Maanen de Oude Klerezij bij de te scheppen nationale kerk weder in). Bij de voorstellen, omtrent die onderverdeeling aan den Koning in te dienen, zullen de bisschoppen vrijheid hebben, zich uit te laten omtrent de noodzakelijke oprichting, verbouwing of vergrooting van kerkgebouwen. De zes zetels, thans niet bezet, zullen door koninklijke benoeming terstond bezet worden. De benoemden zullen van den Paus bullen van institutie verzoeken, doch, deze ontvangen hebbende, daarvan geen gebruik mogen maken alvorens ze aan het koninklijk *placet* te onderwerpen, „evengelijk ten aanzien van alle andere pauselijke bullen, breven of andere provisiën plaats heeft." Na die benoeming zal „tot zoolang Wij over dat onderwerp eene eindelijke overeenkomst met den Pauselijken Stoel zullen hebben getroffen," in vacaturen door kapitulaire verkiezing, ten overstaan van een koninklijken commissaris, voorzien worden. De keuze naar kanonieke wetten en regelen volbracht zijnde, zal den volgenden dag het kapittel de koninklijke agreatie verzoeken. Weigering van agreatie annulleert de verkiezing. Pauselijke dispensatiën of provisiën in zake huwelijk worden niet erkend. Aan aartsbisschoppen en bisschoppen kan dispensatie gevraagd worden, welverstaande dat huwelijken, die volgens de burgerlijke wet zijn gesloten, ook zonder dispensatie door alle kerkelijken als wettig zullen moeten worden beschouwd. Geene voorwaarden, klauzulen of bepalingen, strijdig met de grondwettelijke beginselen omtrent de vrijheid van godsdienst, zullen door de bisschoppen bij het uitvaardigen van dispensatiën mogen worden in acht genomen (dus geen verplichting meer, kinderen, uit gemengde huwelijken geboren, in den Roomschen godsdienst op te voeden, „en wat dies meer zij"). Betaling van eenige gelden, hoe ook genaamd, ten behoeve van het hof van Rome, mag door de bisschoppen bij het verleenen van dispensatiën niet worden gevorderd.

De bisschoppen zullen genieten de jaarlijksche bezoldiging, bij de organieke artikelen van 1802 bepaald (zonder de 30 % verhooging, 5 Maart 1815 aan alle geestelijken in de Zuidelijke provinciën toegekend [1]), waarvan thans nog de bisschoppen van Namen en van Doornik het genot hebben). Zij zullen van 's Rijks wege behoorlijk worden gehuisvest. De pastoors en kapellanen in het aartsbisdom Utrecht en de daaronder ressorteerende bis-

[1]) Deel I, 323.

Digitized by Google

dommen treden in het genot der jaarwedden, bij de organieke artikelen bepaald, met 30 % verhooging. De toelagen, thans voor de R. K. geestelijken in de Noordelijke provinciën uitgetrokken, komen te vervallen, evenals „alle omgangen, collecten, toelagen of gewone giften" tot dusver voor hen opgehaald en waarvan zij hebben bestaan. Geen andere geestelijken zullen tot het doen van den heiligen dienst worden toegelaten, dan tot de erkende geestelijkheid van het bisdom behooren. Alle statiën, thans door regulieren of monniken bediend, worden gesloten.

Regulieren of monniken welke niet verkiezen zich te doen seculariseeren, zullen, geboren Nederlanders zijnde, pensioen mogen vragen, of wel, wanneer zij zulks verkieselijk mochten achten, naar hunne kloosters in den vreemde terugkeeren. Goederen en bezittingen der te sluiten statiën blijven ten bate der kerk geadministreerd. Nederlanders die zich buiten's lands in kloosters, seminariën of leerscholen bevinden [1]) en welke mochten verlangen terug te keeren om in kerkelijke bediening geplaatst te worden, moeten dit binnen 3 maanden te kennen geven en zullen door de hoogleeraren van het collegium philosophicum worden geëxamineerd, om vervolgens tot die inrichting of tot bisschoppelijke seminariën al of niet te worden toegelaten. De bisschoppen zullen zich stiptelijk gedragen naar de organieke artikelen van 1802, behoudens de veranderingen, daarin aangebracht bij keizerlijk decreet van 28 Februari 1810. Nadere schikkingen, wijzigingen of bepalingen zullen door den Koning worden vastgesteld na raadpleging der Nederlandsche aartsbisschoppen en bisschoppen in eene nationale kerkvergadering, bijgewoond door een koninklijk commissaris; tot die vergadering kunnen door den Koning ook uitheemsche prelaten en kundige godgeleerden worden geroepen. „Eindelijk, daar wij er een groot en wezenlijk belang in stellen, dat onze gezinningen, oogmerken en wenschen aan den Pauselijken Stoel behoorlijk worden bekend gemaakt", wordt de minister van buitenlandsche zaken gelast, door den gezant te Rome het tegenwoordig besluit aan den Pauselijken Stoel te doen mededeelen, „met betuiging van Ons ernstig verlangen, dat, hoe eer hoe beter, de onderhandelingen met dien Stoel mogen worden voortgezet en ten einde gebragt, ten opzigte van alle zoodanige onderwerpen omtrent welke nadere schikkingen of overeenkomsten wenschelijk of noodzakelijk zouden mogen wezen."

[1]) Bedoeld zijn de vele Zuidnederlanders die zich lieten opleiden bij de Jezuïeten te St.-Acheul.

Digitized by Google

„Stuk ontworpen tengevolge van een zeer geheimen last, mij door den Koning mondeling gegeven, zijnde het Z. M.'s intentie om hetzelve aanvankelijk te doen dienen tot een legger of consultatieve memorie" teekent van Maanen op zijne minuut aan, die hij onder zijne particuliere papieren deponeert (en dus buiten de archieven van Justitie houdt). Zijn deel aan het werk was met deze inzending van 30 Mei afgeloopen.

De Koning deed het stuk in eenige exemplaren lithografeeren tegelijk met de volgende, door hem aan de Mey gedicteerde nota van adstructie (3 Juni 1826):

Bij het ontwerpen van het besluit is uitgegaan van de verpligting, welke op den Koning rust, zoowel om, overeenkomstig de grondwet, het R. K. kerkgenootschap te organiseeren, gelijk zulks ten aanzien der Hervormde en verdere erkende kerkgenootschappen heeft plaats gehad, als om de ongelijkheid weg te nemen welke alsnog drukt op de R. K. ingezetenen van zoodanige provinciën die dusverre van het voorregt eener organisatie verstoken zijn, daar deze niet alleen de algemeene lasten met anderen gelijkelijk dragen, en alzoo mede helpen voorzien in de behoefte van den eeredienst van hunne geloofsgenooten in andere provinciën, en van andere gezindheden over het geheel, maar daarenboven met het onderhoud van hunne eigen geestelijken bezwaard zijn... Aan de vroeger gekoesterde hoop, dat de sedert meer dan tien jaren aangevangene onderhandelingen met den Pauselijken Stoel tot gelukkige uitkomsten zouden hebben geleid, moet alleen worden toegeschreven, dat aan die verpligting tot nu toe door den Koning niet is voldaan... Bij het verwijderde uitzigt om tot eene overeenkomst met het hof van Rome te geraken nopens de behandeling van onderwerpen, waaromtrent de bestaande wetten en verordeningen reeds lang beslist hebben, en die alleen om redenen van staat buiten volledige uitvoering tot dusver zijn gebleven, en bij het, door overlijden, vermeerderd getal van openstaande bisschoppelijke zetels, heeft de Koning gemeend niet langer te mogen aarzelen aan zijne R. K. onderdanen den staat en de voordeelen te verzekeren, op welke de Grondwet hun aanspraak geeft.

Exemplaren zijn ter hand gesteld aan Verstolk, van Maanen, van Gobbelschroy, Mollerus, na 7 Juli ook aan de Celles, terwijl (al of niet naar 's Konings eigen bedoeling) een exemplaar mede in het bezit gekomen is van de Méan; een ander in het bezit van den Pauselijken Stoel [1]). Dien-

[1]) 8 April 1827 aan Mazio, curiegeestelijke te Rome, toegezonden door diens correspondent den advocaat van der Horst, die in nauwe betrekking stond tot de Méan (Terlinden I, 500).

Digitized by Google

tengevolge is het bekend geworden aan den geschiedschrijver de Gerlache, die, daar hij alleen het gelithografeerde stuk, niet zijn voorgeschiedenis kent, zich tot de onjuiste gevolgtrekking laat verleiden, dat, op inblazing van Goubau en van Gobbelschroy, de Koning op het punt heeft gestaan een schisma te provoceeren door van de Nederlandsche kerk eene Anglikaansche te maken, hetgeen te elfder ure door den raad van een hooggeplaatst protestantsch ambtenaar, „plus sage que les prétendus catholiques qui approchaient alors le roi", zou zijn verhinderd.

Later handhaaft Albers deze voorstelling (al weet hij uit de papieren van van Maanen dat het ontwerp van dezen afkomstig is, niet van Goubau), en Albers wordt weder nageschreven door Terlinden.

Ieder is ten volle tot de meening gerechtigd, dat het onmogelijk zou zijn geweest, de door den Koning verlangde regeling in te voeren, zonder dat België ware opgestaan. Wij deelen deze meening, doch zij geeft geen recht, het stuk voor iets anders te verklaren dan het geweest is: een middel om tot zijn doel te geraken indien zich een uiterste voor mocht doen, dat de Koning eerlang door de zending van de Celles zal trachten te voorkomen. De Gerlache houdt met dit karakter van het stuk in het geheel geen rekening en Albers en Terlinden in te geringe mate.

Volgens de Gerlache zou Willem I's Nederlandsche kerk er eene geweest zijn *moins le Pape, à la mode anglicane*. Niets is minder juist dan dit; evengoed zou men kunnen beweren, dat de Frankforter „Kirchenpragmatik" van 1818 de anglikaansche kerkregeling invoeren wilde. In Engeland *is* de Paus uitgeschakeld en benoemt de Koning de bisschoppen zonder eenige „schikking met den Pauselijken Stoel" hetzij te verwachten hetzij te begeeren; de pragmatiek van 1818 en hare Nederlandsche navolging bieden den Paus rechten aan. Dat deze zich er niet mede zou hebben tevreden gesteld, is een andere zaak.

De Staten, voor het opstellen der Frankforter pragmatiek verantwoordelijk, waren Wurtemberg, Baden, Keurhessen, Hessen-Darmstadt, Nassau, de Mecklenburgen, de Saksische hertogdommen, Oldenburg, Waldeck, Bremen, Hamburg, Lubeck en Frankfort. Geheel ten onrechte zegt de Gerlache, dat Willem I met deze staten de overeenkomst had aangegaan, hunne te Frankfort ontworpen regeling ook in de Nederlanden in te voeren; de waarheid is deze, dat de denkbeelden in de pragmatiek belichaamd, geheel overeenstemden met die van Goubau, en eveneens, dat zij op het werk van van Maanen onmiddellijken in-

Digitized by Google

vloed hebben uitgeoefend. In beide gevallen heeft men te doen met protestantsche vorsten, die zich ten opzichte van de katholieke kerk in hunne rijken zóó uitgebreide rechten hebben willen toeëigenen als de Paus zelfs aan katholieke vorsten nimmer heeft ingeruimd indien hij het vermijden kon. Een verschil hierbij tusschen Duitschland en de Nederlanden is dit, dat in Duitschland een veel grooter getal oprechte katholieken op de hand der landsregeering is, dan in België. Het Duitsche katholicisme werd voor een deel sterk aangetrokken door hetzelfde „Bildungs"-ideaal dat Willem I voorzweefde. Katholieken als Hermes, hoogleeraar te Munster, of Reuss, hoogleeraar te Würzburg (de eerste katholieke geleerde die zich voor Kant interesseerde) kwamen onder den Belgischen clerus niet voor; hoogstens in het duitschsprekende gedeelte van Luxemburg vindt men onder de katholieken een geest die met den Duitschen overeenkomt. België, voor zoover niet fanatiek-roomsch, is voltairiaansch en vrijmetselaar; — wanneer er, tegen 1830, van een jong-katholicisme in België eenige spraak komt, styleert zich dit op de La Mennais en niet op de Duitschers. De gedachtenwereld des Konings daarentegen (gewezen vorst van Fulda en Corvey), is met de Duitsche nauw verwant geweest.

Met zijn protestantschen minister moet de Gerlache Verstolk of Mollerus bedoelen. Beider adviezen (uitsluitend mondeling uitgebracht; er is geen letter schrifts van over) kunnen bezwaarlijk aanmoedigend zijn geweest. Het feit dat zij geraadpleegd werden beteekent overigens volstrekt niet, dat de zaak aan de uitvoering toe was en te elfder ure moest worden gestuit. Immers terwijl zij die adviezen uitbrachten, wisselde de Koning al beleefdheden met den Paus, en was de instructie in bewerking van den gezant, die zou trachten goed te maken wat onder Goubau bedorven was.

„Rome" had de Celles 7 Juli gerapporteerd, „me paraît le lieu convenable pour traiter. En abordant franchement la question à Rome même, je pense qu'il y serait répondu qu'on laisse à V. M. à fixer à l'égard de la marche à suivre ce qu'Elle préfère, mais comme Rome a parlé en dernier, on peut attendre ce qui viendra d'Elle incontestablement bientôt." — Het hem in Augustus medegedeelde geheim ontwerp doet hij met de volgende woorden af, dat zeker niets zoo wenschelijk zou zijn als eene „constitution civile du clergé", maar dat het al moeite genoeg zal kosten, Rome het zooveel minder ver gaande concordaat van 1801 te doen slikken:

Digitized by Google

En supposant même que pour une grande part le projet ne fût pas de nature à ne pas être discuté par le Pape, je dirais encore en mon âme et conscience: il faut éviter tout ce qui amènerait une nouvelle rupture; non qu'il ne fût aisé de prouver qu'on avait raison; mais parce que vous ne pouvez en faire convenir l'autre parti, et que ce n'est pas pour convaincre ceux qui pensent comme nous qu'il faut traiter dans cette circonstance. De toutes les controverses où personne ne sort victorieux aux yeux de l'adversaire, la plus dangereuse est celle encore où la conscience est la dernière arme. Evitons tout ce qui peut faire naître de tels combats!... A Rome on désire traiter, et tout ce qu'on peut céder sans paraître évidemment rétrograder, je pense qu'on l'obtiendra du chef actuel de l'église romaine.

Bij besluit van 2 September tot ambassadeur bij den Heiligen Stoel benoemd (Reinhold was maar gezant geweest), ontvangt de Celles zijne instructiën 29 September. Het is een ellenlang stuk, door den Koning persoonlijk onderteekend:

Il faut partir du principe que l'intention est de faire jouir tout le royaume des mêmes avantages dont une partie est en possession; le désir du gouvernement des Pays-Bas est d'avoir le régime épiscopal dans tout le royaume... La nomination des évêques est le point sur lequel roule proprement toute la négociation... Quoique la préférence soit donnée à la détermination qui est contenue à l'art. 5 du concordat [1]), si cela rencontrait des difficultés insurmontables il n'y a point d'impossibilité à ce que le droit de nomination fût cédé aux chapitres moyennant le *veto* royal... Le placet royal est un objet de nature à ne pas fixer l'attention si elle n'y est attirée par les réflexions du négociateur du Saint-Siège. Il semble qu'il faille voir venir... La nonciature aux Pays-Bas est peu désirable et s'il est possible de la prévenir, l'ambassadeur y fera des efforts... Le Collège Philosophique est un objet qui n'est pas soumis à une négociation et sur lequel il ne peut être question de traiter. Il est entièrement dans les attributions du gouvernement.

Wat de circumscriptie betreft, worden twee projecten aangeboden, die beide voor de regeering aannemelijk zijn, hoewel zij aan project A, als minder kostbaar, de voorkeur geeft. A ontwerpt een aartsbisdom Mechelen en bisdommen Namen, Doornik, Gent, Luik en Amsterdam (voor het geheele Noorden met inbegrip van Noord-Brabant), B aartsbisdommen Mechelen, Utrecht (Utrecht, Gelderland en het Noordoosten), bisdommen Namen, Doornik, Gent, Luik, den Bosch (Noord-Brabant en Zeeland), Haarlem (Holland).

[1]) Benoeming door den Keizer, institutie door den Paus.

Digitized by Google

De Celles, die weder eene maand te Parijs bleef, kwam 9 November te Rome aan. „Je regarde toujours l'épiscopat comme la chose qui entraîne tout à sa suite. En ne se pressant pas encore, on ira plus vite ensuite. Je ne crois plus qu'on présente le collège philosophique comme une condition préalable absolue, mais on en parlera beaucoup." Als middel om alles te assopieeren geeft hij op, dat Méan een coadjutor zal nemen: „si comme l'idée m'en est venue, S. M. jetait ses vues sur Mgr. d' Argenteau comme coadjuteur avec succession, tout s'arrangerait bien aisément." Wanneer hem vervolgens een artikel wordt voorgelegd, dat de volstrekte verloochening van het Collegium Philosophicum inhoudt, immers bepaalt, *dat het de bisschoppen zullen zijn*, die in de behoefte aan onderwijs in de wijsbegeerte *aan hunne seminaria* zullen voorzien [1]), drapeert de Celles de naaktheid van dit feit als volgt:

Pour prouver que chez nous est la vraie tolérance, j'ose dire avec franchise loyalement à mon auguste maître et Roi: „La gloire de V. M. ne peut recevoir un plus grand éclat qu'en recevant de V. M. un nouveau jour pour la faire paraître." Ce que V. M. a fait il y a près de deux ans peut recevoir d'*Elle* des *modifications* qui prouveront sa modération, sa haute sagesse, sa vraie force. Elle atteint le but: un collège philosophique sanctionné par le chef de l'Eglise...

Omdat Verstolk's antwoorden geen nieuwe vrijheid op het stuk van het collegium philosophicum aanbieden en op de suggestie aangaande de Mercy-Argenteau niet ingaan, gooit de Celles het roer geheel om en stelt den Paus voor het concordaat tot 3 artikelen te bepalen:

1°. het concordaat van 1801, in de Zuidelijke provinciën van kracht, zal op de Noordelijke toepasselijk zijn;

2°. elke diocees zal haar kapittel en seminarie hebben;

3°. kapitulaire verkiezing van drie candidaten wier namen door het kapittel aan den H. Stoel worden opgezonden; „le Roi fera connaître à Sa Sainteté celui des trois candidats dont la personne lui serait plus particulièrement agréable."

Voor de rest zullen dan de H. Stoel in eene bul, de Koning in eene nota, bij de onderteekening uit te wisselen, zeggen kunnen wat zij verkiezen.

[1]) „Quam vero maxime intersit, ut qui sacris se ministeriis addicunt, non solum in ecclesiasticis verum etiam in philosophicis disciplinis, aliisque ad ecclesiasticas conducentibus rite instituantur, idcirco episcopi in seminariis eas omnes cathedras constituant, quas ad completam clericorum suorum institutionem necessarias judicabunt."

Digitized by Google

„Enfin", me dit le Pape, „voyez le cardinal, convenez des mots et j'y mettrai mon seing". Ce sont ses paroles... Les *zelanti* soutenaient qu'il n'y avait pas de concordat pour la Belgique; qu'il n'était plus de fait et qu'il ne pouvait pas être; que l'étendre à la Hollande était donc une erreur... Nous avons remporté une grande victoire sur Rome, mais je supplie S. M. de se montrer magnanime encore dans cette circonstance, et de prouver aux zelanti que le Pape et le Roi devaient s'entendre dès qu'ils se connaissaient... C'est avec Léon XII qu'il faut en finir; c'est avec lui seul que la chose était possible... Si Mgr. d'Argenteau était coadjuteur le clergé serait comprimé; avec un tel appui venant de Rome, le clergé doit céder...

Het antwoord van Verstolk verzoekt wijziging van het 3de artikel, dat verschillende nadeelen heeft. De communicatie met Rome zonder voorafgaand verlof van den Koning constitueert een delict volgens art. 207 Code Pénal, „disposition légale que S. M. ne peut enfreindre par un traité." De Koning heeft geen invloed op de verkiezing, eer de stukken naar Rome gaan. Geen voorziening is getroffen voor het geval, dat geen der drie candidaten aangenaam mocht zijn. Men verlangt dus de volgende redactie, gevolgd naar de bepalingen die voor Hannover en Pruisen gelden:

S'il se trouvait que les candidats [1]) ne fussent pas tous également agréables au Roi, le chapitre effacerait les noms de ceux-ci de la liste, qui, pourtant, devra rester composée d'un nombre de candidats suffisant pour que le choix du nouvel archevêque ou de l'évêque puisse avoir lieu. S. M. fera, de plus, connaître au chapitre celui des candidats qui lui serait plus particulièrement agréable, pour qu'il ait les égards dûs aux désirs du Roi.

De Koning is bereid (zoo men het te Rome wenscht) de volgende circumscriptie te aanvaarden: aartsbisdom Mechelen, waaronder ressorteeren de bisdommen Amsterdam (voor alle Noordelijke provinciën behalve Noord-Brabant, Gelderland en Zeeland) [2]), den Bosch (voor Noord-Brabant, Gelderland en Zeeland), Luik, Namen, Doornik, Gent, Brugge. Men verzocht deze zetels als volgt te bezetten:

Amsterdam: Miltz, suffragaan van den bisschop van Trier, te Koblenz;
den Bosch: Schrant, hoogleeraar te Gent;
Luik: Meiss, pastoor te Luxemburg;
Namen: Neunhausen, oud-vicaris-generaal te Luxemburg;
Doornik: Buydens, aartspriester te Namen;

[1]) Wier getal in deze redactie onbepaald blijft.
[2]) Pirenne VI, 314 maakt ten onrechte van een bisdom Utrecht melding.

Digitized by Google

Gent: Hubert Auer, proost te Trier, gewezen pastoor te Berlijn;
Brugge: Hoogaerts, deken in den Bosch.

„Vous êtes autorisé à les faire connaître au Saint-Siège, et S. M. attache beaucoup d'importance à ce que la nomination des évêques aille de pair avec la signature des trois articles, ou du moins la suive immédiatement."

De Koning (die den eisch stelt dat voor de eerste reis de benoemingen door hem zullen geschieden op den voet waarop hij indertijd de Méan benoemd heeft) spreekt dus de hoop uit dat de Paus geen bezwaar zal opperen tegen de institutie der Duitschers die katholiek Nederland betere gevoelens zullen komen ingieten. Tot dezen prijs berust hij in de verklaring die de Celles den 4den Mei te Rome aflegt: „S. M. consent à ce que le collège philosophique ne sera plus que facultatif, d'obligatoire qu'il était."

Nu staat weinig meer aan de onderteekening in den weg die 18 Juni plaats heeft. „Le traité est à peu près littéralement ce que V. E. m'a prescrit." Dit *à peu près* maskeert de zeer belangrijke wijziging, dat uit art. 3 het recht des konings, den candidaat aan te wijzen die hem meer in het bijzonder behaagt, is geschrapt; in plaats daarvan zal slechts in eene breve, door den Paus tot het kapittel te richten, de aanbeveling voorkomen dat tot de keuze zoodanige candidaten in aanmerking worden genomen, die behalve de overige vereischte hoedanigheden ook deze bezitten dat zij den Koning niet onaangenaam zijn, waarvan het kapittel zich vóór de verkiezing zal hebben te vergewissen. Maar de bul, zegt de Celles ter vergoelijking, is zooals de Koning die zou kunnen verlangen: circumscriptie letterlijk zooals door Verstolk laatstelijk opgegeven; eerste bezetting der zetels gelijk in het geval-de Méan:

> Sa Sainteté m'a témoigné son espoir de voir S. M. agréer un ensemble qui ne peut être divisé... Elle demande, comme *faveur* spéciale, que le Roi désigne M. Barrett pour un évêché, et a fait écrire à M. de Méan pour l'informer que la bonne harmonie est rétablie... Le Saint-Père prend les informations d'usage sur les futurs évêques, à l'exception de M. Schrant dont un livre est à l'index.

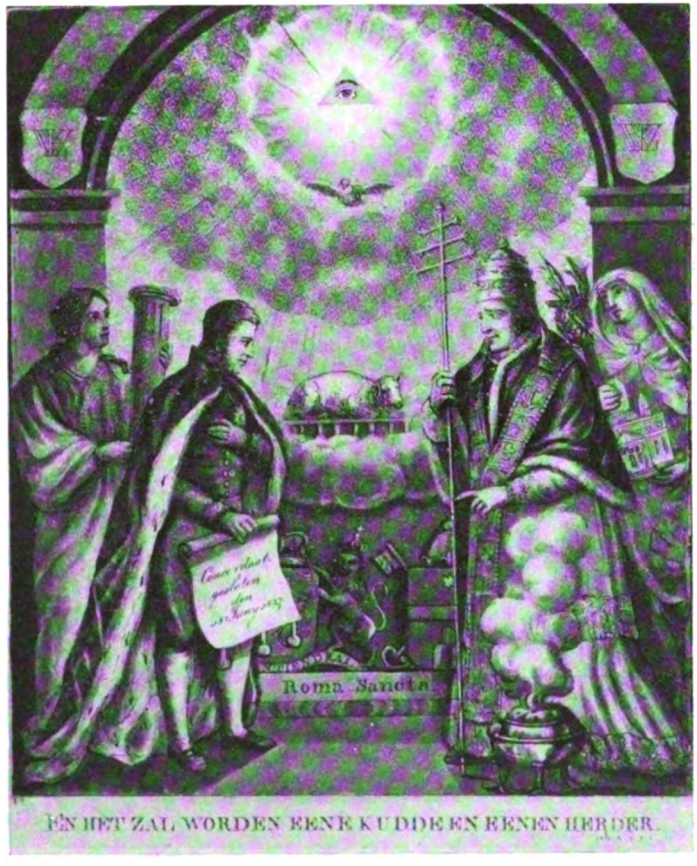
Tegen advies van van Maanen en Verstolk, doch met instemming van van Gobbelschroy, ratificeerde de Koning 25 Juli 1827. Van zijn zijde publiceerde de Paus de bul *Quod jamdiu* 17 Augustus.

De Koning moet in de meening hebben verkeerd, dat de gladtongige Belg, die volgens van Maanen Rome geholpen had aan wat het wilde, hem tot Leo XII in eene persoonlijke betrekking had gebracht, waarvan

Digitized by Google

hij zich eene bevredigende oplossing der nog overblijvende moeilijkheden mocht voorstellen.

Eenige dagen vóór of na de ratificatie gaf hij van Gobbelschroy verlof,

Zinneprent op de sluiting van het Concordaat.
Naar een anonyme aquatint in het Rijksprentenkabinet te Amsterdam.

een eigenhandig stuk van hem af te schrijven, waarin hij den indruk neder-legt van het moment dat hij meent te beleven.

De Koning schrijft onder den indruk dat de Paus heeft goedgekeurd dat een der nieuwe bisdommen bestemd zal worden voor den oud-katholieken

Digitized by Google

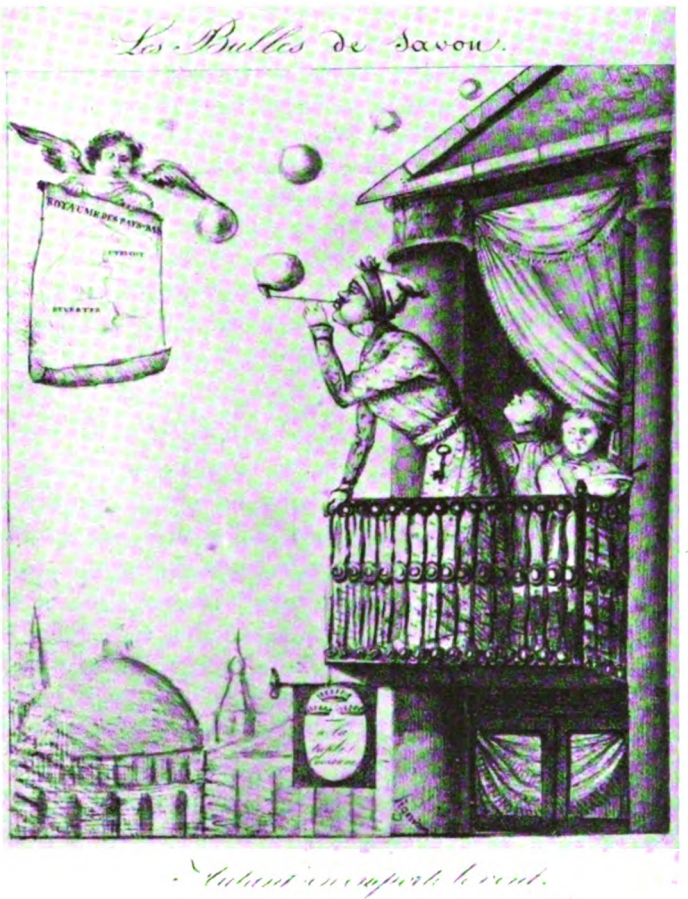
bisschop van Haarlem, Bon, en dit wel „sans discussions théologiques préalables", waarop dan de andere prelaten der Klerezij hunne functiën zouden kunnen nederleggen en de geheele kerk van Utrecht bij die van Rome worden ingesmolten. Over deze geheele zaak komt niets voor in de Celles' instructie, wèl in ontwerpen daartoe van de hand van van Maanen en van den Koning zelven. Zij was uit de instructie weggelaten op verzoek van de Celles, maar keert terug op een program van den Koning van 22 October 1827. Hoewel er in de dépêches van de Celles aan Verstolk geen woord over voorkomt, is zij toch ongetwijfeld door den gezant met den Paus behandeld, zooals blijkt, wanneer later Rome voor zijn agent Cappaccini, in September 1828 naar de Nederlanden vertrekkende, een instructie schrijft. Men vindt daarin de Roomsche herinnering aan het geval. De Celles (wordt gezegd), in den beginne omtrent het punt der Jansenisten „uiterst geheimzinnig", had later, „als een troostvolle verrassing voor den H. Vader", 's Konings besluit medegedeeld den aartsbisschop van Utrecht, van Santen, en den bisschop van Deventer, Vet, tot afstand, en den bisschop van Haarlem, Bon (den eenigen van de drie die nog niet geëxcommuniceerd was) tot verzoening met den H. Stoel te dwingen, indien deze laatste tot een der nieuwe bisdommen kon worden bestemd. Cappaccini krijgt in last te waken, „dat geen wolf in schaapsvacht den schaapstal binnendringe."

Toen Cappaccini te Brussel was aangekomen, vervoegden zich bij hem, op verlangen des Konings, de drie oud-katholieke bisschoppen voornoemd (November 1828). Onmiddellijk bleek, dat Rome met geen andere verklaring genoegen nam dan met de veroordeeling der vijf stellingen van Jansenius, en dat de heeren slechts veroordeelen wilden alle stellingen „die de Kerk (dus niet: die de Paus) veroordeelt." Eene verklaring in dien zin, welke zij hadden medegebracht, weigerde Cappaccini aan te nemen. Een schrijven dat zij vervolgens nog tot hem richtten, werd niet beantwoord. „De Jansenisten", schrijft Cappaccini, „zullen alles doen wat men wil, behalve hetgeen zij moeten doen: zonder uitvluchten zich onderwerpen aan het gezag van den Paus."

31 December 1829 schrijft Cappaccini, dat de nieuwe directeur-generaal van R. K. Eeredienst, de Pelichy, hem gevraagd heeft of het hem, als goed katholiek, geoorloofd is de onder zijn departement ressorteerende zaken van de kerk van Utrecht te behandelen? Inderdaad, heeft Cappaccini geantwoord, zou de waardigheid van Rome eigenlijk vereischen dat de Janse-

Digitized by Google

nisten onder één directie met Joden en ketters werden gebracht. Op den duur moet de Pelichy dit zien te bewerken. Maar voorzichtigheid bovenal:

Spotprent op de Pauselijke Bullen van 19 Aug. 1825 en 13 Jan. 1826 tegen de Jansenistische Bisschoppen W. Vet te Deventer en J. van Santen te Utrecht, in 1825 met toestemming der Nederlandsche regeering gekozen.

In het Rijksprentenkabinet te Amsterdam.

vooralsnog moet de Koning er niet over worden aangesproken, want het zou Z. M. terug kunnen brengen op het denkbeeld, de oud-katholieke

Digitized by Google

bisschoppen een verklaring van onderwerping aan den Paus te doen afleggen, om er vervolgens een of twee van tot bisschop in de Noordelijke provinciën te benoemen. De Pelichy moet wachten tot alle zetels in het Noorden bezet zijn:

On pourrait, sans cela, craindre que les jansénistes, mus par des considérations humaines, ne fassent leur soumission au Pape, ce qui nous mettrait dans la position difficile *de devoir refuser au Roi une chose que le feu Souverain Pontife* [1]) *lui avait pour ainsi dire promise* [2]) au cas où le sieur Bon, soi-disant évêque de Haarlem, se fût prêté à souscrire à la déclaration proposée par S. E. le cardinal Caprara [3]).

Ziehier het bewijs, dat de Koning in zijn stuk van Juli 1827 zich op een onloochenbaar feit beroept, dat, aangezien de Celles er geen woord van rept in zijne berichtgeving aan Verstolk, door hem moet gemeld zijn aan Gobbelschroy, met wien hij ook gedurende zijn tweede, officieele zending, eene bijzondere correspondentie heeft onderhouden welke niet tot ons is gekomen. 's Konings mededeeling aan van Gobbelschroy is dan ook ongetwijfeld ter overbrieving aan de Celles, en via dezen ter voordracht aan den Paus, bestemd geweest. Aangezien het stuk onder van Gobbelschroy's papieren is blijven liggen die er later de aanteekening op plaatst: „copie d'une pièce écrite de la main du Roi, 1827", moet er eene reden zijn geweest waarom het niet aan de Celles is opgezonden, en ook deze reden ligt voor de hand: het is achtergehouden toen spoedig bleek dat op geen enkel punt de volledige overeenstemming was bereikt waarmede de Koning zich, toen hij schreef, gevleid had.

Het is merkwaardig wat Willem I, op een oogenblik dat hij een hoogtepunt in zijn bestaan acht, meent te zeggen te hebben tot een Paus in wiens tegemoetkomendheid hij, tengevolge van de rooskleurige voorstelling van zijn gezant, eene wijle is gaan gelooven. De Koning, door baatzuchtige lofschrijvers bewierookt als constitutioneel bij uitstek, is in zijn hart een groot autoritair en voelt zich als zoodanig den Paus na verwant. Zijn wensch is eene versterking der gezagselementen te bewerken door hare concentratie. De overeenkomst van 18 Juni 1827, vangt het stuk aan, is niet alleen ge-

[1]) Leo XII was overleden.

[2]) Ik cursiveer.

[3]) De verklaring van eenvoudige onderwerping aan den H. Stoel, na welke de „constitutioneele" bisschoppen der Fransche revolutie in 1801 in genade waren aangenomen.

Digitized by Google

denkwaardig om zichzelf, maar ook om hetgeen waartoe zij aanleiding kan geven:

Cette convention étant suivie immédiatement de la cessation d'un schisme qui depuis au delà de 120 ans a désolé l'église catholique du royaume des Pays-Bas et cela seulement par le fait d'avoir admis à un des nouveaux évêchés l'évêque de Harlem, Jean Bon, sans discussions théologiques préalables bien plus propres à éloigner les esprits qu'à contribuer à leur réunion, une mesure qui entraîne la démission des autres évêques ou prélats de l'église épiscopale d'Utrecht et dont la conséquence immédiate est à l'occasion de l'organisation des diocèses des Pays-Bas que les pasteurs et autres ecclésiastiques qui leur étaient soumis seront appelés indistinctement avec les autres ecclésiastiques de l'église catholique romaine à remplir les diverses cures et autres fonctions ou dignités ecclésiastiques, ...cette convention dis-je est par là destinée à donner un nouveau lustre au règne du pontife magnanime qui a cherché et trouvé la voie d'avancer la paix de l'église... La convention du 18 juin dernier semble pouvoir être considérée comme un premier acte qui peut contribuer à amener de grands résultats. Quoi de plus beau, de plus digne de la conception du chef de l'Eglise Catholique Apostolique et Romaine que d'amener et d'assurer la paix européenne... Les rêves de Henri IV roi de France seront réalisés... On ne voit pas de motifs de désespérer à voir effectuer pour l'Europe ce que l'empereur Maximilien Ier a établi en Allemagne par la paix perpétuelle (*Landfrieden*) qui a mis fin au droit du plus fort (*Faustrecht*) qui désolait l'Europe et particulièrement l'Allemagne pendant les siècles du moyen-âge. De nos jours la Confédération Germanique donne l'exemple d'une réunion d'états indépendants qui se soumettent à des conventions qui assurent le droit de tous, et les Etats Unis de l'Amérique septentrionale sont bien plutôt une réunion d'états absolument indépendans qui n'ont de rapports que par rapport à des objets déterminés, qu'une république homogène formant un seul état; leur nom même l'indique et leur exemple peut être un puissant motif pour la vieille Europe de se tenir réunie en faisceau propre à lui conserver des avantages que la jeune Amérique serait sans cela plus à même de lui enlever promptement et qu'il est à craindre, d'après l'expérience des siècles précédens, que les siècles futurs lui procureront, mais dont il est surtout de grand intérêt de retarder le moment...

Waardoor, gaat de Koning voort, hebben zich de onderhandelingen ten congresse van Weenen in 1815 van alle vroegere groote Europeesche bijeenkomsten onderscheiden? Dat godsdienstverschil eendrachtige politieke actie niet verhinderd heeft:

Les souverains séparés de la communion romaine ont contribué autant et même

Digitized by Google

plus que ceux qui professent la religion catholique romaine à rendre sa splendeur au Saint-Siège,

immers zij hebben er in toegestemd, dat aan alle hoven van Europa 's Pausen vertegenwoordiger den voorrang zal hebben. Thans moet men verder gaan:

Rien ne pourrait être plus désirable que de former un aréopage européen auquel tous les états qui y seraient disposés auraient part et dont le Pape serait le modérateur... Rien n'oblige à en reconnaître l'impossibilité, n'y ayant pas de motifs pour ne pas se flatter qu'ainsi que l'empereur Maximilien est parvenu à assurer la paix allemande et a donné lieu à une diète d'état où tous les intérêts généraux étaient discutés sans avoir recours aux armes, semblable mesure pourrait être réalisée pour l'Europe et qu'il fût fait choix d'un lieu convenable, par exemple une ville de la Suisse pour y réunir les envoyés ou commissaires de tous les souverains ou états entre lesquels l'Europe se trouve partagée pour s'y former en aréopage européen ayant le député du Saint-Siège comme modérateur et destiné à régler tous les intérêts généraux, prévenir le recours à la force et convenir de principes et de règles générales destinés à former le droit public européen tandis que les bases auraient fait l'objet de discussions précédentes, ainsi que le degré et la manière et proportion dont chaque état y aurait part...

Voordeelen: waarborg tegen overmacht van den sterke, zonder verlies van eigen souvereiniteit; verzoening beproefd liever dan geweld,

la confiance donnée aux peuples que l'avancement de leur bien-être sera l'objet de leurs gouvernemens sans chercher à l'acquérir par le malheur de l'humanité, que tous les moyens et toutes les forces pourront être réunis afin de maintenir et augmenter la supériorité européenne dans les autres parties du monde, et enfin que l'assurance du maintien de la paix en fera goûter les douceurs en diminuant la force des armées qui ne seront plus nécessaires pour en imposer aux voisins ou se tenir en garde contre les projets ou de l'ambition d'autres états, mais seulement pour maintenir la police et la tranquillité intérieure, dont la conséquence serait la faculté de diminuer considérablement la force des armées, modifier leur composition et en les rendant infiniment moins coûteuses, permettrait de diminuer les charges sous lesquelles presque tous les peuples européens sont courbés, et dont l'allègement laissera aux nations bien plus de moyens de développement aux progrès de leur industrie et augmentera par là leur bien-être, le portant à un degré impossible à obtenir sans cela.

Het groote middel om den burgerlijken vrede te verwerven zal zijn, den godsdienstvrede te verzekeren:

Quoique la paix religieuse semble se rapporter à des questions religieuses, il paraît préférable de ne point la considérer sous ce point de vue, mais de la prendre

Digitized by Google

du côté de la politique... Il s'agit de réunir, de s'entendre, non de faire dominer une opinion sur une autre; ...il s'agit de laisser au temps à fixer le moment de la réunion entière... Ainsi que le schisme de l'église d'Utrecht a été terminé par des faits sans discuter les motifs et les opinions, pourquoi ne pas admettre la possibilité que tous les chrétiens ne puissent également se rapprocher, quand même il faudrait renoncer à l'unité de dogme et de discipline, au moins préalablement, et jusqu'à ce que le temps qui mûrit tout en ait amené le besoin?... C'est toujours en recherchant en quoi consistait la différence des opinions religieuses que les séparations entre les chrétiens ont été amenées, et comme il s'agit de les réunir et d'assurer par là la paix à l'église, il semble préférable de prendre le contrepied et de voir sur quoi ils sont d'accord... La mesure aux Pays-Bas entre les protestans de s'admettre réciproquement dans leurs églises quand ils n'ont pas l'occasion d'avoir un culte à part, pourrait s'étendre entre les catholiques et les protestans...

Eeredienst in de volkstaal en priesterhuwelijk zouden een der grootste hinderpalen opruimen. — De wereldlijke vorsten moeten in dit verband in hunne juiste stelling worden gezien. Zij staan niet buiten de hiërarchie. Hunne onderdanen groepeeren zij (voor zoover het de protestanten betreft) of zouden zij moeten kunnen groepeeren (voor zoover het de katholieken aangaat) tot nationale kerken wier onderschikking aan het vorstelijk gezag is bepaald.

Plusieurs souverains temporels étaient identifiés avec l'église. Les empereurs d'Allemagne ainsi que les rois de France sont ou étaient particulièrement dans ce cas. Pourquoi ne pas faire quelque chose de semblable pour les souverains protestans qui voudraient s'unir avec l'église et en les admettant comme chefs spirituels de leurs états en faire l'intermédiaire entre le Pape et les catholiques romains?..

Le résultat de ces considérations serait que par des conventions ou de telle autre manière dont il serait convenu le Pape serait reconnu comme chef visible de la Chrétienneté, qu'il reconnaîtrait le souverain comme chef spirituel de ses états, et en cette qualité lui donnerait tous les droits qu'il s'est réservés jusqu'à présent, de manière que le recours au Pape n'aurait lieu que par son intermédiaire; que tous les chrétiens étant frères les divisions existantes n'empêcheraient pas de s'admettre réciproquement au service divin et à la participation des sacremens du baptême et de la communion, que la cour de Rome en conséquence de ces délégations venant à perdre du temporel qui serait de nouveau gagné par les états où semblable mesure serait adoptée, *en serait indemnisée par des sommes annuelles à déterminer* [1]), et qu'en admettant le principe de la tolérance pour toutes les communions chrétiennes, toutes se considéreront comme frères adorant

[1]) Ik cursiveer.

Digitized by Google

le même Dieu et admettant les mêmes articles de foi ainsi qu'ils sont contenus au symbole des apôtres ou au credo qui y égale, de sorte que toutes les différences qui les séparent n'empêcheront point que ceux qui le désirent puissent prendre part au service divin réciproquement sans cependant opérer une réunion forcée à laquelle même s'oppose le principe de la tolérance. L'unité n'est ni présupposée ni nécessaire.

Is dit de Willem I van 7 Juni 1825 en 6 Mei 1826?

Ja het is dezelfde. Den Paus, „modérateur de l'aréopage européen", zal de schijn, den koningen, „chefs spirituels de leurs états", zal de werkelijkheid der macht toevallen. Zelfs een protestantsche koning kan tusschenpersoon zijn tusschen den Paus en zijne katholieke onderdanen: „le recours au Pape n'aurait lieu que par son intermédiaire." Daarvoor zou een sommetje per jaar kunnen worden betaald. Voor den geest van Willem I lost zich alles op in een rekenvraagstuk!

Wij zien hem hier in zijn volle minderheid en begrijpen de noodzaak van zijn ondergang.

In een allocutie tot de kardinalen van 17 September gaf de Paus te kennen waarin voor Rome de winst van het concordaat bestond: drie nieuwe bisschopszetels en afbraak van het Collegium Philosophicum:

Les jeunes gens qui sont appelés au ministère sacré ne seront dorénavant tenus par aucune loi de fréquenter les classes du Collège philosophique et ils seront instruits de la seule manière que les évêques auront jugé à propos de prescrire... Ce bien si grand et qui a été de Notre part l'objet de tant de vœux, jamais nous ne l'aurions obtenu si l'auguste roi Guillaume, conduit par sa sagesse et par son amitié pour Nous, et cédant à Nos désirs, ne Nous eût obligeamment présenté une main secourable...

Thans ging in de katholieke pers der Nederlanden een gejuich op, en de liberale wist niet hoe zij het had. „Ik weet niet wat ik van de zaken denken moet," schrijft de gouverneur van Oost-Vlaanderen, van Doorn: „de *Catholique* heeft een ruim veld open om ons te attaqueren, en ik kan geen de minste defensie laten doen." Nu laat de Koning van zijn kant weten hoe hij het concordaat opvat. Den 5den October verzendt van Gobbelschroy op 's Konings last aan de gouverneurs der provinciën de volgende circulaire, die men tevens zorg draagt in de dagbladpers te doen opnemen:

La convention fixe, dans son troisième article, le mode de nomination des évêques. Toutefois, l'intervention royale dans cette nomination ne se bornera pas à la

Digitized by Google

part que cet article détermine; il est convenu qu'un bref spécial du Saint-Père aux chapitres leur enjoindra de demander d'abord à S. M. quelle est la personne qu'Elle désirerait voir passer au siège vacant, afin que les chapitres puissent avoir les égards dûs pour les désirs du Roi. De cette manière, l'influence du Roi sur les nominations des évêques a paru satisfaisante, et le Roi a bien voulu reconnaître cette concession du Saint-Père par une modification aux principes adoptés pour l'instruction des jeunes gens qui se destinent au ministère des autels.

Het Collegium dan, zal, van verplicht, facultatief worden, en de opleiding der geestelijken geheel bij den bisschop staan; wat nood? De nieuwe bisschoppen zullen natuurlijk met zich laten praten:

S. M. a pensé que de nouveaux chefs ecclésiastiques, mieux pénétrés des véritables besoins des jeunes élèves, s'entendraient facilement avec son gouvernement pour régler de commun accord le mode et la direction de leur instruction. C'est principalement sous ce point de vue qu'Elle attachait tant de prix à une coopération réelle à la nomination des évêques.

De bul van 17 Augustus heeft weliswaar de strekking het gouvernement van bemoeiing met de opleiding der geestelijken uit te sluiten, maar heeft, gelijk alle pauselijke bullen, voor den Staat geene beteekenis dan voor zoover zijne wetgeving er zich niet tegen verzet:

L'exécution de cette bulle sera subordonnée aux principes que ces lois ont consacrés... Rien donc à cet égard n'est changé à l'ordre des choses existant... L'exécution de la convention sera retardée jusqu'à la nomination aux sièges épiscopaux actuellement vacans... Dans l'intervalle toutes les dispositions existantes relatives à l'enseignement dans les séminaires et au Collège philosophique sont maintenues. Vous aurez à tenir la main à leur exécution de la même manière que vous l'avez fait jusqu'à présent.

De strijd was dus niet beëindigd, enkel verplaatst.

22 October stelt de Koning een lijst op van 25 onderwerpen waarover hij adviezen der permanente commissie uit den Raad van State voor de zaken van den R. K. Eeredienst verlangt; en de keus dier onderwerpen bewijst waarlijk dat hij met het zichzelven toegedacht geestelijk karakter der koninklijke waardigheid ernst maakt: „n°. 4, de maatregelen welke zouden moeten worden genomen ten einde de vereeniging van alle katholieken tot stand te brengen; het zorgen dat de nieuwe bisschoppen van Amsterdam en van 's-Hertogenbosch bij het bezetten hunner parochiën geen onderscheid maken tusschen de oude Klerezij en de gewezen missiën"; „n°. 24, de naleving der

Digitized by Google

bepalingen van de synodes van Kamerijk en Mechelen omtrent de jaren [1]) en het vaststellen dat de jongelingen hunne philosophische studiën op eene der rijks hoogescholen zullen moeten hebben volbragt, alvorens in de seminariën te kunnen worden opgenomen; van de naleving daarvan de door het gouvernement op de benoeming van pastoors te verleenen agreatie afhankelijk te maken"; enz. enz. [1]).

Caesaropapisme in 25 variëteiten. Eén illusie had hij minder: den Paus te slim af was hij niet. Maar van zijn eigen verlangens had hij niets opgegeven.

Ook uit andere symptomen dan de houding in kerkelijke zaken blijkt dat de Koning omstreeks 1825 meent den moeilijksten tijd zijner regeering achter den rug, en het rijk der Nederlanden stevig gevestigd te hebben. Voor dit rijk moeten staatkundige gedragslijnen worden getrokken, en zijne verankering in de historie moet door de beste pennen die men er voor werven kan zegevierend in het licht worden gesteld.

Op den dag zijner benoeming tot minister van buitenlandsche zaken, 19 Juni 1825, ontving de Coninck het volgende kabinetsschrijven:

Gedurende de eerste jaren na de oprigting van het koningrijk der Nederlanden, zoolang deszelfs standpunt niet behoorlijk gevestigd, deszelfs betrekkingen niet genoeg geregeld waren, heeft het gouvernement uit den aard der zaak minder kunnen denken aan het volgen van een bepaald stelsel... Thans evenwel schijnt het oogenblik gekomen, naar meer vaste beginselen te werk te gaan. Het Rijk der Nederlanden heeft zich, na een verloop van bijna twaalf jaren, genoegzaam gevestigd om naar eenigen meerderen invloed, binnen en buiten Europa, tot verdere bevordering der nijverheid van deszelfs ingezetenen, te mogen streven, vooral bij de tegenwoordige omstandigheden der Nieuwe Wereld.

Z. M. verlangt dat de Coninck zich opzettelijk met de zaak bezighoude, en, in een „ontwikkeld rapport", zijne meening voordrage „nopens de regelen van gedrag welke dit gouvernement zich zoude behooren voor te stellen met opzigt tot de onderscheidene vreemde mogendheden en landen."

De Coninck is spoedig tot ziekte vervallen en heeft er niet aan gedaan. Toen Verstolk werd aangesteld heeft de Koning dezen niet onmiddellijk van de opdracht gesproken; eerst eenigen tijd later kreeg hij een afschrift

[1]) Versta: omtrent den leeftijd vereischt om in een bisschoppelijk seminarie te kunnen worden opgenomen.

Digitized by Google

in handen van den origineelen brief van 19 Juni '25 die tijdens de Coninck in het ongereede was geraakt, en heeft toen bij rapport van 23 Januari 1829 aan 's Konings verlangen voldaan. Het is een wijdloopige verhandeling geworden in achttiende-eeuwschen stijl, maar waarin toch genoeg essentialia omtrent karakter en belangen van het rijk der Nederlanden ter sprake komen om de lectuur belangwekkend te maken. Verstolk stelt zich drie vragen: 1°. Wat is de Republiek geweest? 2°. Wat is het tegenwoordig Koninkrijk? 3°. Welke regelen van gedrag heeft het zich te stellen? Zijn eerste caput komt tot de slotsom: „de geschiedenis der Vereenigde Nederlanden kan niet herhaald worden; geen volk bevond zich ooit tweemaal in gelijke omstandigheden." — Het is nutteloos, vangt het tweede hoofdstuk aan, zich in den strijd der twee hoofdpartijen, die de Republiek verdeeld hebben, langer te verliezen. „De onweerstaanbare loop der dingen" heeft het karakter van het nieuwe rijk bepaald. „Het Britsche overwigt stelde een perk aan het aanzien van Nederland als zeemogendheid. Niets bleef er voor hetzelve over dan zich tot eene aanzienlijke landmagt te vormen." De staatkunde van Groot-Brittanje verlangde het; maar bovendien, wat zou men in 1814 met België anders hebben gewenscht? Er een vorst van den tweeden of derden rang te plaatsen, leverde geen waarborg voor Nederlands veiligheid op; een barrière-verdrag strookte niet meer met den geest der eeuw; aan Scheldesluiting viel niet meer te denken:

> Moeilijk laat het zich daarom verklaren, hoe aanvankelijk vele Hollandsche kooplieden zoo afkeerig waren van de vereeniging met België, even alsof de vrije Schelde en de Belgische nijverheid hun minder nadeel zouden toebrengen in vreemde handen, dan onder een gemeenschappelijk bestuur.

Er bestaat nog een gezichtspunt van een meer verheven aard: de achttien gewesten, die oudtijds staatkundig aan elkander verbonden waren, hebben vele kenteekenen van verwantschap behouden

> ...facies non omnibus una
> Nec diversa tamen, qualem decet esse sororum,

doch verschillen in godsdienst, en, voor een gedeelte, in taal.

't Zoude partijdig lijken, indien een belijder der Hervormde godsdienst, al ware het slechts veronderstellenderwijze, gewag maakte van hare verspreiding over het geheele Rijk, waaraan nimmer kan te denken zijn. Onder die voorwaarde

Digitized by Google

alleen schijnt een eenvoudige eeredienst in al de achttien gewesten, ter bevordering van eensgezindheid en eendragt, de voorkeur te verdienen [1])...

Onloochenbaar is het voordeel, dat het gebruik der Fransche taal in de Zuidelijke gewesten oplevert voor de betrekkingen met volken die nimmer Nederlandsch zullen leeren.

Deze betrekkingen nochtans geheel behoorende ondergeschikt te blijven aan den heilzamen invloed, welken het gebruik van een enkele landtaal op het volkskarakter en het volksbestaan der Nederlanders hebben zal, heeft de regeering wijselijk begrepen hetzelve door alle gepaste middelen, doch zonder botsing of overhaasting, te moeten aanmoedigen. Dientengevolge mag men met grond verwachten, dat vroeger of later de Nederlandsche taal en letterkunde zich over ruim zes millioen Nederlanders verspreiden zal.

Behoudens deze wijzigingen ten aanzien van taal en eeredienst, levert het verschillende en veelsoortige in de achttien gewesten een zeldzaam geheel op van alles, wat tot den hoogsten bloei eens volks leiden kan... De Republiek behoefde de vereeniging met België, om op het tooneel der wereld de rol der voorvaderen, naar den tegenwoordigen tijd gewijzigd, te hervatten... Zij woog ruim op tegen het gemis van Negapatnam, Ceylon, de Kaap de Goede Hoop, Demerary, Essequebo en Berbice, van vele handelstakken en van de vloten, door Tromp en de Ruyter aangevoerd.

De juiste staatkunde voor het Rijk, wordt in het derde hoofdstuk betoogd, is bevordering van den algemeenen vrede in Europa en behoud der onzijdigheid. Het Nederlandsch belang brengt mede, aanwending van het verbond der vijf hoven te ontwijken:

Nederland, welks zedigheid in de eerste tijden der herstelling misschien te ver ging, kan zich in Europa geenen raad van Amphictyonen, waarvan het lidmaatschap aan hetzelve niet is aangeboden, laten welgevallen... Er schiet niet over voor Nederland, dan zich buiten het bereik te houden van een verbond, strijdig met zijne waardigheid.

Men ondersteune mogendheden van den tweeden en derden rang, dulde geen inmenging van vreemde gezantschappen in 's rijks aangelegenheden, houde zich liefst aan Engeland, sta wel met Oostenrijk, rekene minder op Pruisen, zoeke nimmer een verbond met Rusland of met Frankrijk.

[1]) Deze pericoop omtrent den godsdienst is symptomatisch voor het in- en uitpraten waardoor zich de Nederlandsche regeering onder Willem I onderscheidt. De zin van bovenstaande sphinxtaal moet wezen: „wij beloven, u niet te zullen calviniseeren, maar mogen dan eischen dat gij van uw zijde niet aanstootelijk ultramontaansch doet."

Digitized by Google

Reeds in de oprigting van 't koninkrijk der Nederlanden ligt het denkbeeld van natuurlijke vijandschap tusschen hetzelve en Frankrijk opgesloten... Frankrijk heeft Belgiën geenszins vergeten... Men geraakte er vertrouwd met de beschouwing, alsof de natuur de Zuidelijke gewesten bestemd had om het lot van Frankrijk te deelen... Geen wonder dat te Parijs de uiterste partijen, de apostolieke en de ultra-liberale, het op dit stuk eens zijn... De toon van sommige Belgische dagbladen, evenals moesten wij ons naar Frankrijk regelen, doet eene schadelijke werking. Onder het tegenwoordig ministerie is van deze stemming weinig te vreezen, maar wie verzekert dat de geest van gematigdheid bestendig in het Fransche kabinet zal zegevieren?... De houding van Frankrijk jegens de Nederlanden sedert 1814 gelijkt aan die van iemand, den uiterlijken omgang der zamenleving op zekeren afstand onderhoudende met een huisgezin waarin hij vruchteloos getracht heeft een huwelijk aan te knoopen...

Geen schriftelijk tractaat noch uitdrukkelijke afspraak regtvaardigt tot hier toe de veronderstelling alsof Nederland met Groot-Brittanje zoude verbonden zijn. Niettemin is zij gegrond op de berekening eener gezonde staatkunde. Buiten tegenspraak had zij invloed op de koele houding van het hof van Petersburg jegens Nederland sedert de oprigting van het koninkrijk.

De aanraking met ondergeschikte Pruisische ambtenaren „die doorgaans scherp en vasthoudend zijn", is niet aangenaam. Bijna zoude men op het vermoeden geraken, dat Pruisen, dat zich aangezien weet voor een opgekomene onder de grooten, deze krenking zoekt te verhalen op Nederland. Dit moet een en ander laten voorbijgaan, meerdere spanning vermijden, en omtrent elk voorkomend onderwerp zoo goed mogelijk beschikken.

Vindt het Rijk der Nederlanden voldoende steviging in den aard zijner binnenlandsche instellingen? Het wordt door sommigen betwijfeld, die het ontbreken der ministerieele verantwoordelijkheid als een gemis gevoelen.

Vóór en tegen dit instituut laten zich argumenten aanvoeren. De omstandigheid dat tot zijne invoering der grondwet zou moeten worden gewijzigd, levert eene bijkomende bedenking tegen dit stelsel op, doch geeft alleen geen uitsluitsel over de vraag, of verantwoordelijke ministers al dan niet strooken met het belang van Nederland.

(Dat de gebruikelijke fulminatiën tegen het stelsel bij Verstolk ontbreken, doet proeven dat hij eerder voor- dan tegenstander is, maar aan een aanbeveling voor Nederland waagt hij zich niet).

Wij weten dat onder de Duitsche hoogleeraren, door Willem I in het land gehaald, F. J. Dumbeck was, aangesteld te Leuven. In het najaar

Digitized by Google

van 1826 zond deze verscheiden stukken bij den Koning in, die ten doel hadden de beoefening van historische vakken in Nederland op een zeer breeden grondslag te vestigen, en hem, Dumbeck, de leiding daarvan in handen te leveren. Het plan omvatte het opnieuw schrijven der Nederlandsche geschiedenis naar philosophische grondstellingen, en na gebruik van te Leuven te concentreeren historisch materiaal van de meest onderscheiden geaardheid. Een aantal hulpwetenschappen zouden met haar resultaten der grootsche onderneming ten dienste staan: geografie, rechtsgeschiedenis, kerkgeschiedenis, geschiedenis van handel en techniek. De vervaardiging van een „Algemeen Historisch-Geographisch-Statistisch Lexikon van het Koningrijk der Nederlanden" vormde slechts een klein onderdeel van een geheel waartoe evenzeer de uitgave van taalmonumenten, een nieuwe opleiding der hoogere ambtenaren, een diplomatenschool, de uitgave van verscheiden periodieken, de bevordering van regeeringswege van poëzie en tooneel behoorden. De instelling eener nieuwe orde van verdiensten, en het verzekeren van een schoone plaats daarin aan hem Dumbeck, zijn onder de erkende oogmerken des voorstellers mede te vinden. Een derderangs romantiekertje met veel misbaar. Zijn meest geliefkoosde der vele themata die hij opstelt is de verwerpelijkheid van aan de Oudheid ontleende normen voor de ontwikkeling van een germaansch volk. Dit volk zijn adel te doen bewust worden is het groote doel waarin de velerhande voorgeslagen bemoeiïngen zullen moeten te zamen treffen.

Alles wat strekken kon om de geestelijke eenheid van het volk dat hij regeerde te bevorderen had 's Konings instemming; „Bildung, Einigung", woorden op het fronton van Dumbeck's tempel, waren zijn eigen idealen. De rommel ging naar binnenlandsche zaken met aanbeveling van ernstige overweging. Nu wilde het geval dat tijdens deze overweging de rijksgeschiedschrijver Martinus Stuart overleed (22 November 1826).

Aan koning Lodewijk's denkbeeld, zulk een ambtenaar aan te stellen, was eerst in 1815 gevolg gegeven. Stuart's arbeid (een paar jaargangen van een rijksjaarboek, en vier deelen vervolg op Wagenaar) had niet bijzonder voldaan. De substituut-archivaris des Rijks, J. C. de Jonge, die naar de opengevallen betrekking dong, zeide in zijn rekest, dat het eigenlijk niet meer in aanmerking kwam, het boek van Stuart, dat alleen op het Noorden betrekking had, te vervolgen: van den nieuwen titularis mocht het schrijven eener Algemeene Geschiedenis der Nederlanden worden verlangd, op echte bescheiden gegrond. Hierop verschijnt een door van Ewijck ontworpen

Digitized by Google

K. B. van 23 December 1826, dat in zijn aanhef van „het groot belang eener op echte bescheiden gegronde geschiedenis tot aankweeking van burgerdeugd en instandhouding van het nationaal karakter" spreekt, in art. 1 verzekert „dat middelen zullen worden aangewend om de bronnen der Nederlandsche geschiedenis te doen opsporen en in het licht te zenden", in art. 2 „alle vaderlandsche geschied- en letterkundigen" oproept, plannen in te zenden volgens welke de algemeene Nederlandsche geschiedenis zou kunnen worden bewerkt, en in art. 3 bepaalt dat de schrijver van het best geoordeelde plan, zoo hij er toe genegen mocht zijn, tot geschiedschrijver des Rijks zal worden benoemd. Er kwamen 44 antwoorden in; 12 Juni 1827 werd een commissie van tien leden, vijf Noordelijken [1]) en vijf Zuidelijken [2]) benoemd, om ze te beoordeelen. Deze commissie brengt 27 Mei 1828 een duister en verward verslag uit. Zij heeft in geen der stukken mogen aantreffen hetgeen aan 's Konings verlangen kan voldoen. Zij kent aan twee der ingekomen antwoorden een hoogeren graad van voortreffelijkheid toe, doch ook deze lijden aan het gebrek, dat „de eenheid der geschiedenis met derzelver nauwkeurigheid beter had kunnen worden overeengebragt." Dit wordt gemotiveerd op een wijze die alleen doorzichtig wordt als men dit gedeelte van het verslag beschouwt voor wat het voorzeker is: een verzameling naast elkander gestelde, maar elkander weersprekende opmerkingen van Noordelijke en van Zuidelijke leden. Eerst toch wordt den schrijvers verweten, dat zij de geschiedenis van Holland, vervolgens dat zij die van België geen genoegzame eer geven. En dit alles wordt niet ronduit gezegd, maar in een zorgvuldig afgevijlden stijl; — en de conclusie is die der onmacht. Het rapport is een symbool van wat het Koninkrijk der Nederlanden was: een overpleisterde disharmonie.

Van Ewijck begreep dat de zaak mislukt was, en wist niet wat te doen. 17 September 1828 stelt hij van Gobbelschroy voor, Stuart's plaats niet te vervullen maar de drie meest geprezenen ieder voor zich, met een rijkstoelage, aan het schrijven te zetten; men zou dan geen officieele geschiedenis, maar wellicht drie goede boeken verkrijgen. Van Gobbelschroy nam dit over (1 October 1828), maar de Koning wijst het (bijna een jaar later, 4

[1]) Van Maanen (president), Collot d'Escury, van Heusde, J. D. Meyer, van Pabst tot Bingerden.

[2]) Cornelissen, Dewez, van Hulthem, Raoux, Raepsaet. — Van deze vijf heeft Raepsaet in het geheel niet, en de staatsraad Raoux slechts in het allereerste begin, aan de werkzaamheden deelgenomen.

Digitized by Google

September 1829) af: het zou „de twistlust gaande maken, in plaats van de gevoelens te vereenigen."

Het kabinetsschrijven gaat voort:

Deze beschouwing heeft Z. M. als van zelve terug gebracht op de oorspronkelijke aanleiding tot het denkbeeld van het schrijven eener Nederlandsche geschiedenis op egte bescheiden gegrond. Het is Uwe Exc. bekend, dat eene memorie van den hoogleeraar Dumbeck die aanleiding heeft gegeven. Het hoofdbeginsel van den steller kwam daarop neder, dat zoo al het opdragen der bearbeiding eener Vaderlandsche Geschiedenis aan éénen man aan bedenking kan onderhevig zijn, in allen gevalle bij de personen welke met die taak zouden worden belast, eene groote eenheid moest bestaan, derzelver werkkring duidelijk moest zijn aangewezen, en getracht moest worden alles in één punt te doen zamenvloeien. Aan deze wijze van zien heeft Uwe Exc. bij rapport van 14 December 1826 bijval gegeven; zijnde daarbij het gevoelen aan den dag gelegd, dat zoowel het plan van den inhoud, het doel en de geest des werks, als de middelen van uitvoering, door éénen man moesten ontworpen worden.

De verwezenlijking van dat denkbeeld had voor Z. M. het aanlokkelijke, dat daardoor het vooruitzigt werd geopend, om nog onder Hoogstdeszelfs regeering eene Nederlandsche geschiedenis, door egte bescheiden gestaafd, te zien tot stand komen. Het doet Z. M. vooral leed, dat uitzigt nergens in de onder Hoogstdeszelfs oogen gebragte stukken te hebben bevestigd gevonden, maar veeleer hetzelve, zoo al niet geheel verdwenen, ten minste als zeer verre verwijderd te moeten beschouwen... Bij Z. M. is de bedenking gerezen, of men toch het gewenschte doel niet met meerder zekerheid en meerderen spoed zoude naderen, door aan eene commissie, of aan éénen man, de taak op te dragen om de gedaan wordende nasporingen tot erlanging der bescheiden gade te slaan; aan de pogingen daartoe, uit een bepaald oogpunt, de noodige rigting te geven; de navorschers als het ware te leiden en te regt te wijzen; hen te doen gevoelen het wenschelijke, dat zij van één en *hetzelfde* beginsel uitgaan en hunne navorschingen tot *gelijke* einden aanwenden; alle de bouwstoffen vervolgens tot één middelpunt te doen samenvloeien en vooral het tijdstip aan te geven, waarop hij of zij vermeenen zal dat er genoegzaam egte bescheiden zijn vereenigd, om met de bearbeiding der Algemeene Nederlandsche Geschiedenis een aanvang te kunnen maken, en aan de geschikte medearbeiders den weg aan te wijzen, dien zij zouden moeten volgen, om in hunnen arbeid de gewenschte eenheid, waarop het vooral aankomt, te brengen. Het zal den Koning aangenaam zijn, omtrent het aangegeven denkbeeld het gevoelen van Uwe Exc. nader te vernemen.

Tot eene behandeling *à fond* van het door den Koning opgegeven vraagstuk heeft van Gobbelschroy het niet meer gebracht. Om aan de zaak een

Digitized by Google

eind te maken werden de vijf door de commissie meest geprezenen (zij had in haar rapport slechts nummers vermeld, daar haar de namen der schrijvers niet bekend waren) met goud bekroond, en werd in de *Staatscourant* van 12 Maart 1830 bij de vermelding hunner namen tevens bekend gemaakt dat geen Rijksgeschiedschrijver zou worden benoemd. „De bevordering van de kennis der geschiedkundige bronnen, en, daardoor, de bewerking van eene geschiedenis der Nederlanden op egte bescheiden gegrond, voor te bereiden, blijft altijd het voorwerp van 's Konings welwillende zorgen."

Naar de door de commissie aangenomen opvolging van mindere tot meerdere voortreffelijkheid zijn de vijf geprezen schrijvers Jacobus Scheltema, Hugo Beyerman, Royaards, Groen van Prinsterer en J. C. de Jonge.

Scheltema en Beyerman vertegenwoordigen wat naar latere opvatting onverdraaglijk is in het Holland van omstreeks 1820: de kwijlende leeghoofdigheid. Scheltema „wil niet over de *bronnen* uitweiden" (een zonderlinge wil, gezien wat verlangd was), maar somt de eigenschappen op, die de Geschiedschrijver des Rijks zal moeten bezitten, waartoe blijken te behooren moed, zelfstandigheid, rechtvaardigheid, voorzichtigheid, werkzaamheid en een taai geduld; de wenschelijkheid hiervan wordt bladzijden lang betoogd. — Beyerman zegt mede over de bronnen en de wijze van die te ontginnen niets, maar „neemt de pen op met een gemengde gewaarwording", „voedt den heimelijken wensch (sedert met zijn voorweten door de Landsdrukkerij verraden) of het hem mogt gebeuren, van zijn bestaan hier op aarde eenig spoor achter te laten," is „aangemoedigd door vrienden, welke niet zonder roem in de geleerde en letterkundige wereld bekend zijn, en die in zijne opvoeding, karakter, wijze van denken, voorafgegane studiën, bezoeken van vreemde landen, den aanleg en vorming van geschiedschrijver meenden te bespeuren"; is „sedert zijn jongelingsjaren een vurig bewonderaar van de uitnemende modellen, welke Griekenland en Rome ons hebben opgeleverd", wordt „inzonderheid bemoedigd door de zuiverheid zijner bedoeling," vermoedt dat „de oordeelkundige geschiedschrijver", om aan 's Konings oogmerk te voldoen, „diepte met bevalligheid moet weten te vereenigen", en gelooft wel, „dat hij de Algemeene Geschiedenis der Nederlanden van het begin af tot aan de inlijving in het Fransche Keizerrijk toe, in zeven of acht gewone boekdeelen in 8° zal kunnen besluiten." Voor zoo iets verwierf men toen een gouden eereteeken! — Royaards (die er bij zegt dat hij is geen geval rijksgeschiedschrijver worden wil)

Digitized by Google

levert eene verhandeling over de pragmatiek, naar aanleiding van 't geen in de aanhef van het K. B. van 23 December 1826 voorkomt over de burgerdeugd. — J. C. de Jonge schrijft een uitvoerige, niet onverdienstelijke schets der geschiedenis van Zuid als Noord; hij is de eenige wiens opstel zorg bewijst, de geschiedenis van België evenzeer als die van Holland tot haar recht te doen komen. — Groen gaat de vier anderen ver te boven in taal, stijl, gedachtenvlucht; zijn werk is een eerste, groote, wel geproportioneerde schets van zijn later *Handboek*, maar nog zonder den calvinistischen deesem. Groen acht het „allerverderfelijkst, een slagboom tegen den voortgang der studie, door eene Algemeene Nederlandsche Geschiedenis, te willen plaatsen." Het eene geschiedverhaal, zegt hij, zal noodzakelijk het andere moeten verdringen, en alle zullen onvermijdelijk weder tot de bronnen terug moeten keeren. Ware het dan niet zaak, van staatswege alleen bronnen uit te geven? Dit is de vraag, waaraan Groen niet toekomt, maar die bij een niet-bekroonde, Thorbecke, in het midden staat. Hij geeft de richting aan, die naderhand metterdaad zal worden gevolgd:

Eene wel geordende, kritische, het historisch gezag der enkele stukken verklarende uitgave der oorspronkelijke bronnen, dient de eerste grondslag te zijn, om er eene algemeene geschiedschrijving op te bouwen.

Hij denkt zich „eene centrale commissie in den Haag, waarvan een tak te Brussel zou behooren te zijn," met de leiding van dit uitgeverswerk belast, geen éénig man:

Alle hoofdbestuur aan een eenigen man, wie ook, opgedragen, zou de nationale aangelegenheid tot een particuliere maken, en onafscheidbaar zijn van eene onderwerping, die de meest bekwame mannen zich niet zouden laten welgevallen; en die alzoo, in plaats van de voorhandene krachten aan het werk te verbinden en vermenigvuldigen, dezelve zou fnuiken en verminderen... Het is doenlijk, om dien toestand van historische nasporing en wetenschap te bevorderen, van welken eene algemeene geschiedenis, als eene tijdige vrucht, zou mogen worden gewacht: de voortbrenging zelve is vrij, zij behoort aan den geschiedschrijver, en aan hem alleen... De geschiedschrijving zelve valt buiten het onmiddellijk bereik der voorgestelde maatregelen.

Hier treedt de man ons verhaal binnen, die de werkelijke opvolger van Willem I zal zijn; in inzicht, zoowel als in uitdrukking, zijn meerdere.

Intusschen had artikel 1 van het besluit van 23 December 1826 althans ééne toepassing gevonden. Bij K. B. van Juli 1827 was eene commissie

Digitized by Google

van zes leden ingesteld, met zetel te Brussel, tot het opmaken van het plan eener uitgave van *Scriptores rerum Belgicarum*, hervatting van een opzet, in 1762 door graaf Cobenzl, minister van Maria Theresia te Brussel, gevormd, en tot de komst der Franschen toe voortdurend in een of anderen vorm aan de orde gebleven. Ten gevolge der geschillen tusschen het Oostenrijksch bewind en de geestelijkheid was het een lijdensgeschiedenis geworden; er was niet veel anders in het licht gekomen dan een *Belgicarum rerum Prodromus* van de Nelis (1790). Sedert het herstel der Brusselsche Akademie in 1816 had men af en toe van een hervatting gesproken. Thans deed van Gobbelschroy de voordracht daartoe, die bij den Koning ingang vond. Het plan is in 1829 gereed gekomen en aan de uitvoering is nog vóór den Belgischen opstand begonnen. De Belgische *Commission Royale d'Histoire* van 1834 is de (gedeeltelijk met nieuw personeel) weder ingestelde commissie van van Gobbelschroy geweest; Willems' uitgave van Jan van Heelu, vóór den opstand met Nederlandsche voetnoten ter perse gelegd, werd nu van een Fransche inleiding voorzien en verscheen als een der eerste uitgaven van de nieuwe commissie; ook de Reiffenberg had het eerste deel der kroniek van A Thymo reeds vóór Augustus 1830 grootendeels afgedrukt.

Wij zagen het conflict met de kerk uit de regeeringszorg voor het voorbereidend hooger onderwijs oprijzen. Van de kollegiën en kleine seminariën was voortdurend sprake, niet van de lagere school, die toch het volksleven meer onmiddellijk raakt. Men richtte evenwel niet stelselmatig lagere scholen op die wat in het Zuiden bestond, zochten te verdringen. Dat ware trouwens een peperdure maatregel geweest. Voor de lagere school was de leus niet onderdrukking, maar verbetering. De uitkomsten waren hier gunstiger.

De eerste maatregel der regeering is geweest de vestiging van een 14-tal modelscholen in steden waar veel Hollandsche officieren in garnizoen lagen. [1]) Men droeg zorg daar katholieken uit het Noorden als onderwijzer aan te stellen, richtte de scholen voortreffelijk in, en liet „als gunst", ook burgerkinderen toe; deze scholen kregen grooten toeloop en men erkende de betere uitkomst der Hollandsche methoden. Dan werd te Lier een kweekschool voor onderwijzers gesticht met den bekwamen Hollandschen katholiek

[1]) Brussel, Leuven, Mechelen, Antwerpen, Gent, Brugge, Oostende, Ieper, Bergen, Doornik, Luik, Maastricht, Roermond, Venlo.

Digitized by Google

Schreuder tot directeur; ook dit gedeelte van het werk slaagde voortreffelijk. Elders werden normaallessen ingericht. Vervolgens organiseerde men *jurys d'instruction primaire:* vergaderingen van schoolopzieners, waartoe men gaarne katholieke priesters benoemde die ook zitting namen [1]). Verbetering van schoollokalen werd aangemoedigd; ten slotte ook onderwijzersexamens ingevoerd en aan de gemeenten minimum-salarissen voorgeschreven. Falck, die over de resultaten zijner zorg voor de kollegiën slecht te spreken is, heeft veel aangenamer herinnering aan wat hij voor het lager onderwijs heeft mogen doen. Een groot deel van de verdienste komt toe aan den verstandigen hoofdinspecteur van den Ende.

Tegenkanting had men natuurlijk wel; die kon niet uitblijven, want er waren grove misbruiken aan te tasten. Een Gentenaar met wien Falck bij zijn verblijf in die stad in September 1815 [2]) kennis gemaakt had, J. van Toers [3]), merkt op dat sedert Februari 1814 (vertrek der Fransche autoriteiten) bij het bestaande onderwijs het hek van den dam is geweest. Ongediplomeerden hebben zich in het onderwijs gedrongen met oogluiking der maires van de dorpen. Vele dorpen zijn of houden zich te arm om den schoolmeester een tractement toe te leggen [4]). Van den Ende verklaart, na zijn eerste inspectiereis in het Zuiden: „Het lager onderwijs bevindt er zich in den meest verwaarloosden staat." De reglementen uit den Oostenrijkschen tijd zijn in onbruik geraakt; de Fransche Universiteit heeft zich van de onderwijstoestanden op het Vlaamsche platteland niets aangetrokken. Te kunnen lezen en schrijven is onder de lagere standen een zeldzaamheid, zelfs in de steden. — Men mag deze voorstelling van het beginpunt voor waarachtig houden: voor zoover zij van Hollanders afkomstig is werd zij door Belgen als juist erkend.

De onderwijsverslagen geven een indruk van regelmatigen vooruitgang, dien men in alle nieuwere geschriften, aan het onderwerp gewijd, bevestigd vindt. In menschen als van den Ende en Schreuder vermoedelijk heeft Holland tusschen 1815 en 1830 zich in België voorgedaan op zijn best.

---

[1]) Zoo was b.v. de op bl. 230 hiervóór genoemde Bellefroid er lid van.

[2]) Deel I, 353.

[3]) Hij was lid van den raad van intendance; weldra benoemd tot griffier der Staten van Oost-Vlaanderen.

[4]) Van Toers aan Falck, 1 Oct. 1815 (*Ged.* VIII³, 222).

Digitized by Google

ZESDE HOOFDSTUK.

DE TAALBESLUITEN.

Niet slechts van 's Konings rustelooze werkzaamheid, ook van de reactiën door die werkzaamheid opgewekt, heeft de geschiedschrijver van zijn regeeringsbeleid kennis te nemen.

Zeer luid spreekt in het Zuiden aanvankelijk de stem van den clerus. De felle vijandschap, uit dien hoek den Koning betoond, zou ieder regent hebben getroffen die aan de velerlei wantoestanden, in het België van 1814 ontstaan en geduld, een einde had willen maken. Dat in dit geval die regent een ketter was, gaf aan het verzet bijkomende scherpte en kwaadaardigheid. Men mag het beklag van een man als de Broglie niet met „de volksstem" vereenzelvigen.

Het aantasten van den bisschop van Gent heeft de massa weinig beroerd. Tegelijkertijd zag zij den Koning de uiterste moeite aanwenden, de Méan te introduceeren, en dat hij hierin slagen mocht werd door de meerderheid der katholieken in het Zuiden als een welkome verademing ondergaan. Men hoopte dat Koning en Paus een *modus vivendi* hadden gevonden. Die hoop wordt beschaamd als Nasalli in het land is; de onrust herleeft, en de sluiting der kleine seminariën maakt vervolgens een geweldig gerucht. Sedert 1825 is het gedeelte der Belgische samenleving dat de leiding der geestelijkheid aanvaardt, in een onverzoenlijke oppositie.

De Koning rekent er op, des te meer steun te zullen ontvangen van de liberalen, die aanvankelijk, bij den strijd tegen de Broglie, aan zijn zijde hebben gestaan en dit naar hij zich voorstelt zullen blijven doen, reeds

Digitized by Google

omdat zij niet anders kunnen. De oproerschrijvers van den *Mercure Surveillant* en dergelijken, die na de tweede restauratie in Frankrijk België waren binnengestroomd en wier verblijf hem zooveel lastige vertoogen bezorgd had van de vreemde gezanten, waren verdwenen of hadden zich gerangeerd; te Brussel wemelde het minder van oud-officieren van Napoleon en andere avonturiers die eeuwig complotteerden en zelfs met zijn zoon den Prins van Oranje verdachte besprekingen hadden gehouden; de strekking der regeeringsmaatregelen tot bevordering van België's welstand en nijverheid werd meer en meer openbaar; de Koning vleide zich, nu hij met de Belgische liberale opinie alleen was gelaten, haar wel te zullen binden.

Buitengemeen scherp is dan ook het oordeel, haast onverdraaglijk de teleurstelling in regeeringskringen, wanneer kritiek wordt vernomen van liberale zijde. Van de geestelijken is men die gewoon, maar van advocaten, industrieelen, van de verlichte burgerij in één woord, verwacht men ze niet. Zoo is de ontstemming hevig wanneer een Brusselsch jongmensch, Ferdinand van der Straeten, in 1819 een boek uitgeeft *De l'état actuel du royaume des Pays-Bas et des moyens de l'améliorer*, een uiterst zwak geschreven werk in protectionistischen geest, dat tegen de ministers uitvaart omdat zij geen protectionistische maatregelen nemen. De beschuldigingen tegen de ministers zijn ten uiterste menigvuldig maar wederleggen voor een gedeelte elkander: zoo wordt gezegd dat zij hun jaarwedde in luiheid verteren en een paar bladzijden verder, dat zij zich overal mede bemoeien. De Koning wordt in het werk bovenmate geprezen en al het kwaad den ministers geweten. Enkele citaten ter kenschetsing van inhoud en toon:

Il faut que le prince dès qu'il connaît la vérité, livre aux tribunaux pour être jugés selon toute la rigueur des lois, et sans espoir de pardon, les hommes puissans qui ont surpris sa religion...

Leurs excellences ont flatté leurs compatriotes du fol espoir d'écraser les manufactures et le commerce des provinces méridionales... Les ministres ruinent les belles manufactures du royaume en permettant l'entrée des marchandises anglaises, qui, filées et tissées par des moyens mécaniques, écrasent l'industrie nationale...

Les ministres, en détruisant le travail, font supporter à la population des taxes absolument inutiles pour une somme de trente millions par an...

Il ne serait pas difficile de prouver que les ministres ont violé la constitution chaque fois que leur intérêt l'exigeait; mais cela me mènerait trop loin...

Het toppunt wordt bereikt door de verzekering dat personen die den

Digitized by Google

Koning niet gegroet hebben toen hij in de Allée Verte wandelde, vermoedelijk daartoe omgekocht zijn door de ministers. — Dat de Prins van Oranje in het boek in de hoogte wordt gestoken spreekt vanzelf; dat was Brusselsche koffiehuisstijl. Het heele boek ruikt naar de petits verres.

In plaats dat men dezen eendagsvlinder zijn eigen dood liet sterven, nam men van der Straeten gevangen. Toen gaven zeven advocaten (de bloem der Brusselsche balie: Tarte cadet, Barthelemy, Doncker, Beyens, Stevens waren er onder) eene consultatie uit van de strekking dat de schrijver zich jegens het gouvernement en de natie verdienstelijk had gemaakt, en zich niet van sterker uitdrukkingen had bediend dan sommige Hollandsche afgevaardigden in de Tweede Kamer:

L'auteur parle toujours avec respect du chef de l'Etat... Il est vrai que l'auteur, en récapitulant les faits [feiten zijn juist hetgeen in van der Straeten's werk geheel ontbreekt], tire des conséquences peu favorables au système suivi jusqu'à ce jour par nos ministres; il s'exprime durement à leur égard: mais quelles lois, quel règlement ont fixé les termes dont un citoyen doit se servir, dans une monarchie constitutionnelle, pour signaler les fautes des agens du pouvoir exécutif? Nous ne manquons pas de cours de justice, mais nous ne connaissons pas un seul tribunal de courtoisie... La seconde chambre des Etats Généraux vient de motiver le rejet du budget décennal en énonçant comme des vérités que notre administration financière nous conduirait à la banqueroute, et que notre système d'impositions indirectes était on ne peut plus vicieux... Dans les discussions concernant les impositions sur le sucre et le café, plusieurs membres des Etats Généraux s'étaient exprimés avec non moins d'énergie que l'auteur... M. le comte de Hogendorp a dit de nos institutions financières qu'elles nous conduisaient *d'abîme en abîme;* M. van Alphen [1]) a énoncé en substance *que le système ministériel semble être une guerre déclarée aux honnêtes gens, et une protection ouverte accordée aux fripons.*

Ook de zeven werden nu vervolgd, maar vrijgesproken (3 April 1820); van der Straeten werd wat later tot eene boete van *f* 3000 veroordeeld, die bij inschrijving zijner vrienden werd bijeengebracht. Van Maanen had het niet aan druk op de rechters laten ontbreken:

De consultatieve memorie dier personen gaat, naar mijne gedachte, alles te boven wat wij in dat vak van onbeschaamdheid nog gezien hadden, en het zal U, mijn vriend, voorzeker niet verwonderen, dat zelfs Z. M. dit onbetamelijk geschrift zeer hoog opneemt. Ik hoop en vertrouw, dat de Justitie middelen zal

[1]) Daniel François van Alphen, lid voor Holland.

Digitized by Google

hebben om deze schuldigen te bereiken en te bestraffen... Men vertelt hier [1]) dat de advocaat Barthelemy zich verbeeldt daardoor een zoo verdienstelijk werk te hebben gedaan, dat hem de benoeming tot de Tweede Kamer der Staten-Generaal niet zal kunnen ontgaan; doch die benoeming zal wel achterblijven [2]), wanneer slechts de Justitie tegen dien man en zijne medeplichtigen werkzaam is, waaraan ik niet twijfele... [3]).

De vrijspraak der zeven werd een relletje:

Den 3den 's avonds en 's nagts hebben de zeven voor hunne huizen doen spelen het air: „La victoire est à nous." De inwoners dezer stad, waarvan vele meer of minder door hen in processen gestroopt geweest zijn, hebben weinig of geen deel in die zoogenaamde overwinning genomen; dito zeven loopen den kop opgestoken... Hun echo of wedergalm zijn de jonge advocaten, kweekelingen van de gewezene school van regten van Brussel [4]), welker hoofden zijn Joly en Gendebien, zoon... [5]). Den 6den 's morgens kwam den commies [6]) van Honnorez, avoué, welke laatste altijd agter de hielen van den Erfprins loopt, in de griffie aan de commiezen van de andere avoués vertellen dat zijn moeder bij den Prins geweest was en dat er Zaterdag een feest zou plaats hebben tot blijdschap voor de zeven, en dat de Prins er zou komen... 't Schandaal heeft plaats gehad; Z.K.H. heeft gezeten tusschen Drault, aan Uwe Exc. wel bekend [7]), en Honnorez. Men heeft gedronken en bacchanaal gehouden in overvloed; Stevens zegt dat de Prins hem bij de hand genomen hebbende gezegd heeft: „l'accusation qu'on vous a intentée est ridicule; je vous connais incapable d'écrire contre le Gouvernement". Als ik zulke dingen moet melden, blijft mijn pen staan... [8])

Er was nog een zeer bijzondere reden waarom de Brusselsche balie in het algemeen, en de generatie van Joly en Gendebien jr. in het bijzonder, zoo vurig voor van der Straeten partij kozen: hij had zich ook uitgelaten over de taalpolitiek der regeering, die de advocaten bedreigde met het in hun oogen bijzonder harde lot, of de „landstaal" te moeten aanleeren,

[1]) In den Haag.

[2]) Tot lid der Tweede Kamer verkozen de Staten van Zuid-Brabant, terwijl de zaak der zeven hangende was, Poullet, schepen van Leuven, met 37 stemen tegen 18 op de Celles en 13 op Barthelemy.

[3]) Van Maanen aan Wautelee, eersten president van het hof te Brussel, 11 Febr. 1820 (*Ged.* VIII², 490).

[4]) Hiervóór, bl. 225.

[5]) Vgl. deel I, 337.

[6]) Klerk. — Over Honnorez als vrijmetselaar: Falck 195.

[7]) Hiervóór, bl. 22.

[8]) J. F. Audoor aan van Maanen, 10 April 1820 (*Ged.* VIII², 502).

Digitized by Google

of zich in hunne praktijk benadeeld te zien. Van der Straeten had onder meer geschreven:

Par le projet d'une langue nationale, on voudrait tracer la grande ligne de démarcation entre les Français et les Belges; on ne parviendra tout au plus qu'à tracer celle qui séparera les provinces wallonnes d'avec les provinces flamandes... Il serait peut-être juste d'adopter exclusivement la langue flamande dans les provinces flamandes, si les habitans de ces dernières provinces avaient élevé des plaintes fondées sur les abus de l'emploi de la langue française, car ils avaient seuls intérêt de le faire; mais loin de là, aucune réclamation n'a eu lieu, preuve bien évidente qu'aucun motif de plainte n'existe.

Zien wij, wat er van deze zaak is.

Een der meest voor de hand liggende middelen om de eenheid der Nederlanden te versterken en den Franschen invloed op het Zuiden tegen te gaan, was de verheffing der vervallen, maar nog altijd door de volksmassa uitsluitend gebezigde taal der Vlaamsche provinciën: het Nederlandsch, dat van de letterkundige taal van het Noorden minder in taalregel dan in zinsbouw en woordenkeus sterk was gaan verschillen en door de aristocratie en ontwikkelde burgerij dier provinciën zelve niet langer geschikt geacht werd voor eenig ander gebruik dan dat in het verkeer met hunne pachters of dienstboden. Gedurende de vereeniging met Frankrijk had in die gewesten de volkstaal ontzaglijk geleden, niet alleen in zuiverheid maar in hare geheele stelling. De verbreking van het provincialisme dat den staat der Oostenrijksche Nederlanden zoo sprekend had gekenmerkt, de vereeniging met een reusachtig rijk van sterk ontwikkelde nationale kultuur, had de Vlaamsche provinciën met ambtenaren, rechters, advocaten, notarissen overstroomd, die de volkstaal niet machtig waren en door geen zakelijke overweging geprikkeld konden worden ze aan te leeren. Natuurlijk genoten bij de Franschen candidaten tot openbare betrekkingen die hunne taal gemakkelijk spraken en schreven de voorkeur; behalve het reeds verfranschte gedeelte der Vlaamsche burgerij zelve, hadden zij het geheele Walendom tot hunne keuze, en bedienden zich van dit middel zonder eenige terughouding. De Walen en Franskiljons waren bij behoud van deze toestanden die hun een soort maatschappelijk monopolie verzekerden, in de hoogste mate geïnteresseerd. Het onderscheid tusschen den tijd vóór en dien na 1814 was voorshands alleen, dat vóór dien tijd het verval der volkstaal

Digitized by Google

door de hoogste autoriteit toegejuicht en bevorderd, na dien tijd betreurd werd.

Uit nationalen trots, uit medegevoel met tekortkomende Vlaamsche rechtzoekenden, om redenen van staat?

Het laatste wel het meest. Wanneer van Maanen in September 1829 op de vroeger genomen maatregelen een terugblik werpt, schrijft hij:

Het meeste *gerief* der ingezetenen moge in de considerans van het besluit [van 15 September 1819, waarover hier beneden] als hoofddoel zijn opgegeven, er bestond echter toen, even als thans nog, een ander en gewichtig hoofddoel, maar hetgeen onmogelijk in een besluit kon worden verkondigd, namelijk: het Staatsbelang, en niemand van hen die eenig aandeel aan de behandeling van 's lands zaken hadden, verkeerde daaromtrent in dwaling; de ware strekking was, gelijk de heer van der Fosse, toenmaals gouverneur van West-Vlaanderen, in eenen over dat onderwerp aan den Minister van Justitie gerichten brief terecht in weinig woorden aanduidde: *d'affaiblir l'influence des étrangers et de rendre plus sensible la ligne de démarcation entre les deux royaumes.*

Reeds was, gedurende het voorloopige bestuur van Vincent over België, het besluit gevallen dat notarieele akten in het Vlaamsch mochten worden opgesteld, met verplichting er een Fransche vertaling bij te voegen wanneer zij ter registratie worden aangeboden (18 Juli 1814); de Souvereine Vorst schrapt deze verplichting en bepaalt verder, dat de akten van den burgerlijken stand in de taal gehouden moeten worden, in iedere gemeente gebruikelijk; nadere bepalingen omtrent het taalgebruik bij de rechtspraak worden in uitzicht gesteld (1 October 1814). — „Nationale taal *Nederduitsch* zijnde Hollandsch, Vlaamsch, Brabantsch; Nederduitsche taal onderwerp van schoolonderwijs in alle scholen des Rijks", noteert de Koning op een lijstje van politieke desiderata in Juli 1815 [1]). — Wij hebben gezien hoe krachtig Röell in een gedachtenwisseling met de Mercy-Argenteau uit het najaar van 1815 voor de rechten der volkstaal opkomt [2]). — 22 April 1816 informeert van Maanen bij den procureur des Konings te Maastricht, of het herstel der volkstaal bij de rechtbanken in de provincie Limburg op eenig bezwaar zou kunnen stuiten [3]). — 29 November 1816 licht een voor de volkstaal warm voelend Brusselaar, J. F. Audoor, geboren Vlaming uit Oudenaarde, van Maanen in omtrent het taalgebruik bij de rechtbanken

[1]) *Ontstaan* II, 502.
[2]) Hiervóór, bl. 19.
[3]) *Ged.* VIII², 348.

Digitized by Google

in België vóór 1794; hij wordt kort daarna, ter belooning, tot griffier van het hooggerechtshof te Brussel benoemd. — 3 Februari 1817 ontvangen justitie en binnenlandsche zaken aanschrijving, eene regeling van het taalgebruik in administratie en justitie voor te bereiden:

Onderscheidene bijzondere klagten en verzoeken hebben den Koning opmerkzaam gemaakt op de gewoonte, welke bij vele administratieve collegiën en ambtenaren in de Zuidelijke provinciën blijft voortduren, om te vorderen dat de hun ondergeschikte geëmployeerden, of de partikulieren welke zich aan hen adresseeren, de stukken die zij indienen en in de Vlaamsche taal zijn opgesteld, door eene Fransche vertaling doen vergezeld gaan. Daar nu zoodanige vorderingen niet anders strekken kunnen, dan om de wederopbeuring van de landtaal, welke ook die van het Gouvernement is, te vertragen en te verhinderen, verlangt de Koning door Uwe Excellentiën, ieder voor zooveel zijn departement aangaat, te worden gediend van consideratiën en advies, of het niet doelmatig zijn zoude aan alle ingezetenen vrij te laten om zich desverkiezende in de Vlaamsche taal aan alle administratieve autoriteiten, collegiën en ambtenaren te adresseeren, zonder dat deze, onder welk voorwendsel ook, de bijvoeging van Fransche vertalingen van de zijde der adressanten zullen kunnen vorderen, alsmede of en in hoeverre deze of soortgelijke dispositie ook zoude kunnen worden toepasselijk gemaakt op zaken, die voor de regtbanken of geregtshoven moeten dienen; zullende het Z. M. aangenaam zijn, bij Uw rapport over dit onderwerp tevens te ontvangen een ontwerp der bepalingen, welke aan Uwe Excellentiën te dezen raadzaam zullen voorkomen.

Een bescheiden opzet naar men ziet. Van dwang tot uitsluitend gebruik van het Nederlandsch is hier noch ten aanzien der administratie, noch ten aanzien der justitie sprake. Doch van Maanen weet er meer van dan Falck schrijft: althans, 4 April 1817 verzoekt hij den president van het hooggerechtshof te Brussel, Wautelee, om opgave der rechterlijke collegiën in zijn ressort, bij welke *de dadelijke en uitsluitende invoering der landtaal* mogelijk zou zijn [1]). Bij alle, antwoordt Wautelee, behalve bij die te Brussel, Bergen, Nijvel en Charleroi; Brussel heeft veel Walen in rechtbank en hof, het Fransch was daar ook vóór 1794 toegelaten en het gebruik dier taal is er thans „overgroot".

Maar om eens *tot het gewenscht einde van de gelijkvormigheid in de taal, geheel*

[1]) *Ged.* VIII², 403.

Digitized by Google

het Rijk door [1]) te komen, denke ik het niet onnuttig zoude zijn naar het voorbeeld van de Franschen van nu af aan te kondigen dat na eenen gestelden tijd van twee of meerdere jaren alle openbare acten in de taal van het Gouvernement zullen moeten worden opgesteld, en dat ondertusschen dienstige maatregelen werden genomen, bijvoorbeeld met oprichting van openbare scholen, met bij voorkeur tot de ambten personen te benoemen in beide talen ervaren, met één woord met te verligten, te dreigen en aan te lokken [2]).

Wautelee gaat dus in gedachte reeds verder dan van Maanen, gelijk deze verder was gegaan dan Falck.

1 Juli 1817 deelt van Maanen de slotsom waartoe hij gekomen is, aan de Coninck mede. Een voorschrift tot uitsluitend gebruik der landtaal is mogelijk in de beide Vlaanderens en Antwerpen, „vooralsnog onmogelijk" in Luik, Henegouwen, Namen, Luxemburg, terwijl Zuid-Brabant en Limburg moeilijkheden opleveren: Zuid-Brabant wijl het een Waalsch arrondissement heeft (Nijvel), Limburg niet voor de administratie (want het is Nederlandsch taalgebied), maar voor de justitie (want het ressorteert onder het hof van Luik, waar bij beroep of cassatie in het Nederlandsch gestelde stukken niet dienstig zouden zijn). Hij stelt dus voor, in Zuid-Brabant het gebruik van het Fransch toe te laten. Van stukken uit Limburg zal het Luiksche hof vertaling mogen eischen [3]).

De Coninck antwoordt 19 Augustus 1817. Van Maanen's indeeling der provinciën strookt met den staat der zaken. Maar in de vlaamschsprekende provinciën reeds thans het Fransch te verbieden ontraadt hij zeer stellig: het „wanhebbelijke" van de taal zal aan de waardigheid der akten tekort doen:

Ik ben van oordeel, dat er nog een geruime tijd zal verloopen voor en aleer in stukken, die het publiek behoort te eerbiedigen dewijl het daaraan gehoorzamen moet, de merkteekenen te vinden zullen zijn die dezen eerbied helpen inboezemen. Ik ben overtuigd dat men in de allereerste plaats in deze provinciën de Nederduitsche taal moet doen leeren, omdat men die taal daar niet kent, ten minste zóó niet kent dat van dezelve door verlichte mannen in eenige belangrijke beraadslagingen gebruik kan worden gemaakt. Het aantal van menschen die door het plotseling invoeren eener bij hen onbekende taal alle middel van bestaan zouden verliezen, of ten minsten hun ambt en beroep niet meer op eene vol-

[1]) Ik cursiveer.
[2]) Wautelee aan van Maanen, 9 April 1817 (*Ged.* VIII², 405).
[3]) Van Maanen aan de Coninck, 1 Juli 1817 (*Ged.* VIII², 416).

Digitized by Google

doende wijze zouden kunnen vervullen, is zoo groot, en dezen hebben door hunnen stand in de maatschappij zulk een krachtdadigen invloed op den publieken geest, dat ik er op moet aandringen dat de voorgestelde maatregelen met de uiterste omzigtigheid in werking worden gebragt.

De keuze der taal dus aan partijen te laten; de ondervinding zal dan voor iedere provincie doen zien, of en wanneer het gebruik van het Fransch een einde kan nemen.

Indien men iederen dag één schrede voorwaarts doet, zal men zeker wezen het doel te bereiken, maar men zal hetzelve verre kunnen verwijderen, bijaldien men zich in het geval stelde een stap achteruit te moeten doen [1]).

Van Maanen komt 27 Augustus 1817 terug. Schoolonderricht helpt niet voor lieden wier ambten en bezigheden alle wetenschappelijke taalbeoefening hoogst moeilijk maken. Vóór 1794 vindt men in de bewuste provinciën in alle openbare akten het Nederlandsch gebruikt; aankondiging van verkoopingen en verpachtingen vindt nog steeds in die taal plaats; juist het Fransch „wordt door de meeste onzer landgenooten in de Zuidelijke provinciën met weinig zuiverheid en bevalligheid gesproken en geschreven"; ten platten lande verstaat men geen woord Fransch [2]).

De Coninck, 3 December 1817, handhaaft eveneens zijne meening. Laat men het gebruik der talen met ingang van 1 Januari 1819 vrij stellen en tevens aankondigen dat van 1 Januari 1829 af het Nederlandsch alleen zal zijn toegelaten.

Ik moet Uwe Ex. doen opmerken, dat dezelfde persoon, die zich zeer duidelijk van zijne bedienden en onder zijne vrienden weet te doen verstaan, voor en in een regtbank, of in den gemeenteraad, alwaar zekere beschaafdheid in het spreken verwacht wordt, bijna sprakeloos zal staan. Een tijdsverloop van meer dan 25 jaren heeft de menschen, welke ooit eene akte in het Vlaamsch hebben geschreven, tot een zeer gering getal verminderd [3]).

27 December 1817 zendt hierop van Maanen zijn ambtgenoot een rapport toe dat beider opiniën vermeldt, en dat door de Coninck, nadat hij het mede onderteekend heeft, 5 Januari 1818 wordt ingezonden. Hierop belegt de Koning, 29 April, kabinetsraad tegen 13 Mei, onder toezending

[1]) *Ged.* VIII², 422.
[2]) Als voren, 424.
[3]) Als voren, 429.

Digitized by Google

van het gemeenschappelijke rapport en van een naar aanleiding daarvan opgemaakt ontwerp-besluit:

Overal waar de Vlaamsche of Nederlandsche taal de landtaal is, mogen de ingezetenen zich daarvan bedienen in alle stukken, geene uitgezonderd, zonder dat eene Fransche vertaling mag worden gevorderd. Autoriteiten zullen de landtaal moeten gebruiken wanneer belanghebbenden geene andere taal machtig zijn. Met ingang van 1 Januari 1822 zal het gebruik der landtaal verplicht zijn. Waar het Vlaamsch niet de landtaal is, zal het gebruik der Fransche of Hoogduitsche taal op den tegenwoordigen voet gehandhaafd blijven *tot nader beschikking*. Het gebruik van het Fransch zal „tot na de organisatie der regterlijke magt of totdat deswege nader zal zijn voorzien", bovendien zijn toegelaten bij hooggerechtshof, assizenhof en rechtbank van eersten aanleg te Brussel; bij de rechtbanken te Nijvel, Maastricht, Hasselt en Roermond; te Brussel zal men evenwel aan het Vlaamsch „de voorkeur moeten geven." De departementen van justitie, financiën, binnenlandsche zaken en onderwijs zullen den Koning een besluit tot vaststelling der taalgrens voordragen.

De meeste leden van den kabinetsraad achtten het bepalen van een datum waarop het gebruik der landtaal verplicht zou worden „vooralsnog onraadzaam". De Koning, „schoon in dat gevoelen niet deelende," verklaarde, „de zaak voor zichzelven nader te zullen inzien" [1]). Hij raadpleegde nu zijn kabinetssecretaris van Gobbelschroy, die er op wees dat in het administratieve de moeilijkheden geringer waren dan in het rechterlijke. Juist in de rechterlijke betrekkingen vindt men veel Walen en genaturaliseerde Franschen. Wat zal geschieden, als de verweerder beweren zal de taal niet te kennen die de eischer heeft gebruikt?

Dès que l'usage facultatif est permis, la résolution de cette difficulté ne paraît pas aisée, à moins de dispositions nouvelles qui augmenteraient encore les frais et formalités des procès, et de là une nouvelle porte ouverte à l'esprit de chicane, et de nouveaux moyens à la mauvaise foi de rendre encore plus difficiles les sentiers déjà si tortueux de nos procédures modernes.

En dan het beroep: te Luik verstaat geen enkel raadsheer Vlaamsch, te Brussel de meerderheid niet; alweer noodzaak tot vertalingen.

Il paraîtrait préférable de remettre à l'organisation nouvelle de l'ordre judiciaire

[1]) De Jonghe, *Taalpolitiek* 258.

Digitized by Google

toute disposition relative à l'introduction de la langue flamande dans les affaires du ressort de cet ordre. D'ici là on pourra changer le personnel des tribunaux.

1822 is voor dwang te vroeg:

Quoique la langue flamande y soit incontestablement la langue du peuple, il se trouve néanmoins dans ces provinces une grande quantité de familles appartenant aux classes aisées de la société, auxquelles elle est absolument étrangère ou qui ne la connaissent pas assez pour qu'elles puissent s'en servir dans leurs rapports d'affaires avec les administrateurs.

Met dit advies van van Gobbelschroy vermeerderd, gingen de stukken nu naar Kemper die 11 Februari 1819 zich met één van de denkbeelden van zijn voorganger: de zaak met betrekking tot het justitieele tot de organisatie der rechterlijke macht uit te stellen, vereenigt. Maar voor het administratieve wil hij den dwang niet uitstellen:

De zwarigheden kunnen niet opwegen tegen het ongerijmde eener orde van zaken, waarin de burger gebruik makende van de taal des lands, welke tevens die van het Gouvernement is, tot vertalingen verpligt wordt bij de tusschenliggende autoriteiten, omdat deze in eene vreemde taal zich gemakkelijker uitdrukken... Ik houde mij overtuigd dat wij, met indirecte middelen alleen, over vijftig jaren voor het openbaar gebruik der taal nog even ver als nu zijn zouden, en het waarlijk krachtige middel om op deze baan te vorderen, ligt alleen in den thans in overweging zijnden maatregel.

De Raad van State (advies van 19 Juli 1819) is op de hand van de Coninck en van Gobbelschroy: de menschen die thans 30 à 40 jaar oud zijn, zijn geheel Fransch opgevoed; zoo er al onder zijn die zich in het Vlaamsch uitdrukken, „dan bedienen zij zich van eene gemeene taal die hoogstens dienen kan om zich ten platten lande of bij het gemeene volk verstaanbaar te maken.... De Nederlandsche taal vindt zich dus tegenwoordig beperkt tot een zeker getal menschen van meerdere jaren, wier opvoeding vóór het jaar 1794 voltooid was."

De Raad is overtuigd, dat zooals de gewoonten, ook de talen der volkeren niet plotseling kunnen veranderd worden zonder tegenstand te ontmoeten en ontevredenheid te veroorzaken; dat de vorming tot eene taal, zooals die tot beschaving en verlichting, slechts langzaam maar gestadig voortgaat; dat eene overhaasting teruggang kan veroorzaken; dat een ruggewaartsche stap de goede zaak zou schaden en de waardigheid van het Gouvernement in de waagschaal stellen.

Digitized by Google

Men vervange dus 1822 door 1830, en kan er dan bij bepalen, dat niemand na dien tijd in de Vlaamsche provinciën tot eenige bediening zal toegelaten worden, dan die de Nederlandsche taal machtig is.

Wanneer met der tijd bedachtzaam wordt voortgegaan, wanneer aanmoediging den ijver opwakkert, meerdere scholen het onderwijs algemeen maken, wanneer eens nieuwe Nederlandsche wetboeken in eene zuivere landtaal in handen van alle regters zullen zijn, dan vertrouwt de Raad van State dat zonder botsingen en dwangmiddels het tijdstip zal naderen waarop elke Nederlander, overtuigd dat een onafhankelijk, zelfstandig volk ook eene eigen vaderlandsche taal moet hebben, zich gaarne zal bedienen van de Nederlandsche taal die in rijkdom, kracht, welluidendheid en zuiverheid voor geene der overige Europeesche talen behoeft te zwichten.

Dit advies van den Raad gaat 2 Augustus 1819 nog eens naar Kemper, wiens woord (van 19 Augustus) voor den Koning beslissend is geweest.

De bewering dat niemand zich meer van het Vlaamsch bedient dan wanneer hij het gemeene volk heeft aan te spreken moge voor Brussel opgaan, zij geeft den werkelijken toestand in Vlaanderen, Antwerpen, Limburg niet weer:

Ook bij de meest beschaafde standen in Vlaanderen en Antwerpen ben ik meermalen getuige geweest dat het huiselijk gebruik der landtaal nog zeer algemeen bestaat. Het prediken geschiedt in de genoemde provinciën uitsluitend in de landtaal, aan de Beurs te Antwerpen wordt geen andere taal gebruikt; de akten welke geregistreerd worden zijn voor $^9/_{10}$ in die taal vervat. Bij zulk een alsnog algemeen gebruik is $2^1/_2$ jaar meer dan genoeg om zich de gemeenzaamheid van het schrijven in die taal, zoo die al eenigszins verloren mocht zijn, weder eigen te maken.

Ambtenaren die na $2^1/_2$ jaar niet aan het besluit kunnen voldoen verplaatse men zonder bedenking:

Een ambtenaar die aan de verpligtingen van zijn post niet kan voldoen is een ongeschikt ambtenaar... De slag zal een handvol ambtenaren treffen welke nimmer in die provinciën hadden moeten geplaatst zijn, welke hun vaderland in hun ambt vinden en, reeds meer dan eens verplaatst, juist daarom overal te huis behooren omdat zij alleen in hun bureau te huis zijn... Ik heb op meer dan één plaats in de provincie Antwerpen gezien wat verschrikkelijke gevolgen er voor geheele familiën en voor de openbare geest uit geboren worden, wanneer een klein brouwer of stoker ten platte lande alleen door het niet verstaan van het

Digitized by Google

tegen hem gericht proces-verbaal in handen geraakt van verachtelijke praktizijns, die juist daarom voor het bijbehouden van de Fransche taal ijveren, omdat dit gebruik hun het grootste gedeelte van de industrie ten platten lande ten prooi geeft. Een geheele reeks van gevallen die ik ken, doet mij juist op deze bepaling den hoogsten prijs stellen.

15 September 1819 verschijnt nu het K. B., toepasselijk gemaakt op de provinciën Limburg, Oost- en West-Vlaanderen en Antwerpen [1]). Voor 1 Januari 1822 komt 1 Januari 1823 in de plaats. Met ingang van dien datum zullen ambtenaren, het Vlaamsch onkundig, naar de Waalsche provinciën worden verplaatst.

Eene nadere beschikking wordt alleen voorbehouden omtrent 1°. „de gemeenten in Zuid-Brabant, waar het Ons bij nader onderzoek blijken zal dat de Vlaamsche taal de landtaal is"; 2°. gemeenten in de Vlaamsche of Waalsche gewesten, waar de landtaal van die der provincie verschilt.

Eerste gevolg van het besluit is, dat een groot aantal ambtenaren de ministers waaronder zij ressorteeren komen verzekeren dat bij hen de belangen der landtaal veilig zijn. Schuermans, procureur des Konings te Brugge, en de vice-president der rechtbank, Spruyt, nemen reeds 28 September het initiatief tot het oprichten eener maatschappij van vaderlandsche letterkunde „voor ambtenaren en landsbedienden"; binnen de drie dagen hebben zij 32 inteekenaars, binnen de veertien dagen 70, begin November 100. Contributie *f* 12.— per jaar. „De bijeenkomst zal dagelijks plaats hebben" (later is er sprake van spreekavonden om de 14 dagen). „De landtaal zal uitsluitend in de maatschappij moeten gebruikt worden en er zullen Nederlandsche boeken, schriften en couranten gekocht worden." Bestuur: de gouverneur, de generaal, de president der rechtbank, de burgemeester, de griffier der Staten. Bij advocaten neemt het niet op: slechts 3 van de 8 zijn lid. President en vice-president der rechtbank te Brugge, de president der rechtbank te Gent, een raadsheer in het hooggerechtshof te Brussel, doen reeds in de eerste weken verslag van den ijver waarmede zij ambtsverrichtingen in het Nederlandsch volbrengen. Van 1 Januari 1821 af zijn de ambtsbrieven van den gouverneur van Oost-Vlaanderen in het Nederlandsch gesteld; van 1 Januari 1822 af de processen-verbaal der rechtbanken te Gent en te Antwerpen. In Juli 1820 wordt te Brugge een Nutsdeparte-

[1]) Pirenne (VI, 298) zegt ten onrechte dat het mede op de arrondissementen Brussel en Leuven van toepassing was. Dit was eerst met het besluit van 1823 het geval.

Digitized by Google

ment opgericht (37 leden); elders in West-Vlaanderen bestaan er dan ook al (te Dixmuiden, Nieuwpoort, Oostende en Ieper). Het ijveren voor de landtaal blijkt bevorderlijk aan de promotie. In December 1819 solliciteert Spruyt met veel aandrang naar den post van president der rechtbank te Antwerpen, dien hij ook verkrijgt; na een jaar is hij daar zoover dat op zijn aansporing de kamer van notarissen hare processen-verbaal in het Nederlandsch redigeert. In het begin van 1822 wordt Schuermans bevorderd tot substituut van den procureur-generaal bij het hooggerechtshof te Brussel; ook daar richt hij binnen het half jaar een Nutsdepartement op. Naïef is de procureur-crimineel Claerhoudt te Brugge, die aan van Maanen schrijft dat het publiek Schuermans en Spruyt eigenlijk niet bijzonder mag, maar zich toch gaarne bij de Brugsche vaderlandsche maatschappij aansluit; de beweegredenen zijn „de goedkeuring van Z. M., de bescherming van Uwe Exc., *benevens* de liefde tot de moedertaal."

Over het taalgebruik te Maastricht vindt men in de archieven van justitie vele gegevens, daar de procureur-crimineel Cruts zich tegenover van Maanen te verantwoorden heeft op eene beschuldiging van den gouverneur de Brouckere, dat hij de bedoelingen van het gouvernement tegenwerkt:

Ik zou met een volkomen vertrouwen aan een onpartijdig Hollander overlaten Uwe Exc. te zeggen, wat hij van gesprekken, in de Maastrichtsche taal gehouden, verstaan zou. Reeds vóór 1794 sprak onze adel, die voor het grootste gedeelte den winter te Luik, waar toen een hof was, doorbracht, niet anders als Fransch. Nadat de Fransche legers de provincie bemachtigd hadden, werd dezelve zonder groote moeite de taal der publieke zaken; van 1796 af is zij de grondslag van het onderwijs geweest. Tegenwoordig zijn te Maastricht geene ouders, zelfs onder de Fransch geborenen, of zij doen hunne kinderen in de landtaal onderrigten. De dringende noodzakelijkheid alleen dwingt vele personen, zoo lang het besluit van 15 September 1819 het hun nog toelaat, de Fransche taal te gebruiken. Derhalve is in de laatste vergadering der Provinciale Staten alles in het Fransch verhandeld; al de onderwerpen zijn aan dit college in dezelfde taal voorgedragen. Dit kon wel niet anders wezen, daar zeer weinigen onder hen bekwaam zijn eene rede in de landtaal te voeren; en daar hij, die zulks deed, voor het grootste gedeelte der vergadering onverstaanbaar zou blijven. De tijd welke het gouvernement toestaat om tot een gelijkvormig gebruik van taal te geraken, is te kort; en zijn best uitgedagte oogmerken hebben een gansch anderen uitslag, dan het zich had kunnen voorstellen.

De gouverneur voert hiertegen aan:

Digitized by Google

Niet meer dan zes of zeven dorpen uitgenomen, is de nationale taal in dit gewest overal de landtaal. Vóór 1795 werden alle acten en handelingen, zoowel administratieve als judicieele, in deze taal verricht; alle godsdienstonderwijs geschiedt in dezelve, en hoezeer het juist geen zuiver Nederduitsch is dat men spreekt of schrijft, zoo komt men toch deze taal in alle oorden vrij nabij. Men verstaat dezelve overal, en er zal niets noodig wezen als de stellige en volgehouden wil van het gouvernement, om binnen zeer korten tijd de nationale taal binnen dit gewest weder algemeen in te voeren. Wat zegt het meer of minder gerief van sommige advocaten? Het is waar dat de beraadslagingen der Provinciale Staten meestal in het Fransch worden gehouden; dit zal nog wel een geruimen tijd moeten plaats hebben, wijl er, voornamelijk uit de Ridderschap, een aantal leden zijn die niets dan Fransch verstaan. Doch de notulen worden in het Nederduitsch gehouden, en voor uitgaande stukken wordt deze taal meestal gebezigd, en zulks zal uitsluitend geschieden, zoodra het bij Z. M.'s besluit bepaalde tijdstip daar zal wezen.

20 Januari 1821 wordt bij kabinetsmissive de Coninck de vraag gesteld, of het geen tijd wordt het taalbesluit toepasselijk te verklaren op de arrondissementen Brussel en Leuven der provincie Zuid-Brabant? De gouverneur (de graaf van Aerschot), bericht de Coninck 24 Februari 1821, adviseert niet gunstig.

Een overhaast verpligt gebruik der Vlaamsche taal in die streken zoude hem toeschijnen de bereiking van het oogmerk eerder te zullen moeilijk maken, dan daaraan bevorderlijk te wezen. Daar elk in zijne relatiën met de publieke administratie zich bedient van de taal welke hem het meest eigen is, zoodanig dat ook de plaatselijke besturen derzelver schrifturen in de Vlaamsche taal kunnen houden, zonder dat hij Gouverneur of Gedeputeerde Staten immer eenige observatie deswege hebben gemaakt, veel min eenige vertaling hebben gevorderd, vermeent hij dat er in alles voorzien is wat het gerief eenigzins kan vorderen, kunnende hij ook de verzekering geven, geen het minste blijk te hebben bespeurd van eenig verlangen dat er te dezen opzigte verder gegaan worde.

Aerschot verklaart Vlaamsch te kunnen lezen, maar niet schrijven; geen der leden van Gedeputeerde Staten, noch de griffier, zou de minste zaak in die taal kunnen opstellen, en bij geen der ambtenaren is eenige hulp in dit opzicht te bekomen. Ook bij het stedelijk bestuur van Brussel zal de zaak moeilijkheid ondervinden.

De Coninck verklaart, Aerschot's bezwaar te deelen; in Zuid-Brabant zal de zaak eerst na verloop van een aantal jaren gelukken, gedurende

Digitized by Google

welke men de administratieve kaders geleidelijk met ambtenaren vulle die in het Vlaamsch kunnen werken.

Dit advies van de Coninck gaat naar van Maanen, die het 17 November 1821 bestrijdt: „aan de kracht der gewoonte wil men opofferen wat U. M. tot bevordering van nationaliteit, tot het inboezemen van denkbeelden omtrent een afzonderlijk volksbestaan zoo wijselijk heeft verordend." — 9 Augustus 1822 gaat de zaak naar van Maanen en de Coninck om gemeenschappelijk rapport, dat spoedig genoeg moet inkomen om een besluit vóór 1 Januari 1823 mogelijk te maken. — 5 October 1822 voldoen de beide ministers aan de opdracht en blijken het nog altijd niet eens geworden. Van Maanen zegt:

> Het komt er op aan in die gedeelten van het Rijk, waar een gemengd gebruik in de taal plaats heeft, een beslissende keuze te doen, en dan zal de schaal moeten overslaan in het voordeel der taal die bij het gros der ingezetenen voor hunne moedertaal wordt erkend, die inzonderheid bij de mindere klasse wordt gesproken, en die juist uit dezen hoofde de landtaal is.

Luistert men naar bezwaren als die van Aerschot, „zoo zoude de bereiking van U. M.'s oogmerken tot in het oneindige verschoven blijven, en aan redenen van loutere convenientie opgeofferd worden."

De Coninck handhaaft zijne meening van het vorige jaar, doch krijgt van den Koning ongelijk; bij besluit van 26 October 1822 wordt het taalbesluit van 1819 met ingang van 1 Januari 1823 op de arrondissementen Brussel en Leuven toepasselijk verklaard. — „Ik houde mij verzekerd dat het goed zal gaan," schrijft van Maanen in December 1822 aan zijn vriend Fabius; „als wij drie jaren vroeger begonnen waren, zoude het nog gemakkelijker zijn geweest en al vergeten. De Franschgezinde partij ziet er zeer wel het groote staatkundige oogmerk van en maakt daarom zooveel sprongen. De *burgerij* te Brussel is er mede tevreden, en er zijn nu zeker hier in eene maand meer Hollandsche boeken verkocht dan in de laatste 50 jaren." [1])

Een rekest van 21 Gentsche advocaten verzoekt 3 November 1822 opschorting van het besluit van 1819 tot de invoering van nationale wetboeken; de toe te passen wetstekst is nog Fransch: „quelle bigarrure ne répandrait pas sur les plaidoiries un amalgame d'idiomes différens?" —

[1]) *Ged.* VIII², 602; geschreven uit Brussel.

Digitized by Google

Nietswaardige opmerking, meent van Maanen; in het Noorden heeft men denzelfden wetstekst toe te passen, en denkt niemand er over, in het Fransch te pleiten. — 5 April 1823 kan hij rapporteeren, dat, voor zoover de collegiën en ambtenaren betreft onder zijn departement behoorende, het taalbesluit volledig wordt nageleefd in de provinciën Limburg, Oost-Vlaanderen en Antwerpen; dat in de arrondissementen Kortrijk en Ieper der provincie West-Vlaanderen moeilijkheden worden ondervonden in grensgemeenten, en dat de politiedirecteur te Brussel nog niet met het Vlaamsch overweg kan; overigens gaat ook in Zuid-Brabant alles naar wensch [1]). — 19 April 1823 bericht Falck, dat alle besturen en ambtenaren die onder het taalbesluit vallen thans met zijn departement in het Nederlandsch correspondeeren op één uitzondering na: de secretaris der commissie van landbouw in Zuid-Brabant, de Ronnay, geboren Franschman, zendt nog na 1 Januari 1823 ambtelijke rapporten in het Fransch in; men kan hem een sommetje toeleggen om vertalingen te laten maken; hem te pensioneeren zal meer kosten.

Grootere moeilijkheden bestaan er om het *onderwijs* te doen geven in het Nederduitsch. Op de hoogescholen zijn enkele collegiën welke volgens het reglement niet in de Latijnsche taal behoeven gegeven te worden. Tot dezelve wordt te Leuven en te Gent bij voortduring gebruik gemaakt van de Fransche taal, en wijl deze universiteiten zoowel dienen voor jongelieden uit de Waalsche als uit de Vlaamsche provinciën, zoude zulks, mijns bedunkens, niet dadelijk te veranderen zijn. Ik houde echter op dit punt een aandachtig oog gevestigd en twijfele niet of zal het over eenigen tijd zoo geregeld krijgen als met het door U. M. aangenomen systema meest overeenkomstig is.

Ten aanzien der athenaea en kollegiën heb ik na U. M.'s besluit van 15 September 1819 eene circulaire geschreven om te zeggen dat gezegd besluit moest geacht worden ook toepasselijk te zijn op de etablissementen van onderwijs (in dat besluit niet genoemd), en derhalve de leermeesters zich zouden hebben voor te bereiden tot het geven van onderwijs door middel van het Nederduitsch, of anders hunne posten zouden dienen te verlaten om te worden overgeplaatst in de Waalsche provinciën. Voorts heb ik in den voorleden jare den heer Wijnbeek, inspecteur voor de Latijnsche scholen in de Noordelijke provinciën, belast om voortaan de athenaea en kollegiën in de provinciën en districten in U. M.'s besluiten opgenoemd, te inspecteeren... Ik heb last gegeven dat geene leerlingen

[1]) „Van de taal hoort men niet meer spreken; dit gaat best" (van Maanen aan Fabius, Brussel 14 Juli 1823; *Ged.* VIII², 612).

Digitized by Google

op de onderste klassen der athenaea en kollegiën zullen worden toegelaten, dan na vooraf genoegzame kennis van de Nederduitsche taal verkregen te hebben [1]). Wat de leermeesters betreft, zijn er niet veel meer dan een zestal (buiten die te Brussel) welke het Nederduitsch onmagtig zijn, en ik moet mij voorbehouden U. M. nadere voorstellen te doen, wanneer hun ontslag ten gevolge kan hebben het vroegtijdiger invoeren op de hoogere klassen van het gebruik der gezegde taal.

Het lager onderwijs wordt op de openbare scholen, zooveel mij bekend is, door het Nederduitsch gegeven, en voor zooverre er hieromtrent eenige uitzonderingen mochten bestaan, bijzonder in het arrondissement Brussel en in die gedeelten van West-Vlaanderen welke aan Frankrijk grenzen, zijn de commissiën van onderwijs bereids door mij oplettend gemaakt op de noodwendigheid om die, hoe eer hoe liever, te doen verdwijnen.

Bij het athenaeum te Brussel (overigens het beste, rapporteert Wijnbeek, der door hem bezochte inrichtingen) bestaan dus moeilijkheden. De raad van bestuur dezer instelling (president van Gobbelschroy, de vader van den kabinetssecretaris; secretaris Barthelemy, een der „zeven") schrijft aan Falck, 18 December 1822:

V. Exc. sera convaincue de l'impossibilité dans laquelle nous nous trouvons de pouvoir faire enseigner par le moyen du flamand à cause de l'inaptitude des élèves. Cet état de choses résulte de ce que depuis 1788 on a cessé au collège thérésien d'enseigner par le moyen du flamand. Plus anciennement, lorsque l'instruction à Bruxelles était entre les mains des Jésuites et des Augustins, l'enseignement s'y faisait par les deux langues française et flamande, selon les dispositions des élèves, dérivant de l'usage mixte établi depuis longtemps chez les habitans. Le gouvernement autrichien ayant favorisé l'usage de la langue française, s'est contenté pour le collège thérésien, qui a remplacé celui des Jésuites, de faire donner le thème en français ou en flamand dans les classes élémentaires seulement. Mais en 1788 aucun élève n'ayant plus désiré le thème flamand, il a cessé d'être en usage.

Wanneer men naast Lauts, den in 1817 aangestelden leeraar in het Nederlandsch, nog een tweeden leeraar in dit vak benoemt, die de beginners voor zijn rekening neemt terwijl Lauts het onderricht voltooit, zal ieder leerling die het athenaeum verlaat Fransch, Nederlandsch en

[1]) Een K. B. van 18 Juni 1823 bevestigt dezen maatregel; geen leerlingen toe te laten dan na examen in de landtaal. Verklaringen, door vroegere leermeesters afgegeven, zullen tot toelating niet voldoende zijn. Het gebruik van het Nederlandsch als voertaal bij het onderwijs in de laagste klasse zal moeten aanvangen uiterlijk 1 October 1823.

Digitized by Google

Latijn kennen; „personne n'aurait à se plaindre et l'instruction servirait an bien de tous." Lauts zelf schat het aantal leerlingen die thans Nederlandsch als voertaal zouden kunnen verdragen, op $^1/_3$; worden de lessen in het Nederlandsch verdubbeld, dan kan dit op den duur wel veranderen. — Hierop beschikt Falck, 17 April 1823, dat op 1 October 1823, dag van het eerste examen in het Nederlandsch waaraan nieuwe leerlingen zullen moeten voldoen, de laagste klasse „vernederlandscht" wordt, op 1 October 1824 de dáaropvolgende, enzoovoorts; en dat een tweede leeraar in het Nederlandsch zal worden aangesteld.

Behalve te Brugge waren ook maatschappijen ter aankweeking der Nederlandsche taal opgericht te Brussel en te Antwerpen. In die te Brussel (*Concordia*) hield Schuermans in Mei 1822 eene voordracht over de voordeelen der spelling van Siegenbeek en der spraakkunst van Weiland, die vrij algemeen in het Zuiden blijken gevolgd te worden, hoewel er tegenstrevers zijn die beweren dat de Hollanders de taal veranderd hebben. Het gebruik van bastaardwoorden door de Hollanders in plaats van echte Nederlandsche uitdrukkingen die in het Zuiden behouden zijn, noemt hij een der hoofdverschillen tusschen Hollandsch en Vlaamsch. Hij wenscht een Hollandsch-Vlaamsche commissie van taalkundigen om een eenparig en zuiver taalgebruik te bevorderen, aan wier werk het gouvernement zijn zegel zou kunnen hechten. Dit stuk wordt den Koning toegezonden, en gaat van dezen aan Falck en van Maanen, om advies.

Ik zoude van oordeel zijn (schrijft Falck) dat vooralsnog geene verordeningen van gouvernementswege moeten plaats hebben ter verandering of wijziging, op hoog gezag, van het Vlaamsche taalgebruik, waaromtrent men aan eene voortgezette taalbeoefening door de Vlamingen moet overlaten, eene bepaalde meening te doen veld winnen. Edoch, het zou velerlei nuttigheid kunnen hebben om het Vlaamsche taalgebruik, in tegenoverstelling van het Hollandsche, met zorg te doen gadeslaan en in geschrift brengen. Dit zoude liefhebbers der Nederlandsche taal in de Zuidelijke provinciën tot oefening strekken; het zoude hoogstwaarschijnlijk tot verrijking en volmaking der taal aanleiding kunnen geven.

Van Maanen vereenigt zich hiermede, en in dezen geest wordt Schuermans aangeschreven.

Leerzaam zijn de brieven, door twee van de vertegenwoordigers der Nederlandsche beschaving aan de Zuidelijke hoogescholen, Schrant en Kinker, aan hunne vrienden gericht.

Digitized by Google

Na zijn eerste jaar te Gent te hebben doorgemaakt had Schrant zich bij Falck bitter beklaagd. Van zeven studenten die begonnen waren bij hem Nederlandsche letterkunde te loopen, had hij er slechts twee behouden [1]). Het volgende jaar is dit iets beter. Maar hij schaamt zich over „de ellendige sermoenen, walgelijk door inhoud als voordragt," die het Vlaamsche volk van zijn priesters moet aanhooren. „Meer dan eens heb ik mij aangeboden om eene preekbeurt waar te nemen, dan te vergeefs..." [2]) — Twee jaar later: „Mijn collegie over Vondel wordt doorgaans slechts door drie à vier bezocht." [3]) — Waarom toegelaten dat Vlaamsche jongelieden bij de Jezuïeten te Amiens gaan? „De slechte beginselen, daar ingezogen, blijven hun altoos bij." [4]) — „In het kollegie bij Amiens bevinden zich wel 1200 studenten, en daaronder vele Belgen van aanzienlijken huize." [5])

Kinker heeft vroeg en met scherpte de mogelijkheid eener vereeniging van ultra's tegen het gouvernement beseft. Hij vindt te Luik „bigotten" en daarnaast „vrijgeesten die niets gelooven, maar zonder te weten, waarom".

Zoowel de eersten als de laatsten zijn Franschgezind, met dit onderscheid, dat de laatsten Napoleon, de anderen Lodewijk XVIII in plaats van een Hollandsch gouvernement zouden wenschen; doch hierin komen zij overeen, dat zij eenen onveranderlijken afkeer tegen onze taal, zeden, gewoonten, begrippen aan den dag leggen. Misschien denkt men, dat deze twee partijen, uithoofde van het groote verschil, met elkander niet heulen. Maar ook dit is misgekeken. Zij slaan, al was het maar om hunne vrouwen, die alle van de *eerste* klasse zijn, de handen zeer gereedelijk zamen; en om de Fransche taal als eenige landtaal te behouden, zouden zij elkander alles toegeven... [6])

Hetgeen gij U voorstelt omtrent de eindelijke opgang van onze taal in het Walenland, zal zich misschien na 20 of 30 jaren verwezenlijken, maar zekerlijk niet gedurende mijnen leeftijd. Ik doe hier wat ik kan om de nationale eer te verdedigen, maar dat is een sjouw... [7]).

---

[1]) *Ged.* VIII³, 240.
[2]) *Ged.* VIII², 212.
[3]) *Ged.* VIII², 263.
[4]) Schrant aan van Ghert 2 Mei 1825 (*Ged.* VIII², 646).
[5]) Schrant aan van Ewijck, 3 Mei 1825 (*Ged.* VIII³, 265). — Een K. B. van 14 Aug. 1825 sluit den toegang tot universiteiten, collegium philosophicum en staatsbedieningen af voor jongelieden die hunne humaniora buitenslands hebben geleerd.
[6]) Aan Fabius, 19 Juni 1820. (*Ged.* VIII³, 400).
[7]) Aan Fabius, 31 Juli 1820 (l. c.).

Digitized by Google

In het afgeloopen Academiejaar zijn mijne lessen vlijtiger en ook met meer nut gevolgd dan in het voorgaande. 30 teekenden op de eerste beginselen in, welke ik in het Fransch hield, en nagenoeg 20 op de welsprekendheid en letterkunde in het Hollandsch, terwijl ik één dag in de week bestemd had voor 6, die de meeste vorderingen maakten. Deze laatste les gaf ik aan mijn huis van 5 tot 9 in den namiddag. Met de 20 gaat het zeer goed, zij beloven veel, en de 6 vooral maken een kern, welke vereenigd met 3 die het meest vorderden bij de 30, een goede hoop voor het vervolg geven. De overigen van de 30 kwamen in den aanvang van het eerste halfjaar tamelijk wel op, maar nauwelijks begon men onder de jongelieden te vermoeden dat de nieuwe wetboeken niet ingevoerd zouden worden, of de lessen verliepen geheel en al... [1]).

Ik heb den jongen graaf Vilain XIII gister zijn eerste les gegeven en hoop iets van hem te maken... [2]).

De zoogenaamde *liberalen* zouden er weinig zwarigheid in vinden, om met de donkersten de handen ineen te slaan, wanneer er voor den tegenstand maar iets mede gewonnen kon worden. Behalve eenige ambtenaars, die „aap wat heb je mooie jongen" spelen, is de onwilligheid en hatelijkheid hier voor Hollanders ondragelijk... [3]).

In Juni 1824 schrijft Kinker het eerst [4]) over een onderwerp waarop hij later in een brief aan van Maanen terugkomt [5]): de houding van een nieuw Luiksch blad, de *Mathieu Laensberg*, door jongelieden van liberalen huize geschreven [6]), die, naar bij de oprichting verwacht werd, hevige polemiek zouden voeren tegen het katholieke Luiksche blad, den *Courrier de la Meuse*, doch deze met opzet schijnen te vermijden: „zooveel heb ik reeds gezien, dat deze twee in schijn vijandige journalen elkander geen blaren zullen bijten." Eerste voorspook dier „union des catholiques et des libéraux" die, hand over hand toenemend, 's Konings werk sloopen zal.

---

[1]) Aan Falck, 2 Sept. 1820 (*Ged.* VIII², 244).

[2]) Aan Falck, 12 Nov. 1820 (*Ged.* VIII², 255).

[3]) Aan Fabius, 28 Mei 1821 (*Ged.* VIII³, 400). — Van 16 en 25 Aug. 1821 twee brieven aan Falck over Charles Rogier, den lateren revolutionnair en staatsman, die een hatelijk artikel tegen de Hollandsche taal heeft geschreven, en nu moeite doet voor een plaatsing als leeraar aan het athenaeum; waarschuwing, hem niet te benoemen (*Ged.* VIII², 282). — Van Dec. 1822 en Febr. 1823 brieven aan van Maanen over drukker collegebezoek sedert er een gerucht loopt, dat ook in de Waalsche provinciën binnen eenige jaren het Nederlandsch in rechtspraak en bestuur zal worden ingevoerd (*Ged.* VIII², 600, 603).

[4]) Aan Fabius (*Ged.* VIII³, 403).

[5]) 24 Juli 1825 (*Ged.* IX², 11).

[6]) Charles Rogier, Joseph Lebeau, Paul Devaux.

Digitized by Google

De taalwetgeving van Willem I heeft slechts een schijnvictorie behaald. Men boog zich voor gezag, maar was niet innerlijk gewonnen. Vlaanderen als eigen geestelijke figuur is nog niet geboren. Die van Holland is vaag. Toch hebben zich in deze periode persoonlijkheden gevormd: Jan Frans Willems in het Zuiden, da Costa, Groen, Thorbecke in het Noorden. Da Costa's *Bezwaren tegen den Geest der Eeuw* van 1823 doen de officieele wereld een oogenblik de oogen opsperren [1]), maar dan sluit men ze weer; wat da Costa er op volgen laat, is ook weinig aandacht waardig; — op deze eene, schrille uitzondering na, staat het geslacht waartoe deze jongelieden behooren nog buiten de politiek. Het duurt evenwel niet lang meer, of zij zal hen grijpen.

---

[1]) Falck, 224; — id., *Ambtsbrieven* 66. — Kinker aan van Maanen, 14 Sept. 1823 (*Ged.* VIII², 614).

Digitized by Google

ZEVENDE HOOFDSTUK.

DE UNIE.

Twaalf jaar lang had nu de Koning getracht, het hem door eigen verkiezing en den wil van Europa opgelegd program, de unie van Noord en Zuid, te verwezenlijken. Hij meende groote vorderingen te hebben gemaakt, maar een zedelijke verovering had hij niet behaald. Hij had terecht ingezien, dat aanvankelijk meer op eigen krachtsinspanning dan op medewerking der geregeerden moest worden gerekend. Geleidelijk evenwel moest die worden verworven, opdat het vereenigde rijk, buiten den wil der natiën die het samenstelden ontstaan, mèt hun wil zou kunnen worden gehandhaafd. Daartoe moest, naar de overtuiging des Konings, het katholieke deel der Belgische samenleving eene nationale opvoeding erlangen, en hij meende middelen te hebben gevonden die te verstrekken. Van de instemming van de Belgische liberalen hield hij zich overtuigd; zij hadden, naar hij zich vleide, hem te zeer noodig dan dat zij hem ooit zouden kunnen afvallen. Het is anders uitgekomen. De unie van Noord en Zuid blijft droombeeld, die van Belgische katholieken en Belgische liberalen, eene belichaming dus van een gemeen Belgisch verzet tegen de doeleinden zijner regeering, wordt werkelijkheid.

Daartoe moest er sedert 1815 heel wat veranderd zijn bij katholieken en liberalen beiden. Maar dit was inderdaad het geval. De katholieken zoeken naar waarborgen die de constitutioneele staat, welken zij eenmaal fel bestreden hebben, hun zou kunnen verschaffen. De liberalen zien deze wending en willen die waarborgen ruim toemeten op voorwaarde dat de katholieken hen steunen in de poging een waarachtig constitutioneel regiem

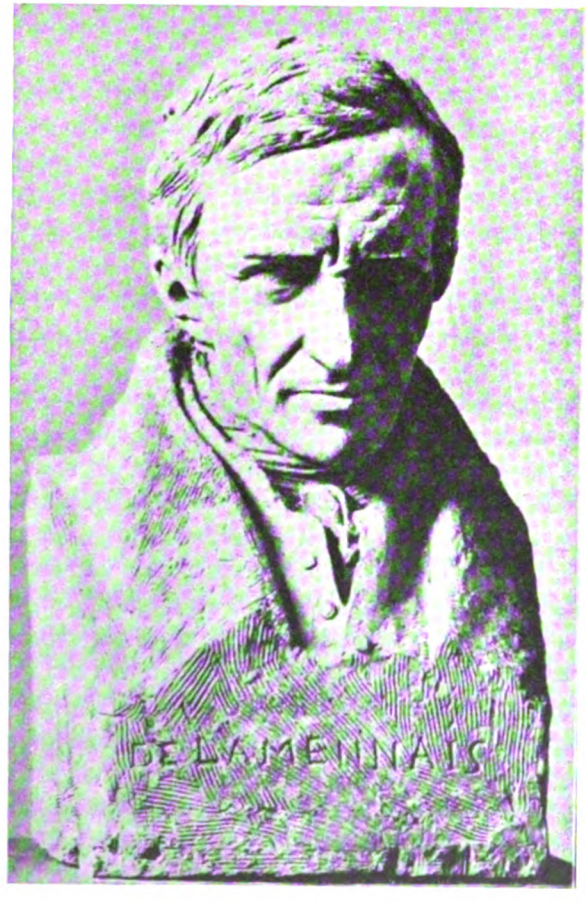
Digitized by Google

Spotprent van 23 Juli 1828 op de Unie der Katholieken en Liberalen.
Steendruk in het Rijksprentenkabinet te Amsterdam.

Digitized by Google

te vestigen. Uit 's Konings vrijen wil zal daartoe nimmer toestemming worden verleend; dus moet de Koning geïntimideerd worden. En hiertoe ziet men kans, sedert de toestanden in Frankrijk eene wijziging hebben ondergaan. Zoolang Frankrijk in handen der congregatie was viel aan het inroepen van Franschen steun voor de liberale politiek in België niet te denken. Met een liberaal geworden Frankrijk in den rug kon men op Willem I veel zwaarder pressie uitoefenen dan te voren. De zaak is dus dat de Belgische geestelijkheid den invloed ondergaat van La Mennais, de Belgische liberalen van houding veranderen na het optreden, in Frankrijk, van het ministerie-de Martignac.

Félicité Robert de La Mennais.

Naar een terre-cuite buste van David d'Angers in het Museum te Angers.

Félicité Robert de La Mennais (1782—1854), Bretonsch edelman, op 34-jarigen leeftijd in 1816 tot priester geordend, zag in het gallicanisme, met name in de bonapartistische uitdrukking daarvan, de organieke artikelen van 1802, den met alle middelen te bestrijden doodvijand der christelijke vrijheid. Nog heeft hij zich niet tegen Rome gekeerd, maar zal ook daarvoor, in een latere periode van zijn leven, niet terugdeinzen, als

Digitized by Google

paus Gregorius XVI den moed niet vat, het verbond van altaar en troon te verbreken. La Mennais acht de toekomst der kerk in de oefening van de eigen kracht der geloovigen gelegen, en verlangt van den staat niet anders dan dat deze de kerk vrijheid late. Aanhoudend verbindt hij de begrippen „God" en „vrijheid" met elkander; de vrijheid die de staat verleenen moet zal ook door ongeloovigen voor hunne doeleinden worden gebruikt, doch zij zullen tegen de innerlijke kracht der kerk op den duur niet kunnen bestaan. Voor het oogenblik kan de kerk hen als bondgenooten in den strijd tegen het staatsalvermogen zeer goed gebruiken. Deze leer van het „catholicisme libéral", in geschrift van 1808, 1814, 1817 en volgende jaren reeds in kiem besloten, vindt eindelijk haar opzettelijke uitdrukking in een boek van 1825, *De la religion considérée dans ses rapports avec l'ordre politique et civil*, dat op de Belgische geestelijkheid, die in den staat eene door ketters bestuurde macht tegenover zich meent te zien, macht waartegen zij slechts in bondgenootschap met onkerkelijke Belgen iets zal vermogen, diepen indruk maakt. De scherpzinnige Kinker heeft reeds vroeg gezien, welke gevaren uit een veranderde houding van de twee deelen der Belgische samenleving tegenover elkander voor de regeering konden ontstaan [1]).

De Belgische liberalen van hunne zijde waren met de regeering medegegaan omdat deze hen tegen het gevaar eener katholieke reactie van den aard gelijk die in het België van 1814 het hoofd opstak, beschermde. Zij zagen rondom zich niets dan bedreiging; Frankrijk scheen aan een witte terreur onderworpen waarbij de regeering van Willem I, hoe weinig persoonlijke aanhankelijkheid zij dan ook voor hem konden gevoelen, zeer gunstig afstak. Maar voldaan waren zij met zijn vaderlijk bewind, dat blijkens de taalpolitiek ook eigen bedoelingen nastreefde, niet aan hun wenschen of belangen ontleend, ja daartegen naar hun gevoelen lijnrecht gericht, volstrekt niet, en dit werd gevaarlijk sedert de liberale oppositie te Parijs onder de regeering van Karel X aanhoudend aan krachten scheen te winnen. De verkiezingen van November 1827 brachten op de 420 leden niet minder dan 250 opposanten in de kamer, Villèle die 's konings vertrouwen bezat moest aftreden, en werd in Januari 1828 door de Martignac vervangen, die gedurende zijn tot Augustus 1829 voortdurend bewind eene politiek van concessiën aan de liberale opinie, voornamelijk op het stuk der drukperswetgeving, beproefde. Minstens gelijke

[1]) Hiervóór, bl. 296.

Digitized by Google

tegemoetkoming als waartoe een Bourbon zich in Frankrijk genoodzaakt zag, meenden de Belgische liberalen van Willem I te mogen verwachten.

Hoofdorgaan der liberale oppositie was de te Brussel uitgegeven *Courrier des Pays-Bas*, voortgekomen uit *Le Vrai Libéral* [1]), en sedert Mei 1826 onder leiding van Jottrand; — in Juni 1828 gaat het blad over aan eene combinatie: den Leuvenschen advocaat van Meenen, Lesbroussart [2]), Jottrand, Claes, Ducpétiaux, van de Weyer en Charles de Brouckere (de laatste spoedig vervangen door Pierre Nothomb). De regeering trachtte er zich tegen te verdedigen door het *Journal de Bruxelles*, opgericht in 1820, sedert het voorjaar van 1825 onder leiding van Gréban, „conseiller forestier" der Algemeene Maatschappij te Brussel; — de naam van het blad wordt in Juni 1827 veranderd in *Gazette des Pays-Bas*. Merkwaardig is een brief van Gréban aan zijn beschermheer van Gobbelschroy van eind '27 of begin '28, waarbij hij weigert, een hem toegezonden vertoog tegen de ministerieele verantwoordelijkheid op te nemen:

Ce serait la première fois que la *Gazette des Pays-Bas* défendrait une cause contraire à l'opinion publique... Si à Rome on ne parvient pas à s'entendre sur l'exécution du concordat, n'est-il pas certain que nous allons bientôt avoir à soutenir une lutte violente et acharnée? Dans cette lutte, quels seront les auxiliaires du gouvernement et sur qui s'appuyera-t-il, si ce n'est sur le parti libéral? [3])

De Koning evenwel wenscht de ministerieele verantwoordelijkheid in de pers bestreden te zien en draagt die taak bij kabinetsschrijven van 7 Maart 1828 aan van Maanen en van Gobbelschroy op [4]). Van Gobbelschroy toont geen den minsten lust in de opdracht: hij heeft er geen menschen toe bij de hand [5]). Van Maanen acht het meer dan tijd, „den euvelmoed der dagbladen door eene wederlegging hunner gevaarlijke stellingen te beteugelen":

Ik geloof dat daartoe het meest geschikte middel zou zijn, om de *Gazette des Pays-Bas*, welke bijna nooit eenig artikel plaatst eigenlijk geschikt tot verdediging van de daden der regeering, die richting te geven, zonder welke haar bestaan, zoo ik mij niet geheel bedrieg, van geen de minste noodzakelijkheid is [6]).

[1]) Hiervóór, bl. 55.
[2]) Zoon van den Lesbroussart genoemd hiervóór, bl. 228.
[3]) *Ged.* IX², 343.
[4]) *Ged.* IX², 348.
[5]) Van Gobbelschroy aan van Maanen, 10 Maart 1828 (*Ged.* IX², 349).
[6]) Van Maanen aan van Gobbelschroy, 18 Maart 1828 (*Ged.* IX², 353).

Digitized by Google

Van Gobbelschroy acht het gestelde doel onbereikbaar:

Hiertoe zou niet alleen eene zeer uitgebreide kennis in alle vakken van het staatsbestuur vereischt worden, maar men zou tot in de bijzonderheden bekend moeten zijn met de oorzaken welke tot het nemen van dezen of genen maatregel bij het gouvernement aanleiding hebben gegeven [1]).

Van Maanen bestrijdt dit advies, herhaalt dat de *Gazette des Pays-Bas* thans van geen nut is, en stelt voor, door aanstelling van kundige redacteuren dit blad meer pit te geven [2]). — Een maand later dringt hij de noodzaak hiervan nog nader aan:

Het is reeds zoo ver gekomen dat dagbladschrijvers, die gedurende jaren lang elkander hadden bestreden, elkander thans de hand toereiken om gezamenlijk Z. M.'s bestuur op het schandelijkste aan te randen [3]).

Van Gobbelschroy verklaart zich hierop nogmaals tegen een aan de *Gazette des Pays-Bas* op te dragen officieele polemiek; beter kan men de oprichting van een blad bevorderen, „dat den schijn zou hebben van op zichzelve te staan en niet tot het gouvernement te behooren" [4]). — Bij kabinetsschrijven van 9 December 1828 doet de Koning van Gobbelschroy berichten, dat hij zich vereenigt met diens gevoelen, „dat officieele dagbladen ongeschikt zijn ter verdediging der acten van de Regeering"; die taak zal „aan bijzondere dagbladen" moeten worden overgelaten [5]).

Sedert geruimen tijd was de regeering al met aanbiedingen bestormd haar in dit opzicht van dienst te wezen. Zij waren van een vreemdeling afkomstig, die in April 1825 te Brussel was opgedoken, zich voorstellende als slachtoffer van partijdige justitie der Bourbons, en zich noemende: graaf de Libry-Bagnano. Bij adres aan den Koning had hij verlof verzocht, voorloopig in de Nederlanden te mogen verblijven, welk verlof hem 7 Mei 1825 op gunstig rapport van van Maanen was verleend. Hij had eerst de vriendschap gezocht van Louis de Potter (die zich eerst met hem inliet maar hem later afsneed), en was vervolgens, in October 1825, op audientie verschenen bij van Gobbelschroy met verzoek, geplaatst te worden bij het *Journal de Bruxelles;* tegelijk vroeg hij naturalisatie aan. Van Gobbelschroy

[1]) Van Gobbelschroy aan den Koning, 9 Juni 1828 (*Ged.* IX², 374).
[2]) Van Maanen aan den Koning, 20 Juli 1828 (*Ged.* IX², 386).
[3]) Van Maanen aan den Koning, 22 Aug. 1828 (*Ged.* IX², 391).
[4]) Van Gobbelschroy aan den Koning, 1 Sept. 1828 (*Ged.* IX², 399).
[5]) *Ged.* IX², 433.

Digitized by Google

plaatste hem niet en op rapport van van Maanen en van Gobbelschroy werd 9 Februari 1826 besloten de naturalisatie een jaar uit te stellen om te zien hoe hij zich onderwijl gedragen zou. Libry gaf hierop een brochure uit *Des Malédictions romaines*, waarin hij Willem I bovenmatig bewierookt:

Rien de comparable à la majestueuse réalité qu'offre à la reconnaissance des peuples et à l'admiration des sages le gouvernement des Pays-Bas depuis dix ans. Il devenait indispensable de remplacer par des mœurs exclusivement nationales ces formes cosmopolites dont ne peuvent jamais complètement se défendre les peuples qui ont passé pendant des siècles de domination en domination... La langue devait prendre un caractère tout national, puisqu'il s'agissait de former une nation... Tout est facile aux rois qui, marchant en ligne avec le génie de leur siècle, ne s'appuient que sur les vrais intérêts de la patrie... [1]).

De toezending van dit geschrift aan den Koning gaat van een verzoek om onderstand vergezeld, waaraan 7 Augustus 1826, op rapport van van Maanen en van Gobbelschroy, ten bedrage van *f* 1000 voldaan wordt; 19 Januari 1827 wordt, op rapport van dezelfde ministers, een tweede verzoek om naturalisatie „gehouden in advies". Intusschen wordt de man, in Februari 1827, door een voorschot van *f* 30.000 uit het Fonds der Nationale Nijverheid in staat gesteld, te Brussel een boekhandel en drukkerij op te zetten; zijne berekeningen evenwel komen falikant uit; in Juni 1828 moet een tweede voorschot van *f* 30.000 in de zaak gestoken worden en in Juli 1829 nog eens *f* 25.000.

Libry wil aan zijn zaak de uitgaaf van een dagblad verbinden. Aanhoudend komt hij hierop terug, maar men durft het niet goed aan, eer men van de straf die hij in Frankrijk ondergaan zou hebben het rechte weet.

Zijn vijanden stellen het voor, of hij daar wegens valschheid in geschrifte tot galeistraf en brandmerk zou zijn veroordeeld; Libry erkent de veroordeeling, doch loochent de schuld en eveneens de tenuitvoerlegging van het vonnis; vóór de straf was toegepast, zou zij in verbanning veranderd zijn geworden. Den Koning komt echter een Lyoneesch dagblad van 30 Juli 1816 ter hand, met verslag der aan Libry inderdaad voltrokken straf van brandmerking op het publiek schavot; Libry verklaart toentertijd door het innemen van vergif bewusteloos te zijn geweest, en zich van de strafoefening niets te herinneren: is het brandmerk aangebracht, dan moet

[1]) *Ged.* IX[1], p. XV.

Digitized by Google

zijn rug er de sporen van dragen; hij ontbloot dien rug, en de referendaris van van Maanen's departement die hem was komen ondervragen ontdekt twee litteekens, die blijkens vorm en plaats geen overblijfselen van het brandmerk T F [1]) kunnen wezen. Waarom hij geen pogingen in het werk stelt, revisie van het vonnis te verkrijgen? De stukken, die zijne onschuld zouden kunnen bewijzen, zegt hij, zijn sinds lang door kwaadwilligen vernietigd [2]). Men behoudt het gevoel der onzekerheid, of men met een schurk dan wel met het slachtoffer eener partijdige justitie te doen heeft. In Augustus 1828 komt hij, nu bij den Koning onmiddellijk, op zijn reeds vroeger aan van Gobbelschroy gedaan en door dezen onbeantwoord gelaten verzoek, hem een dagblad te laten oprichten, terug; de zaak gaat om advies aan van Gobbelschroy en van Maanen. Van Gobbelschroy is er ook thans niet voor gestemd; van Maanen, in een rapport van 27 Augustus 1828, weet geen beter man dan Libry om aan het hoofd van een dagblad te stellen, en adviseert daartoe over te gaan, en het blad te plaatsen onder leiding van de departementen van justitie en van binnenlandsche zaken. Van Gobbelschroy verklaart zich vóór het nieuwe blad, doch tegen het redacteurschap van Libry, met wien hij „geenszins wenscht in betrekking te komen"; moet Libry aan het hoofd, dan laat hij de leiding gaarne aan van Maanen over. Deze raadt nu inderdaad aan, Libry tot oprichting van een dagblad in staat te stellen; een kamerdienaar des Konings verleent zijn tusschenkomst om een geschikt lokaal voor hem te huren; 16 Mei 1829 verschijnt voor het eerst de *National*, en in Januari 1830 blijkt de onderneming den Staat reeds *f* 43.000 te hebben gekost. 15 April 1830 moet van Maanen erkennen van zijn gunstelings financieel beheer een zeer slechten indruk te hebben; intusschen „is zijne nuttigheid te groot, om zich de gedane opofferingen niet te getroosten", en er gaan opnieuw *f* 50.000 in den put. — 23 Augustus 1830 (één dag vóór het uitbreken van het Brusselsche oproer) moet van Maanen adviseeren op een verzoek van Libry, om thans (na de Juli-revolutie) door hem in te stellen pogingen om revisie van zijn proces in Frankrijk te verkrijgen, te doen ondersteunen door den Nederlandschen

[1]) Travaux forcés.

[2]) De veroordeeling van Libry geschiedde tijdens de witte terreur. Hij zou het plan hebben gesmeed, door omkooping een met hem bevriend generaal uit de gevangenis te bevrijden, daarvoor wissels uit Milaan hebben ontvangen die te Parijs moesten worden te gelde gemaakt, en, volgens de beschuldiging, terwijl hij de echte deed innen, bovendien nagemaakte wissels verhandeld hebben. Volgens zijn voorstelling had niet hijzelf, maar de door hem gebruikte tusschenpersoon zich hieraan schuldig gemaakt.

Digitized by Google

gezant te Parijs. Van Maanen adviseert tot afwijzing: „in de eerste plaats toch is de heer Libry-Bagnano geen Nederlander"; en verder is hij, van Maanen, van de juistheid van hetgeen Libry over zijn proces beweert, „nog volstrekt niet overtuigd." Niet op grond van nieuw opgerezen, maar van aanstonds gevestigden twijfel! Zich, onder „nationaal" etiket, te hebben laten verdedigen door iemand dien men naturalisatie nimmer waardig heeft gekeurd, en eigenlijk voor een oplichter houdt, is wel een droevig bewijs hoe vreemd de meest vertrouwde raadsman van Willem I, en de Koning die zijn voorslagen honoreerde, zich hebben gevoeld te midden van het Belgische volk.

Behalve het werven van een huurling had men ook andere middelen te baat genomen: justitieele repressie, en nieuwe wetgeving.

Zoodra de unie tusschen liberalen en katholieken zich manifesteerde, ging men scherper dan te voren tegen dagbladschrijvers te werk, tegen welke het nooit ingetrokken besluit van 20 April 1815 [1]) nog altijd een wapen opleverde. Zoo werden twee Franschen, Bellet en Jador, schrijvers van een onlangs te Brussel opgericht schendblaadje *L'Argus*, waarin van Maanen hevig was aangevallen, tot twee jaren gevangenisstraf veroordeeld; zij deden een beroep op 's Konings genade, die daarop de straf in altijddurende verbanning veranderde. Van de schrijvers van den *Courrier des Pays-Bas* werden Jottrand tot 12, Claes tot 8, de drukker Coché Mommens tot 6 maanden gevangenisstraf veroordeeld. Naar aanleiding van deze en andere vervolgingen stelde het kamerlid Charles de Brouckere, zoon van den gewezen gouverneur van Limburg, de intrekking der wet van 10 April 1815, van het besluit van 20 April 1815 en der wet van 6 Maart 1818 [2]) voor, zoodat drukpersdelicten voortaan slechts onder de gewone strafwet zouden vallen. Het voorstel werd in de Tweede Kamer verworpen met 61 tegen 44 stemmen (de minderheid geheel uit Zuidelijken samengesteld), op grond dat de Koning in de troonrede reeds had toegezegd een nieuwe drukperswet ter vervanging der drie geïncrimineerde maatregelen te zullen indienen. Het ontwerp dezer wet werd 23 November 1828 door van Maanen bij den Koning ingezonden, doch in den ministerraad gewijzigd: uit van Maanen's art. 2, dat strafbaar stelde

[1]) Deel I, 332.

[2]) Schaft voor de misdrijven, vermeld bij de wet van 10 April en het besluit van 20 April 1815 de buitengewone rechtspleging af en laat ze onder de gewone proceduur vallen.

Digitized by Google

degenen die de burgers zullen hebben uitgelokt tot haat van den Koning, of tot minachting der verordeningen en bevelen, door hem onmiddellijk uitgevaardigd en gegeven, de *achtbaarheid of* verbindelijkheid der bestaande wetten zullen hebben aangerand, ofte wel de openbare rust in de waagschaal zullen hebben gesteld, *door verdeeldheid en oneenigheid tusschen de burgers op te wekken en aan te kweeken, wantrouwen en wanorde in het Rijk te bevorderen, of de regeering schendig aan te vallen en te verzwakken*

schrapte de ministerraad de boven cursief gedrukte woorden. Eene verdere verzwakking onderging het ontwerp nog tijdens de behandeling in de Tweede Kamer, waar het vervolgens 28 April 1829 met groote meerderheid werd aangenomen. Intusschen had in den tusschentijd de justitie van de wetsteksten die stonden vervangen te worden nog een druk gebruik gemaakt. O. a. was de Potter er onder veroordeeld, voor een artikel in den *Courrier des Pays-Bas* van 8 November 1828:

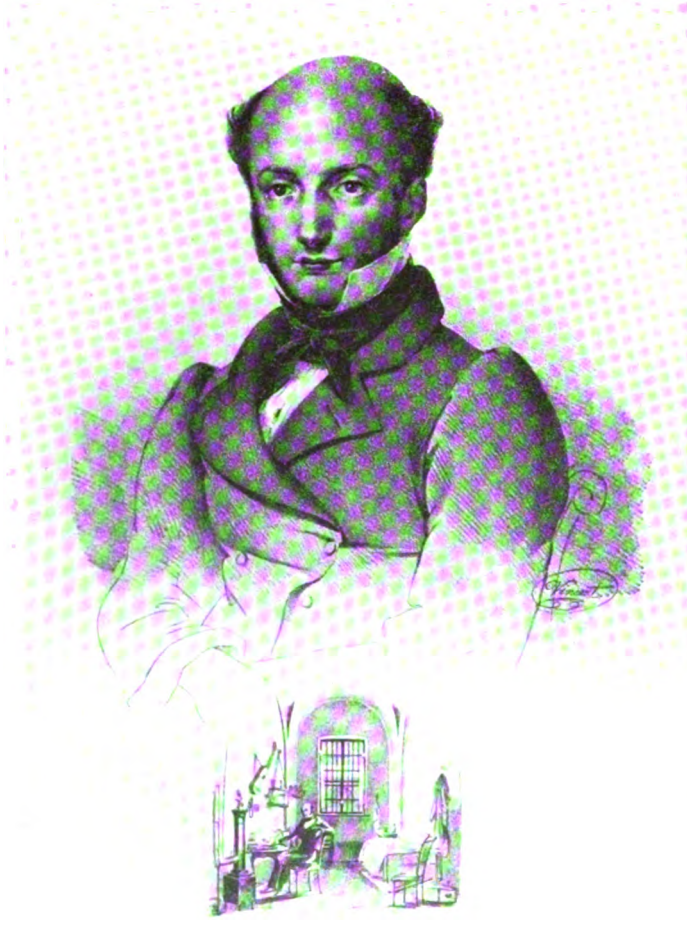
C'était si commode de pouvoir répondre aux Français, qui, après quinze jours de séjour à Bruxelles, nous disaient: Quoi! pas de jury? — Non, mais aussi pas de jésuites. — Quoi! pas de liberté de la presse? — Non, mais aussi pas de jésuites. — Quoi! pas de responsabilité ministerielle? Pas d'indépendance du pouvoir judiciaire, un système d'impositions accablant et antipopulaire, et une administration boiteuse? — Il est vrai, mais point de jésuites.

Il me vient une idée: opposons des mots à des mots. Jusqu'ici, on a traqué les jésuites; bafouons, honnissons, poursuivons les ministériels; que quiconque n'aura pas clairement démontré par ses actes qu'il n'est dévoué à aucun ministre, soit mis au ban de la nation, et que l'anathème de l'impopularité pèse sur lui avec toutes les suites.

Ducpétiaux werd vervolgd voor een artikel, waarin hij de aan Bellet en Jador verleende „gratie" eene *ironie barbare* noemde; hij werd 12 December 1828 veroordeeld tot een jaar gevangenisstraf en *f* 500 boete, de Potter 19 December tot 18 maanden gevangenisstraf en *f* 1000 boete, na een door hemzelven uitgesproken rede waarin hij den *Courrier des Pays-Bas* prees „als een blad dat tenminste door Belgen alleen geschreven werd," en het volgende politieke programma opstelde:

1°. L'abrogation pure et simple des lois exceptionelles.
2°. La responsabilité ministérielle.
3°. Une organisation définitive du pouvoir judiciaire.
4°. La conservation du jury.
5°. Des codes en harmonie avec les lumières du siècle.

Digitized by Google

Louis de Potter. Als vignet de Potter in zijn cel.

Naar een steendruk van Vincent, van 2 Dec. 1829, in het Rijksprentenkabinet te Amsterdam.

Digitized by Google

6°. Le droit inviolable de soutenir en la langue qui nous est la plus familière en notre langue française, nos intérêts les plus chers.

7°. La liberté de l'instruction.

8°. L'inviolabilité des droits publics.

Op het uitspreken van het vonnis ontstond een groot tumult, en terwijl de veroordeelde naar de gevangenis der Petits Carmes werd overgebracht, werden aan van Maanen's woning te Brussel de glazen ingesmeten.

Een stroom van petitiën kwam binnen, die de Potter's program overnamen, te zamen met wel 70.000 men mag niet zeggen onderteekeningen (want in de plaats daarvan zetten vele ongeletterden een kruis), maar dan toch adhaesiebetuigingen. Gewillig teekenden de Vlaamsche boeren, op de uitnoodiging van kapelaan of kasteelheer, op petitiën die onder meer op intrekking der hen beschermende taalbesluiten aandrongen. Geheel gelijkluidend waren de petitiën nog niet: te Brussel maakten liberalen bezwaar, voor de vrijheid van onderwijs, te Gent vele katholieken, voor de vrijheid van drukpers te petitionneeren. Maar over het geheel gelukte deze poging tot bevestiging en uitbreiding der unie tusschen katholieken en liberalen wonderwel. De *Courrier de la Meuse* gaf zich moeite, ook de Noord-Nederlandsche katholieken, in het bijzonder die van Noord-Brabant en Limburg, voor de beweging te winnen; een streven waarop men wel eenig succes had. In een artikel van 15 Maart 1829 werden de katholieke gewesten der Nederlanden als een tweede Ierland voorgesteld:

Les trois quarts de la population se sont aperçus qu'ils ont été gouvernés jusqu'aujourd'hui au profit d'un quart. Qu'on le leur fasse oublier, si l'on peut!

Eene gouvernementeele actie tot protestantiseering van België viel echter moeilijk te bewijzen: de provinciale en locale besturen, alle rechtbanken waren er bijna uitsluitend met katholieken bezet. Enkele uitzonderingen kon men aanhalen: Oost-Vlaanderen en sedert eenigen tijd Luik hadden protestantsche gouverneurs (van Doorn en Sandberg), maar Utrecht een katholiek (van Ertborn). Zooveel te ijveriger werd in vervolgartikelen betoogd, dat bij de departementen van algemeen bestuur, bij speciale diensten, bij het bestuur van Noord-Brabant en dat te Maastricht de protestanten bevoordeeld waren. Van de 17 leden van arrondissementsrechtbanken in Noord-Brabant zijn er 8 protestant, van de 3 procureurs des konings 2, van de 3 substituten 1, van de 3 griffiers 1. Sedert 1813 zijn er 12 plaatsen in die arrondissements-rechtbanken opengevallen; 8

Digitized by Google

daarvan zijn aan protestanten gegeven. (Bij de rechterlijke organisatie in den Franschen tijd, die van Brussel uit was geleid, onder welks gerechtshof toen Noord-Brabant behoorde, was in die provincie geen enkel protestant benoemd). Sedert 1813 zijn in Noord-Brabant 16 vrederechters benoemd waarvan 10 protestant, en 13 griffiers bij de vredegerechten, waarvan 8 protestant. In de rechtbank te Maastricht zitten 4 protestanten; de procureur des konings en één zijner twee substituten zijn er protestant; de griffier der Staten (tevens schoolopziener) eveneens, de tweede schoolopziener eveneens. In het Hooggerechtshof in den Haag (waaronder thans Noord-Brabant ressorteert) zijn van 1813 af alle vacatures (ten getale van 20) door protestanten vervuld; in dat te Luik zijn 2 protestanten benoemd. Katholieken, ook als zij aan een eigen begraafplaats de voorkeur geven, moeten tot de kosten der algemeene begraafplaatsen bijdragen (waarvan zij, wat niet vermeld wordt, een afgesloten gedeelte in gebruik kunnen bekomen). De *Arnhemsche Courant*, „journal protestant par excellence", geredigeerd door een predikant [1]), durft er voor uitkomen dat het gouvernement R. K. priesters heeft willen vormen naar Duitsch model; durft te vragen of het ook een monopolie moet heeten, wanneer het gouvernement vervalsching en vergiftiging van voor den mensch noodzakelijke levensmiddelen tegengaat, daarmede willende te kennen geven, dat voor geestelijk voedsel hetzelfde gelden zou:

Où est-ce que l'arbitraire trouve son appui? Est-ce dans la Belgique catholique ou dans la Hollande protestante? Dans quelle partie du royaume s'écrie-t-on qu'il faut traiter ses concitoyens comme des empoisonneurs publics?...

Dans le nord, vous avez placé l'instruction presque exclusivement entre les mains des protestans. Dans le midi, vous avez placé autant de protestans que vous avez pu; vous avez ôté l'instruction aux évêques; vous avez détruit les établissemens purement catholiques; vous avez forcé le jeune clergé à venir puiser chez vous les principes de M. le docteur Winsinger [2]); vous le forcez même à assister à des leçons données par des professeurs protestans [3]). Vous avez beau dire que vous êtes *partisan sincère de la tolérance*, que vous *n'avez pas cherché à établir une église nationale* [4]); vos actes vous ont trahi... *Je ne voulais former qu'un*

[1]) H. H. Donker Curtius (broeder van Dirk Donker Curtius).

[2]) Hoogleeraar aan het Collegium philosophicum, in het kanoniek recht.

[3]) Visscher, hoogleeraar in de Nederlandsche letterkunde.

[4]) De cursieve woorden waren gebruikt in een artikel der *Gazette des Pays-Bas* van 22 Maart 1829. — Het hier aangehaalde artikel van den *Courrier* is van 29 Maart.

Digitized by Google

clergé national, dites-vous. Non, vous répond la *Gazette d'Arnhem*, vous avez voulu former un *clergé allemand*...

On avoue que toute la haute administration est entre les mains des Hollandais protestans [1]). De tous les ministres un seul est catholique [2]); encore est-il si bien catholique qu'il nous a forcés de regretter un protestant qui a occupé le même poste [3]). La loi fondamentale, la justice, la raison, la politique ne commandaient-elles pas de chercher, par tous les moyens légaux, à nous dédommager de cette triste inégalité, à établir une sorte d'équilibre dans le royaume? L'a-t-on fait?... Puisque, de votre propre aveu, vous avez pris des mesures rigoureuses contre un ennemi qui n'était pas dans le pays; puisque vous avez été jusqu'à nous priver de nos droits, seulement pour *prévenir l'invasion du jésuitisme, qui triomphait en France*, permettez-nous de nous occuper un peu d'un adversaire qui est au milieu de nous. Le protestantisme n'est pas au delà de nos frontières: il est ici...

Le ministère est protestant, et l'on peut dire que le gouvernement tout entier est protestant. Il croit que les catholiques le supportent avec peine, en quoi il est, certes, loin de se tromper... Des catholiques pervers, des hommes intolérans, lui ont fait accroire que la religion catholique est incompatible avec un bon gouvernement, qu'il n'y a ni paix ni repos à espérer avec nous qu'en nous *régénérant*. Le grand reproche qu'ils pensent avoir à nous faire c'est que nous reconnaissions un pouvoir spirituel indépendant du pouvoir temporel; c'est l'éternel sujet de leurs craintes. Ils s'imaginent que si nous ne reconnaissions d'autre chef sur la terre que notre souverain temporel, nous serions beaucoup plus faciles à gouverner. Et c'est cette opinion qui a présidé à l'adoption de la plupart des mesures dont nous nous plaignons.

Il n'est pas probable qu'on veuille faire de nous des protestans par doctrine, on veut seulement nous inspirer cet esprit d'indifférence et d'indépendance religieuse qui semble caractériser quelques malheureux ecclésiastiques du grand duché de Luxembourg et beaucoup de prêtres allemands. Voilà la tendance du protestantisme quant à la doctrine; mais c'est particulièrement sous le rapport de la politique qu'il nous importe de l'observer.

Nous avouerons qu'après voir examiné sa marche depuis l'existence du royaume jusqu'à présent, et en combinant les faits que nous avons sous les yeux avec la conduite qu'il a constamment tenue dans ce pays depuis deux siècles et demi, nous ne saurions nous empêcher d'y voir une sorte *d'aristocratie* qui n'a peut-être pas de centre d'action bien déterminé, mais qui n'en avance pas moins... [4]).

---

[1]) Gevolg der vereeniging, had de *Gazette* gezegd, met een reeds volledig georganiseerden staat.

[2]) Van Gobbelschroy.

[3]) Röell.

[4]) *Ged.* IX[1], p. XXX.

Digitized by Google

Men bespeurt uit dit citaat dat de felle aanvallen van liberale zijde op het gouvernement gericht, volstrekt niet het gevolg hadden het katholiek verweer in felheid te doen afnemen. Wat deden beide partijen anders dan elk op hare wijze aan te toonen, dat de „union intime et complète" was mislukt?

In de kerkelijke zaken had het sluiten van het concordaat geen opluchting gebracht. Na van Gobbelschroy's circulaire van 5 October 1827 [1]) was de eene moeilijkheid op de andere gevolgd.

Men herinnert zich dat de afspraak met Rome inhield, dat voor de eerste reis de vacante bisschopszetels bezet zouden worden zooals in 1817 met dien van Mechelen geschied was: in overleg tusschen Koning en Paus [2]). Tot dit overleg vrucht had gedragen, wilde de Koning de invoering van het concordaat uitstellen. Van Maanen, die tegen de ratificatie van het concordaat was geweest, gelooft aanvankelijk nog dat de Paus den Koning aan de bisschoppen zal helpen die deze verlangt:

De zaak hangt alzoo af van *personen*, niet van *beginselen* of *instellingen*, en dit laatste had ik voor mij zelven liefst anders gezien. Voor het overige is er gegronde hoop, dat de eerste bisschoppen geene andere zullen zijn, dan die de Koning zal verlangen [3]).

Germain, de secretaris van ambassade van de Celles (deze zelf bevond zich nu in de Nederlanden ter bijwoning van de zitting der Staten-Generaal) diende 15 October 1827 te Rome eene nota in: „La mise en vigueur de la convention pourra seulement avoir lieu lorsque tout ce qui se rapporte à son exécution sera réglé entre S. M. et le Saint-Siège" [4]). Rome antwoordde hierop, 20 October 1827, in bevestigenden zin; men droeg daar toen nog geen kennis van van Gobbelschroy's circulaire, die eerst 14 October in den *Courrier des Pays-Bas* gepubliceerd was.

Eind October 1827 meldden zich leerlingen van het Collegium philosophicum ter opneming in Méan's seminarie aan. De aartsbisschop volhardde in zijne sedert de oprichting van het Collegium aangenomen houding:

[1]) Hiervóór, bl. 264.
[2]) Hiervóór, bl. 256.
[3]) Van Maanen aan van Doorn, 6 Oct. 1827 (*Ged.* IX², 336).
[4]) Terlinden II, 159.

Digitized by Google

hij weigerde de jongelieden den toegang. Bij het Collegium waren als leerlingen toegelaten in 1825 165 jongelieden, 208 in 1826, maar de zekerheid dat zij geene plaatsing op de seminariën zullen vinden doet vervolgens den toeloop verminderen: het getal bedraagt nog 124 in 1827, en valt dan naar beneden tot 44 in 1828 en 8 in 1829. In het geheel heeft het Collegium

Anonyme spotprent op het Collegium Philosophicum en de houding, daartegenover aangenomen, door den Prins de Méan.

dus 551 leerlingen gehad: 15 uit de Noordelijke, 534 uit de Zuidelijke provinciën (180 uit Luxemburg) en 2 uit Pruisen. Van deze 551 studeerden er 523 op beurzen van het gouvernement. Eén, zegge één der 551 is toegelaten op een bisschoppelijk seminarie in de Zuidelijke provinciën (te Doornik), 3 zijn priester geworden in een der Noordelijke provinciën, 71 zijn op staatskosten naar het buitenland gezonden om hunne theologische studiën te voltooien: 4 naar Rome, 26 naar Trier, 41 naar Bonn. Daar de kleine

Digitized by Google

seminariën [1]) in den herfst van 1825 gesloten waren en de leerlingen van het Collegium niet toegelaten werden, ontvolkten zich de bisschoppelijke seminariën; die te Mechelen, Gent, Luik, Namen en Doornik telden in 1825 respectievelijk 363, 330, 350, 285 en 158 leerlingen; in 1828 zijn deze getallen gedaald tot 56, 140, 80, 50 en 18 [2]). Men begrijpt met welke gevoelens van verademing de totstandkoming van het concordaat in katholieke kringen begroet was; 15 October 1827 zendt van Doorn den minister van binnenlandsche zaken een liedje toe dat te Gent en te Brugge op straat wordt gevent:

De jonge lieden in 't gemeyn
Die door geboort geroepen zijn
  Tot 't heylig Priesterdom,
  Die zullen alom
  Worden onderwezen
Volgens bisschoppelijke goedvinding
Geen wet hun meer tot philosophie dwing
  Hemelsche melody
  Hoort men aen alle zey;
  De christene deugd is vrij [3]).

Toen Méan in December eenige geestelijken naar den Koning zond om hem met de totstandkoming van het concordaat geluk te wenschen, werd deze deputatie ongenadig ontvangen: „de aartsbisschop", voegde de Koning den spreker toe, „laat het bij woorden, en ik wil daden zien" [4]). — „Le Gouvernement", antwoordt de Méan den Koning leukjes, „en envoyant les pièces, a donné clairement à entendre que tout devait rester provisoirement sur l'ancien pied" [5]).

Gerechtelijke vervolgingen werden evenzeer tegen katholieke priesters als tegen liberale dagbladschrijvers ingesteld. Een geestelijke (Buelens) wordt tot een jaar gevangenisstraf veroordeeld voor een latijnsche ode, waarin de regel voorkomt: *Haereticum nescit Belga subire jugum;* een ander pastoor tot gelijke straf, omdat hij dit product van zijn collega in het Vlaamsch

[1]) Floreffe (Namen), St.-Roch (Luik), St.-Michielsgestel (Noord-Brabant), Kuilenburg (Gelderland), St.-Nicolaas en Aalst (Oost-Vlaanderen), Roeselaere (West-Vlaanderen), Mechelen (Antwerpen), Hageveld (Holland), Amersfoort (Utrecht).
[2]) Terlinden I, 442—'44.
[3]) *Ged.* IX², 336.
[4]) Terlinden II, 172.
[5]) 15 Dec. 1827 (Terlinden II, 173).

Digitized by Google

vertaald heeft in den Antwerpschen *Postrijder;* een derde (de Smet, medewerker aan den Gentschen *Catholique*) voor een preek tegen het openbaar onderwijs [1]).

18 October 1827 had Leo XII den Koning aangeboden, tot uitvoering van het concordaat twee gemachtigden naar de Nederlanden te zenden, den kardinaal Cappellari en Mgr. Cappaccini (gewezen rechterhand van den staatssecretaris Consalvi, en die in de onderhandeling met de Celles gebruikt was geweest). De Koning evenwel bedankte voor een zoo aanzienlijke zending; tegelijk gaf hij te kennen dat de taak ook niet aan de Méan kon worden opgedragen, op wien hij zeer verstoord was (15 December 1827) [2]). Hierop sloeg de Paus, na eenig wachten, een officieuze zending van Cappaccini alleen voor, „om uit het labyrinth te geraken" (10 Juni 1828), en de Koning antwoordde, dezen prelaat, „*comme simple voyageur*, chargé d'exposer les pensées de Votre Sainteté sur la manière dont toutes nos affaires pourraient se terminer", gaarne te zullen ontvangen (13 Juli 1828).

De instructie van Cappaccini hield in, dat hij den weerzin des Konings tegen de invoering van het concordaat door de Méan moet zien te breken, en niets mag toegeven op het stuk van het Collegium philosophicum. Hij verliet Rome 5 September 1828, doch daar hij eerst te München, Trier en Keulen te doen had, kwam hij eerst 10 October te Brussel aan.

Behalve Mechelen vaceerden thans alle Belgische diocesen: Hirn was in 1826 overleden, Pisani in het begin van 1828. De Koning had den Paus reeds over candidaten doen polsen, maar slechts over één was men het eens geworden: een der Brusselsche pastoors, Ondernard, was 23 Juni 1828 tot bisschop van Namen gepreconiseerd. Voor andere zetels begeerde de koning Duitschers: voor Mechelen (want hij wilde de Méan weg hebben) von Hommer, bisschop van Trier; voor Amsterdam Miltz en voor Gent Auer, twee van von Hommer's geestelijken. Cappaccini kon Miltz en Auer gemakkelijk op zijde schuiven: zij bleken niet gezind, hun posten in Duitschland voor een Nederlandschen bisschopszetel te verlaten. Tegen de benoeming van von Hommer zette hij zich schrap. Hij bestreed de candidatuur van Schrant, de Koning die van Barrett [3]). In Januari en begin Februari 1829 werd men het eens over eene benoeming van van Bommel, gewezen direc-

[1]) Terlinden II, 179; *Ged.* IX², 347.
[2]) Terlinden II, 186, 191.
[3]) Vgl. hiervóór, bl. 256.

Digitized by Google

teur van het klein-seminarie te Hageveld, tot bisschop van Luik; van Delplancq, pastoor-deken van Hannut in het arrondissement Borgworm, tot bisschop van Doornik, van van de Velde, deken van Lier, tot bisschop van Gent. De nieuwe paus, Pius VIII (Leo XII was 10 Februari 1829 overleden) preconiseerde ze alle drie 8 Mei 1829, en na eenig gehaspel over de bewoordingen van het placet, dat 4 October werd verleend, konden in het najaar van 1829 de nieuwe bisschoppen worden geconsacreerd. Nu restte nog de circumscriptie en bezetting der diocesen van Brugge, den Bosch en Amsterdam, waarmede het concordaat van 1827 zou zijn ten uitvoer gelegd. Rome wachtte de vervulling van 's Konings toezegging omtrent de facultatiefstelling van het bezoek van het Collegium philosophicum in, alvorens tot de uitvoering van het concordaat de hand te leenen.

Ter inlichting van den nieuwen kardinaal-staatssecretaris Albani schrijft Cappaccini over den kerkelijken toestand der Nederlanden 12 April 1829 een groot rapport. De bewering dat Willem I België wil protestantiseeren noemt hij onjuist: zijn lievelingsdenkbeeld is de fusie van Holland en België, wat niet hetzelfde is. In het belang dier fusie wil hij het ultramontanisme zijner Zuidelijke onderdanen bestrijden, en onderscheidt zich hierin niet wezenlijk van de meeste Europeesche vorsten, behalve dan hierin, dat wat voor de meesten een richtsnoer van buitenlandsche staatkunde is, door Willem I bovendien om redenen van binnenlandsche staatkunde wordt nagejaagd. De Belgische geestelijkheid is bekrompen, staat intellectueel niet zeer hoog en mist daardoor invloed op de hoogere burgerij, maar is zeer gehecht aan den H. Stoel en tot passieven weerstand uiterst geschikt. Zij juicht het concordaat toe, terwijl de katholieke geestelijkheid in het Noorden er koel, zoo niet afwijzend tegenover staat. De aartspriesters daar voelen zich als bisschoppen; de vice-superior der Hollandsche missie was financieel van hen afhankelijk en liet hun feitelijk de bezetting der parochiën over. De invloed van La Mennais op het Belgische katholicisme is opmerkelijk, en dit blijkt ook uit de katholieke pers, die men eerder intoomen dan prikkelen moet. Zij ontstemt anders den Koning te zeer, dien Rome noodig heeft; hoewel constitutioneel vorst heetend, is hij van nature tot concessiën weinig geneigd. Hij heeft een onbuigzamen wil en is een man van groote talenten [1]).

De datum van dit belangwekkend rapport, 12 April 1829, is dezelfde

[1]) Terlinden II, 240.

Digitized by Google

als die eener nota, te Rome door de Celles overhandigd, waarbij de Koning verzoekt, Cappaccini als internuncius bij zijn hof te willen accrediteeren.

Te voren was hij op een pauselijk afgezant nooit gesteld geweest, maar de aanval der unie wordt zoo hevig, dat hij in een intiemere verhouding tot den Paus het noodzakelijk middel gaat zien, de Belgische katholieken in toom te houden. Den 1sten Mei 1829 bood Cappaccini zijn geloofsbrieven aan. Den 17den Mei richt de Paus een schrijven tot de Belgische geestelijkheid, haar vermanende om wanneer het bezoek aan het Collegium philosophicum facultatief wordt gemaakt, zich niet langer tegen toelating van leerlingen dezer instelling tot de bisschoppelijke seminariën te verzetten [1]). 20 Juni verschijnt hierop het K. B., dat de verplichting voor aanstaande geestelijken, om het Collegium philosophicum te bezoeken, opheft. Een tweede K. B. van denzelfden datum autoriseert de bisschoppen, eene lijst van jongelieden die hunne voorbereidende studiën binnen of met 's Konings toestemming buiten het koninkrijk hebben verricht, aan den minister van binnenlandsche zaken over te leggen, met verslag waarin die studiën hebben bestaan; de jongelieden kunnen daarna tot de bisschoppelijke seminariën worden toegelaten na publiek examen. Beurzen kunnen worden toegekend aan zoodanigen die blijkens bijzonder examen, afgelegd ten overstaan van

Naar een steendruk van Pinati, in het Rijksprentenkabinet te Amsterdam.

[1]) Terlinden II, 252.

Digitized by Google

door den Koning benoemde personen, daartoe in aanmerking komen.

Dit besluit sloot degenen uit, die na de sluiting der kleine seminariën naar St.-Acheul waren geloopen, en werd daarom door de katholieke partij hevig bestreden. Ook Cappaccini betreurde het: „se i consiglieri di Sua Maestà le avessero proposto di contentarsi del solo primo decreto, tutto sarebbe regolato *e la unione dei cattolici coi liberali sarebbe terminata*" [1]). Hij had van 17 tot 20 Juli met de Belgische bisschoppen geconfereerd op een buitenhuis te Contich; vooral van Bommel had zich daar onverzoenlijk getoond. 14 Augustus 1829 veroordeelde de Méan in een brief aan zijne geestelijkheid het tweede besluit van 20 Juni; kort daarna deed van de Velde hetzelfde, en van Bommel publiceerde in September eene scherpe anonieme brochure, *Trois chapitres sur les deux arrêtés du 20 juin:*

Les catholiques du royaume des Pays-Bas commencent à être généralement convaincus qu'on ne s'est pris d'un si beau zèle pour l'instruction plus forte et plus approfondie des jeunes gens destinés à devenir les ministres de leur culte que parce que cela entre comme moyen absolument nécessaire dans le vaste plan, non pas de protestantiser le clergé et le peuple, mais de corrompre, à la longue, l'orthodoxie, la pureté de leurs principes, afin de leur faire subir, à tous, les deux grandes conséquences du système de tolérance religieuse: *soumission*, en matière ecclésiastique et disciplinaire, à la puissance civile, et *relâchement* des liens qui attachent tous les vrais catholiques au Saint-Siège.

Aan Cappaccini geeft van Bommel deze veeg:

On prétend même dans les salons de Bruxelles qu'un personnage qui n'est venu au pays que pour appuyer de son crédit les intérêts des catholiques, et qui n'a droit de s'en mêler qu'autant qu'il les appuie, s'est laissé prendre au leurre.

In 1815 had men de Broglie voor zulke taal vervolgd, maar van Bommel bleef vrij. De Koning verklaarde zich tegenover Cappaccini bereid, het tweede besluit van 20 Juni te wijzigen, zoo de Méan het hem eerbiedig verzocht; de aartsbisschop wilde aan dit verzoek voldoen, maar van Bommel verbood het en wist zelfs Cappaccini van zijn aanvankelijke ondersteuning van 's Konings voorslag terug te brengen: hij verzekerde dat Willem I was afgestreden, en Cappaccini bevond, in een particuliere audientie op 1 October 1829, dat deze meening juist was. De Koning gaf hem kennis van het volgende besluit, dat hij, zonder het aan advies van den Raad van State of van de

[1]) Cappaccini aan Albani, 7 Aug. 1829 (Terlinden II, 262).

Digitized by Google

bestendige commissie voor den R. K. Eeredienst te onderwerpen, den volgenden dag uitgaf:

art. 1. De bisschoppen kunnen zonder verwijl hunne bisschoppelijke seminaria op grond van het concordaat inrichten gelijk zij zullen vermeenen te behooren;

art. 2. Ook jongelieden die hunne voorbereidende studiën zonder 's Konings toestemming in het buitenland hebben verricht, kunnen tot de seminaria worden toegelaten.

Cappaccini geeft in zijne dépêches aan Albani eigenlijk een andere voorstelling dan ik in mijn tekst uitschreef: hij verzekert dat hij met den Koning tijdens het onderhoud van 1 October het besluit *redigeerde*. Ik vermoed dat dit onjuist is, en dat van Bommel de waarheid spreekt, die verhaalt dat de Koning met zijn auteurschap der *Trois chapitres* volkomen bekend was, en ook wist dat dit geschrift in overleg met den vicaris-generaal van het aartsbisdom Mechelen, Sterckx (die den nagenoeg kindsch geworden de Méan volkomen beheerschte) was opgesteld; dat de Koning daarop van Bommel ontbood, en hem een besluit verzocht dat de katholieken zou kunnen voldoen; dat hij dit besluit te zamen met Sterckx opstelde, en dat de Koning het vervolgens ook nog aan Cappaccini voorlas [1]).

Nog in October liet van Bommel op de *Trois chapitres* een tweede naamlooze brochure volgen: *Essai sur le monopole de l'enseignement aux Pays-Bas*. Het besluit van 2 October, heet het daarin, mag niet als een concessie des Konings aan de katholieken worden beschouwd:

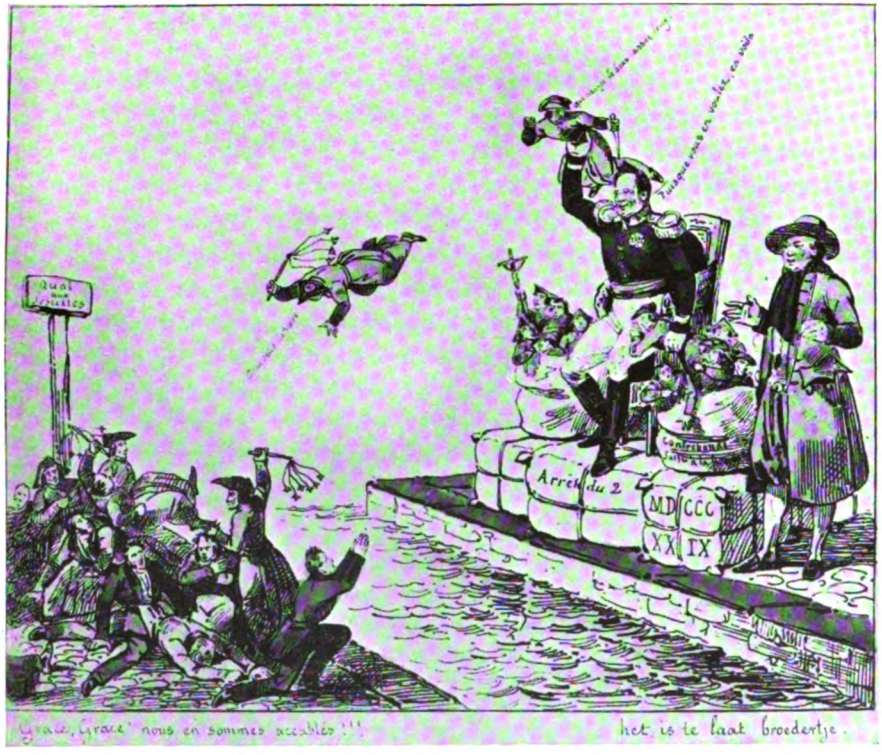
Qui dit concession dit cession d'un droit en faveur d'un tiers, et, loin que le Roi ait ici cédé un droit, il n'a fait que réintégrer les évêques dans celui qu'ils avaient constitutionnellement... Le Roi n'a fait qu'ôter les entraves illégales mises à l'exercice d'un droit qui, essentiel au culte catholique, était également garanti par la Loi fondamentale; il a déclaré affranchies l'instruction et l'éducation des jeunes clercs, parce que nécessairement elles devaient l'être. Ce n'est donc pas une concession qu'il a faite; c'est un acte de royale justice. Tous les catholiques l'ont senti; tous les vrais libéraux et les protestans de bonne foi le sentent comme eux.

Onmiddellijk reorganiseerden nu de bisschoppen hunne seminaria in dezen zin, dat aan het groot-seminarium een klein-seminarium, voor humaniora en philosophie, werd verbonden. Aan kweekelingen van het Collegium philosophicum bleven zij den toegang weigeren; opheffing dezer instelling,

[1]) Terlinden II, 272.

Digitized by Google

gaf van Bommel den Koning te kennen, moest van het besluit van 2 October het onvermijdelijk, immers logisch gevolg zijn. De Koning vroeg hem schriftelijke uiteenzetting omtrent dit punt, die van Bommel 5 October indiende onder den titel *Système de liberté illimitée des cultes et des opinions religieuses*

Spotprent van 1829, op de terugzending in October en November 1828 van Jezuïeten naar Frankrijk.

Naar een anonymen gekleurden steendruk in het Rijksprentenkabinet te Amsterdam.

mis constitutionnellement en rapport avec la Loi fondamentale du royaume des Pays-Bas et spécialement appliqué au culte catholique, en die geheel dezelfde denkbeelden inhoudt, in ruimer verband in zijn iets later verschenen *Essai* ontwikkeld. De titel alleen reeds der verhandeling van 5 October is wel geschikt, het onderscheid tusschen 1829 en 1815 te doen begrijpen. Volledige vrijheid van godsdienstige meeningsuiting, door de Broglie ver-

Digitized by Google

ketterd, door van Bommel ingeroepen! De Koning beloofde van Bommel binnen drie maanden het Collegium philosophicum op te heffen, en hield woord: bij een niet in het *Staatsblad* geplaatst besluit van 9 Januari 1830, bestemd om eerst bij het einde van den loopenden academischen cursus te worden publiek gemaakt, werd, tegen dien datum, het bij de Leuvensche universiteit opgerichte Collegium philosophicum opgeheven.

Verkreeg althans de Koning op deze wijze de toelating zijner kweekelingen? Eene vraag van den 4 December 1829 nieuw benoemden directeur-generaal van R. K. Eeredienst, de Pelichy, noodzaakte in Maart 1830 de Méan, zich hierover uit te laten [1]). De Méan had in Februari de bisschoppen reeds geraadpleegd, en allen waren van meening geweest dat men niet alle kweekelingen van het Collegium behoefde af te wijzen: men kon hen onderwerpen aan een onderzoek betreffende geloof en gedrag. Bij wijze van proef werden 20 April 5 jongelieden die het Collegium reeds verlaten hadden, geëxamineerd; 4 werden toegelaten. De overigen zouden zich kunnen presenteeren na afloop der zomervacantie van 1830. De Koning beloonde deze toezegging op 27 Mei 1830 met de intrekking zijner besluiten van 14 Juni en 14 Augustus 1825 [2]).

Toen evenwel de zomervacantie van 1830 voorbij was, bestond het Koninkrijk der Nederlanden niet meer.

De Koning, in 1825 de geestelijkheid aantastende in de meening dat hij op den bijval der liberalen rekenen kan, komt op zijne maatregelen terug in de hoop, daardoor de unie van katholieken en liberalen te breken. Cappaccini spiegelt hem voor, dat dit van eene tegemoetkoming tegenover de kerk het noodzakelijk gevolg zijn moet; van Bommel laat uitkomen, dat meer verlangd wordt dan intrekking der maatregelen van 1825 alleen; men zal de katholieken in bondgenootschap zien met de „ware liberalen", zoolang de regeering een onderwijsmonopolie nastreeft. Tusschen „ware liberalen", die ook de kerk haar vrijheid gunnen, en regeeringsliberalen van den ouden stempel, maakt van Bommel een scherp onderscheid.

De echte anti-clericalen, lieden uit de school van van Maanen, van Ghert, Dotrenge, Reyphins, voelen zich in dezen tijd wanhopig en weten niet hoe zij het met den Koning hebben. „Mijn toestand wordt hier meer

[1]) Terlinden II, 281. — De brief van de Pelichy is van 18 Maart 1830.
[2]) Hiervóór, bl. 241 en 296.

Digitized by Google

en meer onaangenaam", schrijft 8 October 1829 de teleurgestelde Schrant uit Gent aan van Maanen:

Ik sta alleen; niemand trekt zich mijner aan. Vijftien jaar lang heb ik voor Z. M. en voor de goede zaak gestreden, daaraan rust en genoegen en vrienden opgeofferd, en daarvoor zie ik mij achter niets beduidende menschen, zelfs achter vijanden van het gouvernement gesteld... [1]).

Teleurstelling is ook schering en inslag van de brieven van een der weinige principieele voorstanders, die de regeeringspolitiek van Willem I in de Zuidelijke provinciën gehad heeft: den te Lier gevestigden oud-Nassauer G. L. Bergmann [2]): „de ware vrienden van 't gouvernement," schrijft deze 5 Maart 1829 aan van Maanen, „zijn hier ten eenemaal ontmoedigd" [3]). — Uit een lateren brief aan van Maanen:

Het eeuwig Fransch praten in de Tweede Kamer, zelfs van de leden uit de Noordelijke provinciën, brengt over het algemeen het volk in den waan, dat het gouvernement zelf geen prijs meer stelt op het behoud van de landstaal. Jonge menschen die zich in 't Nederduitsch bekwaam gemaakt hadden om later zelf daarin grondig onderrigt te kunnen geven, zijn volkomen ontmoedigd en beklagen zich luid over misleiding... [4]).

Over de petitiën:

Kinderen van 7 jaren heeft men te Putte hier in de omstreken doen teekenen.

---

[1]) *Ged.* IX², 657.

[2]) Bergmann had (zooals toen meer Nassauers) vóór 1795 in het leger der Republiek gediend en had den veldtocht van 1794 onder den Erfprins medegemaakt. Bij de overgave van Bergen op Zoom raakte hij krijgsgevangen en werd naar Lier vervoerd. Na zijn ontslag uit de krijgsgevangenschap bleef hij daar achter en deed een goed huwelijk met een katholieke jongedochter, mej. van Zinnicq. Zelf bleef hij protestant, maar de kinderen werden in het katholieke geloof grootgebracht. Toen in 1814 de Pruisen (met prins Frederik) te Lier kwamen, stak Bergmann daar de oranjevaan op. Willem I benoemde hem tot ontvanger der registratie te Lier. Jan Frans Willems verkeerde als jongmensch bij hem aan huis. Schreuder, de directeur der kweekschool te Lier, werd zijn schoonzoon. Bij Bergmann kwam geregeld een oud geestelijke op bezoek, die de hoop niet opgaf, hem tot het katholieke geloof te bekeeren. Van dezen vernam hij allerlei over de aanwijzingen, die voorstanders der unie te Lier van leiders dier beweging te Brussel en Luik ontvingen, en briefde dit aan van Maanen over. Na 1830 week hij met zijn gezin (dat thans in het Noordbrabantsche geslacht van Zinnicq Bergmann voortleeft) naar het Noorden uit en is te Amersfoort gestorven. Een zijner zoons, G. Bergmann (leerling van Thorbecke te Gent) bleef in België en werd daar na verloop van jaren een der voorvechters der Vlaamsche beweging. Hij is de vader van Antoon Bergmann, den schrijver van *Ernest Staas*.

[3]) *Ged.* IX², 543.

[4]) 22 Maart 1829 (*Ged.* IX², 552).

Digitized by Google

Anderen doet men gelooven, dat de petitie strekt om een straatweg door de Kempen te bekomen. De pastoors die tot nu toe, uiterlijk ten minsten, zig van regtstreeksche aanmoediging onthielden, treden thans onbeschroomd op den voorgrond, zenden het stuk met de meid bij hunne parochianen, en gebieden eenvoudig de namen er onder te schrijven... [1]).

Sedert 34 jaar die ik onder dit volk doorleefd heb, heb ik zijn karakter leeren kennen. Hoe meer men toegeeft, hoe meer men zal verlangen... [2]).

Te Antwerpen is een notariaat aan een geboren Franschman gegeven:

Een notaris, die er in 't koffiehuis van sprak, heb ik hooren zeggen: „Het gouvernement eischt van ons dat wij Nederlanders worden, onze moedertaal cultiveeren, alle vreemde smetten afwisschen, en onder de hand verronselen ons de ministers aan de Franschen, trekken vreemden aan onze eigen kinders voor, en vernielen zoo alle hoop om eens een zelfstandig volk te worden." Bij den gouverneur [3]) is de kwaliteit van Franschman een titel die alle andere overtreft. Wee den Hollander die zulk een mededinger heeft... [4]).

Een nieuw ontwerp waarvan men zwanger gaat loopt er op uit, de Belgische geestelijkheid geheel onafhankelijk van het gouvernement te maken, en de bezoldiging derzelve geheel en al aan de geloovigen over te laten. Het schijnt nogthans dat dit plan door de lagere geestelijkheid niet algemeen goedgekeurd wordt. De pastoors stellen het grootste vertrouwen niet in de milddadigheid hunner parochianen... [5]).

Overgeschreven uit een Luiksch directief aan een ingezetene van Lier:

Qu'on se garde de heurter ceux auxquels les ministériels prodiguent l'épithète d'ultra-libéraux. Il est vrai que nous ne marchons pas avec eux sous le même étendard, mais l'intérêt général exige que dans les occurrences actuelles nous ne dédaignions pas leur coopération. Nous combattons tous *pro aris et focis*. Opposez-vous toujours, autant que cela dépend de vous, à l'extension de la langue hollandaise. Le flamand tel que vos pères l'ont parlé et écrit n'y perdra rien, tandis que le hollandais, écrit même par des personnes savantes et irréprochables, porte toujours avec lui les germes de l'hérésie [6]).

Wederom Bergmann:

Het volgende is letterlijk getrokken uit de geheime instructiën, die de comités-

[1]) 18 April 1829 (*Ged.* IX², 563).
[2]) Zelfde brief (*Ged.* IX², 564).
[3]) De la Coste.
[4]) 6 Mei 1829 (*Ged.* IX², 573).
[5]) 20 Mei 1829 (*Ged.* IX², 586).
[6]) 14 Juni 1829 (*Ged.* IX², 603).

Digitized by Google

directeurs te Luik en den Bosch aan de ingewijden toezenden: 1°. moet, gelijk in Frankrijk, de Roomsche religie als religie van den staat erkend worden; 2°. het onderwijs geheel en al, zonder de minste bepaling, aan de geestelijkheid overgelaten worden; 3°. evenzoo de burgerlijke stand; 4°. de vermoedelijke troonopvolger moet voortaan in het alleenzaligmakend geloof opgevoed worden; 5°. geen protestantsche tempels mogen meer toegestaan worden; de reeds bestaande moeten op een hofkapel voor den Koning indien hij niet roomsch wordt en voor de vreemde ambassadeurs gereduceerd worden; 6°. alle protestanten moeten in de Zuidelijke provinciën van alle regterlijke en administratieve ambten uitgesloten worden; 7°. de Hollandsche taal moet gebannen worden; 8°. de priesters moeten gedoteerd worden, zoodat zij van 't gouvernement geheel onafhankelijk zijn, en zij zichzelf betalen kunnen; 9°. geene gemengde huwelijken mogen meer toegelaten worden; 10°. de bisschoppen moeten censors benoemen om de uitkomende boeken te keuren; 11°. de maatschappij tot Nut van 't Algemeen, de loges en alle leesgezelschappen moeten ontbonden worden... [1]).

Dit is geen van Bommel; het is van A tot Z de Broglie. Het bewijst alleen dat er, gelijk liberale, ook katholieke achterblijvers waren, die niet in den geest der Unie vermochten door te dringen.

Nogmaals Bergmann:

Het besluit van 2 October [2]) heeft het oplevende vertrouwen in de fermeteit van het bestuur geheel en gansch vernield... [3]).

Luiksch directief van 11 October, voor nieuwe petitiën:

On se propose de prier la seconde chambre d'exprimer au Roi le vœu de la grande majorité de la nation, tendant à ce qu'il lui plaise de s'entourer d'un ministère dont la composition, en tranquillisant entièrement ses sujets catholiques du midi, ne laisserait aucun sujet de plainte aux protestans du nord. Les portefeuilles de la guerre, des colonies et de l'extérieur pourraient sans inconvéniens rester entre les mains des ministres actuels, tandis que celles de l'intérieur, de la justice, de l'instruction publique, et des finances seraient confiées à des catholiques éclairés, tolérans et nés Belges... [4]).

Curieus blijven ook de brieven van Kinker. Hij schrijft aan van Maanen, 19 Mei 1829:

Hier te Luik heeft zich de innigste kern van de Jezuitico-liberale partij ge-

[1]) 7 Juli 1829 (*Ged.* IX², 615).
[2]) Hiervóór, bl. 320.
[3]) 17 October 1829 (*Ged.* IX², 663).
[4]) Zelfde brief.

Digitized by Google

vestigd... Men wacht uit den tegenwoordigen toestand van Europa een eindelijken terugkeer van België naar Frankrijk, en uit dat punt, waarmede zoowel de Jacobijnsche helft als de ultramontaansche wederhelft genoegen schijnt te nemen, kan men de anders onnatuurlijke vereeniging verklaren. Een- en andermaal heb ik er al eens de proef van genomen, welke uitwerking het op de gemoederen doet, wanneer men in de onderstelling dat het Zuiden wel eens van het Noorden gescheiden kon worden er tevens bijvoegt, dat in dat geval België niet weder aan Frankrijk, maar gedeeltelijk aan Oostenrijk, gedeeltelijk aan Pruisen zou gehecht worden, en dat in zulk een geval de Waalsche provinciën, en inzonderheid Luik, Pruisisch zouden worden... Wanneer hun dit gezegd wordt met gelijk aplomb als zij hunne eigen gissingen voordragen, dan komt er iets bevends in hun gelaat...

Hij geeft dan in overweging, zulk eene mare in de pers in omloop te brengen.

De Koning besloot, een groote ommereis door de Zuidelijke provinciën te maken om de factie in het aangezicht te zien. Hij was den 26sten Mei te Mechelen en te Lier, den 27sten en 28sten te Antwerpen, den 29sten te Gent, 2 Juni te Brugge, 3 Juni te Oostende, 4 Juni te Kortrijk, 12 Juni te Doornik, 14 Juni te Bergen, 16 Juni te Namen, 23 en 24 Juni te Luik, 26 Juni te Maastricht, 28 Juni te 's-Hertogenbosch; de reis van Antwerpen naar Terneuzen ging per stoomjacht en alom werden de voornaamste fabrieken bezocht [1]). — Groen van Prinsterer, die een gedeelte der reis meemaakte, teekent aan: „In Mons, Maastricht, onaangename ontvangst. In kleinere plaatsjes, waar de journalen minder gelezen worden, somtijds aandoenlijke hartelijkheid. Te Luik prononceerden zich de industrieelen zeer, en raadden aan zich meer tegen de factie te verzetten" [2]). — Te Antwerpen „heerschte de hooge geestdrift niet die de ingezetenen van Lier bezielde" [3]). — Te Gent „hebben de studenten bij 's Konings verblijf den besten geest aan den dag gelegd" [4]). Dit vermeldt ook de *Gazette des Pays-Bas;* het *Journal de Louvain* antwoordt: „A Louvain, *le bon esprit de cette généreuse jeunesse* n'est pas le meme que celui de leurs camarades de Gand, et on s'en apercevra, si on en fera l'essai" [5]).

---

[1]) Hiervóór, bl. 130.

[2]) B. M. H. G. XXXI, 267.

[3]) Bergmann aan van Maanen, 2 Juni 1829 (*Ged.* IX², 589). — Te Lier had de schrijver, met een eerewacht gekommandeerd door zijn zoon, etc., extra zijn best gedaan.

[4]) Van Doorn aan van Gobbelschroy, 8 Juni 1829 (*Ged.* IX², 594).

[5]) 11 Juni 1829 (*Ged.* IX², 597).

Digitized by Google

Ander bericht uit die courant: „M. Surlet de Chokier [1]) présenta ses hommages à S. M. Notre auguste monarque lui répondit *gracieusement:* „Comment monsieur, vous ne parlez donc pas encore la langue nationale et pourtant vous etes bourguemaître de votre commune qui est flamande." L'honorable député n'eut que le temps d'exposer respectueusement à S. M. que la langue dite nationale de sa commune n'était qu'un jargon, et qu'à son âge on ne refaisait plus sa grammaire" [2]). — Te Luik, tot een gehoor van autoriteiten en industrieelen, laat zich de Koning uit:

Je suis pénétré de reconnaissance pour le bon accueil que je reçois dans les provinces; j'en suis profondément touché; recevez-en mes remercîmens. Ceci prouve l'union intime qui existe entre la nation et le roi. Il n'en doit être autrement, car le roi et la nation n'ont qu'un même intérêt: la nation et le roi ne doivent faire qu'un. Je vois maintenant ce que je dois croire de ces prétendus griefs dont on a fait tant de bruit. On doit tout cela aux vues de quelques particuliers, qui ont leurs intérêts à part. C'est une conduite infâme... [3]).

Onvoorzichtige woorden, die een tweeden petitiestorm ontketenen zouden. Men ziet er uit dat de Koning volhouden wilde. Met spanning werd verwacht, of de verkiezingen van 1829 een meerderheid voor de Unie zouden opleveren. Het was niet onmogelijk, wanneer (op Luxemburg na, waar de Unie geen kans maakte) geheel België één lijn trok en bovendien Noord-Brabant gewonnen werd.

De zitting der Tweede Kamer van 1828—1829 was belangrijk geweest, niet alleen om de perswet, maar ook wegens de discussiën over de petitiën, de jury en de tienjarige begrooting. Zou de kamer de petitiën al of niet eenvoudig ter griffie doen nederleggen? Met 55 tegen 41 stemmen besliste de Kamer, dat de inhoud er van bij adres aan den Koning zou worden bekend gemaakt; een voor den Koning bedenkelijk verschijnsel was, dat het voorstel tot zulk een adres afkomstig was van een afgevaardigde voor Holland, Corver Hooft, en een voor Namen, Charles le Hon. — De regeering behaalde eene overwinning op het stuk der jury: haar gebruik bij crimineele zaken werd verworpen met 66 tegen 31, bij drukpersdelicten met 57 tegen 40 stemmen. Deze stemmingen maakten deel uit van de be-

[1]) De Regent van 1830, thans kamerlid en dorpsburgemeester.
[2]) *Ged.* IX², 598.
[3]) De Bosch Kemper, 688.

Digitized by Google

handeling van een initiatiefvoorstel van 2 Zuidelijke en 2 Noordelijke leden (Barthelemy, van Crombrugghe, Donker Curtius en Schooneveld) tot organisatie der rechterlijke macht, opdat er een einde zou komen aan de afhankelijkheid der justitie. Het voorstel werd door de Tweede Kamer met 54 tegen 49 stemmen aangenomen, doch door de Eerste Kamer verworpen.

Uit de middelenwet had thans de regeering terwille der Zuidelijken het gemaal geschrapt, maar in de sectiën bleek groote ontstemming van vele Noordelijke leden wegens huns inziens te snelle stijging der staatsuitgaven. Den 25sten Maart droeg daarom de Koning aan Tets op, eene besnoeiing te ontwerpen. Geen gemakkelijke taak, meent van Tets:

> Wanneer ik mij voor den geest breng, dat bijna $^1/_3$ der Staatsuitgaven aan renten van den Staat, vernietiging van schuld en afdoening der Russische leening moet besteed worden, dat $^1/_3$ door de departementen van oorlog en marine wordt weggenomen; dat de kosten van justitie weldra door de wet zijn te bepalen en dan voor geen besnoeiing meer vatbaar; die der eeredienſten hoogstwaarschijnlijk een tekort opleveren [1]); die der zee- en rivierwerken door gebiedende noodzakelijkheid worden voorgeschreven, dan zoude bijna alle moed ontzinken... [2]).

Hij voegt ontwerp bij van een K. B. bepalende dat de buitengewone uitgaven voor 1830 van *f* 18.199.000 tot *f* 15.050.000 moeten worden teruggebracht en voor 1831 en volgende jaren slechts $13^1/_2$ millioen zullen mogen bedragen, eene bezuiniging, aan te brengen door „vereenvoudiging der bestaande vormen en werkzaamheden en afsnijding of overdragt van minnoodzakelijke bemoeiingen"; — voor 1830 bezuinigt hij alvast 1 millioen ($6^1/_4$ ton op marine (uitstel van het stichten of verbeteren van gebouwen); $1^1/_2$ ton op R. K. eeredienst (idem); $1^1/_4$ ton op financiën (op de perceptiekosten der middelen); 1 ton op binnenlandsche zaken (op subsidiën voor den bouw van schoollokalen en ondernemingen van wetenschap en kunst); de rest der verlangde 3 millioen zal door „vereenvoudiging der vormen" te vinden zijn. De Koning teekent het aangeboden besluit 10 April, doch van het loffelijk voornemen tot vereenvoudiging kwam in de practijk niets terecht: terwijl het besluit van 10 April de uitgaven voor 1830 bepaalt op *f* 64.104.454 gewoon en *f* 15.050.000 buitengewoon, tezamen *f* 79.154.454, zijn zij bij de 26 October 1829 door van Tets ingeleide gewijzigde begroo-

[1]) Versta: te laag zijn geraamd voor de doeleinden welke men zich voorstelt te bereiken.
[2]) *Ged.* IX², 556 (4 April 1829).

Digitized by Google

tingswetten gesteld op *f* 60.750.000 gewoon en *f* 17.103.200 buitengewoon, te zamen *f* 77.853.200; — de bezuiniging van *f* 1.301.254 spruit geenszins uit vereenvoudiging van vormen voort, maar uit de omstandigheid dat de nieuwe rechterlijke en kerkelijke organisatiën nog niet met 1 Januari 1830 hun beslag kunnen krijgen.

12 Mei 1829 ving het begrootingsdebat aan, en het ging in de Kamer heet toe. De Belgen waren eenstemmig tegen; uit het Noorden opperden van Sytzama, van de Poll, Clifford en Donker Curtius bezwaren. Van Gobbelschroy trachtte de Belgen door toezeggingen te vermurwen:

La mouture: son abrogation vous est proposée dans la loi qui est discutée.
La liberté de la presse: une loi l'a réglée sur les bases les plus libérales.
La liberté de l'instruction: la parole royale [1]) vous assure une loi dont les principes seront en harmonie avec ce système de liberté que le gouvernement suit en tant d'autres matières.
L'exécution du concordat: l'agréation par notre cour d'un internonce du Saint-Siège laisse-t-elle encore le moindre doute sur la sincérité des intentions du gouvernement à cet égard?
Enfin, une disposition royale accordera prochainement quelques facilités pour l'usage de la langue française dans les actes authentiques...

Het mocht niet baten: met 79 tegen 26 stemmen werd het hoofdstuk der uitgaven, met 86 tegen 19 stemmen de middelenwet verworpen.

Belangrijk waren de voornemens der regeering ter zake van het onderwijs, die bij de behandeling der tienjarige begrooting mede ter sprake kwamen, en een zeer groote rol bij de verkiezingen van 1829 hebben gespeeld.

Sedert geruimen tijd was de Koning gezind, eene regeling van het geheele hooger, middelbaar en lager onderwijs bij ééne wet te omvatten. Ten einde naar de ervaring der voorloopige regelingen van 1815 en 1816 in zake het hooger onderwijs onderzoek te doen, was 13 April 1828 eene commissie-Röell benoemd. Aanleiding was o. a. geweest eene memorie der Leuvensche hoogleeraren Dumbeck en Mone „over de studie der diplomatieke wetenschappen in het algemeen, en in het bijzonder over het oprigten van eene school voor dezelve bij de hoogeschool te Leuven." — Zij was in handen gesteld van Verstolk, die 15 April 1828 opmerkt, dat

[1]) Toespeling op het K. B. van 19 Februari 1829, waarover hierachter, bl. 331.

Digitized by Google

de heeren voor diplomaten eene opleiding in het hoofd hebben die eerder zou passen voor een rijksarchivaris. Hij stelt voor, diplomatieke leerstoelen op te richten te Leiden en te Luik, en aan die universiteiten het onderwijs te doen geven dat hijzelf indertijd te Göttingen bij von Martens gevolgd heeft: het tegenwoordig stellig volkenrecht, de geschiedenis der tractaten van de laatste drie of vier eeuwen, het staatsrecht der voornaamste Staten van Europa; geen oorkondenleer, die slechts een verwijderde betrekking op de staatkundige wetenschappen heeft. 20 April 1828 wordt van Gobbelschroy gelast, de zaak over te brengen bij de 13 April tevoren benoemde commissie-Röell, die onder de 57 vragen welke zij de curatoria en faculteiten te beantwoorden geeft, ook opneemt of de staatswetenschappen geconcentreerd zullen worden te Leiden en te Luik? of zij bij de rechtsgeleerde dan wel bij de letterkundige faculteit behooren? of zij in het Fransch behooren te worden onderwezen? Een andere vraag (wonderlijk genoeg pas in de 48ste plaats gesteld) wil weten wat de universiteiten eigenlijk zijn: vereenigingspunten van kennis en wetenschap, of scholen ter vorming van bekwame staatsdienaars? Zonderlinger verzameling gemeenplaatsen en stokpaardjes dan de reusachtige stapel der gedrukte antwoorden van curatoria en faculteiten op de 57 vragen inhoudt, kan men zich moeilijk voorstellen. De commissie-Röell bepaalt zich in haar nietswaardig rapport van 30 Mei 1829 er toe, de uitgedrukte opiniën als in een vergaarbak te verzamelen; van eenige leidende gedachte geen spoor. Die vindt men alleen bij het antwoord der letterkundige faculteit te Gent, gesteld door J. R. Thorbecke. Dit is de tweede maal dat wij hem in een soort examen, aan de capaciteit der Nederlandsche wetenschappelijke wereld van toen afgenomen, als eenigen ten volle zien bestaan [1]). Thorbecke is de eenige die de 48ste vraag als de centrale er uit vat. Hij beantwoordt ze aldus:

De hoogescholen kunnen niet meer als vereenigingspunten van kennis en wetenschappen beschouwd worden, in dien zin, in welken zij dit voormaals waren. Zij behoorden toen meer aan de wetenschap in het algemeen, dan aan een bijzonder landsbelang... De taak der hoogescholen is de vorming van bekwame staatsdienaren en staatsburgers, *in zooverre* deze vorming eene eigenlijk wetenschappelijke grondlegging onderstelt. De universiteiten bepalen zich bij het leggen van die gronden van kennis, welke het leven en de praktijk moeten regeeren, zonder te treden in deze praktijk zelve.

[1]) Voor de andere gelegenheid zie hiervóór, bl. 274.

Digitized by Google

De staatswetenschappen behooren bij de rechtsgeleerde faculteit:

of zou het voor den Staat onverschillig wezen, dat de massa van eene zoo aanzienlijke en gewigtige klasse zijner leden, als die der juristen voor alle burgerlijke belangen is, geene andere hoofdzakelijke opleiding genoten hebben, dan ten einde processen volgens het wetboek te voeren of te beoordeelen?... De universiteit kan en moet niet het technische der praktijk mededeelen; en zoo het niet dit afrigten tot de prakrijk is, voor hetwelk men bij eene afzondering der regtsgeleerde en administratieve vorming ruimte gelooft te winnen, welke grond blijft dan nog voor die scheiding over?... Niets is onzer wetenschappelijke, staatkundige en maatschappelijke vorderingen onwaardiger, dan de voorbereiding dergenen, welke eerlang geroepen zullen worden om tot die vorderingen mede te werken, te bepalen bij hetgeen men oordeelt tot eene mechanische oefening van elk bedrijf toereikende te zijn.

De taal waarin de staatswetenschappen worden onderwezen, kan geen andere dan de Nederlandsche zijn:

De mededeeling dier kundigheden moet van eenen nederlandschen geest doordrongen zijn: en zoo in eenig ander vak, de voorbereiding tot het bestuur van 's Rijks buitenlandsche belangen moet voorzeker toevertrouwd worden aan eenen man, die met een nederlandsch hoofd een nederlandsch hart paart. Door het fransch voor deze lessen in te voeren, zal te weeg gebracht worden, dat men bij de handeling dezer stoffe meer of min op den stroom rake der fransche beginselen en van eene fransche wijze van zien... Zoodra voor het onderwijs eene moderne taal wordt aangenomen, treedt het nederduitsch in zijne natuurlijke regten. Wij oordeelen, dat niet alleen voor de diplomatische vakken, maar ook voor het hedendaagsch recht, de aanneming der landstaal noodzakelijk is; tenzij bijzondere omstandigheden, die ten aanzien der Walen moeten erkend worden, verpligten, om de landstaal door de fransche of eene andere te doen vervangen [1]).

De Koning had het rapport der commissie-Röell niet afgewacht om bij besluit van 19 Februari 1829 het voornemen te kennen te geven eene regeling van het onderwijs in zijn geheelen omvang bij de wet te doen ontwerpen, zoodra eene bij hetzelfde besluit benoemde commissie-d'Ursel (leden o. a. de kamerleden Le Hon en Luzac) rapport zou hebben uitgebracht omtrent de regeling van het middelbaar onderwijs.

Een nieuw reglement op het lager onderwijs werd inmiddels gereed gemaakt aan de onderwijsafdeeling van het departement van binnenlandsche zaken.

[1]) *Historie en Leven* II, 171.

Digitized by Google

De commissie-d'Ursel rapporteerde op denzelfden dag als de commissie-Röell: 30 Mei 1829. Haar hoofdstelling is:

Les établissemens particuliers d'instruction devant être considérés comme des entreprises particulières, ne sont assujettis à aucune autorisation spéciale.

Noodig zijn: bewijs van goed gedrag, eed van getrouwheid aan Koning en grondwet, en van niets te onderwijzen of te doen onderwijzen strijdig met de wetten van den staat en de goede zeden; voorts een bewijs van bekwaamheid, hetzij overeenkomende met dat, voor het openbaar middelbaar onderwijs gevorderd, hetzij in iedere provincie afgegeven door eene commissie, benoemd door Gedeputeerde Staten.

Les membres des régences locales et les inspecteurs à ce préposés par le gouvernement, pourront en tout tems visiter ces établissemens.

L'instruction domestique ou privée n'est assujettie à aucune règle, à aucune condition.

La commission est d'avis que l'arrêté royal du 14 août 1825 pourrait être rapporté purement et simplement.

30 Juni 1829 benoemde nu de koning eene commissie-Membrede (leden de staatsraden van Pabst, Keverberg, van Toers, Metelerkamp, Dotrenge en de administrateur van Ewijck), om, met gebruikmaking der beide rapporten van 30 Mei en van het werk der onderwijsafdeeling, de nieuwe wet te ontwerpen. Ter instructie der commissie geeft de Koning 30 Juni aan van Gobbelschroy de volgende punten op:

de wet moet zich tot hoofdbeginselen bepalen en alle bijzonderheden overlaten aan reglementen van uitvoering;

zij moet strekken tot geruststelling der gemoederen zonder toe te geven aan vooroordeelen die in de gevolgen nadeelig kunnen zijn;

het godsdienstonderwijs in ieder geval over te laten aan de geestelijken der erkende gezindheden, onder bepaling dat geene kinderen gedwongen zullen worden het godsdienstonderwijs te volgen eener gezindheid waartoe zij niet behooren;

bijzonder onderwijs is dat, door huisonderwijzers gegeven; openbare scholen zijn niet enkel die op publiek gezag opgericht, maar ook die door bijzondere personen of corporatiën ingesteld, zoodra er kinderen van meer dan één huisgezin worden toegelaten [1]).

---

[1]) *Ged.* IX², p. LVIII.

Digitized by Google

De commissie toog aan het werk, en was eind September gereed. Ondertusschen deed de zekerheid dat de regeering eene regeling van het onderwijs in zijn geheelen omvang overwoog, de hartstochten hoog opvlammen. Men schreef den Koning het voornemen toe, een staatsmonopolie voor het onderwijs in alle graden te willen instellen.

Een eerste gevolg van de politieke agitatie door de unie van liberalen en katholieken in het werk gesteld was geweest, dat de vergaderingen van Provinciale Staten van karakter veranderden. Zij begonnen vraagstukken te bespreken niet tot hunne provincie beperkt en waarin alleen bij algemeen besluit of bij de wet kon worden voorzien: zoo richtten zich de Staten van Luik tot den Koning om herstel der jury, die van Limburg tegen het gemaal. 13 April 1828 had de Koning van Gobbelschroy een rapport opgedragen over de vraag, of hiertegen door stellige bepalingen of verklaringen kon worden opgetreden [1]). Van Gobbelschroy onderwierp de zaak aan het advies der gouverneurs waarvan er zich 9 voor een engen [2]) en 10 voor een ruimen [3]) uitleg van art. 151 der grondwet [4]) verklaren, en adviseert daarop zelf, geene stellige verklaring te geven maar de zaak aan het beleid der gouverneurs over te laten (26 September 1828). In afwijking van dit advies gelast de Koning 6 October de uitvaardiging eener circulaire aan de gouverneurs, waarbij hun wordt ingescherpt:

> De Staten-Generaal alleen zijn de vertegenwoordigers van de geheele natie en de Staten-Provinciaal kunnen en vermogen zich, volgens de grondwettelijke beginselen, met geene andere aangelegenheden in te laten dan met zoodanige die bij uitsluiting tot derzelver provincie betrekking hebben.

Vergeten de Staten dit beginsel, dan zullen de gouverneurs verklaren geen gevolg aan het genomen besluit te zullen geven „maar deswege het welmeenen des Konings te zullen vernemen" [5]).

Een ander teeken des tijds is dat de „verkiezingen", tot dusver een aller-

---

[1]) *Ged.* IX², 364.

[2]) Luik, Limburg, Noord-Brabant, Oost- en West-Vlaanderen, Utrecht, Overijsel, Drente, Luxemburg.

[3]) Zuid-Brabant, Gelderland, Henegouwen, Noord- en Zuid-Holland, Zeeland, Namen, Antwerpen, Friesland, Groningen.

[4]) „Zij mogen de belangen van hunne provinciën en derzelver ingezetenen bij den Koning en de Statengeneraal voorstaan".

[5]) *Ged.* IX², 418. — Uitgevaardigd 19 Oct. 1828.

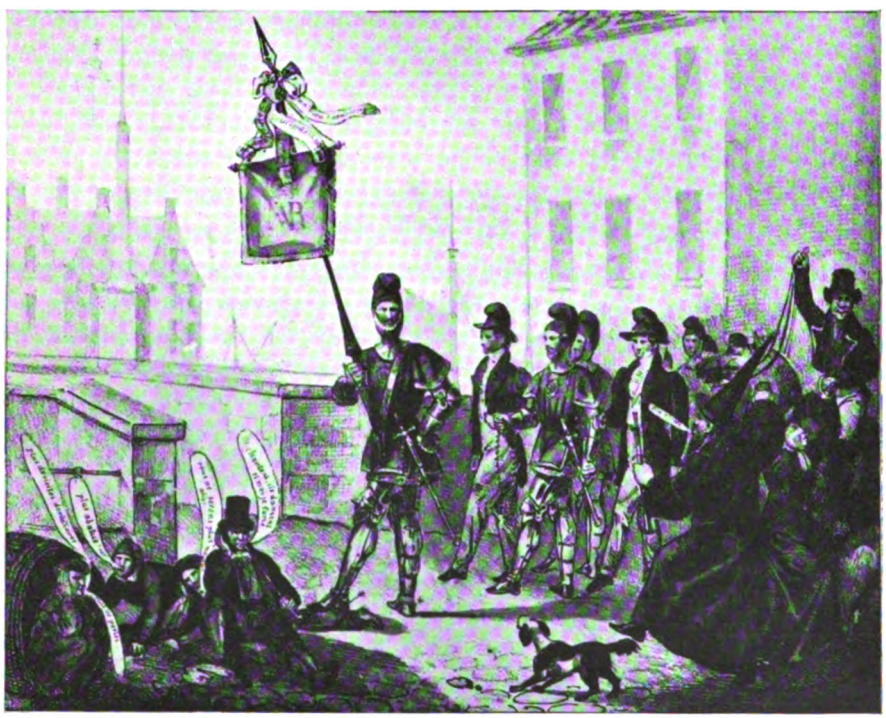
Digitized by Google

slaperigste verrichting, nu door propaganda der unie tot eene gebeurtenis dreigen te worden gemaakt. 21 Maart 1829 vraagt van Gobbelschroy de gouverneurs, of men werkelijk „in verscheiden plaatsen zekeren invloed op de stemgeregtigden tragt uit te oefenen?" [1]) — Neen, antwoorden de gouverneurs van Luxemburg, Noord- en Zuid-Holland, Friesland, Utrecht, Groningen, Overijsel, Namen, Drente, Zeeland en Gelderland, sommigen met karakteristieke bijvoegingen: „de keuze van de stemgerechtigden bij de benoeming van kiezers tot het eligeeren van leden der P. S. wegens den landelijken stand," schrijft de gouverneur van Gelderland, van Heeckeren van Kell, „heeft zich sedert vele jaren altijd tot nagenoeg dezelfde personen bepaald, en in de samenstelling der stedelijke kiezerskollegiën wordt even weinig afwisseling opgemerkt." — Met uitzondering van Noord-Brabant blijft dus het geheele Noorden buiten de beweging; dat Luxemburg er buiten staat is mede niets nieuws; eenige verwondering zou Namen kunnen verwekken, ware het niet dat in deze provincie de unie geen buitengewone propaganda noodig achtte omdat zij er toch al van de Staten zeker was. Te Luik worden, bij strooibiljet, candidaten aanbevolen door een gezelschap zich noemende „l'association constitutionnelle établie a Liège"; in Vlaamsche vertaling blijkt dit Luiksche biljet te worden rondgedragen in de provinciën Antwerpen en Limburg. Henegouwen vermeldt geen vliegende blaadjes, maar een levendige propaganda in andere vormen: „les ultra-catholiques se divisent la province pour faire signer de nouvelles pétitions." Oost- en West-Vlaanderen vermelden een *Hand-Boeksken voor Stemgeregtigde van den Landelijken Stand*, gedrukt op de pers van *Le Catholique* te Gent: „Ware echte Vlamingen!... welhaast gaat gij bijeen geroepen worden, om een deel der oppermagt uyt te oeffenen." — Buitengewone moeite heeft zich de unie blijkbaar voor Noord-Brabant gegeven, een gewest dat men hoopte te kunnen omzetten; de gouverneur bericht groote activiteit der kapelaans en van sommige familiën, „de dweepzuchtige oppositie toegedaan", met het gevolg dat aftredende leden te 's-Hertogenbosch, Tilburg en Eindhoven door candidaten der unie (o.a. den Eindhovenschen fabrikant Joseph Smits) worden vervangen. — In Zuid-Brabant worden de Luiksche stukken verspreid (in het Fransch) en voert bovendien het *Journal de Louvain* eene felle propaganda voor de verkiezing van haar redacteur van Meenen. Zich met

[1]) *Ged.* IX², 547.

Digitized by Google

verkiezingen in te laten, erkent overigens dit blad, is geen dankbaar werk: „Il arrivera toujours, quoiqu'on fasse, que la majorité des conseils de régence sera formée de têtes à perruques; car les membres étant nommées à vie, quelques jeunes que soient ceux que nous nommerons, à leur tour ils de-

Alliance Électorale.
Spotprent op het samengaan der Liberalen en Katholieken. Op de linten boven het vaandel de namen der oppositioneele bladen: „Mathieu Laensberg" en „Courrier de la Meuse" en het woord „Catholique".

Naar een steendruk in het Rijksprentenkabinet te Amsterdam.

viendront vieux et caducs." — Een curieuze verschijning aan den politieken hemel in Zuid-Brabant is de heer Henri van Herberghen, bankier te Thienen, die dolgraag in de Staten en wie weet in de Tweede Kamer zou komen, en om de aandacht op zich te vestigen een boek uitgeeft *Coup d'œil sur le Royaume des Pays-Bas en 1829*, dat evenwel, hoewel het op zijn naam

Digitized by Google

gaat, inderdaad geschreven is door een gehuurden Franschman, Charles Froment, schrijver van een door het departement van binnenlandsche zaken gesubsidieerd blaadje *La Sentinelle*, die zijn pen veil heeft voor wie haar betaalt.

Hoe beveelt zich een eerzuchtig ingezetene eener Brabantsche provinciestad, die doodsbenauwd is voor het etiket „ministerieel", maar ook niet voor een woedend oppositieman verkiest door te gaan, zich volgens Froment het best voor een zetel in de Provinciale Staten aan? Door niet tegen den Koning persoonlijk te keer te gaan, scheiding te maken tusschen van Gobbelschroy („en dépît de ses torts, la nation voudrait se l'attacher") en van Maanen („c'est contre cet homme que doivent se diriger nos communs efforts"), en flink uit te varen tegen de Hollanders:

Qui êtes-vous et que sommes-nous? point d'inutiles retours sur votre illustration passée; répondez simplement et franchement: Etes-vous plus nombreux que nous? plus intelligens que nous? plus industrieux que nous? nous avez-vous protégés? nous avez-vous asservis? Si vous nous avez protégés, montrez-nous vos bienfaits. Si vous nous avez conquis, montrez-nous le champ de bataille...

Acceptez le traité d'alliance que nous vous offrons. Montrons-nous dignes de ce monarque qui compterait peut-être au nombre de ses jours les plus heureux le jour de notre complète réconciliation... [1]).

Men neme er wel nota van dat noch hier, noch in eenig manifest of verzoekschrift van de Unie uitgegaan, met een woord op afscheiding gezinspeeld wordt; men wil een vereenigden staat onder Belgische leiding.

Het verschil tusschen van Gobbelschroy en van Maanen, de twee persoonlijkheden die thans onder de ministers van Willem I het meest op den voorgrond treden, spitst zich meer en meer toe. Van Maanen is van oordeel, dat de administratieve autoriteit tegen het ter teekening leggen van verzoekschriften maatregelen behoort te nemen [2]); van Gobbelschroy bestrijdt deze meening [3]). Na de aanneming der perswet in de Tweede Kamer vraagt hij gratie voor de Potter, Ducpétiaux, Jottrand, Claes en Coché Mommens:

Na de rede gehouden door U. M.'s commissarissen in de Tweede Kamer tot

[1]) *Ged.* IX², p. LXXVII.
[2]) 6 Maart 1829 (*Ged.* IX², 545).
[3]) 9 April 1829 (*Ged.* IX², 557).

Digitized by Google

verdediging der voorgestelde wet op de drukpers, kan ik stellig verzekeren dat men algemeen eene gunstige verandering in het lot der bedoelde heeren van U. M. verwacht, daar de heer Raoux genoegzaam heeft te kennen gegeven, dat de regtsbeginselen naar welke hunne veroordeeling heeft plaats gehad, den bijval van het gouvernement niet in allen deele hebben gevonden, en de heer van Pabst bovendien alle aanleiding gegeven heeft om te doen denken dat U. M. genegen is de veroordeelden gratie te verleenen... Het is U. M. bekend hoe het publiek de toepassing heeft beschouwd der wettelijke bepalingen welke eerstdaags stonden vernietigd te worden... Het algemeen verlangen is dat zij op vrije voeten worden gesteld [1]).

Ook Röell drong in een particulier gesprek bij van Maanen op de gratie aan; zij moest *gevraagd* worden, zeide deze; op het eind van het gesprek scheen van Maanen zich gewonnen te geven, maar een poging van Röell bij den Koning mislukte: „slechts een enkel woord behoefde het den veroordeelden te kosten om gratie te verwerven, maar de Koning kon niet den eersten stap doen" [2]). — Een verzoek van van Gobbelschroy, om ontslagen te worden van de hem door den Koning opgelegde verplichting, tot geen administratief ambt personen voor te dragen die de petitiën geteekend hebben, wordt afgewezen [3]). De Staatssecretarie zal wellicht dan zoo goed wezen, merkt de gouverneur van Zuid-Brabant leukjes op, een alphabetische naamlijst op de ter griffie der Staten-Generaal berustende verzoekschriften te doen vervaardigen, „daar die stukken van dien aard niet zijn geweest om aan den gouverneur te kunnen worden medegedeeld" [4]). — Van Maanen ontwerpt een K. B. tot ontbinding der „associations constitutionnelles" [5]); — van Gobbelschroy acht den Koning daartoe niet bevoegd, en de zaak in wezen onuitvoerbaar [6]). — 24 Juli 1829 verzoekt van Gobbelschroy de gouverneurs om rapport over de Statenvergaderingen in hunne provinciën, met vermelding van alle wetenswaardigs dat in de gewone processenverbaal niet mocht zijn opgenomen [7]). — Acht gouverneurs (die van Utrecht, Drente, Henegouwen, Gelderland, Zeeland, Overijsel, Groningen en

---

[1]) 30 April 1829 (ibid., 566).
[2]) De Bosch Kemper, 684.
[3]) 3 Mei 1829 (*Ged.* IX², 569).
[4]) 26 Mei 1829 (*Ged.* IX², 587).
[5]) 4 Juni 1829 (*Ged.* IX², 590).
[6]) 12 Juni 1829 (ibid., 598).
[7]) *Ged.* IX², 619.

Digitized by Google

Luxemburg) hebben niets op te merken, die van Holland [1]) alleen dat hij vertrouwt, dat de verkiezing van Brugmans tot lid der Tweede Kamer in plaats van van de Poll, „met 's Vorsten bedoeling" strookt. — Luik heeft ondanks de circulaire van 19 October 1828 een drietal adressen aan den Koning gevoteerd over zaken van algemeene staatkunde, waaronder de onderwijsvrijheid. — In Noord-Brabant treden als kamerlid af twee ministerieelen en één oppositieman; deze (van Sasse van Ysselt) is herkozen met 22 stemmen tegen 18 op den ministerieelen candidaat de la Court; van de aftredende ministerieelen is er één (A. J. J. H. Verheyen) met 18 stemmen gevallen tegen den oppositiecandidaat Luyben (22 stemmen), maar de ander (A. G. Verheyen) heeft het met 22 stemmen gehouden tegen den candidaat der oppositie Henri de Wijs (20 stemmen). — In Oost-Vlaanderen is een voorstel tot facultatiefstelling van het Fransch in processtukken en pleidooien door den voorsteller ingetrokken nadat van de 82 aanwezige Statenleden er 8 vóór hadden gesproken. Een voorstel van van Doorn om een adres voor onderwijsvrijheid als strijdig met de gouvernementeele circulaire niet in overweging te nemen is aangenomen met 55 tegen 32 stemmen. — In West-Vlaanderen is een voorstel tot vrij gebruik der Fransche taal in openbare akten met groote meerderheid aangenomen; de gouverneur heeft de aanneming van een adres in zake onderwijsvrijheid en het schrappen van subsidiën voor scholenbouw weten te keeren. — Namen neemt adressen aan inzake de taal [2]) en de onderwijsvrijheid. — De gouverneur van Antwerpen slaagt er in, adressen inzake Fransch, onderwijs en gemaal te doen intrekken. — In Limburg wordt een protest tegen de „ongrondwettige" circulaire van 19 October 1828 met 32 tegen 21 stemmen in deliberatie genomen, maar na bestrijding door den gouverneur met 34 tegen 18 stemmen verworpen. Een ministerieel tegencandidaat (Michiels van Verduynen) blijft tegen het aftredend kamerlid Charles de Brouckere in de minderheid met 23 tegen 30 stemmen. — Friesland heeft een bezwaar op zichzelf: de gouverneur is van oordeel, dat de 17 grietmannen die in de Staten zitten een te hoogen toon voeren, en stelt voor hun te doen gevoelen, „dat indien zij volkomen vrij zijn in de P. S. hun gevoelen te uiten, het Gouvernement echter niet verkiest als grietmannen te bestendigen dezulken die voortdurend de maatregelen van het Gouvernement gispen." —

[1]) Van Tuyll; de vergadering van 1829 was te Haarlem gehouden.

[2]) Vrijheid verzoekende voor de ingezetenen der provincie om zich het geheele rijk door in notarieele akten van de Fransche taal te mogen bedienen.

Digitized by Google

Het uitvoerigst zijn de politieke beraadslagingen geweest in de Staten van Zuid-Brabant. Aangenomen worden:

1°. met algemeene stemmen, een adres in zake de taal. De in 1794 opgelegde dwang is „ongevoelig" geweest, „dewijl toen reeds de fransche taal algemeen onder alle klassen der inwoners verspreid was. Het fransch

„Aussi pour la liberté de la presse, y pensez-vous l'abbé?"
„Hélas! Oui, comtesse, si vous voulez qu'ils signent pour l'enseignement."
Spotprent van 1829, op het petitionnement.
Steendruk door van Hemelrijck.

is aanhoudend gedurende meer dan twintig jaren de uitsluitende taal gebleven; tijdvak, meer dan genoegzaam om het gebruik van het vlaamsch in alle openbare akten en regtsgedingen te verliezen. Het is derhalve zeer natuurlijk dat het uitsluiten van het fransch aan de bewoners der provincie zeer gevoelig geweest zij."

2°. met algemeene stemmen, een adres tegen het besluit van 14 Augustus 1825.

3°. met één stem tegen, een verzoek om gratie voor de Potter c. s.

Digitized by Google

4°. met algemeene stemmen, een protest tegen eene ministerieele circulaire, gebiedende dat met 1 Januari 1830 te beginnen het praktisch onderwijs in de heel- en geneeskunde aan het St. Pieters gasthuis te Brussel in de Nederlandsche taal zal worden gegeven.

5°. met één stem tegen, een advies in zake de vrijheid van onderwijs; verzoek om eene wet, „welke, de regten van familievaders betreffende de opvoeding hunner kinderen eerbiedigende, alle willekeur ter zijde stelt."

6°. eene motie, de conclusiën der ministerieele circulaire van 19 October 1828 verwerpende.

Tegen het begin der zitting van 1829—'30 wordt een monsterpetitionnement opgezet, dat ditmaal een totaal van over de 300.000 onderteekeningen zal bereiken. De Unie blijkt zich te hebben verinnigd: de katholieke en de liberale eischen zijn thans in alle petitiën tot één versmolten. Zou de onderwijswet, 26 November 1829 bij de Tweede Kamer ingediend, de oppositie kunnen verdeelen?

De commissie-Membrede had haar ontwerp van algemeene wet op het onderwijs tegen het einde van September '29 den Koning aangeboden. Het was een stuk in 78 artikelen, van eene inleiding voorafgegaan, overvloeiende van „civilisation, bonheur social" enzoovoorts. Artt. 1—9 houden algemeene bepalingen in, waarbij 's Konings wenk, ook het onderwijs aan instellingen door particulieren onderhouden *openbaar* onderwijs te noemen niet is opgevolgd. Openbare en bijzondere onderwijzers staan gelijkelijk onder eede en hebben gelijke getuigschriften van zedelijkheid en bekwaamheid over te leggen. Leden van niet door het gouvernement erkende geestelijke orden of corporatiën zijn van het geven van onderwijs uitgesloten. „L'instruction domestique ou privée, c. à d. celle qui est donnée dans l'intérieur des maisons aux membres de la même famille, n'est assujettie à aucune règle ou condition."

Artt. 10—60 bevatten de regeling van het openbaar onderwijs. — Het godsdienstonderwijs behoort niet tot het programma der openbare scholen; het al of niet bij te wonen wordt ieder kind vrijgelaten (art. 10). De boeken bij het openbaar onderwijs in gebruik, mogen niets inhouden kwetsend voor eenige in het Rijk beleden geloofsovertuiging (art. 11).

Artt. 61—67 regelen het bijzonder onderwijs. Tot het oprichten eener bijzondere lagere of middelbare school is verlof van Gedeputeerde Staten vereischt, niet voor bijzondere instellingen van hooger onderwijs, doch

Digitized by Google

het programma moet aan de goedkeuring van den minister van onderwijs worden onderworpen.

Artt. 68—76 regelen het staatstoezicht zoowel op openbaar als bijzonder onderwijs. — Alles waarin de tegenwoordige wet niet voorziet blijft overgelaten aan regeling bij reglement (art. 78).

Het is naar aanleiding dezer voorgenomen onderwijsregeling dat twee jonge Nederlanders, wier namen later klank hebben gekregen, Thorbecke en Groen,[1]) zich voor het eerst over een vraagstuk van actueele politiek hebben uitgelaten, Thorbecke in eene (naamlooze) brochure *Over het Bestuur van het Onderwijs, in betrekking tot eene aanstaande wetgeving*[2]), Groen, sedert April 1829 koninklijk kabinetssecretaris, in memoriën tot den Koning. 't Geen de regeering tot verheffing van het onderwijs verricht heeft hooglijk waardeerend, kant Thorbecke zich tegen de meening van hen, die aan het staatsgezag de uitsluitende regeling van het onderwijs zouden willen toekennen:

> In geval de leeringen, welke met de bedoelingen en werkzaamheid der staatsmagt strijden, zoo diepe en uitgebreide wortelen hebben geschoten, dat de regeering ze werkelijk te duchten heeft, zullen zij, niettegenstaande de volstrekte heerschappij der regeering over het onderwijs, invloed op hetzelve, en op de jeugd, erlangen... Eene regeering, welke zich niet staande kan houden dan door dwangonderwijs, is reeds half verloren. Zoo dan de uitsluitende leiding van het onderwijs de regeering toch niet kan vrijwaren tegen de gevaren, om welker wil men haar dat regt opdraagt, is het onnut en ijdel, vanwege het doel een middel te eischen, dat er niet aan beantwoordt...

Ten onrechte wil men het beweerde recht des staats schragen door het te vergelijken met de aanspraak der kerk op de uitsluitende mededeeling van het godsdienstig onderricht aan hare leden:

> De protestantsche kerk maakt die aanspraak niet; zij veroordeelt die in de katholieke kerk als onregt. De katholiek echter zal antwoorden, dat de kerk, uit kracht van haar wezen, een leerend lichaam is, bestemd, om een zeker bepaald stelsel te doen kennen, hetwelk, in haren schoot bij gestadige overlevering nedergelegd, niet dan van haar kan worden ontleend. Hij zal antwoorden, dat alleen op voorwaarde van de geloovige en onderworpene aanneming van dit ééne stelsel,

[1]) Zie voor Thorbecke in dezen tijd I. J. Brugmans, *Thorbecke* (1932) 17—36; voor Groen Gerretson-Goslinga, *Groen van Prinsterer* II (1925).

[2]) Zutphen, bij W. C. Wansleven, 1829.

Digitized by Google

het lidmaatschap der kerke verworven wordt, en deze het heil harer leden waarborgt. Is de staatsmagt in hetzelfde geval? dan dient, ten aanzien van alle takken van wereldlijke wetenschap, eene officieele leer van de zijde der staatsmagt te worden uitgeschreven. Dan behoort alleen deze leer in het staatsgebied koers te hebben, en tot haar, als tot de eenige gedulde geloofsbelijdenis, moeten de leden van den staat, onder verbeurte van hun lidmaatschap, zich laten opleiden. Geen ander onderwerp van staatsbestuur is zoo oneindig afwisselend en veelzijdig; geen ander is met zoo onderscheidene, publieke en bijzondere, betrekkingen en pligten op het innigst vermaagschapt, als het onderwijs. In geen ander heeft dus de regeering meer reden, zich zelve te wantrouwen, de vrije pogingen en praktische proefnemingen van particulieren te eeren, ja derzelver onderstand en medewerking aan zich te verbinden; ten einde alzoo uit velerlei stralen het licht te scheppen, dat gedurig nieuwe levenskracht over den staat en al zijne deelen uitstorte... Het zou kunnen gebeuren, dat, vanwege het overwicht en de voortreffelijkheid der voorhandene particuliere gestichten, de zorge der staatsmagt voor de opzettelijke instelling van scholen slechts eene aanvulling zou behoeven te wezen van het werk der staatsleden.

Groen, in eene nota aan den Koning van 9 October 1829, wil het ontwerp sterk vereenvoudigen:

De organisatie der openbare scholen gaat de Staten-Generaal niet aan. Aan alle bezwaren omtrent te grooten invloed van het centraal gouvernement, monopolie etc. komt U. M. door vrijgestelde mededinging tegemoet. U. M. geeft aan bijzondere personen de bevoegdheid om scholen op te rigten, doch de vrijheid daartoe moet niet, terwijl zij aan particulieren wordt *medegedeeld*, aan U. M. worden *ontnomen* [1]).

Hij brengt de 78 artikelen tot een zevental terug. Het onderwijs is *huiselijk* of *openbaar* (art. 1). Het huiselijk onderwijs, „dat is, hetgeen aan leden van hetzelfde gezin wordt gegeven", is geheel vrij (art. 2). Het openbaar onderwijs wordt gegeven op gouvernements- of bijzondere scholen (art. 3). „De gouvernementsinrigtingen zullen nader door Ons worden geregeld" (art. 4). „Het staat een ieder vrij instellingen van onderwijs op te rigten", behoudens kennisgeving aan het plaatselijk bestuur, „hetwelk binnen veertien dagen, op grond dat reeds eene voldoende soortgelijke inrigting [2])

[1]) *Ged.* IX², p. LIIIX.

[2]) Hieronder verstaat Groen niet „eene bijzondere school", maar „eene school". De bepaling, zegt hij, zal althans het Noorden voor bijzondere scholen bewaren (*Ged.* IX², p. LXXII).

Digitized by Google

bestaat, daartegen in oppositie zal kunnen komen," in welk geval de zaak door Gedeputeerde Staten wordt beslist (art. 5). Ieder onderwijzer die beginselen heeft geleerd strijdig met de Grondwet, de bestaande wetten en verordeningen, de goede zeden en de openbare orde, wordt onbevoegd verklaard, op de bijzondere scholen onderwijs te geven (art. 6). Die buitenslands of op bijzondere scholen hier te lande onderwezen is, heeft, om maatschappelijke bedieningen te bekleeden, toelating door eene commissie van zeven leden noodig, waarvan 3 door den Koning te benoemen, 2 door elke kamer der Staten-Generaal (art. 7).

Van Gobbelschroy, bij rapport van 24 October 1829, neemt Groen's ontwerp over [1]), dat in hoofdzaak ook gevolgd is in het wetsontwerp, gelijk het 26 November 1829 bij de Tweede Kamer is ingediend. Tot het geven van alle onderwijs is een bewijs van bekwaamheid noodig, voor lager en middelbaar onderwijs af te geven door examencommissies in de provinciën; voor het hooger (en gedeeltelijk voor het middelbaar) onderwijs bestaat het bewijs van bekwaamheid in graden, door de hoogescholen van het Rijk verleend. Vreemdelingen behoeven eene bijzondere toelating, ook als huisonderwijzers.

Vóór het wetsontwerp in behandeling kon worden genomen, moest evenwel de herziene tienjarige begrooting worden afgedaan, die, in het voorjaar, in eerste ontwerp met 79 tegen 26 stemmen was verworpen, niettegenstaande zij eene concessie aan het Zuiden, de opoffering van het gemaal, had ingehouden; Noordelijke bezuinigers hadden zich toen bij de Zuidelijken gevoegd [2]). Men verwachtte dat de Unie, volgens de haar aanhang ingeprente leus: „point de redressement de griefs, point de subsides", ook thans verwerpen zou. De sedert de verkiezingen van den zomer gedeeltelijk nieuw samengestelde kamer scheen, bij de eerste ontmoeting met de regeering, wederspannig. De zitting had plaats in den Haag en men placht in dit geval een Noorder-voorzitter te hebben, gelijk wanneer men te Brussel vergaderde, een lid uit het Zuiden. Met voorbijgang van den candidaat der Noordelijken, Beelaerts van Blokland, werd een aan de regeering minder welgevallig lid, Corver Hooft, gekozen. Het adres van antwoord op de troonrede was hatelijk. Brugmans, lid der permanente commissie van het Amortisatie-Syndicaat en vriend van van Maanen, werd, op grond

[1]) Groen's art. 7 laat hij vallen.
[2]) Vgl. hiervóór, bl. 329.

Digitized by Google

dat hij comptabel ambtenaar zou zijn, niet toegelaten. Men meende den toeleg tot stelselmatige oppositie te ontdekken, en de Koning liet zich, in een onderhoud met het lid voor Luik, de Gerlache, zeer hevig daartegen uit:

Men wil de ministerieele verantwoordelijkheid. Waarom? om de monarchie aan de kamers te brengen... Men wil eene regeering van de parlementaire meerderheid. Heeft dat een redelijken zin? Vóórdat de meerderheid kan regeeren, moet zij een wil hebben... Al wat nuttig, grootsch en duurzaam is tot stand gekomen, is men aan Vorsten verschuldigd. Wat heeft men van volksregeeringen over, dan duizend discoursen?... Gij, katholieken zijt nu verbonden met de liberalen. Een monstrueus verbond!... De oppositie vindt niets goed in mijn gouvernement. Maar is Luik niet vooruitgegaan? Verlangt Brussel de Fransche tijden terug, toen het gras op de straten groeide? Is Gent zoo ongelukkig?... Mijne regeering is eene getemperde monarchie, geene republiek met een koning... De attributen van den Koning en der Staten-Generaal zijn in de grondwet omschreven. Daarmede strijdige theorieën zijn revolutionair. Ik ben de Koning der Nederlanden; ik ken mijn regt, ik ken mijn plicht; ik zal handhaven wat ik bezworen heb.

Deze intimidatie alsnog ook in een openbaar staatsstuk uit te drukken (de troonrede was slap geweest), was het doel der befaamde koninklijke boodschap van 11 December 1829.

Eenigermate is ook aan dat stuk de naam van Groen verbonden, „Het behoort tot het wezen eener regeering," schreef deze in het begin van November, „zorg te dragen dat geene verderfelijke leerstellingen worden verspreid; dus kan zij nooit volkomene vrijheid, hetzij van drukpers, hetzij van onderwijs, verleenen... *Die* vrijheid van drukpers, *die* ministerieele verantwoordelijkheid, *dat* regt van petitie, *dat* regt van associatie, waarvan men tegenwoordig spreekt, kan in geen staat, veel min in eene monarchie, worden geduld." Hij dient eene concept-wet in, waarvan de discussie naar zijn inzien gelegenheid zou geven het systema van het gouvernement: „onverzettelijkheid in de handhaving der beginsels, zoo al niet rechtstreeks te openbaren, ten minsten duidelijk genoeg *te laten zien*." De dagbladschrijver die tot misdaad of poging tot misdaad aanspoort, zal als medeplichtige worden gestraft (art. 1). Laster, hoon of beleediging van den persoon des Konings, hoon of beleediging van een der bij de Grondwet beschermde gezindheden, worden gestraft (artt. 3 en 4) [1]).

[1]) *Ged.* XI[2], 678.

Digitized by Google

Dit ontwerp van Groen ging 17 November 1829 om consideratiën en advies aan van Maanen en van Gobbelschroy. „Eene eenvoudige wet, behelzende optelling van misdaden en straffen", oordeelt van Maanen (19 November) „niet genoegzaam ... De ontwikkeling der beginselen moet den maatregel voltooien. Z. M. moet zelve tot de Natie spreken, hetzij bij de koninklijke boodschap tot indiening van de wet, hetzij bij eene proclamatie." Hoofdinhoud dier boodschap of proclamatie moet zijn de verdediging van 's Konings gezag en rechten, „hetwelk niet is eene uitvoerende magt, maar een koninklijk gezag en regt van regeering, door niets beperkt dan door de voorschriften der grondwet; hetwelk hij met niemand deelt, niet voor verzwakking of schending vatbaar door eene zoogenaamde verantwoordelijkheid onder welke men zijne ministers zoude willen brengen, die aan hem alleen verantwoordelijk zijn" [1]). — „Un véritable acte d'hostilité contre les doctrines de l'opposition," meent van Gobbelschroy, „qui ne ferait qu'empirer l'état de choses actuel" [2]). — De Koning beslist echter dat de boodschap zal worden ontworpen [3]), en wel door van Maanen, van Gobbelschroy en Verstolk [4]). Intusschen werkt van Maanen het wetsontwerp om, dat hij 30 November als volgt in den ministerraad voordraagt:

Art. 1. Al wie, het zij door in het openbaar gehouden redevoeringen, oproerkreten, bedreigingen of opzettelijke openlijke gesprekken, het zij door middel van ter koop gestelde, verkochte, verspreide, aangeplakte, of op eenige andere wijze openbaar gemaakt of geschreven stukken, opschriften of afbeeldingen, van welken aard die ook zouden mogen zijn, zal hebben aangerand of gehoond de koninklijke waardigheid, de regten van den Koning, en van het regeerende koninklijk huis tot den troon volgens de orde van erfopvolging, bij de grondwet vastgesteld, het grondwettelijk koninklijk gezag, de onschendbaarheid van den persoon des Konings, of de wettigheid en verbindelijkheid der grondwet, zal gestraft worden met eene gevangenis van twee tot vijf jaren.

Eveneens worden strafbaar gesteld „verdeeldheid tusschen de burgers te bevorderen, wanorde en wantrouwen aan te kweeken, het rondloopen met petitiën over algemeene staatkundige aangelegenheden, hoon of beleediging van eene der bij de grondwet gelijkelijk beschermde godsdiensten,

[1]) *Ged.* XI², 682.
[2]) *Ged.* XI², 684.
[3]) Ibid. 685.
[4]) Ibid. 688.

Digitized by Google

van Staats-collegiën, geregtshoven, regtbanken, regters of andere gestelde magten... De eerbiedige en bescheidene beschouwing en beoordeeling van de handelingen der openbare magten in boekwerk, tijdschriften, nieuwspapieren en vlugschriften blijft aan een ieder onverlet."

De geleidende boodschap van 11 December 1829, ingediend tegen het advies van van Gobbelschroy,[1]) noemt dit wetsontwerp „een treurig maar noodzakelijk uitvloeisel der in sommige gewesten des Rijks bestaande omstandigheden". Ten aanzien van het onderwijs verwerpt de Koning „die onbeperkte vrijheid, welke toomeloos tot verwarring en verwoesting van alle wenschelijke beschaving en ontwikkeling leidt"; bij het ingediend ontwerp is aan de plaatselijke en gewestelijke besturen zooveel opgedragen „als bij de wet konde plaats hebben."

Dan, Edel Mogende Heeren! de natie heeft regt om van ons te verwachten, dat wij met gelijke vastheid onberadene eischen zullen afslaan, als wij billijke verlangens wenschen te bevredigen. Die vastheid, welke de grondregel van maatschappelijk geluk is, is ook het beginsel onzer Regering; en de verzekering, dat wij ongezind zijn om de lijn, welke een doelmatige vastheid van ongepaste toegevendheid scheidt, te overschrijden, zal, hopen wij, de welgezinden bemoedigen, en alle uitzigten op het welslagen van dwang en geweld verijdelen...

De ministerieele verantwoordelijkheid is een onderwerp „waarvan het ons meer moeijelijk valt den waren zin, als het eigenlijke doel te bepalen." Zij zou „de werking der koninklijke magt, strijdig met de Grondwet, elders overbrengen, zonder eenigen wezenlijken en nieuwen waarborg voor 's volks vrijheden op te leveren"; immers degenen, aan wie verantwoording zou moeten worden afgelegd, „zijn niet verheven boven hartstogten en dwalingen."

Nederland staat in dezen niet gelijk met sommige andere landen, alwaar de ministeriële verantwoordelijkheid zonder bedenking heeft kunnen worden ingevoerd, ten gevolge van omstandigheden welke aan dit koningrijk geheel vreemd zijn, en even daarom aan deszelfs grondwettig bestuur eene geheel andere rigting hebben doen geven...

De „grondwettige medewerking" der Staten-Generaal wordt ingeroepen „tot gemeenschappelijke beteugeling van het kwade":

Zoo zullen er geene ongelukkige en onschuldige slagtoffers van list en boos-

[1]) *Ged.* IX², 695 vv.

Digitized by Google

heid gemaakt, geen kwaad ongestraft bedoeld of gepleegd worden; maar de eensgezindheid der burgeren, zonder aanschouw van godsdienst of landstreek, gehandhaafd, en de vrijheid van allen, ondanks de woelingen van sommigen, bewaard blijven. Zoo zal... de milde, doch tevens krachtige werking onzer Regering ongeschonden voor de volgende geslachten en voor Ons Huis de leerzame voorbeelden Onzer voorvaderen overbrengen, wier wijsheid en moed aan de staatkundige, burgerlijke en godsdienstige vrijheid der Nederlanden tot schild verstrekten, zoowel tegen de aanmatigingen eener verleide menigte, als tegen de heerschzucht van buitenlandsch geweld.

Met andere woorden, Nederland zal eene wereld op zichzelf blijven, waar de weldaden van een vaderlijk bestuur niet ten prooi worden geleverd aan den waan van onmondigen. — Bij circulaire van 12 December richt zich van Maanen tot alle ambtenaren van het parket, met last, binnen tweemaal vier-en-twintig uren te berichten of zij, in de uitoefening van hun ambt, zich van de koninklijke boodschap zullen laten doordringen, zonder zich eenige afwijking daarvan te veroorloven. Een minder barre circulaire richt van Gobbelschroy tot de gouverneurs, van meening „dat de administratieve behandeling van zaken eerder eenen overredenden dan wel een berispenden toon vordert"; men mag niet riskeeren „dat eenig burgemeester, ja geheele besturen, derzelver posten nederlegden, zonder dat de mogelijkheid bestond dezelve door geschikte personen te vervangen" [1]).

Zou de oppositie, ook na de boodschap, verwerping der begrooting aandurven? „La Hollande seule," sprak het kamerlid de Gerlache 18 December, „avec son commerce déchu, et presque sans industrie, n'aurait pu se soutenir qu'avec peine." België, „douée d'une sève de jeunesse toujours ascendante", komt het te hulp. Men heeft het den handschoen toegeworpen; het raapt dien op. „Si j'avais dû motiver mon vote contre le budget uniquement sur des chiffres, les raisons ne m'auraient point manqué. Mais je le refuse aussi pour d'autres causes: je le refuse, parce que je crois voir menacée l'indépandance d'un des grands pouvoirs de l'état, pouvoir que nous ne tenons d'aucun homme, mais de la nation, à qui nous en devons compte." Ten slotte werd de tienjarige begrooting aangenomen met 61 tegen 46 stemmen; de éénjarige voor 1830 slechts met 54 tegen 53 stemmen, terwijl de wet op de middelen ver-

[1]) *Ged.* XI², 728.

Digitized by Google

worpen werd met 55 tegen 53 stemmen; — zoodat de regeering zich van de voorgestelde verhoogingen op het zout, het gedestilleerd en de binnenlandsche bieren en azijnen verstoken zag. Klaarblijkelijk ontwapende de Unie niet, en de Koning, alsof hij na de boodschap achter adem was, nam van die halve maatregelen die prikkelen, doch geen verzet breken kunnen.

On ne passe pas — ça passe toujours.

Spotprent van 1829 door van Hemelrijck, op de verwerping, in het begin van dat jaar, der begrooting.

Van Gobbelschroy, de tegenstander der intimidatiepolitiek, werd van binnenlandsche zaken verwijderd, maar niet uit de regeering, en de opvolger de la Coste was allesbehalve een man van de daad. In Januari werden een aantal burgemeesters in het Zuiden ontslagen, en aan onderscheiden leden der Tweede Kamer, die tegen de begrooting gestemd hadden, betrekking of pensioen ontnomen. De oppositie beantwoordde dit met den op-

Digitized by Google

roep, degenen die door de regeering uit hunne posten mochten worden ontslagen of tot boeten veroordeeld, geldelijk schadeloos te stellen. De

Spotprent op Louis de Potters ommerkeer van anti-katholiek tot clericaal.

Naar een anonymen steendruk in 's Rijksprentenkabinet te Amsterdam.

regeering deed den aanleggers: Louis de Potter, den referendaris aan het departement van buitenlandsche zaken Tielemans, den redacteur van *Le*

Digitized by Google

Catholique, Bartels, een proces aan onder beschuldiging van opruiing tot komplot, verandering in de regeering ten doel hebbende; 30 April 1830 volgde hunne veroordeeling tot verbanning. De in beslag genomen briefwisseling tusschen de Potter en Tielemans werd van regeeringswege uitgegeven. In de Potter's brieven is merkwaardig de tegenstelling tusschen den man van vóór en van na het perfect worden der Unie. 27 Januari 1828 nog schrijft hij aan Tielemans (die dan met een stipendium van van Gobbelschroy in Duitschland reist ter bestudeering van het kanoniek recht):

Puisez, puisez et puisez dans le *Codex Josephi II;* c'est par du *catholique apostolique* que nous devons répondre au *romain*, en attendant que la raison et le courage venant se placer entre les deux partis, les aient mis hors de cour et condamnés aux petites maisons l'un et l'autre.

19 October 1829 daarentegen beroemt hij er zich op, dat *zijn* ommekeer het aangezicht der dingen veranderd, en den triomf verzekerd heeft van van Bommel. Had *hij* de Unie niet gemaakt,

en serions-nous où nous en sommes aujourd'hui? Lui-même serait-il bien assuré de sa mitre épiscopale, et travaillerait-on en force à son palais à Liége?

„Maintenant que la crise du budget est passée," schrijft Tielemans aan de Potter, 21 December 1829, „il faut songer à la presse et à l'instruction publique" [1]). De leden der Tweede Kamer kwamen in Januari evenwel zóó traag op (18 Januari waren er slechts 34, den 29sten nog slechts 47 aanwezig) dat eerst 1 Februari, met 57 leden, de vergadering kon geopend worden. Zij vond het unionistische monsterpetitionnement [2]) op hare tafel liggen; een Hollandsch voorstel van Donker Curtius om over te gaan tot de orde van den dag en een Belgisch om een adres tot den Koning te richten, werden beide verworpen; eene meerderheid besloot tot nederlegging ter griffie.

Dezelfde schroom om zich uit te spreken kenmerkt de behandeling der wet op het onderwijs. 25 Februari en volgende dagen had het onderzoek in de sectiën plaats. De Zuidelijken toonden neiging de wet te verwerpen, omdat zij haar te weinig vrijgevig achtten, ettelijke Noordelijken, omdat zij op onveranderd behoud der wet van 1806 gesteld waren, en

[1]) *Ged.* IX², p. XCVI.
[2]) Hiervóór, bl. 340.

Digitized by Google

oprichting van bijzondere scholen in het Noorden vreesden. „Neemt men de wet niet aan, des te beter," adviseert Groen; „de regeering heeft verregaande inschikkelijkheid betoond; de onredelijkheid harer tegenstanders komt aan het licht, en wij behouden een stand van zaken die in de meeste en voornaamste opzigten voortreffelijk en onverbeterlijk is" [1]). De la Coste legde thans in 's Konings opdracht aan de sectiën de vraag voor, „of het raadzamer zoude wezen voor het tegenwoordige niet over te gaan tot het daarstellen van wetsbepalingen over het onderwijs?" In elk der sectiën was het antwoord bevestigend (23 Maart 1830). Hierop trok de Koning het ontwerp in en regelde de zaak, voor zoover zij afdoening scheen te vereischen, bij besluit van 27 Mei 1830. Plaatselijke besturen mogen de oprichting van bijzondere scholen vergunnen onder goedkeuring van Gedeputeerde Staten, „nadat de noodige inlichtingen zijn ingenomen omtrent het doel, den aard en de inrigting der op te rigten scholen." Ieder die de vereischte kundigheden zal hebben opgedaan, onverschillig waar en hoe, wordt toegelaten tot het afleggen van examens en het verkrijgen van getuigschriften. Alle instellingen van onderwijs zijn aan het toezicht der regeering onderworpen. De besluiten van 14 Juni en 14 Augustus 1825 [2]) worden ingetrokken.

Eindelijk de bij boodschap van 11 December ingediende wet op hoon en laster. De stemmen staakten: 52 tegen 52 [3]). Het grootste bezwaar was gelegen in de strafbedreiging tegen het stoken van onrust en oneenigheid tusschen de burgers, die daarop door de regeering werd teruggenomen, waarop de wet met 93 tegen 12 stemmen doorging.

Het wetboek van strafvordering (waarmede, op een wetboek van strafrecht na, de nieuwe wetboeken waren voltooid) en een wet op de rechterlijke organisatie, werden aangenomen. De zitting werd 2 Juni 1830 gesloten met de volgende toespraak:

De wettelijke bepalingen welke de grondslagen volmaken der regterlijke organisatie, en een wetboek van strafvordering, hetwelk beschermende is voor de burgerlijke vrijheid, zijn door UEd. Mog. aangenomen; en alzoo hebben dezelve het oogenblik bespoedigd, waarop eene nationale wetgeving door vast aan te stellen Regters zal worden toegepast.

Met handhaving van de vrijheid van drukpers, hebben U Ed. Mog. zich met

[1]) *Ged.* XI², p. LXXII.
[2]) Hiervóór, bl. 241 en 296.
[3]) 21 Mei 1830.

Digitized by Google

's Lands Regering vereenigd tot beteugeling van den hoon en laster, welker onreine verbindtenis dat grondwettig middel tot uitbreiding van kennis en voortgang van verlichting ontaardt en verlaagt.

Deze uitkomsten, Ed. Mog. Heeren! zijn gunstig voor het tegenwoordige, geruststellend voor het toekomende. Zij zullen den band die den Vorst en het Nederlandsche Volk voor altoos aan elkander verbindt, nog vaster snoeren. De gezonde denkwijze, welke, bij al het woelen der hartstogten, onder regtschapene en verlichte mannen ontstaat, welke door den tijd meer en meer veld wint, ***en eindelijk de uitspraak der nakomelingschap wordt***, zal daaraan haar zegel hechten.

Zij hebben de hooge goedkeuring weggedragen van een Vorst, die der burgeren vrijheid heeft hersteld, die zijn geluk zoekt in den voorspoed der Nederlanders, en die in hunne liefde zijnen roem en zijne belooning vindt.

Weinig vermoedde de Koning, weinig vermoedden de aanwezigen, dat hier een afscheid werd genomen voorgoed. Hoe zal de nakomelingschap, wier uitspraak hij met zelfvertrouwen inriep, over hem oordeelen? De plichten van wat Willem I onder „gezonde denkbeelden" verstond, erkent zij niet. Zij spreekt den Koning van elke beschuldiging vrij, zijn geluk elders te hebben gezocht dan ***in den voorspoed*** zijner onderdanen, maar oordeelt dat dit doel te eenzijdig, ja in waarheid te laag, gesteld is geweest. De liefde waarop hij groot gaat, hij bezat ze niet, en kon ze niet bezitten, omdat volken bij brood alleen niet leven.

De maatregelen die op de sluiting der zitting nog gevolgd zijn, vertoonen weder het van ouds bekende zig-zag. Plaatsing van den Hoogen Raad te 's-Gravenhage (besluit van 16 Juni), „omdat daar minder aanlokselen tot bederf of verzwakking van den goeden geest voorhanden zijn dan te Brussel" [1]); — facultatiefstelling van het officieel gebruik van het fransch in de vlaamsche provinciën van het Zuiden (besluit van 4 Juni), waarmede, volgens Bergmann, „de Pyreneeën tusschen het Zuiden en Noorden worden opgetrokken":

Denkt men misschien, dat vermits het gebruik der twee talen facultatief gelaten wordt, het volk zich van zelf uitsluitelijk aan de zijne zal houden? Neen! het volk kan dat niet, al wilde het zoo. Zoohaast zulk eene schikking het licht zal zien, zullen alle subalterne ambtenaren, vrederechters, notarissen op het land door de Brusselsche, Antwerpsche, Luiksche en andere groote grondeigenaren

[1]) Van Maanen aan den Koning, 4 Juni 1830 (*Ged.* IX², 814).

Digitized by Google

dringend uitgenoodigd worden hun akten in 't Fransch op te stellen, en dan het middel om dezen tegen den alvermogenden invloed hunner heeren en patroons te beveiligen?... Waar is nu dat hooggeroemde „Je maintiendrai"? Men mag niet ten onregte met Tielemans uitroepen: „La machine se détraque"... [1]).

De Koning bevond zich op eene rondreis door Overijsel, Drente en Groningen toen hij bericht ontving der Juli-revolutie in Frankrijk. Men zag hierin de mogelijkheid van eene breuk der Unie: had het bewind der congregatie in Frankrijk indertijd de Belgische liberalen in de armen des konings gedreven, zou eene regeering van Jacobijnen te Parijs het de Belgische katholieken niet doen? „Zij voelen heel wel", schrijft Bergmann, „dat de val der Bourbons het preludium is van hun eigen ondergang. Tot hiertoe denken wij algemeen dat het gebeurde in Frankrijk ons van groot nut zal zijn" [2]). Het kon evenwel ook bij eene partij in België den wensch doen opkomen, zich met Frankrijk te vereenigen. Reeds 31 Juli was er (volgens mededeeling van den Rijselschen hoofdcommissaris van politie aan den districts-commissaris van Ieper) een Belg te Rijsel, om steun voor een daartoe opgezet plan te verzoeken van de autoriteiten en bevolking van het Département du Nord; hij kreeg er bescheid, „dat het nieuwe Fransche gouvernement te wijs was om zich daarmede in te laten, en alzoo wellicht de vruchten zijner overwinning te verliezen" [3]). Inderdaad bleek de Parijsche gebeurtenis uit te loopen op eene burgerheerschappij die op hare erkenning door Europa prijs bleek te stellen en zich van uittarting onthield. Zondag 1 Augustus werd te Brussel, bij eene vertooning der *Muette de Portici*, het „amour sacré de la patrie" gebisseerd; „la scène de la révolte a été applaudie avec un enthousiasme extraordinaire" [4]); van Maanen stelt voor, de gouverneurs te doen aanschrijven, de opvoering van stukken die tot toespeling op de gebeurtenissen van den dag aanleiding kunnen geven, te voorkomen [5]). Den 10den Augustus vallen er te Brussel briefjes op straat: „Français, faites un pas, la Belgique est à vous," doch van Maanen's berichtgever Schuermans wil hieraan geen overdreven gewicht hechten: „eenige Belgische groote edelen en gezaghebbende priesters,

[1]) Bergmann aan van Maanen, 6 en 15 Juni 1830 (*Ged.* IX², 815, 816).
[2]) Bergmann aan van Maanen, 5 Aug. 1830 (*Ged.* IX², 829).
[3]) *Ged.* IX², 831.
[4]) De Knyff aan van Maanen, 2 Aug. 1830 (*Ged.* IX², 825).
[5]) Van Maanen aan den Koning, 5 Aug. 1830 (*Ged.* IX², 829); de aanschrijving volgt 10 Augustus (*Ged.* IX², 838).

Digitized by Google

die niet als de beste vrienden van ons gouvernement beschouwd kunnen worden, zijn van Frankrijk thans afgeschrikt" [1]). Gedurende 's Konings verblijf te Brussel (hij kwam er den 8sten Augustus om de tentoonstelling van nationale nijverheid te openen, en bleef tot den 21sten) viel overigens weinig onrustbarends voor. „Ik zal niet ontkennen," schrijft Schuermans, „dat er veel over geklaagd wordt dat de Hollanders meer dan de Belgen begunstigd zouden worden, maar het klagen is den Belgen eigen. Wat er ook van zij, de ontevredenen zoeken geene partij voor Frankrijk, maar tegen Holland te maken. Zij zoeken te doen gelooven dat de Koning de Belgen moet voldoen, opdat zij zich niet in de armen der Franschen werpen; maar dat is slechts een voorwendsel om schrik aan te jagen en concessiën te verwerven" [2]).

Inderdaad geven deze woorden de stemming van den *Courrier des Pays-Bas* juist weer. In zijn nummer van 10 Augustus 1830 had dit blad geschreven:

Les Belges ont une nationalité qu'on ne peut affecter de méconnaître qu'en répudiant le long témoignage de leur histoire et en ne tenant aucun compte des nombreuses spécialités de caractère qu'ils présentent encore aujourd'hui. Il est vrai que cette nationalité n'a pas toujours suffi seule au maintien de leur indépendance, et que pendant longtemps les Belges n'ont vécu de leur propre vie que moyennant les secours et sous la protection de quelque grande puissance. C'est là une raison non pas de nier leur nationalité, mais de la déclarer d'autant plus forte et plus vivace, puisque l'étranger protecteur n'est jamais parvenu à la faire s'absorber et se perdre dans sa propre nationalité.

Si donc la Belgique a des titres pour demeurer elle-même, nos voisins du midi doivent comprendre qu'il n'entrera jamais dans nos vues ni dans nos intérêts de devenir simple province de la France. A la vérité il est permis aux Français comme à nos autres voisins de bâtir tels projets politiques qu'il plaira sur la double donnée de notre volonté de rester Belges, et de notre disposition à préférer toujours l'espèce de gouvernement qui nous donnera le plus de facilité pour vire et agir comme Belges. Car nous n'avons, aujourd'hui comme autrefois, aucun autre motif que notre intérêt national pour aimer l'alliance d'un peuple quelconque, ou l'autorité d'une dynastie quelqu'elle soit. Que l'on nous demande après cela si le régime actuel nous ménage tout ce que, comme Belges, nous avons le droit de désirer, nous répondrons non, sans hésitation comme sans crainte.

---

[1]) Schuermans aan van Maanen, 12 Aug. 1830 (*Ged.* IX², 839).
[2]) Schuermans aan van Maanen, 22 Aug. 1830 (*Ged.* IX², 857).

Digitized by Google

Nous ajouterons cependant que jamais l'ancien régime français ne nous accorda une part aussi large que celle que nous possédons aujourd'hui tout en la déclarant incomplète. Nous dirons de plus, qu'à notre avis, tante réunion actuelle de la Belgique à la France, pour devenir province de ce dernier pays, aurait encore pour résultat immédiat la perte d'une bonne partie des avantages nationaux que nous avons déjà.

Que dire ensuite de la perte certaine que nous ferions des chances qui se présentent maintenant d'augmenter notre importance politique? La loi fondamentale n'ouvre-t-elle pas le champ à toutes les modifications que la Belgique peut avoir à désirer, pour prendre dans le royaume des Pays-Bas le rang que lui assigne et sa population et l'étendue de son territoire? *D'autres proportions dans la représentation nationale*, moins de complication dans le système électoral, un respect réel pour la liberté de la presse, *d'autres bases pour la fixation du siège de quelques grands corps de l'état*, ce n'est là que l'indication rapide et incomplète de ce que les nouvelles circonstances nous permettent d'attendre, même du commun accord de tous les pouvoirs qui président à notre organisation sociale. Nous prévoyons l'objection que l'on va tirer contre nous de la répugnance montrée jusqu'ici à satisfaire entièrement les Belges même dans ce qu'ils demandent de plus ordinaire et de moins important. *Nous répondrons que le changement survenu en France doit changer bientôt plus d'une politique...* En proclamant le principe de la non-intervention dans les affaires des peuples, qui sans tendre à changer les bornes de leur territoire, demandent seulement des modifications dans leur régime intérieur, *l'Angleterre force tous les gouvernemens à marcher bon gré mal gré suivant l'impulsion des majorités...*

Dit is een belangrijke tekst. De eisch: vertegenwoordiging der Belgen naar hunne getalsterkte, centrum van den staat te Brussel, [1]) zou voor Willem I en het Nederlandsch regiem alleen niet doodelijk zijn geweest, indien Holland in de vijftien jaar zijner regeering er in geslaagd ware zich althans de vlaamsche provinciën te assimileeren. Het was er mijlen vandaan. Slechts het buitenlandsch gezag dat indertijd den troon van Willem I had opgericht, zou dien nog hebben kunnen schragen, maar dat buitenlandsch gezag was, gelijk de *Courrier* volkomen bevroedt, dat van 1815, of van het congres van Aken niet meer. Wel waren de motieven, zich tegen vereeniging van België met Frankrijk te verzetten, voor Engeland

[1]) Te vergelijken de brieven van de Potter aan den Koning uit Aken (2 Aug.) en uit Parijs (24 Aug.): de Koning moet een Belgisch ministerie nemen. „L'oppression hollandaise nous est aussi insupportable que la prépondérance nobiliaire et sacerdotale l'est à nos voisins" (*Ged.* IX², p. LXXXVI).

Digitized by Google

dezelfde gebleven, maar dit beduidde niet dat dit doel met de middelen van 1815 moest blijven nagejaagd, nu die middelen ondeugdelijk waren gebleken. Voor het teleurgesteld vertrouwen in het beleid van een vorst ruilde Engeland niet ongaarne het vertrouwen in in den zelfstandigheidswil eener natie. En het hechtte reeds meer aan dit nieuwe princiep dan Oostenrijk, Pruisen en Rusland het nog deden aan het oude. Om dat oude beginsel wilde Engeland niet meer met Frankrijk vechten; alleen om handhaving der grenzen van 1815. Zoo kreeg de Belgische onafhankelijkheid haar historische kans.

24 Augustus 1830 verjaarde de Koning. Om opschudding te voorkomen gelastte het stadsbestuur den 21sten de voorgenomen illuminatie van het park af [1]). Daarentegen stond men, al wederom om opschudding te voorkomen, die men vreesde bij voortgezette weigering te moeten duchten, de opvoering der *Muette* voor Woensdag 25 Augustus toe. „Men zal er geraas maken," schrijft de gouverneur van der Fosse, „maar wij hebben gemeend dat dit geraas verkieslijk is boven hetgeen dat men zoude maken *opdat men dit stuk zoude spelen*" [2]). De Brusselsche schutterij, die gewoon was na elke exercitie hare wapenen in te leveren, had te kennen gegeven dit in de tegenwoordige omstandigheden niet meer te willen doen, en men durfde haar nu niet te laten aantreden [3]). Maatregelen van militaire voorzorg waren niet genomen. Onwettige handeling had nu te Brussel den 25sten en volgende dagen vrij spel. Van dat spel te verhalen zij aan een boekdeel voorbehouden dat de vaneenscheuring beschrijven zal van het Rijk der Nederlanden.

---

[1]) *Ged.* IX², 863.
[2]) Van der Fosse aan van Maanen, 23 Aug. 1830 (*Ged.* XI², 862).
[3]) La Moussaye aan Molé, 25 Aug. 1830 (*Ged.* XI¹, 203).

Digitized by Google

VOLLEDIGE TITELS VAN VERKORT AANGEHAALDE WERKEN.

Deel I:	H. T. Colenbrander, Willem I, Koning der Nederlanden, I (1931).
Hog.:	Brieven en Gedenkschriften van G. K. van Hogendorp (1866—1903).
Bijdragen:	G. K. van Hogendorp, Bijdragen tot de Huishouding van Staat.
Notice:	C. F. Sirtema van Grovestins. Notice sur le comte van der Duyn.
Brieven:	Brieven van A. R. Falck (1857).
Ged.:	H. T. Colenbrander, Gedenkstukken der Algemeene Geschiedenis van Nederland, 1795—1840 (1905—'22).
Falck:	H. T. Colenbrander, Gedenkschriften van Anton Reinhard Falck (1913).
Ontstaan:	H. T. Colenbrander, Ontstaan der Grondwet (1908—'09).
De Gerlache	E. C. de Gerlache, Histoire du Royaume des Pays-Bas (1839).
Mem. en Corr.:	I. J. A. Gogel, Memoriën en Correspondentiën betrekkelijk den staat van 's Rijks geldmiddelen (1844).
Dooyeweerd:	H. Dooyeweerd, De Ministerraad in het Nederlandsche Staatsrecht (1917).
Lagemans:	E. J. Lagemans, Recueil des traités et conventions conclues par les Pays-Bas (1858).
Vestiging:	H. T. Colenbrander, Vestiging van het Koninkrijk (1927).
Hist. en Leven:	H. T. Colenbrander, Historie en Leven (1915).
Treub:	M. W. F. Treub, Ontwikkeling en Verband van de Rijks-, Provinciale en Gemeentebelastingen in Nederland (1885).
Groeneveld Meyer:	W. L. Groeneveld Meyer, De tariefwetgeving van het Koninkrijk der Nederlanden (1924).
De Jong:	A. M. de Jong, Geschiedenis van de Nederlandsche Bank (1930).
Mansvelt:	W. M. F. Mansvelt, Geschiedenis van de Nederlandsche Handelmaatschappij.
Bouman:	P. J. Bouman, Rotterdam en het Duitsche achterland (1931).
Ambtsbrieven:	Ambtsbrieven van A. R. Falck (1878).

Digitized by Google

Stukken:	Dirk van Hogendorp, Stukken rakende den tegenwoordigen toestand der Bataafsche bezittingen in Oost-Indië (1801).
Pirenne:	H. Pirenne, Histoire de Belgique.
De Boer:	M. G. de Boer, Leven en Bedrijf van Gerhard Moritz Roentgen (1923).
Van Nouhuys:	J. W. van Nouhuys, De eerste Nederlandsche Transatlantische Stoomvaart in 1827 (1927).
Inl. en Opst.:	H. T. Colenbrander, Inlijving en Opstand (1913).
Westendorp Boerma:	J. J. Westendorp Boerma, Johannes van den Bosch als sociaal hervormer (1927).
Le Jeune:	J. C. W. Le Jeune, Geschiedkundige nasporingen omtrent den toestand der armen en de bedelarij (1816).
Armoede:	J. de Bosch Kemper, Geschiedkundig onderzoek naar de Armoede in Nederland.
Van de Spiegel:	L. J. van de Spiegel, Over de armoede en bedelarij (tweede druk 1805).
Sch. en Lod.:	H. T. Colenbrander, Schimmelpenninck en Koning Lodewijk (1911).
Mees:	W. C. Mees, De werk-inrigtingen voor armen uit een staathuishoudkundig oogpunt beschouwd (1844).
Methorst:	H. W. Methorst, Werkinrichtingen voor behoeftigen (1895).
Keuchenius:	W. M. Keuchenius, Nationaale balans (1803).
Scherenberg:	R. Scherenberg, Bedenkingen over de armoede (1816).
Ontwerp:	W. van Hogendorp, Ontwerp eener onderlinge waarborging tegen hooge broodprijzen (1817).
Patriottentijd:	H. T. Colenbrander, De Patriottentijd (1897—'99).
Terlinden:	Ch. Terlinden, Guillaume Ier et l'Eglise Catholique en Belgique (1906).
Albers:	P. H. Albers, Herstel der Hiërarchie in de Nederlanden (1903).
De Jonghe:	Alb. de Jonghe, Onuitgegeven Bronnen tot de studie der Taalpolitiek van Koning Willem I, in *Bull. Commission Royale d'Histoire*, XCV, pp. 234—317.
B. M. H. G.:	Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht.
De Bosch Kemper:	J. de Bosch Kemper, De Staatkundige Geschiedenis van Nederland tot 1830 (1868).

Digitized by Google

INHOUD.

Hoofdst.		Bldz.
I.	Koning en Ministers	11
II.	Buitenlandsche Betrekkingen	45
III.	Financiën, Volkswelvaart, Armenzorg	106
IV.	De Koloniën	176
V.	School, Kerk en Wetenschap	223
VI.	De Taalbesluiten	277
VII.	De Unie	299

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

PLEASE RETURN TO
ALDERMAN LIBRARY

DUE	DUE
7·5·93	

Digitized by Google

YX 000 351 975

Digitized by Google

Digitized by Google